

Державна архівна служба України
Український інститут національної пам'яті
Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського Національної академії наук України
Державний центр збереження документів НАФ

Архіви України

Науково-практичний журнал
видається з 1947 р.

№ 2–3 (313–314), 2018
березень – червень

Київ, 2018

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Тетяна БАРАНОВА (головний редактор),
Анджей БЕРНАТ (Республіка Польща), Ігор БОНДАРЧУК,
Валерій ВАСИЛЬСВ, Тетяна ЄМЕЛЬЯНОВА, Іван КІСІЛЬ,
Рамоюс КРАУЯЛІС (Литовська Республіка), Наталія МАКОВСЬКА,
Ольга МУЗИЧУК, Костянтин НОВОХАТСЬКИЙ, Георгій ПАПАКІН,
Валентина ПІСКУН, Руслан ПИРІГ, Юлія ПРИЛЕПШЕВА,
Світлана СЕЛЬЧЕНКОВА, Ярослав ФЕДОРУК,
Тарас ЧУХЛІБ, Микола ЩЕРБАК

Редакція не завжди поділяє точку зору авторів публікацій
та не несе відповідальності
за достовірність наведених ними даних

“Архіви України” on-line:

<http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/>

http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Au/index.html

“Архіви України”, № 2–3, 2018. Науково-практичний журнал.
Видається з 1947 р.

Свідоцтво про реєстрацію: КВ 18783-7583ПР від 28.03.2012 р.

Журнал “Архіви України” включений до Переліку
наукових фахових видань України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 793 від 4 липня 2014 р.)

© Державна архівна служба України, 2018
© Український інститут національної пам'яті, 2018
© Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України, 2018
© Державний центр збереження документів НАФ, 2018

З М І С Т

Статті та повідомлення

<i>Бездрабко В. В.</i> Методи в архівістиці та архівний метод: дискусія триває	7
<i>Маврін О. О.</i> “Перспективний видавничий план” як джерело вивчення розвитку теоретико-методологічної думки української археографії 1980-х років	20
<i>Петришиак Б. І.</i> Дослідження суспільно-економічної історії Галичини українськими та польськими вченими: здобутки й перспективи	30
<i>Резнік І. С.</i> Сучасні форми використання інформації у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України	34

Огляди джерел та документальні нариси

<i>Гулюк Є. Ю.</i> Топос давнини та його інструменталізація у моделі шкільної риторики єзуїтів	45
<i>Дубовик С. О.</i> Український професійний театр кінця ХІХ – початку ХХ століть (за документами особового фонду українського театрознавця П. П. Перепелиці)	52
<i>Івашко Р. В.</i> Проведення Ювілейного року середини ХV століття у Короні Польській	62
<i>Касян Л. Г.</i> “Такий я ніжний, такий тривожний...” (висвітлення життя творчості Володимира Сосюри в аудіовізуальних документах)	73
<i>Лях Г. В.</i> Церковно-парафіяльне літописання на Поділлі у другій половині ХІХ – на початку ХХ століття	84
<i>Морозова А. В.</i> Нові документи до біографії Г. Ф. Вороного (до 150-річчя від дня народження вченого)	99
<i>Музичко О. Є.</i> Особові фонди південноукраїнських істориків другої половини ХІХ – початку ХХ століття: склад та евристичний потенціал	104
<i>Петренко О. С.</i> Генерал Валентин Естергазі та його родина – власники маєтків на Правобережній Україні	121
<i>Романова К. В.</i> Українська поезія першої половини ХХ століття у періодичних виданнях української діаспори (за документами ЦДАЗУ)	126
<i>Хоменко В. О.</i> Михайло Грушевський і Українська партія соціалістів-революціонерів: інформаційний потенціал архівних документів партії	157
Фотодобірка. <i>Любарська Л. В.</i> До 100-річчя від дня народження О. Т. Гончара	167

Публікація архівних документів

<i>Журжа І. В.</i> Історія архівної справи у документах ЦДАГО України	176
<i>Місюк М. Д.</i> Діяльність архімандрита Алексія (Олександра Кабalyюка) на території Підкарпатської Русі в 1920–1930-х роках (на основі документів Державного архіву Закарпатської області)	193
<i>Пономарьов О. М.</i> До історії будівництва фортеці Святої Єлисавети	203
<i>Тельвак В. В., Радченко О. А.</i> Листи Отто Гетча до Михайла Грушевського	212
<i>Шаповал А. І.</i> Епістолярна спадщина В. П. Адріанової-Перетц в архівах України	227

Інформація і рецензії

<i>Алексєєнко А. О., Балішев М. А.</i> Міжнародний круглий стіл “Проблеми інформатизації: процеси цифровізації (теорія і практика)	248
--	-----

Ювілеї

<i>Щербак М. Г.</i> Історик і архівісту Юрію Кулінічу – 70	261
--	-----

CONTENTS

Articles and Notices

<i>Bezdrabko V. V.</i> The Methodology of Archival Science and Archival Method: the Discussion Continues	7
<i>Mavrin O. O.</i> The “Perspective Publishing Plan” as the Source of Study of Development of Theoretical and Methodological Issues of Ukrainian Archeography of 1980s	20
<i>Petryshak B. I.</i> The Research of Social and Economical History of Galicia by Ukrainian and Polish Scientists: Attainments and Perspectives	30
<i>Reznik I. S.</i> The Modern Forms of Information Using in the Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine	34

Sources Reviews and Documentary Essays

<i>Huliuk E. Y.</i> Antiquity Topos and its Instrumentalization in the Model of Jesuit School Rhetoric	45
<i>Dubovyk S. O.</i> The Ukrainian Professional Theatre of the Late 19th and Early 20th Centuries (on the Ukrainian Theater Critic P. P. Perepelytsa Personal Fond)	52
<i>Ivashko R. V.</i> The Celebrating of Jubilee Year of the middle of 15th Century in the Kingdom of Poland	62
<i>Kasyan L. H.</i> “I am so Tender, so Disturbing...” (Lighting of the Life and Work of Volodymyr Sosura in Audiovisual Documents)	73
<i>Lyakh H. V.</i> The Church Parish Chronicles on Podillya Region in the Second Half of 19th – Beginning of 20th Century	84
<i>Morozova A. V.</i> New Documents on the Biography of H. F. Voroniy (to the 150th anniversary of the birth of scientists)	99
<i>Muzychko O. E.</i> Personal Archival Fonds of Historians of Southern Ukraine in the Second Half of 19th – Beginning of 20th Century: Content and Heuristic Potential	104
<i>Petrenko O. S.</i> General Valentyn Esterhazi and its Family as Landowners of Right-Bank Ukraine	121
<i>Romanova K. V.</i> The Ukrainian Poetry of the First Half of 20th Century in Periodicals of Ukrainian Diaspora (on the Documents of Central State Archives of Foreign Archival Ucrainica)	126
<i>Khomenko V. O.</i> Mykhailo Hrushevsky and the Ukrainian Party of Socialist-Revolutionaries: Informational Potential of Party Archival Documents	157
Photo collection. <i>Lubarska L. V.</i> The 100th Anniversary of the Birth of O. T. Honchar	167

Publication of Archival Records

<i>Zhurzha I. V.</i> The History of Archival Affairs in the Documents of the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine	176
<i>Misiuk M. D.</i> The Activities of Archimandrite Alexiy (Olexandr Kabalyuk) in the 1920s – 1930s on the Territory of Subcarpathian Rus	193
<i>Ponomariov O. M.</i> On the History of Construction of the St. Elizabeth's Fortress	203
<i>Telvak V. V., Radchenko O. A.</i> The Letters of O. Hoetzsch to M. Hrushevsky	212
<i>Shapoval A. I.</i> Epistolary Heritage of V. P. Adrianova-Peretz in Archives of Ukraine	227

Information and Reviews

<i>Alekseenko A. O., Balyshv M. A.</i> The International Round Table “Problems of Informatization: Digitalization Processes (Theory and Practice)”	248
--	-----

Anniversaries

<i>Shcherbak M. H.</i> The Historian and Archivist Yury Kulinich is 70	261
--	-----

УДК 930.25

В. В. БЕЗДРАБКО*

МЕТОДИ В АРХІВІСТИЦІ ТА АРХІВНИЙ МЕТОД: ДИСКУСІЯ ТРИВАЄ

Актуалізовано важливе теоретичне питання архівознавства – методології. Із посиланням на праці відомих зарубіжних дослідників Лучани Дюранті та Джованні Мікетті порушено тему універсального методу в науці, міждисциплінарних запозичень і методологічного плюралізму. Слушність та контроверсійність міркувань колег спонукала до активнішого освоєння зарубіжного архівознавчого методологічного досвіду.

Ключові слова: архівістика; архівознавство; метод; методологія; архівний метод; Лучана Дюранті; Джованні Мікетті.

Інтелектуальний рух, який охопив на рубежі століть гуманітарні науки, характеризується особливою увагою до дослідницьких методів, що пов'язано з апробацією та поширенням новітніх методичних можливостей в умовах тотальної інформатизації суспільства, формування і розвитку е-середовища. Ці події спричинили нове окреслення предмету гуманітаристики, способів його пізнання, а заодно й визначення її місця у сонмі наук. Полемічно налаштовані колеги-новатори знову запропонували рішучі ревізійні верифікації “старих методик” з акцентом на неперевершеності можливостей інформаційних метод. При цьому чисельні приклади вдалого застосування останніх щільно лягають в основу твердження про їх універсальність і переваги водночас. Визнання їх правомочності й легітимності супроводжується пропозиціями прийнятних варіацій застосування, що породжує новітні методичні матриці для науки.

* *Бездрабко Валентина Василівна* – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри документознавства та інформаційно-аналітичної діяльності Київського національного університету культури і мистецтв; старший науковий співробітник відділу архівознавства Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (за сумісництвом).

© В. В. Бездрабко, 2018

Актуалізація методики гуманітарного дослідження спричинила адекватну реакцію у вигляді захисту традиційних методів і водночас схвалення необхідності застосування інформаційних технологій, коли це предметно виправдано. Утім, незалежно від різноманіття можливих методів науки є питання, що виглядають основоположними для кожного з них. Ідеться про їх статус, універсальність чи спеціалізацію, залежність від соціокомунікаційних чинників, дослідницьких завдань і практичної діяльності. Зупинимось на цьому докладніше.

Змістом пізнання є, безумовно, отримання знань, народжених у результаті збирання, систематизації, верифікації фактів, пояснення причинно-наслідкових зв'язків між ними, узагальнення одержаної інформації та іншими операціями, які традиційно називають мисленевими. Пізнання як дослідницька практика потребує певних умінь, навичок, а ще – знарядь і засобів, за допомогою яких можна здобути нове знання чи підтвердити чинне.

Знання постійно перебуває під прицілом дослідника, котрий намагається предметно перевірити, підтвердити, доповнити або спростувати його за рахунок внутрішнього об'єктного потенціалу й зовнішнього, дотичного до нього. Перевірене й підтвержене знання є надійним тільки до того часу, допоки хтось раціонально обгрунтовано не заперечить його. Кризь сумніви і критику торується шлях до нового знання, а заодно й актуального образу науки. Поняттєво й мовно сформоване, укладене в дискурс знання складає теорію, яка виступає водночас підсумком і підмурком емпіричних практик та їхньою екстраполяцією на внутрішньо пов'язані категоричні судження про певну сферу діяльності чи галузь науки.

Основою пізнавальної діяльності, крім об'єктивних і суб'єктивних спонукальних мотивів дослідника, є метод. Цей термін з'явився ще в античні часи, разом із початками науки і філософії. Упродовж багатьох століть сміливці намагались віднайти універсальний метод, висновуючи довкола цього розмаїті методології. Найбільші з них оптимісти, наприклад, Р. Декарт, заявляли про те, що за природою метод є здатністю правильного судження усіх без винятку людей¹. Проте “правильно керувати розумом”, аби досягати обраних цілей і вирішувати необхідні завдання, можуть далеко не всі, а відсторонитися при цьому від суб'єктивного взагалі виявилось нездоланною справою.

Незважаючи на очевидність зробленої тут зауваги, декартове твердження культивувалося тривалий час і ототожнювалось із раціоналістським поглядом на метод. Лише в XIX ст. класичні картезіанські засади, на яких базувалося ставлення до методу, докорінно були переглянуті, а тодішні модерні методології продемонстрували ці зміни. Утім і донині багато традиційних ідей “чистого розуму” продовжують

існувати, а метод і методологія будь-якої науки залишаються одними з найскладніших теоретичних питань.

У ХХ ст. формується переконання в тому, що метод унормовує й універсалізує ведення будь-якого дослідження, конструюючи й деконструюючи знання в постмодерністській атмосфері. Наприкінці минулого століття методологи науки (Т. Кун, І. Лакатос, К. Попер та ін.) заговорили про неможливість розроблення єдиного універсального методу з директивним приписом обов'язкових дій, процедур, їх програмування й регулювання у визначеному науковому напрямі. Під цим кутом дослідники Європи, США зауважили про доцільність і необхідність *методологічного плюралізму*, демонструючи розмаїття методів і *прагматизм* їх застосування. Прагматичний принцип полягав у тому, що мета студіювань визначає вільний вибір методів, а не навпаки.

Застосування єдиного конкретного методу звужує перспективи очікувань дослідника й “обкрадає” результат, робить його фрагментарним і неповним за рахунок нереалізованих можливостей. Складно спростувати відомий висновок науковців про локальну, а не універсальну його ефективність. Таке твердження творить виняткової форми іншість методології, коли об'єкт дослідження визначає метод, предмет накладає на нього свої властивості та модифікує їх, а істина потребує методологічного плюралізму, аби уникнути догматичних однобоких інтерпретацій.

Тема методології науки залишається актуальною і потребує нового пошуку. Маніфестований нині методологічний плюралізм порушує низку проблемних питань, пов'язаних із доцільністю апробації розмаїтих методологій і розумінням мети оперування ними, меж (чи безмежжя) експерименту та саморефлексії про “найкращий” метод і поєднання методів у дослідницькому процесі. Окреслити основні моменти становлення й змісту універсального архівного методу та міждисциплінарний вплив на методологічний плюралізм архівістики й склали мету розвідки.

Для українського архівознавства теорія (у т. ч. і методологія) так само залишається актуальним дискурсом. Вивчаючи історіографію часів сучасної України, відзначимо обмаль праць, присвячених теорії науки, зокрема методології архівознавства. І хоча про його теорію згадують у навчальних посібниках і дисертаційних дослідженнях (часто просто для годиться), коли визначаються з методологічною основою та методикою проблемно-тематичних студіювань, утім, мабуть, чи не єдиним комплексним теоретико-методологічним науковим виданням, написаним в академічному стилі, стала праця професорки І. Б. Матяш “*Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку*”², яка за змістом і структурою викладу, на нашу

думку, виразно вийшла далеко за межі декларованого на сторінках видання “навчального посібника”. Відзначимо, що дослідження фактично зафіксувало стан й окреслило проблеми вітчизняної архівістики³. Проте, повторимося, тема не належить до шалено популярних і потребує більшої уваги через її важливість для будь-якого дослідницького проекту, особливо в умовах пришвидшених технологічних змін можливостей дослідника.

Тим часом знайомство з зарубіжною проблемно-тематичною історіографією переконує нас у її тривалому студіюванні. Виявлений інтерес до питання “вивів” на доволі своєрідну і цікаву, на наш погляд, розвідку знаних архівістів сучасності Лучани Дюранті та Джованні Мікетті під красномовною лаконічною назвою “Архівний метод” (“*The Archival Method*”)⁴, опубліковану в науковому збірнику 2017 р. “Дослідження в архівній мультиверсії” (“*Research in the Archival Multiverse*”) під редакцією не менш відомих фахівців з ім’ям – Е. Джилліленд, С. Мак-Кемміш та Е. Ло⁵. Їхні підходи до архівного методу привернули увагу і викликали непідробну цікавість, спонукавши нас поділитися міркуваннями на полях авторських роздумів.

За плечима обох поважних професорів – багаторічна викладацька практика в університетських аудиторіях, успішне керування дослідницькими центрами з вивчення сучасних документів, архівів і проблем їх побутування в цифровому середовищі, координування й активна участь у міжнародних, національних наукових проектах, стандартизації галузей керування документаційними процесами та архівної справи, що допомогло апробувати здобутий неабиякий методологічний досвід і знайшло втілення в багатьох знакових працях. Зупинимося на важливих для розуміння аспектах архівного методу, висвітлених у короткій публікації, докладніше. Це, на нашу думку, дозволить розхитати певний догматизм, усталеність у вивченні та висвітленні порушеної теми вітчизняними фахівцями.

Ми погоджуємося з колегами в тому, що архівісту легше практикувати архівний метод, ніж пояснити, що це таке⁶. Але дискурс довкола теми є надважливим і водночас невичерпним. Так само більшості фахівців немає необхідності вправлятися з тим, щоб визначити, описати й демонструвати дослідні методи професійній спільноті. Однак це важливо для процедурного дисциплінування пошуку, отримання актуальних знань.

Отже, для повнішого розуміння архівного методу важливе значення має загальна інтерпретація його походження. Для професорів Університету Британської Колумбії Л. Дюранті та її колеги з Римського університету ла Сап’єнца Дж. Мікетті *метод науки* зумовлюється генетично і формується в оточенні різноманітних споріднених, близьких чи віддалених теорій, або тих знань, які дистанціюють від

елементарної емпірії. Концепція генетичного походження методу породжує необхідність з'ясування родової належності архівознавства та інтенції стосовно середовища виникнення й розвитку. На їх глибоке переконання, наука про архіви належить гуманітаристиці, веде своє походження від правової науки й розвивається в тісній співпраці з філологічними, історичними дисциплінами аж до ХХ ст.⁷ Зарахування ними архівознавства до гуманітаристики вказує на те, що в загальному це наука про людину, яка займається вивченням її діяльності та результатами від цього⁸.

У минулому столітті архівознавство починає повільний рух від гуманітаристики до соціальних наук. Особливо це помітно в англосаксонських країнах, де архівістика стала невід'ємною частиною освітніх програм численних шкіл бібліотечних і інформаційних студій. Цей рух наклав відбиток на характер досліджень і зміст тих завдань, які довелося розв'язувати архівістам. Це, безперечно, впливало на методику, а отже й теорію архівознавства. Арсенал методів збагатився за рахунок необхідності студіювати соціальну діяльність архіву, зокрема його комунікації, статус як ланки культури, знаку, тексту, суспільного явища тощо. Якщо спочатку взірцевим конструктом для методики архівознавства були, наприклад, історія, філологія, правознавство та інші "представники" гуманітаристики, то з другої половини ХХ ст. і нині практикують методологічні запозичення теорій соціальних, інформаційних наук.

На цьому тлі нетрадиційно визначаються "демаркаційні лінії" об'єктно-предметної сфери, термінологічні запозичення архівознавства, практикується міждисциплінарна парадигма знань і еклектичні зліпки різних теорій у межах однієї науки. Тож виявлення й окреслення локусу походження архівознавства уможлиблюють розуміння змісту і значення традиційних архівних методів, оперування якими має давню історію. Говорячи про вітчизняні студії з методології архівознавства, відмітимо, що більшість із них також помітно корелюється походженням науки.

Вузловим моментом міркувань Л. Дюранті і Дж. Мікетті стало зосередження прискіпливої уваги на функціях архіву, які для них є не просто "елементарною" реальністю, а незамінним способом пізнання універсального архівного методу. Саме такий підхід до розкриття теми підкреслює принципову специфіку їхнього дискурсу та парадигми методології архівознавства. Фундаментальними архівними функціями ідентифікуються такі: експертиза – комплектування, класифікація – описання, зберігання – консервація, керування – адміністрування, довідковий апарат – доступ⁹. Автори свідомі щодо неоднозначності їхнього формулювання, унітарності чи автономності, повноти переліку, термінологічного визначення й означення тощо. Проте лише у прив'язці

до прикладних функцій, на їх думку, є сенс говорити про конкретні дії архівістів, спрямовані на досягнення дослідницької мети, реалізацію особливої місії в суспільстві¹⁰. Інакше кажучи, природа кожної архівної функції визначає вибір методу, який у свою чергу співвизначає результат діяльності. Деякі методологічні вади в міркуваннях, на нашу думку, свідомо були допущені для того, аби увиразнити твердження про те, що дослідження посередництвом методу лежать в основі реалізації будь-якої архівної функції.

Основою кожного виду архівної діяльності колеги вважають *дослідницьку функцію*. І хоча остаточно визначитися з її статусом (мета-, суб-функція, функція) не вдається, утім беззастережно стверджується про дослідження як невід'ємний і фундаментальний компонент архівної практики будь-якого змісту. Оригінальності в цьому твердженні небагато, адже про це писали ще архівісти XVI ст.¹¹ Тим не менше започаткована тоді тісна ідентифікація архівних досліджень з відповідною практикою, а отже їх інтеграція стали основою розвитку теорії, методології архівознавства¹².

Терміном "*архівні дослідження*" Л. Дюранті та Дж. Мікетті позначають ті, які проводяться з метою вивчення тем архівістики. Під цим кутом треба пильніше придивитися до їх меж, змісту, проблематики. У практичному застосуванні це положення означає, що об'єктом уваги і спрямованістю дослідних старань архівіста може бути віддавна визнане за належністю до архівної галузі питання. Проте для примноження знань необхідно й доцільно послуговуватися здобутками різних суспільних сфер, наук, їх методологій, які потім можуть постати частиною власного "інтелектуального озброєння"¹³. Головними архівними дослідженнями, на думку Л. Дюранті й Дж. Мікетті є ті, що націлені на вивчення *документа* чи *фонду*, та потребують для досягнення конкретних цілей відповідних методів¹⁴. Якщо ж ідеться про студії, пов'язані з контекстом їх створення, користування, збереження, політикою, законодавством і загалом із питаннями, що стосуються відповідної практики, вони так само є архівними, але вже іншого порядку.

Наприклад, державна політика сама по собі не може бути об'єктом архівознавства. Проте студіювання державної політики як важеля впливу на розвиток архівної справи слід беззастережно вважати такими. Звична для нас класифікація документів сприймається архівною темою. Утім напрацьовані в архівістиці класифікації документів мають поширене застосування в інших практиках і галузях знань. Зауваження Л. Дюранті та Дж. Мікетті є особливо актуальним для нас з огляду на поширену думку в українській вищій школі щодо викладання окремих дисциплін, з якою ми неодноразово стикалися. До прикладу, архівний менеджмент для архівістів має право викладати лише фахівець із ме-

неджменту, а не архівіст, або ж історію державних установ – професіонал із державного управління, та не історик.

Будь-які “зовнішні” знання, запозичені наукою, можуть стати “внутрішніми”, та навпаки. Ця думка знайшла яскраве відображення в ідеї Л. Дюранті і Дж. Мікетті про те, що автохтонне, “автономне” внутрішнє ядро архівних знань” невелике й незмінне від шумерських часів¹⁵. Зауважимо, подібні міркування щодо давності й константності дослідних напрямів вивчення документів зустрічаємо також і в монографії С. Г. Кулешова “Документознавство: історія. Теоретичні основи”¹⁶.

Збагачення і розвиток “ядра” архівознавства відбувається за рахунок зовнішніх запозичень, у т. ч. методологічних. “Ядро” чітко контролює притік знань із-зовні та моделює необхідний результат взаємодії “внутрішньої” й “зовнішньої” складових¹⁷. Спочатку продуктивним виявився зв’язок архівознавства з історією, що подарував історичний метод критики. Згодом міцні стосунки з бібліотекознавством вплинули на пошукові практики і теорію евристики. Розвиток менеджменту й механізація управлінських процесів докорінно змінили характер роботи з документами. І, нарешті, інформаційні науки відкарбувалися на природі зв’язків архівів і технологій, а суспільні – спонукали до дискусії про *архівні* право, політику, ідентичність, цілі, комунікації тощо¹⁸.

Проте, як справедливо зауважують Л. Дюранті і Дж. Мікетті, запозичення може бути продуктивним лише за однієї умови, якщо завдяки цьому досягається успіх у дослідженні, підтверджується корисність міждисциплінарних інвазій. Пройшовши селективний відбір, запозичення освоюються “архівним ядром” і перетворюються в архівні знання. Тож архівознавство постійно стикається й інтегрується з різними галузями знань, науками, збагачуючись і розвиваючись при цьому. Поряд з уже класичними ідеями, фахівці роблять суттєву за увагу на тому, що будь-які запозичення мають *органічно* “входити” в систему наукових знань і відповідати усім її складовим – теорії, методології, практиці, аби підтримувати їх цілісність¹⁹. Попри можливість оперувати методами інших дисциплін, кожна наука, вважають дослідники, зобов’язана дбати й напрацьовувати власну методологію, навіть, якщо вона початково буде інтердисциплінарного походження. Жоден метод, що “прийшов” ззовні, не може залишатися механічно запозиченим, бо має “перетравитися” архівною теорією та апробуватися практично.

Добре розуміючись на методології науки та її еволюції, Л. Дюранті і Дж. Мікетті значну увагу приділяють висвітленню періоду панування в історії архівознавства ідеї *універсального (загального) методу*. Ці пошуки вони датують ХІХ ст. і пов’язують з архівістом Ф. Боніані (хоча подібне спостерігалось і раніше), який, крім відомих організа-

ційних діянь щодо заснування та розбудови архівів Тоскани, плідно й докладно писав про особливий порядок документів у фондах, згодом щедро ділячись міркуваннями зі студентами університетів Італії²⁰. Через укоріненість походження документів і фонду в минулому цей метод було названо *історичним* (metodo storico). У Франції від здобув назву повага до фонду (respect des fonds), у Німеччині – *провенієнц принцип* (Provenienz Prinzip). Виникнення цих понять означило тогочасну реальність – прагнення підтвердити якісно нове розуміння такого документального феномену як *фонд*.

Пошуки універсального методу в архівознавстві, попри деяку утопійність проекту, запропонували фаховій спільноті різні його варіації. Майже через 100 років співвітчизник і колега Ф. Боніані – авторитетний архівіст-палеограф Дж. Ченкетті, розвиваючи ідею історичного методу як практичного розв’язання проблем архівістики, змінив його першу частину назви на архівний, проголосивши основоположним інструментом для нової теорії архівознавства і тим самим перевернувши “архівний світогляд”²¹. На глибоке переконання Л. Дюранті і Дж. Мікетті, цей тактичний хід возвеличив історичний метод із методу, що підтримує “архівну науку”, до методу, на якому тримається “наука в архіві”²². Пізнавальне зацікавлення архівним методом як явищем не тільки практичного застосування, але й історичних, теоретичних візій, спонукало авторів розвідки до детального розкриття його змісту.

Наріжним поняттям архівістики поважна професура називає *архівний документ*, а його основоположними функціями – бути правовим доказом та слугувати історичним джерелом. Звичайно, є інші думки та погляди стосовно поліфункційності архівного документа, наприклад, у В. М. Автократова, який додавав при цьому ще й управлінський, економічний, культурний ефекти і з чим складно не погодитися. Проте для Л. Дюранті і Дж. Мікетті, повторимося, все зводиться до його правової та джерельної функцій. На їхню думку, архівний метод може пояснити генетичний, діалектичний, формальний, структурний, функційний та інші аспекти архівних *документа, фонду* як явища. Останні виступають водночас об’єктом і чинником дослідницької та будь-якої іншої діяльності архівістів. Усталюючи міркування, вони враховують різні виміри і зміст науково-дослідних завдань, які доводиться виконувати архівістам, вивчаючи документ чи фонд. Наприклад, *суспільне середовище*, що визначає роль, статус і значення архівних документа, фонду; *технічний контекст*, який детермінує профіль і платформу реалізації дослідницьких завдань тощо. Проте додаткові параметри регулювання основних напрямів архівної діяльності лише увиразнюють фундаментальні пошуки, сутність яких полягає у вивченні документа та фонду.

Для досягнення необхідного пізнавального ефекту завжди важливо дотримуватися системної цілісності. Саме тому у фокусі уваги слід тримати не тільки документ чи фонд, але і їх авторів (установу чи приватну особу), оскільки це допомагає визначити чинники, умови, обставини, контекст їх виникнення та зумовленість змісту і складових. Універсально формулюючи спільні основи для будь-якого архівного дослідження, архівісти посилаються на генеративну думку Дж. Ченкетті про те, що студіювання починається з визначення функційної діяльності авторів документів, аби точно знати, як їх було виконано та задокументовано²³.

Утім, попри очевидну історичність документа, архівного фонду як явищ ототожнювати чи підміняти історичний і архівний методи не варто. Про відмінність між ними стверджував ще один італійський архівіст минулого століття А. Кассезе у знаковій праці з красномовною назвою *“Історичний метод в архівістиці”* (*“Del metodo storico in Archivistica”*), якою проголосив автономію архівної науки від історії ще в середині ХХ ст. на тлі існування очевидної іншої культурної системи й традиції²⁴. Його німецький колега А. Бреннеке в своєму *“Архівознавстві”* (*“Archivkunde, ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens”*) також указував на відмінність між об’єктивною реальністю та історією архівного фонду (виявлену за рахунок застосування архівного методу) і установи, яка є його утворювачем (з’ясовану за допомогою історичного методу)²⁵. Але цю невідповідність він пропонує розв’язати завдяки архівісту, відвівши тому роль посередника і присвоївши творчу функцію, що дозволило накласти шляхи реконструкції архівного фонду та історію фондоутворювача²⁶. І вже наприкінці ХХ ст. їх співвітчизниця, екс-керівник Марбурзької архівної школи та екс-віце-президент Федерального архіву Німеччини А. Менне-Гарітц категорично й рішуче відстоює відмінність між історичним і архівним методами тільки тому, що останній є самодостатнім і знаходить концепційну та методологічну автономію в межах власної науки, бо має свій об’єкт прикладання. Відмінність між ними, на думку Л. Дюранті і Дж. Мікетті, полягає також в особливостях розвитку історії й архівознавства, коли їхні теорії зумовлюють методологію²⁷. Наприклад, теоретичні уявлення про природу фондів, сформовані в лоні архівознавства, загалом і конкретно детермінують методологію вивчення архівних фондів²⁸.

Дослідницькі методи архівістики виникають синхронно з архівною практикою і формуються під впливом *розуміння* природи документів та адміністративних компетенцій, правових повноважень, процедур і процесів, продиктованих ними. Для вивчення документа першочергове значення, як вважають фахівці, має його розуміння дослідником, що й слугує підставою для проведення експертизи – точки відліку “архівного життя”.

Для розуміння документа важливо обрати правильний алгоритм інтерпретації й необхідну для цього теоретичну основу, заземлену на його властивостях і ознаках. У той час для експертизи знаковою є доволі чітко сформульована авторами цільова установка: всі документи однаково важливі для фонду, якому належать, тому що вони підтримують його існування і всі фонди так само суспільно значущі, оскільки необхідні для формування світової документальної спадщини²⁹.

Таке ставлення до документа, коли розуміння передуює експертизі, не завжди однозначно сприймається фахівцями і доволі бурхливо дискутується. Вивчення документа з метою розуміння, а за тим і доведення достовірності залишається, на думку колег, першочерговим завданням, згідно з яким обирається метод. Реагуючи на цю пізнавальну ситуацію, Л. Дюранті та Дж. Мікетті пропонують змінити ставлення до документа як до доказу, істини. І не тільки тому, що той може бути недостовірним чи ненадійним (неточним, неповним) за змістом, а тому, що він розглядається лише “відкритим вікном”, яке уможливило доступ до реальності, та не є абсолютним доказом. Це зовсім не очевидність чи аксіома, а радше гіпотеза, яка в кожному конкретному випадку вимагає доведення. Спрощення відносин між доказом (документом) і реальністю спричиняло викривлення пізнання істини.

Архівісти закликають не сприймати документ і його зміст як “прямий вихід” на реальність, оскільки правда може бути поза межами тексту. Як зазначають Л. Дюранті з Дж. Мікетті з посиланням на працю А. Менне-Гарітц *“Експертиза або документація: чи можемо ми оцінювати архіви, селекціонуючи зміст?”* (*“Appraisal or documentation: can we appraise archives by selecting content?”*), у рамках інтерпретаційної архівної теорії документ є результатом складних закономірних соціальних і документаційних процесів, процедур, цілей і повноважень того, хто його укладає. Архівісти дотримуються думки, що він складається, у першу чергу, зі знаків, сигналів³⁰. Наприклад, це можуть бути креслення, помітки, виправлення того, хто за своїми функційними обов’язками фактично бачив, читав документ і знає про чинники, що криються за його появою та важливістю виконання зафіксованих оперативних рішень. Всі невербальні знаки мають бути так само інтерпретовані в контексті розкриття змісту документа й того, які документаційні процеси відбувалися і хто несе відповідальність за них³¹.

Апелюючи до універсального архівного методу, дослідники прагнуть з’ясувати відносини між зовнішніми і внутрішніми елементами документа, його структурою та контекстом. Розуміння документа дозволяє, знову ж таки, ухвалювати рішення щодо його описання, упорядкування, класифікування, використання тощо. Для цього пропонується широке послугування іншими науковими дисциплінами: палеографією,

хронологією, сфрагістикою, геральдиком, кодикологією, топонімією, епіграфією, текстологією і т. д. Проте найважливішими колеги вважають можливості дипломатики, підтримуючи думку французького історика М. Блока, котрий писав про 1681 р. як переломний момент в історії людського розуму, відправну точку в еволюції критики архівного документа³².

Відома шана Л. Дюранті до дипломатики спонукала її спільно з колегою студійованої публікації ще раз оприсутнити власні думки на шпальтах збірника³³. Дисципліна тлумачиться ними як корпус понять, методів аналізу документів та оцінки їх достовірності³⁴. Головним “обов’язком” дипломатики науковці називають розрізнення елементів, атрибутів документа і вивчення “відносин” між текстом та його автором чи дослідником³⁵. Дипломатика живить розроблення нової концепції методології, методів, пояснюючи, як розуміння може забезпечити основу для примноження нових знань в архівознавстві.

У той час як історики зазвичай не можуть спостерігати те, що вони вивчають (історичне знання майже завжди опосередковане джерелом, якщо це не факти, події чи процеси сучасності), архівісти ж навпаки, мають справу з фактами, якими вони є (тобто, документи, фонди) і як вони є в архіві (метод, функції)?³⁶ Критичний метод історії, опертий на міждисциплінарні можливості, для досягнення “кінцевої інтерпретації” може запозичувати “зовнішні” знання. З іншого боку, архівний метод може інтегрувати результати пошуку з концептуальним і методологічним “зовнішнім” розумінням документа та досягати відповідних висновків. Отже, архівний метод використовує “інтерпретаційну рамку” методології архівознавства в поєднанні з методиками інших дисциплін.

Чи можна вирішити всі дослідницькі завдання архівістів за допомогою універсального методу в умовах постійної мінливості “архівного фону”? Певно, що ні, роблять висновок Л. Дюранті та Дж. Мікетті, але це той фундамент, який буде підтримувати розвиток методології й теорії науки, жити і зміцнювати її, сприяючи традиційним зв’язкам між науками та дбаючи про залучення нових “союзників”³⁷. Майбутнє науки про архіви залежить, на їх думку, від серйозних міжнародних проектів, творчих міждисциплінарних студій, постійного діалогу, інтеграції та глобалізації документальної архівної спадщини людства, єднання наукового співтовариства, дослідників соціальних наук і гуманістики³⁸. І з цими заувагами відомих архівістів складно полемізувати.

Осмислення архівного методу та перспектив його розвитку триває, а актуалізовані вченими ідеї залишаються популярними в сучасному архівознавстві. Можна сумніватися в невичерпності можливостей архівного методу, але не в необхідності його студіювань. У такий спосіб

вирішуються фундаментальні питання науки, а діалогічна активність довкола них стає творчою і продукує нові ідеї для обговорення. Дискусія триває і триватиме...

¹ *Декарт Р.* Рассуждение о методе, чтобы верно направлять свой разум и отыскивать истину в науках // Декарт Р. Сочинения: в 2 т. Т. 1. Москва: Мысль, 1989. С. 250–296.

² *Матяш І.* Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку: навч. посіб. Київ: Видавничий дім “Києво-Могилянська академія”, 2012. 515 с.

³ Там само. С. 94–103.

⁴ *Duranti L., Michetti G.* The Archival Method // Research in the Archival Multiverse. Clayton: Monash University, 2017. P. 75–96.

⁵ Research in the Archival Multiverse / edited by Anne J. Gilliland, Sue McKemmish and Andrew J. Lau. Clayton: Monash University Publishing, 2017. 1064 p.

⁶ *Duranti L., Michetti G.* The Archival Method ... P. 76.

⁷ Ibid. P. 75.

⁸ Ibid.

⁹ Ibid. P. 77.

¹⁰ Ibid. P. 78.

¹¹ *Born L. K.* Baldassarre Bonifacio and His Essay “De Archivis” // The American Archivist. 1941. № 4. P. 221–237; *Idem.* The “De Archivis commentarius” of Alberto Barisoni, 1587–1667 // Archivalische Zeitschrift. 1955. № 50/51. S. 12–22.

¹² *Duranti L., Michetti G.* The Archival Method ... P. 78.

¹³ Ibid. P. 80.

¹⁴ Ibid.

¹⁵ Ibid. P. 81.

¹⁶ *Кулешов С. Г.* Документознавство: історія. Теоретичні основи. Київ, 2000. С. 12–13.

¹⁷ *Duranti L., Michetti G.* The Archival Method ... P. 81.

¹⁸ Ibid. P. 82.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid. P. 84.

²¹ *Cencetti G.* Scritti archivistici. Roma: Il Centro di ricerca editore, 1970. P. 9–39.

²² *Duranti L., Michetti G.* The Archival Method ... P. 85.

²³ Ibid. P. 86.

²⁴ *Cassese L.* Del metodo storico in Archivistica // Società. 1955. № 5. P. 878–885.

²⁵ *Brenneke A.* Archivkunde, ein Beitrag zur Theorie und Geschichte des europäischen Archivwesens. Leipzig: Koehler & Amelang, 1953. XX, 542 s.

²⁶ *Duranti L., Michetti G.* The Archival Method ... P. 88.

²⁷ Ibid. P. 87.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid. P. 88.

³⁰ Ibid. P. 90.

³¹ Ibid.

³² Bloch M. *The Historian's Craft*. Manchester: University Press, 1967. P. 81.

³³ Duranti L. *Diplomatics* // *Encyclopedia of Library and Information Science* / ed. Marcia Bates, Mary Niles Maack and Miriam Drake. New York; Basel; Hong Kong: Marcel Dekker, 2009; *Idem*. *Diplomatics: New Uses for an Old Science* // MacNeil H. *Trusting Records: Legal, Historical, and Diplomatic Perspectives*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishing Group, 2000. P. 77–85; Turner Ja. *Experimenting with New Tools: Special Diplomatics and the Study of Authority in the United Church of Canada* // *Archivaria*. 1990. № 30. P. 91–103.

³⁴ Duranti L., Michetti G. *The Archival Method ...* P. 91.

³⁵ Ibid.

³⁶ Ibid.

³⁷ Ibid. P. 92–93.

³⁸ Ibid. P. 93.

An important theoretical issue of archival studies – methodology has been updated. Referring to the works of well-known foreign researchers Luciana Duranti and Giovanni Miketti, the theme of the universal method in science, interdisciplinary borrowing and methodological pluralism has been raised. Honesty and controversy of colleagues' considerations led to more active development of foreign archival methodological experience.

Key words: the archival science; methods; methodology; the archival method; Luciana Duranti; Giovanni Miketti.

УДК 930.2(47:477)“1980/1990”

О. О. МАВРІН*

**“ПЕРСПЕКТИВНИЙ ВИДАВНИЧИЙ ПЛАН”
ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ РОЗВИТКУ
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОЇ ДУМКИ
УКРАЇНСЬКОЇ АРХЕОГРАФІЇ 1980-х РОКІВ**

На основі аналізу “Перспективного видавничого плану” 1989 р. висвітлено теоретико-методологічні розробки українських науковців у галузі стратегічного планування видавничої діяльності. Зазначено, що в 1980-х роках розробка теоретико-методологічних питань стала одним із найголовніших завдань української археології. Ідеї, висловлені в цей період українськими археологами, і тепер зберігають свою актуальність і потребують подальшого вивчення та впровадження в археологічних практиках.

Ключові слова: перспективний видавничий план; теорія; методика археології.

Сьогодні, в умовах суспільно-політичних трансформацій в Україні, пов’язаних із ними кризових явищ в українській науці, пошуку місця джерелознавчих дисциплін у колі гуманітарних наук, теоретико-методологічні розробки українських науковців попередніх періодів потребують більшої уваги сучасних дослідників, а напрацювання 1980-х років у галузі теорії і методики археології заслуговують не лише на вивчення, а й на подальший розвиток та застосування.

Саме у 80-х роках ХХ ст. вітчизняна археологія розпочала свій шлях до відродження. В основі цього процесу був покладений видавничий план, розрахований на 10 років, що мав заповнити очевидні прогалини в опублікованій джерельній базі української історії. Отже, основними джерелами нашого дослідження є “Перспективний план підготовки до друку та видання джерел з історії України (на період до 2000 року) (К., 1989), підготовлений та виданий Археологічною комісією АН УРСР, та матеріали, що містять інформацію про процеси, що тривали навколо його укладання, а саме: обговорення, дискусії щодо майбутнього видавничого плану¹.

Попри великий науковий потенціал, видавничі плани рідко ставали предметом окремого дослідження. Питанням розвитку археології в Україні, а тим більше проблемам розвитку теоретико-методологіч-

* Маврін Олександр Олександрович – кандидат історичних наук, заступник директора Інституту української археології та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.

ної думки в період після Другої світової війни до 1991 р. у вітчизняній науці приділено все ще недостатньо уваги. Окремі аспекти цієї проблематики розглянуто в працях Г. Боряка та Ю. Прилепішевої². Найбільш ґрунтовними оглядами ще можна вважати “Передмову” від упорядників до 1-го Випуску “Едиційна археографія в Україні у ХІХ–ХХ ст. Плани, проекти, програми видань” та дослідження О. Журби “Київська археографічна комісія 1843–1921. Нарис історії і діяльності”³.

Аналіз видавничих планів дає багато цінних відомостей для уявлення про процес формування теоретико-методологічних засад археографії. Як зауважують укладачі збірника матеріалів з “Едиційної археографії в Україні...”: “Видавничі плани, а також відомості про підготовлені до друку джерела дають можливість не лише для співставлення тематики видань, з’ясування історіографічних пріоритетів епох, але й вказують для сучасників лакуни у виданнях масивів джерел, залишають значний простір для подальших пошуків і досліджень з метою можливого використання історіографічної спадщини українських археографів – наших попередників”⁴.

Є підстави вважати, що аналіз видавничих планів корисний для з’ясування історії археографії загалом, оскільки вони вказують на тенденції конкретної епохи. Часто плани набагато ширші, ніж кінцевий продукт. У них закарбовуються глибинні процеси, які не вдається зафіксувати в жодному іншому документі. Часто це результат загального консенсусу, до якого дійшла наукова спільнота в певний історичний момент. Дискусії, обговорення, планування – це джерела, що відображають рух наукової думки – явище швидкоплинне і фактично нефіксоване в інших формах наукової діяльності. Тому так важливо залучати не лише видавничі плани, але й весь обсяг матеріалу, що супроводжує процес їх складання. За проведеними спостереженнями, окрім “Видавничих планів”, зафіксованих на папері і узгоджених певними інституціями, існують підготовлені, але не реалізовані, “обітовані”, або “ідеальні” видавничі плани. Останні – це сукупність пропозицій, ідей, дискусій сучасників щодо актуального видавничого репертуару. “Ідеальний” видавничий план” є значно ширшим, ніж зафіксований видавничий план і фактично стосується всіх актуальних для тогочасної археографії питань: від репертуару видань до галузевої лексики.

У цьому дослідженні застосовано такі методи: порівняльно-історичний, порівняльний (якщо мова йде про місце і роль плану кінця 1980-х у загальній історії археографії; порівняння двох планів: “ідеального” і реального); статистичний (коли вираховувалися найбільш обговорювані, а отже, затребувані публікації) та аналітичний (аналіз основних тенденцій у формуванні видавничого плану).

Отже, наприкінці 1980-х років колектив Археографічної комісії склав проект видавничого плану, який, перш ніж набути остаточного вигляду, широко обговорювався науковою громадськістю. Обговорення у вузькому колі фахівців відбулося на республіканській нараді “Українська археографія: сучасний стан та перспективи розвитку” (м. Київ, грудень 1988 р.), та у вигляді публікацій у пресі. Отже, фактично маємо реальний план (“Перспективний план підготовки до друку та видання джерел з історії України (на період до 2000 р.)” К., 1980) та “ідеальний” – сукупність дискусій, пропозицій щодо перспективного плану. “Ідеальний” план набагато ширший і в деяких аспектах представлений альтернативними думками. Так, було висловлено декілька альтернативних думок про самі принципи побудови плану. Керівник Археографічної комісії П. Сохань запропонував покласти в основу плану видовий принцип. Пам’ятки групувалися в серії в основному за видовою ознакою: “Актові джерела”, “Описово-статистичні”, “Наративні”. Виключення мала становити тематична серія “Історія запорозького козацтва”⁵.

Хронологічний принцип побудови видавничого плану відстоював І. Бутич: “доцільно джерела публікувати серіями. В основу поділу на серії варто покласти хронологічну ознаку...”⁶. Основний аргумент був той, що до документів з різних історичних епох потрібно застосовувати різні археографічні методики.

Певним компромісом між цими двома принципами побудови видавничого плану була концепція Л. Гісцової, а саме: план варто будувати за історичним принципом, а всередині кожного розділу – епохи пам’ятки можна згрупувати вже за формальною ознакою (акти, наративи тощо)⁷.

Ще один критерій до формування видавничого плану був запропонований І. Сварником. У ньому актуалізувало формацийний підхід – виокремлення “корпусу документів періоду феодалізму”⁸.

Певні корективи щодо принципів формування видавничого плану мала внести й пропозиція Н. Яковенко⁹. Хоча вона не стосувалася безпосередньо самих принципів формування, а принципів видання, останнє мало суттєво вплинути на перше. Адже видання Археографічної комісії мали бути “тільки виданнями наукового типу”¹⁰, що суттєво обмежувало б репертуар, адже саме науковий метод є найбільш праце- й часозатратним. Також окремі дослідники у виступах хоча й не пропонували змінити принципи формування перспективного плану, але виходили за їх межі, зокрема групуючи документи за тематикою, або поділ джерел відбувався за регіональною ознакою (східні/західні), та за інституціями (наприклад, церковні джерела).

Як виявилось, формальна ознака групування джерел може бути універсальною, бо здебільшого підходить до будь-якого принципу ор-

ганізації видавничого плану: регіонального (схід/захід); інституційного (джерела церковних установ); тематичного (Визвольна війна, революційні рухи); формаційного (феодалізм, капіталізм); історичного (по століттям); за видами видань (корпусні, факсимільні видання тощо). Якщо охопити загалом усі виступи, що прозвучали на цій конференції, то більшість науковців були згодні з формальним підходом до укладання видавничого плану. В основному дискусії розгорнулися в межах рубрик запропонованого видавничого плану і стосувалися розширення репертуару.

Загалом, якщо окреслити всі напрями обговорення і винесення пропозицій, то їх приблизний перелік може виглядати так:

1. Видання джерел за певними видами.
2. Розширення вже існуючих рубрик.
3. Збільшення кількості рубрик.
4. Методика видання: як загальна, так і окремих джерел.
5. Першочергові та пріоритетні для видання джерела.

Якщо проаналізувати, як співвідносяться між собою ці напрями, то можна зазначити, що вони не є відстороненими і відокремленими. Навпаки, перебувають у тісній взаємодії, утворюючи певний простір археографічної думки. Різноманітні за тематикою виступи стосуються спільних для всіх видових груп джерел. Так, різноманітні схеми групування джерел (регіональний, тематичний, за інституціями) об'єднує те, що вони стосуються в основному актових або наративних джерел. У той же час, на перетині ліній формального групування джерел й інших типів групування, увиразнюються пам'ятки особливого значення.

За попередніми підрахунками, найбільш часто згадуваними є опис подорожі антиохійського патріарха Макарія в Московію у 1654 р., зроблений його сином Павлом Алепським, та "Опис України..." Г. Левассера де Боплана. Також часто згадувалися альбоми Д. П'єра Де ля Фліза. До цієї групи по частоті згадування долучається щоденник австрійського дипломата Еріха Лясоти.

Другу групу складають джерела, що згадуються не так часто, але достатньо, щоб посісти провідне місце в списку першочергових публікацій. Це – "Літопис Величка", "Літопис Грабянки", "Тустинський літопис", "Хроніка Боболинського", "Літопис Єрлича". Часто згадуються як цінне джерело мемуари польського шляхтича Станіслава Освенціма. Серед пам'яток історіописання найчастіше згадується "Історія війни козаків проти Польщі". Загалом перелічені пам'ятки є найбільш згадуваними серед понад 60-ти названих на нараді джерел до історії України. Варто зазначити, що окреме місце в обговоренні посідали цілі комплекси джерел, яким теж надавалося пріоритетне значення. Це – Архів Коша Нової Запорозької Січі, Волинська і Литовська метрики, комплекс статистичних джерел тощо.

Якщо порівняти “ідеальний” план з тим, що був офіційно затверджений після наради, то можна помітити, що “Перспективний план”¹¹ відобразив широкий спектр принципів групування джерел. Так, тут є джерела, згруповані за видами: IX. “Актові джерела”, X. “Описово-статистичні джерела”, XIII. “Картографічні джерела”. За певними тематиками: II. “Джерела з історії запорозького козацтва та Визвольної війни українського народу 1648–1654 рр.”, XVII. “Джерела з історії суспільно-політичних рухів”. Є назви, що поєднують 2 принципи, зокрема тематичний і формальний: IV. “Україна у міжнародних зв’язках: хроніки, мемуари, щоденники”. Є тут рубрика, що відповідає історико-хронологічному принципу групування джерел: I. “Документи і матеріали з історії УРСР радянського періоду”, а також – регіональному принципу: VII. “Східні джерела з історії України”. Дуже багато місця в плані присвячено джерелам з історії інших напрямів гуманітаристики: V. “Джерела з історії української культури”, VI. “Пам’ятки філософської культури українського народу”, VII. “Пам’ятки української мови”, XII. “Юридичні пам’ятки”, XIV. “Пам’ятки вітчизняної історіографії”, XV. “Етнографічно-фольклорна спадщина”.

У цьому підході відчувається прагнення не лише охопити якомога більший обсяг джерел, але й забезпечити координацію видання всього спадку українського народу. План відходить від потреб суто історичної науки і набуває більш широких культурологічних обрисів. У цьому він наближається до бачення розвитку археографічної діяльності в Україні зарубіжних колег. Варто було б порівняти цей план із запропонованим Гарвардським осередком під керівництвом О. Пріцака, але це питання потребує окремого дослідження.

Окремо зазначимо аспекти, що відрізняють “ідеальний” план від “Перспективного плану”. В “ідеальному” плані значно більше місця приділяється історичному матеріалу. Виразніший акцент робився на розподіленні матеріалу за епохами. Пропозиція виділити західні джерела з історії України не знайшла відображення у вигляді окремої рубрики у “Перспективному плані”. Натомість ця тема була розділена між декількома. В той же час, окремі пам’ятки, актуалізовані на нараді як особливо цінні, у самому плані виділені не були.

Зрештою, постає питання про місце і роль “Перспективного плану” в шерензі інших планів археографічних осередків, що діяли в різні часи на території України. Перший план, вироблений в межах Київської комісії для розгляду давніх актів, перш за все акцентував увагу на окремих пам’ятках. Це особливо характерно для початкового етапу, адже члени комісії лише почали шлях із формування уявлення про джерельну базу до історії України. Ледве не кожна нововідкрита пам’ятка сприймалася піднесено і оточувалася особливою увагою. Тому вагоме місце у видавничому плані посідають не джерельні комплекси (хоча й

такі є теж), а окремі пам'ятки, як "Устава на волоки", козацькі літописи, щоденники. Хоча з кінця 50-х років XIX ст. характер видавничої діяльності змінюється: "основою едиційної діяльності комісії остаточно стали книги судово-адміністративних установ України XVI–XVIII ст."¹². Масові джерела з історії України почали видавати археографічні комісії Наукового товариства імені Шевченка у Львові та Всеукраїнської Академії наук, програми яких дещо подібні. Але видавнича програма Археографічної комісії НТШ є більш різноманітною, оскільки включає різні сторони історичного минулого: це і історичні джерела різного виду (літературні й фольклорні), пам'ятки книжкової культури. В основі видавничої діяльності лежав проект, запропонований М. Грушевським НТШ. Він відрізнявся тим, що об'єднував декілька серій з різної тематики: регіональної (акти окремих земель); законодавчої (пам'ятки правової думки); соціальної (документи з історії селянства, міщанства); не пов'язані безпосередньо з історією (пам'ятки письменства, етнографічні, побутові)¹³. Матеріали стосувалися в основному Галичини та Правобережної України, хоча в планах було почасти охоплено й історію Лівобережної України. Археографічна комісія ВУАН до певної міри заповнила цю лакуну: "проблематика археографічних видань початкових років діяльності визначена лише на рівні широкого видання джерел з історії Лівобережної України"¹⁴. Хоча видавничі програми цих двох інституцій дещо подібні, адже обидві вони формувалися під впливом М. Грушевського, тим не менше вони суттєво відрізняються. І відмінності полягають не лише в територіальних межах, але й в інших аспектах. Зокрема, програма Археографічної Комісії НТШ більш спеціалізована, зосереджена на виданнях джерел до історії, тоді як літературні пам'ятки передаються до відповідної секції. У програмі Археографічної Комісії ВУАН відчутне прагнення створити системну базу знань про джерела до історії України, про що свідчать плани з видання описів архівів¹⁵. Ще однією характерною рисою цього плану є прагнення узагальнити накопичені знання з вітчизняної археографії, підбити певні підсумки діяльності в цій галузі. Про це свідчать заплановані видання з історії української археографії та архівної справи, ряд портретів видатних діячів цих галузей (В. Модзалевського, О. Лазаревського, В. Антоновича)¹⁶. Загалом, предметом видань Археографічної Комісії ВУАН були джерела масового характеру. Основну частину посідали видання актів, слідства про маєтності, Рум'янцевський опис, описи намісництв.

Щодо програми Археографічної комісії АН УРСР (1970-ті роки), то безумовно в ній відчувалося замовлення на висвітлення ідеологічно значущих тем, але в той же час цим програмам (завдяки окремим темам) вдалося подолати регіоналізм, притаманний трьом іншим видавничим програмам. Робітничо-селянський рух, соціально-політична

боротьба, розвиток промисловості, торгівлі, дружба народів – ці теми були універсальними для всіх частин України, що належали протягом століть різним державам.

Безумовно, “Перспективний план” видань 1989 р. – це спроба синтезувати все найкраще, що було накопичено вітчизняною археографією. Тут можна зустріти й дбайливе ставлення до окремих пам’яток минулого, і плани щодо їх видання, і різноманітність тематик, характерна для планів НТШ і системність плану Археографічної Комісії ВУАН; подолання вузької регіональної спеціалізації, як у плані Археографічної Комісії АН УРСР (1970-ті роки). У “Перспективному плані” представлені як спільні теми для всієї України, так і матеріали до джерельної бази окремих регіонів: Західна Україна, Правобережжя, Лівобережна Україна; Поділля, Галичина, Слобожанщина, джерела окремих земель (зокрема, фігурує Сіверщина) тощо. До “Перспективного плану” потрапили видавничі проекти, розроблені в попередні десятиліття, але нереалізовані або реалізовані неповністю. Зокрема, в ньому є теми, що зустрічалися у декількох попередніх. Одна з них – публікація джерел з історії запорозького козацтва. В плані Археографічної Комісії ВУАН вона фігурує під назвою “Акти Запорозької січі”¹⁷, у планах Археографічної комісії Центрального Архівного Управління УСРР – як “Матеріали архіву Коша Запорізької Січі”¹⁸ та “Опис фонду Коша Січі Запорозької”¹⁹, а в планах Археографічної Комісії АН УРСР – як “Запорізька Січ у документах і матеріалах”²⁰. Такою ж “перетікаючою” з плану в план була й тема видання документів Кирило-Мефодіївського товариства. Окрім того, у “Перспективному плані” знайшло відображення й необхідність ґрунтовної роботи над виданням пам’яток Київської Русі.

Проте головною відмінністю “Перспективного плану” 1989 р. від видавничих планів минулих епох була його зорієнтованість на потреби відображення, перш за все, особливостей джерельного комплексу. Для видавничих планів археографічних комісій Наукового товариства імені Шевченка, Всеукраїнської Академії наук чи Центрального Архівного Управління УСРР характерна зорієнтованість перш за все на отримання інформації з певного питання: історії Галичини, історії Лівобережної України, робітничо-селянського руху тощо. Мабуть, вперше за весь час існування історичної науки в Україні в центрі уваги опинився весь джерельний комплекс як певний залишок минулих епох, як продукт людського буття. Така об’єктивізація цього комплексу спонукала звернути увагу на всі атрибути цієї об’єктності: складові елементи, зв’язки між ними, структуру тощо. Відповідно “Перспективний план”, вмістивши таку рубрику як “Документи і матеріали з історії УРСР радянського періоду” або підпункт “Джерела з давньоруської історії”, зорієнтував на охоплення виданням всього комплексу письмових пам’яток мину-

лого; відображення повної документальної цілісності, що склалася в окрему епоху. Поділ на “Актові джерела”, “Пам’ятки українського літописання”, “Описово-статистичні джерела”, “Картографічні джерела з історії України” – це спроба упорядкувати джерельну базу з історії України за певним видовим принципом. Навіть певні суперечки, що виникли між науковцями щодо правомірності віднесення до того чи іншого виду певної пам’ятки, все одно в остаточному підсумку мали стосунок до проблем пам’яток. Зрештою, потрапляння до одного виду пам’яток різних епох змушувало дослідників звертати увагу власне на внутрішні проблеми джерела або комплексу джерел, простежити зміни подібних документів у межах одного виду, порівняти різні форми фіксації подібної інформації тощо.

Отже, розгляд реального і “ідеального”, або “обітованого” планів є надзвичайно корисним із декількох причин. Одна з них стосується минулого археографічної науки, якщо порівнювати вже наявні плани. А інша почасти стосується майбутнього, оскільки у відповідному плані були закладені ідеї, що хоча цілком не відобразились в “Перспективному плані”, але вказали майбутній напрям розвитку археографічної науки в 90-х роках ХХ ст., та почасти визначають і напрямок розвитку сучасної науки.

Таким чином, проведений попередній аналіз дозволяє відзначити, що в 1980-ті роки українська радянська археографія, що з часів перебування отримала новий шанс на розвиток власних позицій, перебувала в стані активного пошуку. Головною особливістю цього періоду було те, що українська радянська археографія займалася проблемами теоретичного і методичного плану, що раніше було прерогативою всесоюзних археографічних центрів. Це – питання предмету, функцій, завдань археографії, визначення базової термінології, визначення меж археографічної діяльності, співвідношення з іншими галузями історичної науки. Від розробки цього теоретичного рівня залежало формування засад видавничого плану; методів пошуку, опрацювання та видання історичних документів. Ще однією прикметною рисою цього періоду стало те, що формування засад перспективного видавничого плану вийшло на рівень окремої методичної проблеми.

Всі ці події свідчили про вихід протягом 1980-х років української радянської археографії з тіні всесоюзної і пошук власних засадничих принципів. Це було свідченням початку абсолютно нового етапу в історії української археографії загалом. Спочатку (1940–1950-ті роки) можна говорити лише про радянську археографію в УРСР, пізніше в 1960-ті – про радянську українську археографію, і лише з кінця 1970-х років накреслюються абрис української радянської археографії, що підготували відродження української археографії як такої в середині 1980-х років. Розробка теоретико-методологічних питань

стала одним із найголовніших завдань української радянської археології. Ідеї, висловлені у 1980-х роках українськими радянськими археологами, довго зберігали свою актуальність²¹. Окремі з них так і не знайшли свого втілення. Тому і є вкрай важливим у цій публікації охопити якомога ширший спектр думок у галузі теорії і методики української радянської археології 1980-х років, адже саме на цих основах, як і на доробку попередніх поколінь археологів, постала сучасна українська археологія²².

¹ Українська археологія: сучасний стан та перспективи розвитку. Тези доповідей республіканської наради, грудень 1988 р. Київ, 1988. 252 с.

² Див.: *Боряк Г. В.* Національна архівна спадщина України та державний реєстр "Археологічна україніка". Київ, 1995. 348 с.; *Його ж.* Археологія як спеціальна історична дисципліна: до історії становлення поняття // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. Київ, 1998. Число 2. С. 46–59; *Прилепішева Ю. А.* Археологічна діяльність українських установ України (1946–1991): дис. ... канд. іст. наук: 07. 00. 06 / Прилепішева Юлія Анатоліївна; Інститут української археології та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України. Київ, 2003. 344 с.

³ Едиційна археологія в Україні XIX–XX ст. Плани, проекти, програми видань. Вип. 1 / АН України, Інститут української археології та джерелознавства імені М. С. Грушевського; відп. ред. П. Сохань; наук. ред. Г. Боряк. Київ, 1993. 231 с.; *Журба О. І.* Київська археологічна комісія 1843–1921. Нарис історії і діяльності / відп. ред. П. С. Сохань. Київ: Наукова думка, 1993. 246 с.

⁴ Едиційна археологія в Україні XIX–XX ст. Зазнач. праця. С. 6.

⁵ *Сохань П. С.* Про деякі основні напрями діяльності Археологічної комісії АН УРСР в світлі сучасних вимог перебудови // Українська археологія: сучасний стан та перспективи розвитку. Тези доповідей республіканської наради, грудень 1988 р. Київ, 1988. С. 3–15.

⁶ *Бутич І. Л.* До питання організації археологічної роботи // Там само. С. 21–22.

⁷ *Гісцова Л. З.* Про спірні напрями роботи Археологічної комісії // Там само. С. 31–34.

⁸ *Сварник І. І.* Перспективи публікації актового матеріалу гродських і земських судів Галичини та інших комплексів документів // Там само. С. 112.

⁹ *Яковенко Н. М.* Про наукову коректність та культуру видання Археологічної комісії // Там само. С. 151–156.

¹⁰ Там само. С. 152.

¹¹ Перспективний план підготовки до друку видання джерел з історії України (на період до 2000 р.). Київ, 1989. 31 с.

¹² Едиційна археологія в Україні у XIX–XX ст. Зазнач. праця. С. 8.

¹³ Там само. С. 150–154.

¹⁴ Там само. С. 14.

¹⁵ Там само. С. 67–101.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. С. 81.

¹⁸ Там само. С. 104.

¹⁹ Там само. С. 110.

²⁰ Там само. С. 128.

²¹ Див.: *Маврін О.* Українська академічна археографія 80-х рр. XX ст.: від колоніальної до постколоніальної практики // Славістична збірка. Вип. 2: зб. статей за матеріалами Других міжнародних наукових Соханівських читань (м. Київ, 18 листопада 2015 р.) / за ред. Д. Гордієнка та В. Корнієнка. Київ, 2016. С. 29–42.

²² Див.: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (1991–2011). Київ, Український письменник, 2011. 416 с.

Theoretical and methodological developments of the Ukrainian scholars in the field of strategic planning for publishing activities is showed on the basis of “Perspective Publishing Plan” of 1989. It is noted that in the 1980s the development of theoretical and methodological issues became one of the most important tasks for the Ukrainian archeography. The ideas expressed in this period by Ukrainian archeographers, and now remain relevant and need further study and implementation in archeographical practices.

Key words: perspective publishing plan; theory; methods of archeography.

УДК 930:903.25](477):930(438)

Б. І. ПЕТРИШАК*

ДОСЛІДЖЕННЯ СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ІСТОРІЇ ГАЛИЧИНИ УКРАЇНСЬКИМИ ТА ПОЛЬСЬКИМИ ІСТОРИКАМИ: ЗДОБУТКИ Й ПЕРСПЕКТИВИ

У повідомленні йдеться про багаторічну співпрацю Центрального державного історичного архіву України, м. Львів з Інститутом історії Ягеллонського університету в Кракові над проектами з історії суспільно-господарських відносин у Галичині останньої третини XVIII – середини XIX ст.

Ключові слова: економічно-господарська історія Галичини; спільні проєкти; конференції; довідкові джерелознавчі розвідки.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України) вже багато років активно співпрацює і реалізовує успішні довготривалі проєкти з Інститутом історії Ягеллонського університету у Кракові (Польща). Група польських істориків-науковців, які зацікавлені у вивченні оригінальних джерел до загальної економічно-господарської історії Галичини, спільно з українськими архівістами підготували до друку протягом п'яти останніх років чимало бібліографічних позицій. Це, зокрема, підсумкові збірники конференцій, які відбувалися у Львові та Кракові, окремі монографії членів творчого колективу, багатотомні довідкові джерелознавчі розвідки.

Розпочалася ця плідна співпраця в 2012 р. із реалізації першого спільного проєкту “Інвентаризація історичних матеріалів з історії Галичини 1772–1867 рр. з архівних і бібліотечних збірок Польщі, Австрії та України” (Inwentaryzacja materiałów historycznych dotyczących gospodarki Galicji w latach 1772–1867 ze zbiorów archiwów i bibliotek Polski, Austrii i Ukrainy), який був фінансований польською “Національною програмою гуманітарного розвитку” (Narodowy Program Rozwoju Humanistyki). У ньому взяли участь 8 учасників із різних наукових інституцій Кракова, Ряшева та Тарнова, до них приєдналися троє працівників ЦДІАЛ України. Головною метою проєкту стало створення електронної бази даних на підставі архівних джерел, нормативно-розпорядчої документації влади на різних щаблях, преси, публіцистики,

* *Петришак Богдана Ігорівна* – кандидат історичних наук, завідувач сектору зберігання документів відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Львів.

іконографії та картографічних джерел; використання цього комплексу при написанні праць з історії, економіки, геополітики тощо, а також користування нею в архівних пошуках. Галузями, які охоплював проект, стали: сільське господарство, ремесло, торгівля, комунікація і транспорт, фінанси, державна політика. Виконавцями в ході робочих зустрічей і нарад розроблено уніфікований формуляр запису архівної інформації, який складався з таких пунктів: 1) назва архіву; 2) назва фонду; 3) № справи (од. зб.); 4) назва справи; 5) хронологія; 6) короткий зміст; 7) тип актової документації; 8) мова; 9) примітки; 10) ключові слова.

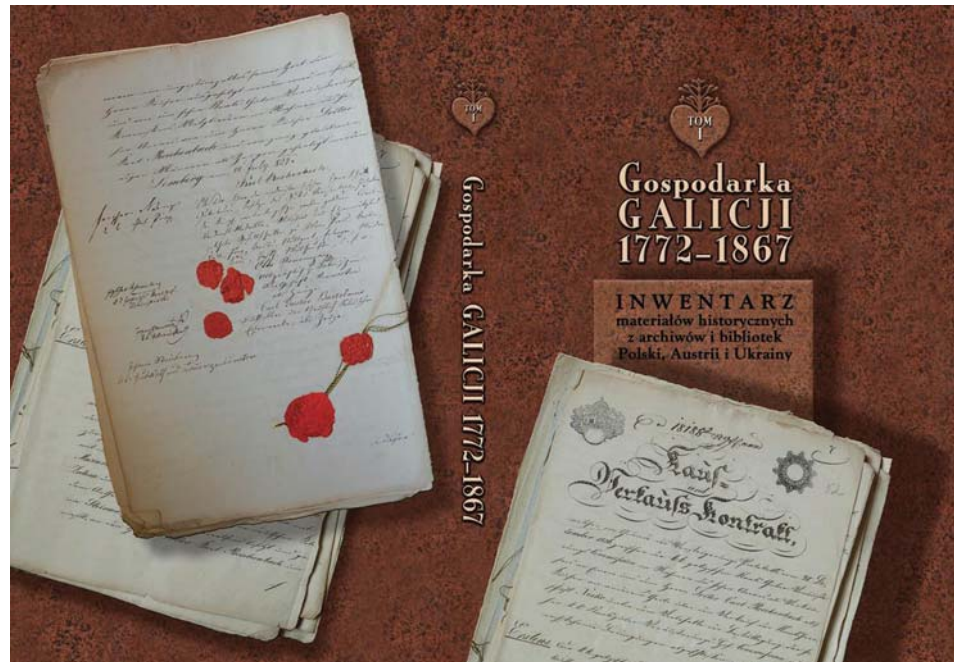
Першим проміжним підсумком наукового проекту стала конференція “Галичина в 1772–1867 рр. Суспільство і господарство” (*Galicja w latach 1772–1867. Społeczeństwo i gospodarka*), яка відбулася 19 листопада 2014 р. у Кракові. На ній був презентований підготовлений організаторами збірник статей “Суспільство та господарство Галичини в 1772–1867 рр. Джерела та перспективи досліджень” (*Społeczeństwo i gospodarka Galicji w latach 1772–1867. Źródła i perspektywę badań*, 2014), який став першим томом майбутньої серії “Суспільство та господарство Галичини. Студії та матеріали” (*Społeczeństwo i gospodarka Galicji. Studia i materiały*) під редакцією двох провідних учасників проекту: Кшиштофа Слюсарка і Томаша Карголя. Наступного року в серії побачила світ монографія ще одного співпрацівника проекту – Міхала Бачковського – про військові події 1866 р. у Галичині та Тешинській Сілезії (“*Wojna 1866 roku w Galicji i na Śląsku Cieszyńskim*”, Краків, 2015).

Подальші видання з’явилися на світ також як результат видання друком доповідей конференції “Польське село між першим поділом і Віденським конгресом” (*Wieś polska między pierwszym rozbiorem a kongresem Wiedeńskim*), що була проведена 28 травня 2015 р. у Кракові. Симпозіум мав за мету дослідити вплив суспільних, господарських та політичних змін другої половини XVIII – початку XIX ст. на сільське середовище Малопольщі. Збірник, який підсумовував дискусії і став третім томом згаданої вище серії, вийшов під назвою “*Studia z dziejów wsi polskiej na przełomie XVIII i XIX wieku. Studii z historii polskiego села наприкінці XVIII – на початку XIX століть*” (2015). Натомість друга монографія М. Бачковського “Галичина та австрійське військо 1772–1867 рр.” (*Galicja a wojsko austriackie 1772–1867*, Краків, 2017) стала четвертим томом серії.

Проект добіг свого кінця в 2015 р., тоді ж наприкінці року з’явилися 5 томів довідкового джерелознавчого покажчика, які стали паперовою версією підготовленої електронної бази: “Господарство Галичини 1772–1867. Інвентар історичних матеріалів з архівів і бібліотек Польщі, Австрії та України”, тт. I–V (*Gospodarka Galicji 1772–1867. Inwentarz*

materiałów historycznych z archiwów i bibliotek Polski, Austrii i Ukrainy, 2015). Перший том містив рукописні матеріали, другий – іконографічні (мапи, плани, проекти і рисунки різних господарських об’єктів), третій – друковані (правові акти, статистичні джерела, преса та ін.), четвертий том став фактично продовженням і доповненням перших трьох. Показники до усіх чотирьох томів склали п’ятий том. Презентація цього без перебільшення унікального видання відбулася у Львові 16 червня 2016 р.

Натомість архів розпочав працю над наступним проектом, який стосується міст та містечок Галичини: “На межі культур і народів. Галицькі міста і містечка в йосифінському ґрунтовому кадастрі” (Na styku kultur i narodów. Galicyjskie miasta i miasteczka w józefińskim katastrze gruntowym), фінансованим Національним центром науки в Польщі. Увага дослідників у цьому проекті буде зосереджуватися на цілісному комплексі унікальних джерел – першому поземельному кадастрові Галичини – Йосифінській метриці та урбаріальних описах населення, що зберігаються в ЦДАЛ України. Результатом трирічної праці повинна стати електронна база даних про міста та їхніх мешканців, дослідження складових суспільного простору міщан наприкінці XVIII ст. Над проектом працюють 9 осіб, серед них – четверо працівників ЦДАЛ України.

Обкладинка 5-ти томного видання “Господарство Галичини 1772–1867. Інвентар історичних матеріалів з архівів і бібліотек Польщі, Австрії та України”.

Після першого вступного етапу досліджень в архіві, 23 листопада 2017 р. у Кракові відбулася I Міжнародна конференція “Міста Галичини в епоху політично-суспільних змін в 1772–1867 рр. Простір – влада – суспільство” (Miasta Galicji w dobie przemian polityczno-ustrojowych w latach 1772–1867. Przestrzeń – społeczeństwo – władza). Її друкованим підсумком став п’ятий том “Суспільства і господарства Галичини” під назвою “Galicyskie miasta w epoce zmian społeczno-politycznych w Europie Środkowo-Wschodniej w XVIII–XIX wieku. Галицькі міста в епоху політично-суспільних змін у Центрально-Східній Європі XVIII–XIX століть” (Краків, 2018). Натомість 27 квітня 2018 р. вже у Львові проведено II Міжнародну конференцію “Галицькі міста в епоху суспільно-політичних реформ 1772–1867 рр. Зміни в міському просторі”. Очікується, що доповіді, виголошені на ній, також побачать світ, а багаторічна співпраця українсько-польського колективу і надалі приноситиме щедрі наукові плоди.

The article highlights the long-term cooperation between the Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv and the Institute of History of the Jagiellonian University in Krakow on the projects on history of social and economic relations in Galicia in the last third of the 18th – the middle of the 19th century.

Key words: economic history of Galicia; joint projects; conferences; reference source study.

УДК 930.25(477)

І. С. РЕЗНІК*

СУЧАСНІ ФОРМИ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЇ У ЦЕНТРАЛЬНОМУ ДЕРЖАВНОМУ АРХІВІ-МУЗЕЇ ЛІТЕРАТУРИ І МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ

Здійснено огляд сучасних методів, форм і засобів використання та поширення інформації архівних документів і музейних предметів у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. На прикладі успішних стаціонарних і онлайн-проектів останніх років висвітлено досвід і результати творчої роботи працівників відділу використання інформації документів.

Ключові слова: Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України; інформація; стаціонарна виставка; онлайн-виставка; проект; архівний документ; скан-копія.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України) – найбільше в Україні місце зберігання документів літературно-мистецького профілю, які є важливою і невід’ємною складовою Національного архівного фонду (НАФ). Станом на 1 січня 2018 р. у його сховищах зосереджено 1419 фондів, які включають 310,7 тис. одиниць зберігання¹. Основна частина архівного фонду ЦДАМЛМ України представлена фондами особового походження літературних, музичних, театральних і кінодіячів, майстрів образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва². Таке різноманіття сфер діяльності фондоутворювачів наклало відповідний відбиток на їхні архіви, що є надзвичайно строкатими за своїм якісним і кількісним складом³.

Одним із основних видів діяльності ЦДАМЛМ України є використання інформації документів, що зберігаються в архівній скарбниці установи. Для реалізації цього завдання її працівники постійно вдосконалюють традиційні форми використання інформації та розробляють нові. З метою якомога ширшого охоплення аудиторії ЦДАМЛМ України започатковує нові проекти, залучає інші установи, ЗМІ, представників громадськості та творчих спілок. При цьому ЦДАМЛМ України використовує не лише власний інформаційний та територіальний простір, а й заручається допомогою партнерів, виходячи на новий рівень. Результатом творчої і наполегливої праці та застосування сучасних форм викори-

* *Резнік Ігор Сергійович* – кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

стання інформації є низка успішних інформаційно-освітніх стаціонарних та віртуальних проєктів, що були реалізовані за останні роки:

1. Стаціонарні виставки

З 2017 р. до травня 2018 р. у ЦДАМЛМ України було реалізовано 6 стаціонарних виставкових проєктів:

– Документальна виставка “Мистецтво кобзарів у архівних документах ЦДАМЛМ України” (грудень 2016 – січень 2017 р.);

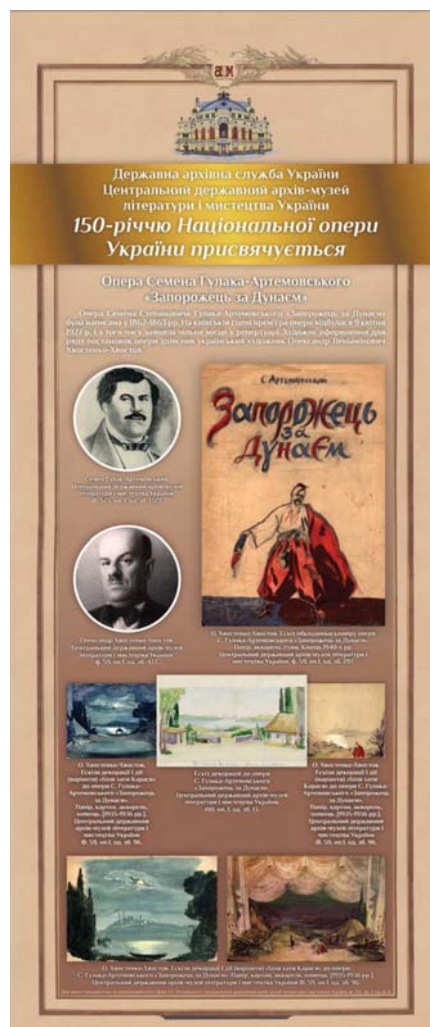
– Художньо-документальна виставка “Інша Тетяна Яблонська... (за документами Національного архівного фонду України та родини Тетяни Яблонської)” (березень – квітень 2017 р.);

– Художньо-документальна виставка із фондів видатних українських композиторів ЦДАМЛМ України “Мистецтво дароване народу... (до Дня Києва та Дня Європи)” (червень 2017 р.);

– Художньо-документальна родинна виставка до 100-річчя заслуженого художника України Володимира Ілліча Масика (1917–1996) та 70-річчя художника Олександра Володимировича Масика – “Стежина від батька до сина” (липень 2017 р.);

– Міжархівна документально-художня виставка “Собор душі” до 100-річчя від дня народження Олеся Гончара та 50-річчя видання роману “Собор” (з 24 квітня 2018 р.);

– Партнерський стаціонарний проєкт – художньо-документальна виставка “150-річчю Національної опери України присвячується...”, що стартував 8 листопада 2017 р. та ознаменував собою вихід ЦДАМЛМ України на нові площі. У фойє Національного академічного театру опери та балету України імені Т. Г. Шевченка експонується 10 банерів з якісними кольоровими цифровими копіями оригіналів цінних архівних документів із фондів видатних українських художників і театральних акторів, що знайомлять із першими виставами, які ставились у цьому театрі. На виставці представ-

Художньо-документальна виставка “150-річчю Національної опери України присвячується...” 2017 р.

лено цінні архівні документи із фондів ЦДАМЛМ України, які висвітлюють визначні віхи у становленні української опери та балету: перший український балет “Пан Каньовський” М. І. Вериківського, опери “Тарас Бульба” М. В. Лисенка, “Запорожець за Дунаєм” С. С. Гулака-Артемовського, “Наталка Полтавка” М. В. Лисенка. В експозиції – документи, фотографії макетів декорацій, ескізи костюмів та декорацій, створених українськими художниками А. Г. Петрицьким, Н. П. Алексєєвою (Горбуною) та І. Г. Курочкою-Армашевським, О. В. Хвостенко-Хвостовим, фотографії артистів у ролях, сцен із балету та оперних постановок.

2. Онлайн-виставки

Окрім 13 традиційних стаціонарних виставкових проєктів у ЦДАМЛМ України в 2016–2018 рр. було реалізовано 10 виставок онлайн, що складає 40% від їх загальної кількості: 1) До 145-річчя від дня народження українського історика, письменника, перекладача, одного з фундаторів Академії Наук України А. Ю. Кримського (1871–1942) (2016); 2) “Українська сценографія ХХ століття” (2016); 3) “Архів-музей у просторі і часі” (до 50-річчя від дня заснування ЦДАМЛМ України (2016); 4) “Мистецтво кобзарів у архівних документах ЦДАМЛМ України” (2017); 5) “Жіночі обличчя України” (2017); 6) “Всесвіт екслібрису” (2017); 7) До 90-річчя від дня народження історика, архівіста, некрополіста, першого директора ЦДАМЛМ України Л. А. Проценко (1927–2000) (2017); 8) До 100-річчя

Онлайн-виставка “Всесвіт екслібрису”. 2017 р.

від дня народження видатної української художниці Т. Н. Яблонської (2017); 9) “Мистецтво дароване народу...” (До Дня Києва та Дня Європи) (2017); 10) До 80-річчя від дня народження українського поета, правозахисника В. С. Стуса (1938–1985). Було використано понад 750 документів з архівної та музейної колекції ЦДАМЛМ України.

Усього з 2011 р. до травня 2018 р. на сайті ЦДАМЛМ України та на офіційній сторінці у мережі Facebook було розміщено 48 онлайн-виставок, для підготовки яких використано 2901 документ. Варто зазначити, що офіційний сайт ЦДАМЛМ України (<http://csam.archives.gov.ua>) упродовж цього періоду був суттєво модернізований, доповнений великою кількістю нових тематичних розділів, регулярно наповнювався актуальною інформацією та став підґрунтям для успішної реалізації віртуальних проектів.

3. Створення фонду користування архівними документами та оцифрування описів фондів

Початок ХХІ ст. став періодом бурхливого розвитку електронно-обчислювальної техніки та інформаційних технологій, їх масового поширення і застосування у всіх сферах життя суспільства. Активне впровадження нових технологій розпочалося і в архівній справі, зокрема в ЦДАМЛМ України. Нові виклики і технічні можливості зумовили необхідність розробки і реалізації проектів, що значно полегшили б для громадськості доступ до описів фондів та архівних документів. Варто також зазначити, що цифровізація усіх процесів архівної справи та діловодства була визначена Державною архівною службою України одним із п'яти основних пріоритетів для архівної системи на 2018 р.⁴ Тому основним напрямом використання електронно-обчислювальної техніки у ЦДАМЛМ України, окрім виробничих потреб у сфері діловодства, виконання запитів і копіювання на замовлення користувачів та підготовки онлайн-виставок і віртуальних проектів, стало створення електронних копій паперових документів та описів з подальшою комп'ютерною систематизацією⁵. Кінцева ціль – здійснення оцифрування всіх наявних в архіві паперових документів для їх подальшого використання без залучення оригіналів, що має забезпечити їхнє довготривале зберігання і унеможливлення пошкоджень, які можуть виникати у разі постійного використання. З цією метою у 2017 р. у ЦДАМЛМ України було розпочато створення фонду користування документами. Кожен відвідувач читального залу отримав змогу переглядати високоякісні скан-копії замовлених матеріалів за допомогою архівної техніки та замовити їх копіювання на власні носії. Результатом впровадження проекту з оцифрування документів стало значне зменшення для відвідувача часу очікування видачі замовлених справ, а також забезпечення безцінних оригіналів документів від псування в процесі їх використання. З огляду на те, що в ЦДАМЛМ України зберігається значний масив матеріалів, упродовж 2017 р. було

оцифровано 1,5% від їхньої загальної кількості. У подальшому робота в цьому напрямку буде продовжена та прискорена.

Не менш важливим для користувачів архівної інформації є проект з оцифрування описів фондів ЦДАМЛІМ України, який буде завершено протягом 2018 р. На офіційному сайті установи доступні для перегляду цифрові копії у форматі PDF описів усіх фондів, що пройшли повне науково-технічне опрацювання. Публікація електронних каталогів фондів значно полегшила для дослідників пошук інформації, сприяє постійному зростанню кількості відвідувачів читального залу та економить час працівників ЦДАМЛІМ України.

4. Віртуальний проект “АРХІВажлива СПРАВА”.

Із 2014 р. продовжується реалізація довготривалого віртуального проекту “АРХІВажлива СПРАВА” (скорочено: АВС), започаткованого до 23-ї річниці Незалежності України. Проект знайомить широке коло дослідників та шанувальників вітчизняної культури з унікальними документами, книжковими виданнями та музейними предметами, що зберігаються в особових фондах ЦДАМЛІМ України. Кожен має змогу не лише побачити їх електронні копії на офіційному сайті та на сторінці у мережі Facebook, а й прочитати, коли і яким чином ці документи потрапили до ЦДАМЛІМ України, які особисті й історичні колізії супроводжували їх появу на світ.

Інформаційні повідомлення в рамках рубрики “АВС” публікуються у середньому двічі на місяць та присвячені, передусім, вшануванню ювілеїв найвідоміших чи несправедливо забутих українських письменників, поетів, художників, драматургів, мистецтвознавців, критиків. Кожне повідомлення складається з супровідної міні-статті, у якій висвітлюються основні віхи життя та творчі здобутки митця й 4–7 скан-копій архівних документів:

- нотних автографів опер, балетів, симфоній, ораторій, кантат, пісень, інструментальних композицій, без яких неможливо уявити історію української музичної культури;

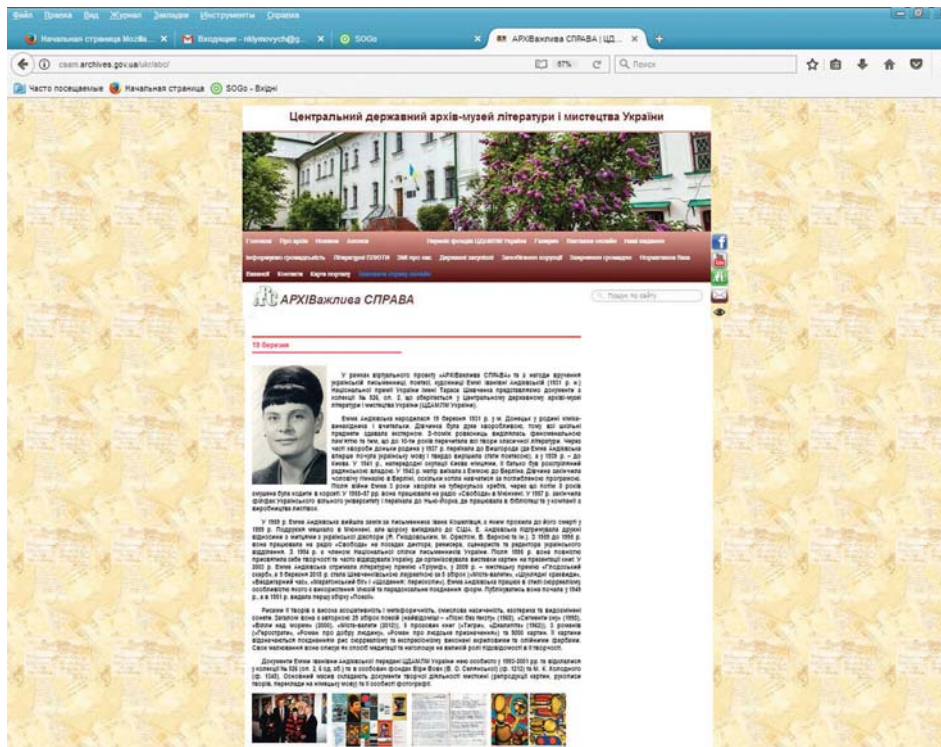
- видатних творів живопису та графіки, а також підготовчих ескізів і начерків до них, що дозволяють прослідкувати усі етапи реалізації творчого задуму;

- приватних та офіційних листів відомих особистостей, що проливають світло на чимало драматичних моментів з історії України;

- не розтиражованих фотографій, які знайомлять із “неофіційними обличчями” класиків;

- першодруків і прижиттєвих видань творів видатних українців, у т. ч. тих, що були видані зусиллями української діаспори та довгий час складали т. зв. “спецфонд”;

- фотографій предметів побуту й одягу наших фондоутворювачів, створених їх власними руками вишивок, писанок, кераміки, а також

Стаття про Е. І. Андєвську для віртуального проекту
“АРХІВажлива СПРАВА”. 19 березня 2018 р.

театральних декорацій, скульптур малих форм та інших музейних експонатів.

5. Літературно-музичний проект “Мистецькі зустрічі в Архіві-музеї”.

Проект, започаткований у квітні 2012 р., з успіхом триває й досі. У його рамках відбуваються виступи відомих українських та зарубіжних музикантів-виконавців, творчі вечори письменників, художників та композиторів, які супроводжуються тематичними презентаціями документальних матеріалів із фондів ЦДАМЛІМ України. Проект спрямований на встановлення діалогу між актуальним мистецьким процесом та “задокументованим” минулим, відкрите спілкування артистів із публікою, популяризацію вітчизняної архівної спадщини. Він надає змогу митцям поділитися з глядачами своїми творчими здобутками та сприяє приверненню уваги науковців та громадськості до архівних документів. Зустрічі проходять у конференц-залі ЦДАМЛІМ України.

Протягом 2017 р. відбулося 4 літературно-мистецькі зустрічі (до ювілею О. В. Масика; зустріч із племінником О. П. Довженка Т. М. Дудко; презентація художньо-документального фільму “Театральні шляхи Володимира Дальського”; презентація видання “Дивлюся на небо та й думку гадаю” в перекладах мовами світу”, що побачило світ із нагоди

Світлина із заходу до 100-річчя від дня народження Л. В. Забашти у рамках проекту “Мистецькі зустрічі в Архіві-музеї”. 28 лютого 2018 р.

200-річчя від дня народження автора твору М. М. Петренка. У лютому 2018 р. відбувся літературно-мистецький захід “Світова класика українською” до 100-річчя від дня народження української поетеси Л. В. Забашти. Ведучою вечору виступила українська акторка театру і кіно, драматург, політик, народна артистка України Л. Хоролець. Згадані вище зустрічі супроводжувалися одноденними стаціонарними виставками документів, що відбивали основні віхи життя та творчості митців.

6. Підготовка збірників документів (вийдуть друком упродовж 2018–2019 рр.):

– Ювілейний – альбом-каталог ЦДАМЛМ України (15 друк. арк.), що познайомить читачів із кольоровими скан-копіями знакових документів, які висвітлюють життя та творчість видатних українських письменників і поетів, композиторів і співаків, театральних діячів. Передмова до видання включатиме історію ЦДАМЛМ України, хронологію формування документального, книжкового та музейного фондів, а також особливості видання і принципи відбору матеріалу до нього. Основна частина книги – це 150 ідентично вибудованих розворотів. Внутрішнє наповнення кожного з них передбачає факсимільне відтворення архівного документа та стислу анотацію до нього (історія створення та надходження до ЦДАМЛМ України, місце в контексті певної історичної епохи чи долі митця, фізичні особливості та пошукові дані);

– Збірник “Архіважлива справа” (4,5 друк. арк.). Це видання складатиметься з 72 інформаційних повідомлень, що публікувалися на інформаційних ресурсах ЦДАМЛМ України у 2014–2017 рр. у рамках

рубрики “ABC”. Кожне з них включатиме до 4 скан-копій архівних документів та супровідну міні-статтю, що висвітлюватимуть життя і творчість українських митців;

– Збірник “Архів-музей у просторі і часі” міститиме наукові статті, доповіді на конференціях та огляди фондів, написані працівниками установи у 2015–2017 рр. Кожна стаття знайомитиме читача з цінними документами, що зберігаються в установі, або розповідатиме про окремі напрями діяльності ЦДАМЛМ України.

7. Підготовка теле- та радіопередач

Працівники установи щороку беруть активну участь у підготовці радіо- та телепередач із метою привернення уваги громадськості до документів фондів ЦДАМЛМ України. Зокрема, у 2017 р. було проведено 2 радіопередачі у прямому ефірі: про документальну виставку “Мистецтво кобзарів в архівних документах (за матеріалами фондів ЦДАМЛМ України)” у програмі Оксани Кириченко “Зустріч на Майдані” та передача “Чому і куди “переселяють” архів-музей літератури і мистецтва?” на Громадському радіо. Також працівники ЦДАМЛМ України взяли участь у проведенні зйомок 7 телепередач та фільмів, що посприяли залученню нових відвідувачів до читального залу та меморіальних кабінетів установи, а саме: документального фільму про циркову родину Ялових (телеканал “Культура”); художнього фільму про Анатолія Кузнецова “З Бабиного Яру на свободу” (компанія “Пронто фільм”); художнього фільму – дипломної роботи випускника Київського національного університету театру і кіно імені І. К. Карпенка-Карого І. Василевського; новинного сюжету про ЦДАМЛМ України для телеканалу “24”; телеролика “Три хвилини зізнання у коханні Архіву-музею”; телепередачі С. В. Тримбача “Територія кіно” (ТО “Культура”) та сюжету для Громадського телебачення.

Нові віртуальні проекти ЦДАМЛМ України

Час не стоїть на місці і вже у минуле відійшов підхід, коли відвідувач, споглядач, користувач документальної інформації пасивно отримувач інформацію, на інтерпретацію якої працювала експозиція, супровідні тексти, експозиційна розповідь. Колектив установи розглядає сучасного користувача як співрозмовника, партнера, навіть співтворця. Нові підходи вимагають від працівників розробки та впровадження нових форм використання інформації, вміння виробляти невербальні просторові висловлювання, а від відвідувачів – вміння розуміти мову експозиції.

Не зупиняючись на досягнутому, ЦДАМЛМ України започаткував нові віртуальні проекти, які покликані значно розширити коло користувачів інформації архівних документів та репрезентувати діяльність установи, яка не лише зберігає документи та музейні предмети, а й пропагує здобутки української культури та мистецтва:

1. **“Територія АРХІВ: діалог з документом”**, який передбачає, що дослідники історії, мистецтва, літератури та кіно будуть проводити відкриті лекції, семінари, концерти, творчі зустрічі, розповідати про результати своїх наукових пошуків, проводити апробацію своїх досліджень та ділитися цікавими архівними відкриттями. Новий проект представляє ЦДАМЛМ України як місце, де науковці, митці та поціновувачі української історії і культури мають унікальну можливість не лише відшукати необхідну інформацію, а й донести її до громадськості та поділитися своїми напрацюваннями. Перший захід у рамках цього проекту відбувся 30 січня 2018 р. Постійний користувач ЦДАМЛМ України, композитор, піаніст та редактор української Вікіпедії Андрій Бондаренко віднайшов у фондах установи унікальні українські переклади творів світової музичної класики Є. Дроб’язка, М. Лукаша та М. Рильського: “Весілля Фігаро” та “Чарівна флейта” В. А. Моцарта, “Дон Карлос” Дж. Верді, “Кармен” Ж. Бізе та ін. Саме ці твори прозвучали зі сцени і були представлені на виставці архівних документів з історії українських перекладів оперних творів, які зберігаються в архівній скарбниці ЦДАМЛМ України.

22 березня 2018 р. відбулася зустріч із творцем документальної стрічки “Будинок “Слово” режисером Тарасом Томенком та креативним продюсером, автором сценарію документального фільму “Малевич”, дослідницею архівних фондів ЦДАМЛМ України Тетяною Філевською. Відбувся показ документального фільму “Будинок “Слово”, конкурсанта 33-го Варшавського міжнародного кінофестивалю. Гості

Світлина із заходу “Світова класика українською” у рамках проекту “Територія АРХІВ: діалог з документом”. 30 січня 2018 р.

розповіли про специфіку роботи з архівними документами у процесі створення цих знакових кінострічок.

2. “Франківці у фондах Архіву-музею”

Віртуальний проект передбачає розміщення раз на місяць інформаційних повідомлень про склад і зміст архівних фондів видатних митців Національного академічного драматичного театру імені Івана Франка (Г. П. Юри, Н. М. Ужвій, М. М. Крушельницького, Н. К. Копержинської, П. М. Нятко-Табачникової, О. М. Ватулі та ін.) на інформаційних ресурсах театру. Кожне повідомлення включає 6-8 скан-копій архівних документів (нерозтиражованих фото митців, фото артистів у найвідоміших ролях, цінні біографічні документи) та супровідний текст до них.

3. “Архів-музей на допомогу вчителям”

Віртуальний проект було започатковано на виконання указу Президента України “Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 рр.” №580/2015 від 13. 10. 2015 р. і передбачає розміщення раз на місяць на власних інформаційних ресурсах ЦДАМЛМ України інформаційних повідомлень про видатні постаті ХХ ст., які відіграли виняткову роль у становленні державотворчих і культурно-мистецьких процесів в Україні й чий фонди зберігаються у ЦДАМЛМ України. Кожне повідомлення включає 6-9 скан-копій документів про життя та творчість особи і невелику супровідну статтю про неї. Перший блок інформаційних повідомлень репрезентує знакові постаті представників інтелігенції, що належать до “Розстріляного відродження” (Б. Д. Антоненко-Давидович, Іван Багряний, М. Л. Бойчук, М. К. Зеров, М. Г. Йогансен, М. Г. Куліш, М. М. Вороний, В. П. Підмогильний, Микола Хвильовий та ін.).

Впровадження нових форм використання і подачі архівної інформації, розкриття всього потенціалу архівних джерел та музейних предметів і в майбутньому залишатиметься одним із пріоритетних напрямів у діяльності ЦДАМЛМ України. Цей вид діяльності потребує зміцнення матеріально-технічної бази, залучення сучасних мультимедійних

Світлина Н. К. Копержинської (стоїть) з інформаційного повідомлення віртуального проекту “Франківці у фондах Архіву-музею”.
ЦДАМЛМ України, ф. 1169, оп. 1, од. зб. 1, арк. 31.

технологій та розробки нестандартних підходів і методик. Нові технічні можливості забезпечать масовість (можливість охопити ширшу аудиторію та запропонувати значно більший об'єм інформації), варіативність (швидка зміна, заміна експозиції або її складових), розширення географії експонування (мобільність) та економічність (зменшення сукупних витрат на організацію та проведення заходів).

¹ Склад та характеристика фондів [Електронний ресурс]: сторінка офіційного веб-сайту Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України. URL: http://csam.archives.gov.ua/ukr/sklad_fondiv/ (дата звернення: 22. 04. 2018).

² Детальніше про особові фонди, які зберігаються в ЦДАМЛМ України, див.: Центральный державный архив-музей литературы и искусства Украины: путівник / авт.-упоряд.: Т. Дубовик, Ю. Бентя; Укрдержархів, ЦДАМЛМ України. Київ, 2015. Вип. 4. С. 290–439.

³ *Загорулько Р. О.* Із досвіду методичної роботи Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України // *Архіви України*. 2017. № 2. С. 88.

⁴ Пріоритети Державної архівної служби України на 2018 рік [Електронний ресурс]: сторінка офіційного веб-сайту Державної архівної служби України. URL: <http://www.archives.gov.ua> (дата звернення: 25. 04. 2018).

⁵ *Баженів О. Л.* Проблеми у використанні електронно-обчислювальної техніки в архівній справі // *Сучасні засоби збереження документів та нові методологічні підходи до наукових досліджень і застосування документів Національного архівного фонду України: наук. зб. за підсумками Всеукраїнської науково-практичної конференції. Кам'янець-Подільський національний ун-т імені Івана Огієнка*, 2012. С. 22.

The article presents the review of modern methods, forms and means of using and spreading of information of archival documents and museum items at the Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine. The author describes the experience and results of the creative work of the employees of the Department of documents' information using on the example of successful stationary and online projects of recent years.

Key words: the Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine; the information; stationary exhibition; online-exhibition; project; the archival document; scan-copy.

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

УДК 930.85:[27-789.5:808.5

Є. Ю. ГУЛЮК*

ТОПОС ДАВНИНИ ТА ЙОГО ІНСТРУМЕНТАЛІЗАЦІЯ У МОДЕЛІ ШКІЛЬНОЇ РИТОРИКИ ЄЗУЇТІВ

Досліджено способи інструменталізації топосу давнини у моделі шкільної риторики єзуїтів. Проаналізовано приклади цитування та коментування на рівні програмних текстів (освітній статут “Ratio Studiorum”), полемічних праць (“Gradus ad Atheismum”) та шкільних робочих нотаток і записок (на основі фондів відділу рукописних, стародрукованих та рідкісних книг Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка). Показано зв’язок між рекомендаціями теоретичного характеру, які є в програмних текстах та тим, як ці настанови реалізовувалися на практиці – у навчальному процесі та в полеміці й диспутах.

Ключові слова: Товариство Ісуса; риторика; топос; давнина; трактат.

У період раннього модерну школи при колегіумах Товариства Ісусового користувалися значним авторитетом та затребуваністю. Окрім ерудиції й обізнаності з суспільно-політичним та культурним життям, до чеснот випускників цих закладів можна зарахувати ряд навичок, які були помічними для побудови кар’єри: знання мов, юриспруденції, ораторські навички тощо. Запозичивши апробовані протестантськими навчальними закладами новинки, єзуїти звели їх до чітко регламентованої освітньої моделі, існування якої визначалося приписами статуту “Ratio Studiorum”. Після кодифікації статуту та уніфікації освітнього процесу, послідовники Ігнатія Лойоли (1491–1556) із застереженням ставилися до нововведень. Аргументом на користь цієї тези є модель шкільної риторики єзуїтів, яка базувалася на доктринах античних філософів (Аристотель, Цицерон, Квінтіліан та ін.) та нав’язувала від-

* Гулюк Євген Юрійович – аспірант 3-го року навчання історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

повідний спосіб думання й оцінки світоустрою – через призму давніх сюжетів та мотивів, відповідних тропів.

Риторика була однією з базових дисциплін навчального курсу єзуїтів¹, а мистецтво красномовства сферою, де послідовники І. Лойоли досягли чи не найбільших успіхів. Хоч історії як окремого предмету єзуїти офіційно не декларували до 1739 р.², важко уявити апробовану ними модель шкільної та публічної риторики без обізнаності з подіями минулого. Рекомендації опановувати мистецтво красномовства за прикладами “з поетів та істориків”, бачимо в освітньому статуті єзуїтів “Ratio Studiorum”³. Поклики на авторів були ознакою освіченості та ерудиції. У ширшому контексті, звертання до авторитетів було ще й важливим ідейним маркером та артикуляцією причетності до світоглядної традиції. Італійський історик культури Умберто Еко писав про копіювання як важливий для того часу прийом. Це був спосіб поширення інформації, мірило істинності – правдивою вважалася думка, яка належить усім⁴.

Відтак, видається важливим простежити процес інструменталізації топосу давнини у рамках освітньої моделі єзуїтів на прикладі їх шкільної риторики. Буде проаналізовано 3 групи джерел. Першим блоком є програмні документи ордену, статут “Ratio Studiorum”. На його основі можна дослідити рекомендації викладачам та учням, кого та як цитувати, на кого покликатись. Другий блок – це тексти, написані авторитетними для єзуїтів мислителями, а також праці сучасних їм авторів. Тут можна побачити взірці застосування теоретичних рекомендацій на практиці: у полемічних творах, при написанні посібників, збірок моральних настанов. Третім блоком джерел є конспекти лекцій та навчальні нотатки (на основі матеріалів Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка – далі НБ ЛНУ), що дають розуміння, як теорія використовувалася учнями.

Топос давнини у “Ratio Studiorum” простежується на кількох рівнях. По-перше, дидактичному. Тут можна виокремити рекомендацію для наставників піклуватися про побожність та виховання звичаїв⁵. Дидактизм бачимо і у настанові уникати новизни поглядів. Рекомендувалося не вводити нові питання, триматись вчення відповідних авторів; ідеї, яких вони не торкалися, обговорювати з головуючими. Насамкінець, не чинити супротиву аксіомам Докторів і працювати лише з тим, що є спільною думкою шкіл⁶. По-друге, можна говорити і про навчальний контекст інструменталізації топосу давнини у єзуїтів. Йдеться про настанови дотримання вчення того чи іншого мислителя. Так, із моральної схоластики варто було триматись вчення Томи Аквінського⁷. Філософам йти за Аристотелем⁸. Риторичку опановувати за “Риторикою” і “Поетикою” Аристотеля, від Цицерона переймати стиль. Ерудицію черпати зі звичаїв народів, “історика чи поета”⁹.

На рівні освітнього статуту єзуїтів бачимо велику увагу до історичного знання, шану давнини й традиції. Знаходимо у тексті не тільки заклики вивчати минуле, студіювати його в контексті інших предметів, але й чітко розроблену систему “*imitatio antiquorum*”. В освітньому статуті зустрічаємо безліч закликів до навчання через студіювання творів давніх мислителів, наслідування структури, лексичних зворотів тощо. На прикладі постанов освітнього статуту бачимо, що для єзуїтів топос давнини – це переплетення традиції та духу корпорації, орієнтація на давнє. Рух до нового схвалювався лише за умови консенсусу у спільноті.

До топосу давнини зверталися авторитетні для єзуїтів полемісти та історики. Це було засобом творення нових знань і смислів. Разом із тим – способом артикуляції своєї причетності до традиції, варіантом її захисту; способом мислення і устрою світу. У контексті останнього варто пригадати Антоніо Посевіно (1533–1611), який був посланцем Папи і учасником перемовин між Річчю Посполитою та Московією. У 1593 р. А. Посевіно опублікував у Римі працю “*Biblioteca Selecta*”, де навів ряд рекомендацій щодо роботи з минулим. Автор радить, як опрацьовувати твори античних істориків: Курція Руфа, Юлія Цезаря, Корнелія Тацита; також писання Отців Церкви – на предмет використання з них історичних прикладів. Єзуїтський історик рекомендував зіставляти античну історію з біблійною, а також уклав перелік авторів, за чиїми працями краще було вивчати історію народів. До прикладу, минуле Англії за Бедою Превелебним, Речі Посполитої – за Мартіном Кромером та ін.¹⁰ На рівні рекомендацій А. Посевіно бачимо не тільки заклики до інструменталізації давнини, а й регламентацію цього явища в рамках навчального процесу.

Єзуїти зверталися до цієї методології, наслідуючи тексти, коментуючи та покликаючись на фрагменти з них. Зокрема, ректор Львівської єзуїтської академії, полеміст та проповідник Єжи Генгель (1657–1727). У творі “*Gradus ad Atheismum*”¹¹, перевидання якого відбулося 1724 р. в Академічній друкарні єзуїтів у Львові (примірник зберігається у фондах НБ ЛНУ), автор відстоював ідею єдності Церкви. Винесений у назву “атеїзм” є метафорою на позначення рухів, які цю єдність підважують. Є. Генгель послідовно розглядає ідеї лютеран, кальвіністів, цвінгліанців, а ще більше макіавеллістів та картезіанців – не для полеміки, а аби показати, як реагувати на їхні тези. У його свідомості прибічники цих рухів є еретиками та несуть загрозу для церкви. Так тому, що вони пропонують інший спосіб мислення, інший варіант функціонування світу.

Топос давнини, усталеної традиції має в концепціях автора велике значення. За ним простежується ідея “золотого віку”, який у минулому і якого варто дотримуватися. Це уявлення пересікається з християнськими концептами про прямий шлях без сумнівів, який веде до спа-

сіння: один Бог, одна віра, одна істина. Бачимо акцент на відстоювання традиції, тому нове – це непостійність. Хто на таке піддається, стає здобиччю диявола. Лише в лоні традиційної церкви спокій і спасіння.

Ще один приклад інструменталізації давнини – текст “Zabawki dzieiopisne”, виданий 1766 р. у друкарні Львівського колегіуму (примірник зберігається у фондах НБ ЛНУ). Автор книги – політик Юзеф Жевуський написав історію людства до 1701 р., яку поділив на 10 книг. 8 із них присвячені давній історії: Від створення світу до Потопу; Від Потопу до Мойсея; Від 10 заповідей до Трої; Від підкорення Трої до заснування Риму; Від Риму до Олександра Македонського; Від О. Македонського до народження Ісуса Христа; Від Христа до закриття поганських храмів за Костянтина Великого; Від Костянтина до коронації Карла Великого; Від Карла до відкриття Колумбом другої половини Землі, названої Америкою; Від Колумба до нашого віку, тобто до року 1701. Книга є складовою “історизації” освітньої системи Товариства Ісуса. Єзуїти прийняли ряд змін¹². Частиною цього стало впровадження у 1739 р. історії. Як посібник можна розглядати і книгу Ю. Жевуського.

Авторитетності своїм судженням автор надавав через ті самі легітимацію традицією та корпоративізм. До прикладу, коли пояснює сюжет створення раю і гріхопадіння, вживає конструкт “за свідченням Отців Церкви” і “багато шанованих істориків стверджує”¹³. Винайдення музичних інструментів, кування заліза тощо схожим чином: “усі історики називають”¹⁴. Напрошується паралель з тезою У. Еко про істинність свідчення, якщо його визнають усі. Давнина визначала істинність.

У контексті популяризації Ю. Жевуським давньої історії знаходили місце і риторичні техніки, покликані маркувати простір та розставляти ціннісні акценти. Трагування вчення Яна Гуса – це 1407 р., коли священник і ректор Празької академії “почав сіяти [...] свої хиби”¹⁵. Мартін Лютер, в інтерпретації Ю. Жевуського, розсівав помилки у Віттенберзі¹⁶. Модель наслідування давнини не зводилася до бездумного копіювання. Звертаючись до авторитетів, копіювали загальні схеми та тенденції, але це поєднували з власними оригінальними концепціями. Відповідаючи на запити, які стояли перед авторами і церквою у їхній час, упорядники текстів інструменталізували сюжети з попередніх праць, але влітали їх до своїх текстів, пристосовуючи до відповідної мети.

Наступний рівень інструменталізації давнини – це робочі нотатки учнів і викладачів шкіл при єзуїтських колегіумах. Комплекс зазначених текстів сьогодні зберігається у фондах НБ ЛНУ. Ці тексти (за означенням упорядників, “трактати” з теології, риторики, поетики, філософії, права тощо) є цінним джерелом до реконструкції тенденцій розвитку риторики в той час та особливостей навчального процесу.

Розглянемо два рукописні трактати з теології під номером 1590 II: “Tractatus theologicus de poenitentia” та “Tractatus theologicus de virtute et sacramento”¹⁷. Перший датується 1722 р., а другий – 1718–1719 рр. Обидва львівського походження (“In Collegii Leopoldiensi Societatis Iesu”). Тексти знакові характерним переліком цитованих авторів: “Augustini ac D. Thoma, Ignatij, Xaverij, Nepomuceni, Thadei [...]”. Бачимо подібний компонент у більшості трактатів. У. Еко говорив про вагу подібних списків для тогочасних людей. Упорядник указував, кого цитує. Цитовані фрагменти були матеріалом для обґрунтування думок, зразком “imitatio antiquorum”.

Подібні списки бачимо і в трактаті з риторики “Annus Rhetoricus”, записаного 1751 р. у Львові. Текст містить міні-словник¹⁸ у вигляді схеми. З одного боку подано категорію “allegoria”, а з іншого – “applicatio”. Під ними – приклади і лексеми, які допомагають зрозуміти значення категорій, специфіку використання термінів. Відтак, бачимо перелік фраз і виразів, які фіксували, завчали і використовували. Це підтверджує думку дослідника риторики М. Королька, що в єзуїтських школах навчання відбувалося через опанування грецької й латинської термінології¹⁹.

Питання трактатів як довідників є окремою темою. У “Rhetor [...] in Senatu, Curia, Aula”²⁰, визначений автором як “риторичні рекомендації та практики”, можна знайти різну інформацію. Основна частина твору є теорією та практикою для учнів як укладати листи, тексти тощо. Також подано політичний та географічний довідники: устрій Речі Посполитої, перелік країн та їх характеристика. Відтак, зміст тексту нав’язує до відповідної моделі сприйняття риторики – як методу розвитку не лише красномовства, але й ерудиції²¹.

Зразок інструменталізації давнини бачимо на прикладі рукопису з поезики²². Текст – без перших сторінок, тому означаємо його за підрозділом: “De figuris poetis”. Джерело створене у 1726–1727 р. Імовірно, у Львові. Перша частина є теорією поезики: що таке метафора, троп тощо. Друга – умовний поетичний словник. Знову робочий довідник, де з лівого боку короткі фрази латинською мовою – звороти; праворуч визначення й тлумачення цих фраз. Словник, укладений за алфавітним принципом, був зручним засобом для творення власних текстів. Маємо тут зразок кодування та поширення інформації²³.

Отже, практика та традиція повернення до минулого, коментарів на праці й ідеї попередників була невід’ємною складовою риторики єзуїтів. Ці ідеї розвивалися в освітньому статуті Товариства Ісуса як у дидактичному, так і в навчальному контекстах. До них активно зверталися у своїх текстах авторитетні для єзуїтів мислителі. Наслідуючи рекомендовані схеми та лексичні звороти, їх інструменталізували в контексті власних оригінальних концепцій. Як можна бачити

на основі рукописних робочих нотаток та записів учнів й викладачів Львівської єзуїтської академії, топос давнини відігравав ключову роль і в контексті навчального процесу – цитування, коментування творів попередників, запозичення їхньої структури, тропіки, лексики. Таким чином, топос давнини був визначальним елементом моделі риторики єзуїтів на кожному з її рівнів – від праць теоретиків та методологів, до навчального процесу й технік та підходів до викладання і вивчення дисциплін у школі: риторики, поезики тощо. Розгляд наведених у дослідженні джерел та постановка подібних питань, які розглядаються, допоможуть краще зрозуміти інтелектуала XVI–XVIII ст., його погляд на світ та специфіку здобутої ним освіти.

¹ *Кметь В.* Історичні студії у Львівській єзуїтській академії. Київська академія. Київ, 2016. Вип. 13. С. 174–177; *Шевченко Т.* Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII століття. Львів, 2005. С. 62–65.

² *Кметь В.* Зазнач. праця. С. 174; *Ratio Studiorum*: Уклад студій Товариства Ісусового. Система єзуїтської освіти. Львів, 2008. С. 19.

³ Там само. С. 172–173.

⁴ *Эко У.* Искусство и красота в средневековой эстетике. Москва, 2015. С. 17.

⁵ *Ratio Studiorum*: Уклад студій Товариства Ісусового. С. 59.

⁶ Там само. С. 77.

⁷ Там само. С. 90.

⁸ Там само. С. 123, 128.

⁹ Там само. С. 172–173.

¹⁰ *Кметь В.* Зазнач. праця. С. 184; *Possevino A.* Bibliotheca selecta de Ratione studiorum. Roma, 1593. P. 252.

¹¹ *Gengel G.* Gradus Ad Atheismum. Leopoli, 1724.

¹² *Puchowski K.* Nauczanie historii w polskich kolegiach jezuickich (1565–1773). Zarys problematyki. Jezuci i kultura Polska. Kraków, 1991. S. 280–283.

¹³ *Rzewuski J.* Zabawki dzieiopiskie albo zebranie dzieiow znakomitszych od stworzenia swiata do poczatkow wieku naszego. Lwów, 1766. S. 1.

¹⁴ Ibid. S. 3.

¹⁵ Ibid. S. 95.

¹⁶ Ibid. S. 103.

¹⁷ НБ ЛНУ (Наукова бібліотека Львівського національного університету імені Івана Франка), відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка. Рпс. 1590 П.

¹⁸ Там само. Рпс. 1618 П. Арк. 59.

¹⁹ *Korolko M.* Retoryka w polskich kolegiach jezuickich. Jezuci i kultura Polska. Kraków, 1991. S. 122.

²⁰ НБ ЛНУ, відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка. Рпс. 369 П.

²¹ *Кметь В.* Зазнач. праця. С. 174–175.

²² НБ ЛНУ, відділ рукописних, стародрукованих та рідкісних книг імені Ф. П. Максименка. Рпс. 1609 П.

²³ *Лотман Ю.* Внутри мыслящих миров. Человек-текст-семиосфера-история. Москва, 1996. С. 87–90.

The article is devoted to the research of antiquity topos methods' instrumentalization in the model of Jesuit school rhetoric. There was characterized the examples of quotations and commentaries: on the level of program texts (educational codex "Ratio Studiorum"), polemical literature ("Gradus ad Atheismum"), and school's working notes (based on the collections of Manuscripts, Old Prints and Rare Books Department named after F. P. Maksymenko of Scientific Library of Lviv National Ivan Franko University). It allows us to trace the link between the theoretical recommendations contained in the program texts and practical implementation – within the educational process and in the context of polemics and disputes.

Key words: Society of Jesus; rhetoric; topos; antiquity; treatise.

УДК 930.253:792“189/191”(477)

С. О. ДУБОВИК*

**УКРАЇНСЬКИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ ТЕАТР
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ
(за документами особового фонду
українського театрознавця П. П. Перепелиці)**

Проаналізовано документи особового фонду українського театрознавця П. П. Перепелиці (Ф. 1241), що зберігаються у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (ЦДАМЛІМ України); здійснено аналіз інформаційного потенціалу фонду для вивчення історії українського професійного театру кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Ключові слова: М. Л. Кропивницький; театр корифеїв; театральне мистецтво; історія українського професійного театру; П. П. Перепелиця; театрознавець; особовий фонд; документ.

В історії світової культури історія українського професійного театру – унікальна. Жодному театру не доводилося пройти через такі випробування й труднощі, з якими зіткнувся він. Важливо згадати про загальмований розвиток усієї української культури, основну причину чого слід шукати в політиці російського царизму, націленій на знищення будь-яких проявів української духовності. Оскільки цементуючою силою української, як і будь-якої іншої нації, була рідна мова, то саме проти неї були спрямовані основні зусилля – русифікація корінного населення, яка проводилася в Україні з особливою нетерпимістю та жорстокістю.

У цьому контексті не можна не згадати буття найстрашніших указів: сумнозвісного Валуєвського (1863), спрямованого на серйозне обмеження функціонування в суспільстві української мови, і т. зв. Емського (1876), за яким заборонялися український театр, прилюдні читання творів українських письменників тощо. За законом 1881 р. окремий український театр не дозволявся. Можна було мати “малорусско-руську трупу”. Така організація театру була дуже складною. До того ж, особливо з 1889 р., цензура почала систематично перекреслювати як окремі сцени, так і цілі п’єси, коли в них зображувалася інтелігенція, навіть міщанство, яке відрізнялося від селян своїм зовнішнім виглядом.

* *Дубовик Сергій Олександрович* – науковий співробітник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України.

“На українську сцену, – писав І. Я. Франко, – абсолютно не допускалися переклади чужих драматичних творів, – доводилося створювати свій власний репертуар, – і українська література збагатилася творами Кропивницького, Карпенка-Карого, Старицького, Мирного, Чайченка, Пчілки, не кажучи про маловідомих. Цензура не допускала на українську сцену драми, узяті з життя інтелігенції, на тій підставі, що української інтелігенції нема і не може бути – і українська драма повинна була перетворитися в мужицьку, сільську, повинна була зображувати українське село”¹.

На думку історика українського театру Д. В. Антоновича, це була катастрофа, від якої національне театральне мистецтво врятували окремі видатні діячі. Ці майстри-актори не тільки самі зуміли досягти найвищих щаблів мистецтва, а й своїм прикладом і тяжкою працею з молодими колегами створили свою школу. До таких найвидатніших діячів вітчизняної культури Д. В. Антонович зараховує, насамперед, М. С. Щепкіна, К. Т. Соленика й М. Л. Кропивницького. Хоча останній, як зауважує дослідник, “тільки першою частиною своєї діяльності і належить до цієї доби, а з 1881 року сам поклав початок новій добі українського театру”².

Утім, перший український професійний театр було створено ще 1864 р. у Галичині при Товаристві “Руська бесіда”. Називався він “Руський народний театр”. Проте, тільки після появи професійної трупи М. Л. Кропивницького на Наддніпрянській Україні у 1882 р., український театр посів належне місце в європейському культурному просторі.

Професійному українському театру присвячені численні фундаментальні праці та розвідки. Старовинному українському театру, зокрема вертепу, присвятили свої праці Б. Д. Грінченко, І. Я. Франко, Є. В. Марковський, Й. Ю. Федас³. Особливості функціонування українського аматорського театру частково висвітлювали у своїх працях Л. Б. Архимович, О. П. Васюта, Л. В. Дорогих, О. М. Изваріна, О. А. Казимиров, Т. М. Никоненко, А. В. Ольховський, Н. П. Чечель, О. Я. Шреєр-Ткаченко⁴ та ін. Загальні проблеми формування і розвитку професійного українського театру розглянуті в працях М. К. Йосипенка, О. Г. Кисіля, Т. П. Кінзерської, Б. В. Романицького⁵ та ін.

Особливо цінними джерелами у дослідженні процесу формування національного театрального мистецтва постають архівні матеріали, вивчення яких дозволяє поглибити відомості про витоки українського професійного театру.

Актуальність звернення до проблеми витоків українського театрального мистецтва зумовлена зацікавленістю його історією як своєрідного джерела високої духовності українського народу, яке сприяло подальшому розвитку національної художньої культури.

П. П. Перепелиця, 1978.
ЦДАМЛМ України. Ф. 1241. Оп. 1.
Од. зб. 291. Арк. 10.

Метою статті є висвітлення змісту документів і матеріалів фонду українського театрознавця Петра Петровича Перепелиці (1917–2004), що зберігається в ЦДАМЛМ України і посідає не останнє місце серед значної кількості пам'яток з історії українського театру.

Упродовж майже півстоліття організаційна і наукова діяльність П. П. Перепелиці була присвячена дослідженню історії українського професійного театру, зокрема творчості його фундатора – М. Л. Кропивницького.

Протягом 1980–1982 рр. П. П. Перепелиця надавав наукову і методичну допомогу в створенні меморіального музею М. Л. Кро-

пивницького в Кіровограді (нині – м. Кропивницький, до 1924 – Єлисаветград), де мешкав драматург і написав свої кращі п'єси. У 1986 р. П. П. Перепелиця упорядкував фотоальбом про цей музей, в якому вперше в українському театрознавстві опублікував документальні матеріали про трупу М. Л. Кропивницького в Кременчуці.

П. П. Перепелиця – автор наукових коментарів до 6-томного видання творів М. Л. Кропивницького (1958–1960). Заслужену славу мають упорядковані ним видання: “М. Л. Кропивницький. Збірник статей, спогадів, матеріалів” (1955), “Український водевіль” (1965), “О. Кисіль. Український театр” (1968), “Яків Мамонтов. Театральна публіцистика” (1968), “М. М. Синельников. Спогади” (1975), “Г. К. Крижицький. Випереджаючи час”, “О. В. Смирнов-Іскандер. Театральна Україна 20-х років” (1984), “Спогади про Марка Кропивницького” (1990).

Згідно з обліковими даними, надходження архівних документів особового фонду П. П. Перепелиці (Ф. 1241) до ЦДАМЛМ України було здійснено у 1972–1999 рр. особисто фондоутворювачем, а в 2007 р. – його донькою. У кількості 431 од. зб. документи були класифіковані й систематизовані в описі № 1 справ постійного зберігання, який складається з таких розділів: творчі документи П. П. Перепелиці; листи театрознавця та до нього; біографічні документи; документи, зібрані П. П. Перепелицею для своїх робіт та з тем, що його цікавили; документи про життя і творчість П. П. Перепелиці; зображувальні до-

кументи та документи інших осіб, що відклалися у фондї. Хронологічно цей документальний комплекс охоплює 1931–2001 рр.

Значний масив творчих документів П. П. Перепелиці присвячений М. Л. Кропивницькому та його місцю в плеяді видатних діячів культури кінця XIX – початку XX ст. Серед них – літературний портрет і біографія митця, статті, розвідки, нариси про п'єсу “Нашествіє варварів”, українсько-російські театральні зв'язки драматурга, заснування ним стаціонарного театру в Одесі та службу на його сцені, кременчуцький період сценічної діяльності, ідейно-політичні й естетичні погляди; сценарій лекторію “Марко Кропивницький у світі пісні та музики”, картотека вистав і ролей М. Л. Кропивницького в трупі Г. О. Виходцева⁶; путівник “Меморіальний будинок-музей М. Л. Кропивницького в Кіровограді”, вступні статті до видань, упорядкованих П. П. Перепелицею, проспект підручника для вищих навчальних і культосвітніх закладів “Українська сцена”, публікації, виписки з історії будівництва та відкриття театального будинку в Києві.

У своїх статтях і розвідках П. П. Перепелиця розповідає, яким був фундатор театру світової слави М. Л. Кропивницький на сцені та в житті, про його стосунки з блискучою плеядою майстрів української сцени, поступове, але невпинне поширювання ним ідей щодо національного відродження, репертуарну політику тощо.

Цілий ряд цікавих статей і розвідок присвячено М. К. Заньковецькій⁷, Р. А. Лисенку⁸, Ю. А. Лисенку⁹, М. К. Садовській-Барілотті¹⁰, Тобілевич С. В.¹¹

У статті П. П. Перепелиці “М. К. Заньковецька в Західній Україні” (1949)¹² йдеться про роботу М. К. Заньковецької і М. К. Садовського на сцені галицького театру, методи їхньої сценічної гри. Автор часто цитує тогочасні рецензії і відгуки галицьких українських і польських газет, які подавали докладні повідомлення про виступи акторів та їхні ролі в репертуарі. Стаття містить цікаві відомості про театр “Руська Бесіда”, знайомство М. К. Заньковецької із І. Я. Франком та Н. І. Кобринською у Львові, репертуарну політику М. К. Садовського, його режисуру та відношення до успіхів М. К. Заньковецької, ревниве сприйняття нових досягнень артистки, заздрість переважній кількості аплодисментів і подарунків на її адресу, некоректну поведінку у відношенні до неї, про значення цієї гастрольної поїздки. “...Гастрольна поїздка М. Заньковецької і М. Садовського, – відзначає П. П. Перепелиця, – мала величезне значення. [...] Метод сценічної гри М. Заньковецької став предметом вивчення галицькими акторами, які після гастролей артистки могли краще бачити свої хиби і досягнення. В цілому галицький театр, репрезентований “Руською Бесідою” щодо художнього зростання зробив великий крок вперед. Цього не могла й не відзначити польська преса”¹³.

Заслуговує на увагу й розвідка П. П. Перепелиці “Напередодні” (після 1982)¹⁴. Праця присвячена 100-річчю від дня заснування М. Л. Кропивницьким власного театрального колективу. Ключовою темою тут виступає історія українського театрального процесу в 70-х роках XIX ст. Автор задається питаннями про театральний процес цього періоду, в горнилі якого викристалізовувався і міцнів український театр пореформеного часу, про суть “нової ери” в роки, коли М. Л. Кропивницький уперше переступив поріг професійного театру в листопаді (за старим стилем) 1871 р.

Про 70-ті роки XIX ст. і сьогодні в українському театрознавстві не склалося єдиної думки. П. П. Перепелиця вперто робить наголос не на заснуванні М. Л. Кропивницьким театру, а на його відродженні: “Тріумфальний успіх українських вистав, що почався у 1881 р. в Кременчуці в трупі Г. Ашкаренка¹⁵ під режисурою М. Кропивницького з часом дав привід деяким дослідникам театру вважати цей факт як взагалі заснування українського театру”¹⁶.

Українське театрознавство багато зробило у справі висвітлення історії професійного театру кінця XIX – початку XX ст. Окремі значні праці вітчизняних театрознавців О. І. Білецького, С. М. Дуриліна, М. К. Йосипенка, І. О. Волошина¹⁷, статті багатьох дослідників у наукових збірниках заслуговують всілякої уваги. І все ж, коли йде мова саме про 70-ті роки XIX ст., місце українського театру в загальносвітовому театральному процесі, – спеціальних узагальнень і досліджень немає. “Відставання в цьому та й побутування досі механічного поділу історії українського театру на “театр першої половини XIX ст.” і “театр другої половини XIX ст.”, де між половинами є чомусь тільки 1850 р., – все це теж спричинилося до нівелювання значення 70-х рр. у підготовці появи українського класичного театру”¹⁸. Говорячи про 1870-ті роки, автор торкається й суспільно-політичних аспектів, не оминувши того, що значної шкоди для розуміння їхньої театральної наповненості та значення для розвитку української сцени завдала у театрознавстві теорія про т. зв. “мертву смугу”, “антракт у розвитку української театральної культури після появи Емського указу”¹⁹.

Сьогочасні джерела свідчать, що Емський указ, який діяв “циркулярно”, не будучи з певних політичних міркувань оголошеним всенародно, порушувався, а то й не брався до уваги в період російсько-турецької війни 1877–1878 рр. Так, в Акермані (нині – м. Білгород-Дністровський) трупа Г. Й. Любимова-Деркача²⁰ у 1878 р. ставить “Наталку Полтавку”, “Москаля-чарівника” І. П. Котляревського, “Шельменка-денщика” Г. Ф. Квітки-Основ’яненка; у тому ж році українські п’єси ідуть у Кишиневі.

Географія українського театру за 70-ті роки XIX ст. виявляється такою широкою, що заслуговує на інші висновки, аніж про це робилося раніше.

У своїй праці П. П. Перепелиця ґрунтовно переглянув деякі традиційні уявлення про генезис українського національного театру. Охарактеризував ознаки драматургії, відобразив поєднання професійного театру з любительським (аматорським) театральним рухом.

На жаль, багато чого з життя М. Л. Кропивницького нині забуте, а дещо наразі просто невідоме. Листи П. П. Перепелиці до сина драматурга – В. М. Кропивницького рясніють питаннями: що вплинуло на М. Л. Кропивницького, дякуючи чому він так вільно володів пензлем і міг самостійно оформлювати аматорські вистави у Бобринцях та Єлисаветграді? Що можна сказати про його любов до живопису? Кого з театральних художників він дуже цінував і з ким працював? Що малював драматург вдома? Чи оформлював він коли-небудь сцену імператорських театрів? Чи існують ескізи оформлення вистав, які належать М. Л. Кропивницькому?²¹ У 1960 р. в одному з листів до В. М. Кропивницького П. П. Перепелиця писав: “У театр. музеї є ескіз декорації, про який сказали, що він належить Марку Лукичу. А де вони його взяли – і самі не знають. До якого часу стосується цей ескіз – теж нічого не відомо”²². Цікавими, на нашу думку, є листи-відповіді, в яких обговорювалися ці питання²³.

Театральне товариство, створене М. Л. Кропивницьким на початку 1880-х років, було в сучасному розумінні першим національним класичним театром. Уже після перших вистав стало зрозуміло, що трупя М. Л. Кропивницького є прекрасно злагодженим ансамблем із великими потенційними можливостями. Цей факт підтвердив у своїх листах до П. П. Перепелиці актор трупи В. К. Красенко, згадуючи слова харківського театрального діяча М. М. Синельникова (1855–1939): “М. Л. Кропивницький був неперевершений режисер і не дарма про нього писав відомий російський режисер Сінельников: “Я бачив перший ансамбль в українській трупі Кропивницького. До того часу про ансамбль на сцені не було мови, а кожен Івась на свій глас. Кожен Прем’єр-віртуоз грав для себе. Були віртуози та не було ансамблю. І не дарма, коли всі корифеї працювали в купі, і навіть тоді, коли і М. П. Старицький був з ними, то при всіх варіантах режисерські функції належали Кропивницькому. Чим же М. Л. набув собі таку славу режисера? Якими методами він працював, що вмів так утворювати звучання спектаклів, так майстерно подавати життєву правду на сцені, що глядач забував, що він сидить у театрі? Звичайно, що тоді про “Систему Станіславського” не могло бути й мови, бо й самого Станіславського тоді ще не було, а був Алексєєв, який з Немировичем-Данченком дилетантували, улаштовуючи аматорські спектаклі, але захопившись прекрасними спектаклями трупи Кропивницького, почали дбати про утворення нового театру, який і утворили в 1898 році”²⁴. Далі актор згадує про гастрольну поїдку до Таганрога, холеру, яка там лютувала,

ролі М. Л. Кропивницького, в яких, не дивлячись на похилий вік, він виявив безмежний діапазон своєї акторської і режисерської майстерності: “Він грав ролі без найменшого намагання насмішити глядача. Не грав, а жив. Його образи подавалися на базі життєвої правди. [...] Він був, крім актора, талановитий, наполегливий режисер. Його реалістичний, правдожиттєвий тон, простота подачі заставляли глядача забувати, що він сидить в театрі. Його постановка масових сцен викликала захоплення досвідчених знавців театру. Він був надзвичайно вимогливий і невблаганний. Він не визнавав ніяких компромісів і ніяких скидок на обставини. [...] Вимоги Кропивницького – режисера не можна було не виконувати, бо він вимагав від нас життєвої правди на сцені, вимагав жити образом, а не грати образ. [...] Кропивницький ніколи не давав нам рухів нічого не говорячи. Усі жести й рухи давались згідно змісту й допомагали глибше викривати його. Він був ворогом натуралізму на сцені й засуджував формалізм. Його улюблений засіб подачі – реалізм і життєва правда на сцені. Він вимагав динаміки душі”²⁵.

Привертають увагу листи М. Н. Бокитько-Яроцької²⁶ до П. П. Перепелиці. Листи містять виписки із Санкт-Петербурзьких газет за 1890 р. Періодика того часу рясніла статтями, рецензіями, відгуками на вистави М. Л. Кропивницького. Відзначаючи появу вистав за участю М. Л. Кропивницького та Г. П. Затиркевич-Карпинської, газети писали: “Лучше других были, по обыкновению: г. Кропивницкий, вызванный несколько раз и как актер, и как автор, и г-жа Затиркевич, проводившая целую сцену с ребенком одного-двух лет на руках, и не бутафорским, как это делается в большинстве случаях, а настоящим ребенком, державшим себя с большим “сценическим” тактом и апломбом”²⁷.

Про Г. П. Затиркевич-Карпинську йде мова й у листах Народної артистки УРСР І. І. Воликовської²⁸. Цікавими є листи Г. В. Маринича²⁹ до П. П. Перепелиці зі спогадами про М. К. Заньковецьку³⁰.

З упевненістю можна сказати, що багато листів вартують бути опублікованими повністю.

Серед документів до біографії П. П. Перепелиці – матеріали про його участь у створенні меморіального музею М. Л. Кропивницького в Кіровограді: трудові угоди, доручення, переліки друкованих і періодичних видань, афіша, лист Кременчуцького історико-краєзнавчого музею до театрознавця з відомостями про місцевий театр, його власників – підполковника П. І. Козельського та сина кременчуцького фабриканта І. Г. Немця, антрепренера М. Т. Филиповського, актрису М. К. Садовську-Барілотті та ін.³¹

Значна частина творчих документів П. П. Перепелиці доповнюється підготовчими матеріалами, зібраними для своїх робіт. Серед них – документи, що висвітлюють життя і творчість М. Л. Кропивницького: аркуші з журналу “Нова громада” за 1906 р. з автобіографічними спо-

гадами драматурга “За тридцять п’ять літ”³², публіцистичні статті різних авторів³³, публікації спадщини митця³⁴; статті та нариси про діячів українського сценічного мистецтва М. К. Заньковецьку, Г. П. Затиркевич-Карпинську, І. К. Карпенка-Карого, О. М. Кропивницьку, Н. А. Лисенку, П. К. Саксаганського, М. М. Синельникова, М. П. Старицького, О. О. Яблочкіна³⁵, театральних критиків і театрознавців О. О. Ждановича, Я. А. Мамонтова, П. І. Руліна, В. А. Чаговця³⁶; спогади Ю. А. Лисенка про життя “дожовтневого українського актора”³⁷.

Ще одна група документів – фотографії. Серед них: зібрані П. П. Перепелицею світлини для ілюстрування путівника “Меморіальний будинок-музей М. Л. Кропивницького”³⁸; копії фотографій М. Л. Кропивницького (індивідуальні та в групах із М. В. Лисенком, М. К. Садовським, М. П. Старицьким, серед хористів трупи М. Л. Кропивницького і М. К. Садовського, серед учителів та учнів однієї із сільських шкіл Єлисаветградської губернії, артистів-аматорів у м. Лохвиці³⁹, в ролях)⁴⁰ та Г. П. Затиркевич-Карпинської (індивідуальні та в групах із І. В. Загорським, М. К. Заньковецькою, М. Л. Кропивницьким, в ролях)⁴¹.

Отже, особовий фонд П. П. Перепелиці містить масив документів з історії українського професійного театру. Сьогодні, в умовах незалежності нашої держави, вони виступають незамінним джерелом для вивчення розвитку національної культури.

¹ ЦДАМЛМ України (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 847. Оп. 1. Од. зб. 621. Арк. 26, 27.

² Антонович Д. В. Триста років українського театру. 1619–1919 та інші праці. Київ, 2003. С. 90, 91.

³ Гринченко Б. Д. Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях (Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр.). Вып. 1. Чернигов, 1895; Вып. 2. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. Чернигов, 1896; Вып. 3. Песни. Чернигов, 1899. (Додаток до № 11–12 “Земского Сборника Черниговской Губернии” за 1898 р.); Марковский С. В. Український вертеп: розвідки й тексти. Київ, 1929. Вип. 1. 202 с.; Федас Й. Ю. Український народний вертеп (У дослідженнях XIX–XX ст.). Київ, 1987. 184 с. Його ж. Феномен українського вертепу // Етнічна історія народів Європи. Київ, 2002. Вип. 13. С. 34–37 та ін.; Франко І. Я. Русько-український театр: Історичні образи / Збір. тв. У 50 т. Т. 29. Київ, 1981. С. 293–336. Його ж. До історії українського вертепу XVIII ст. / Там же. Т. 36. Київ, 1982. С. 279–292.

⁴ Архімович Л. Б. Шляхи розвитку української радянської опери. Київ, 1970. 374 с.; Васюта О. П. Музичне життя Чернігівщини XVIII–XIX століть (Загальні закономірності та регіональні особливості): автореф. дис. ... канд. мистецтвозн.: 17.00.01 / Васюта Олег Павлович; Київський державний ун-т культури і мистецтв. Київ, 1998. 15 с. URL: <http://cheloveknauka.com/muzykal>

naua-zhizn-chernigovschiny-xviii-xih-stoletiy (дата звернення: 31. 05. 2018); *Дорогих Л. В.* Аматорське мистецтво як історико-культурне явище (на матеріалах України другої половини XIX ст.: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 17.00.01 / Дорогих Людмила Василівна; Київський держ. ун-т культури і мистецтв. Київ, 1998. 17 с.; *Ізваріна О. М.* Аматорські театри в Україні XIX – початку XX ст. як чинник формування українського оперного мистецтва. Мистецтвознавчі записки: зб. наукових праць. Вип. 18. Київ, 2010. С. 146–152; *Казимиров О. А.* Український аматорський театр (Дожовтневий період). Київ, 1965. 133 с.; *Никоненко Т. М.* Культурно-мистецькі салони в Україні кінця XVIII – першої половини XIX століття: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 17.00.01 / Никоненко Тамара Миколаївна; Київський нац. ун-т культури і мистецтв. Київ, 2005. 19 с.; *Ольховський А. В.* Нарис історії української музики. Київ, 2003. 512 с.; *Чечель Н. П.* Дискурс стилю в ретроспективі української видовищної і драматичної культури: автореф. дис. ... д-ра філос. наук: 17.00.01 / Чечель Наталія Петрівна; Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 2005. 36 с.; *Шреєр-Ткаченко О. Я.* Історія дожовтневої української музики. Ч. 1. Київ, 1969. 585 с.

⁵ *Йосипенко М. К.* Марко Лукич Кропивницький. Київ, 1958. 324 с.; *Кисіль О. Г.* Український театр. Популярний нарис історії українського театру. Київ, 1925. 178 с.; *Кінзерська Т. П.* Єфросинія Зарницька в українському театральному мистецтві кінця XIX – першої третини XX століть: дис. ... канд. мистецтвозн.: 17.00.02 / Кінзерська Тетяна Петрівна; Київський держ. ін-т театрального мистецтва імені І. К. Карпенка-Карого. Київ, 2002. 195 с. URL: <https://mydisser.com/ru/catalog/view/129/130/32335.html> (дата звернення: 31. 05. 2018); *Її ж.* Єфросинія Зарницька: життєвий шлях та світоглядно-естетичні погляди. Київ, 2005. 254 с.; *Романицький Б. В.* Український театр у минулому і тепер. Київ, 1950. 130 с.

⁶ Виходцев Григорій Олексійович (1815–1856?) – актор та антрепренер російських і українських труп.

⁷ ЦДАМЛМ України. Ф. 1241. Оп. 1. Од. зб. 19, 24.

⁸ Там само. Од. зб. 20.

⁹ Там само.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само.

¹² Там само. Од. зб. 19.

¹³ Так само. Од. зб. Арк. 25, 26.

¹⁴ Там само. Од. зб. 26.

¹⁵ Ашкаренко Григорій Андрійович (1856–1922) – актор, антрепренер, драматург.

¹⁶ ЦДАМЛМ України. Ф. 1241. Оп. 1. Од. зб. 26. Арк. 2.

¹⁷ *Белецький А. И.* Старинный театр в России. Москва, 1923. 103 с.; *Дурилін С. М.* Марія Заньковецька, 1860–1934: Життя і творчість. Київ, 1955. 522 с.; *Йосипенко М. К.* У творчій співдружбі: українсько-російські театральні зв'язки. Київ, 1954. 243 с.; *Волошин І. О.* Джерела народного театру на Україні. Київ, 1960. 228 с. *Його ж.* Панас Карпович Саксаганський. Народний артист СРСР. Київ: Вид-во образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1960. 47 с.: ил. *Його ж.* Корифеї українського театру. Київ, 1982. 309 с.

¹⁸ ЦДАМЛМ України. Ф. 1241. Оп. 1. Од. зб. 26. Арк. 4.

- ¹⁹ Там само. Арк. 6, 7.
- ²⁰ Деркач Георгій Йосипович (справж. прізвище – Любимов) (1846–1900) – актор, антрепренер.
- ²¹ ЦДАМЛІМ України. Ф. 1241. Оп. 1. Од. зб. 61.
- ²² Там само. Арк. 6.
- ²³ Там само. Од. зб. 123.
- ²⁴ Там само. Од. зб. 121. Арк. 7.
- ²⁵ Там само. Арк. 18–25.
- ²⁶ Бокитько-Яроцька М. Н. – родичка видатної української актриси Л. П. Ліницької.
- ²⁷ ЦДАМЛІМ України. Ф. 1241. Оп. 1. Од. зб. 76. Арк. 9.
- ²⁸ Там само. Од. зб. 87.
- ²⁹ Маринич Григорій Васильович (1876–1961) – актор, співак (тенор).
- ³⁰ ЦДАМЛІМ України. Ф. 1241. Оп. 1. Од. зб. 139.
- ³¹ Там само. Од. зб. 225.
- ³² Там само. Од. зб. 237.
- ³³ Там само. Од. зб. 238, 240.
- ³⁴ Там само. Од. зб. 239.
- ³⁵ Там само. Од. зб. 249.
- ³⁶ Там само. Од. зб. 251.
- ³⁷ Там само. Од. зб. 258.
- ³⁸ Там само. Од. зб. 298.
- ³⁹ Там само. Од. зб. 321.
- ⁴⁰ Там само. Од. зб. 359.
- ⁴¹ Там само. Од. зб. 355.

There is given the review of the fond of personal origin of Ukrainian theater critic P. P. Perepelytsa (F. 1241), that is stored in the Central State Archives Museum of Literature and Art of Ukraine; there is made an analysis of the information potential of the fond for the study of the history of the Ukrainian Professional Theatre of the late 19th and early 20th centuries.

Key words: M. L. Kropyvnytsky; coryphaeus theatre; theatrical art; the history of the Ukrainian Professional Theatre; P. P. Perepelytsa; theatre scientist; personal fond; document.

УДК 930.2:[94(438):272-732.2-283“145”

Р. В. ІВАШКО*

ПРОВЕДЕННЯ ЮВІЛЕЙНОГО РОКУ СЕРЕДИНИ XV СТОЛІТТЯ У КОРОНІ ПОЛЬСЬКІЙ

Проаналізовано зміст булли папи Миколи V, яка знаходиться на зберіганні у Центральному державному історичному архіві, м. Львів, з особливими умовами для проведення Ювілейного року у Короні Польській. Ідентифіковано осіб, згаданих у документі та з'ясовано обставини і наслідки його створення.

Ключові слова: Корона Польська; Ювілейний рік; булла; папа Микола V; Казимир IV Ягеллончик; татарська загроза.

Традиція святкування Ювілейних років у Латинській Церкві була окреслена на правовому рівні у 1300 р. папою Боніфатієм VIII (1294–1303). Майже одразу зловживання у подібній практиці та призначенні церковних посад отримали засудження зі сторони італійського поета і богослова Данте Аліг'єрі (1265–1321), який “розмістив” цього папу у Пеклі (Inferno).

У XIV ст. до обґрунтування необхідності святкування Ювілейних років додано навчання про заслуги Христа та святих, скарбницю благодаті від цих заслуг та виключне право Латинської Церкви розпоряджатися ними для обмеження тимчасових покарань за гріхи в земному житті. Інтервал між ювілейними роками скоротився зі ста до тридцяти трьох років, а згодом – до двадцяти п'яти. Значний опір подібним зловживанням вже на богословсько-філософському рівні виявив англійський теолог Джон Вікліф (бл. 1330–1384). Його ідеї в чеських землях підтримав релігійний мислитель Ян Гус (бл. 1369–1415) та його послідовники. У XV ст. проблема вийшла далеко за рамки богословських диспутів і перейшла у збройний конфлікт та підірвала основи існування Латинської Церкви одночасно з поділом в її лоні (Західна схизма).

У XV ст. для відзначення події об'єднання Латинської Церкви та відречення від престолу антипапи Фелікса V (1439–1449) папа Микола V (лат. Nicolaus PP. V, в миру Томазо Перентучеллі) (1447–1455) вирішив позачергово провести шостий Ювілейний рік, повернувши святкування інтервалом у 50 років. Згідно із задумом ювілей також мав посприяти закінченню Столітньої війни (1337–1453). У буллі “Нез-

* *Івашко Роман Володимирович* – аспірант 2-го року навчання кафедри історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Іванка Франка.

мірна та незліченна” (“*Immensa et innumerabilia*”) від 19 січня 1449 р. про оголошення святкування ювілею папа вказав, що Боже Милосердя супроводжувало людство протягом усієї його історії через надання Закону для вибраного народу та Втілення Ісуса Христа¹. Він наголосив, що традиція святкування Ювілейного року бере початок саме зі Старого Заповіту, коли потрібно було відпускати на волю полонених кожні 49 років (Лев. 25, 8–13; Ис. 61, 2).

Своє продовження та обґрунтування святкування знайшли у формах та видах, відображених у документах пап Климента VI (1342–1352) “Єдинородний Божий Син” (“*Unigenitus Dei filius*”) (1343 р.)² та Григорія XI (1370–1378) “Спаситель наш” (“*Salvator noster*”) (1389 р.), до яких відсилав папа Микола V³. Згідно зі змістом його булли, потрібно було здійснити паломництво до чотирьох базилік Риму – св. Петра, св. Павла, св. Іоанна та св. Марії Маджоре для отримання повних індульгенцій від заслуг Христа і святих за посередництвом Церкви та надати милостиню у відповідний час. Однак, польський король Казимир IV Ягеллончик (1447–1492)⁴, який був католиком, восени 1450 р. направив звернення до Апостольської Столиці про напад татар (букв. з латинської *Thartari* – “з пекла”, “вихідці з пекла”) на Русь і Поділля та потенційну загрозу наступного нападу, через що християни його королівства не могли взяти участь у запланованих святкуваннях. Згадка про королівське звернення збереглася у буллі папи Миколи V “Католицької віри захисту” (“*Catholicae fidei defensionem*”) від 7 грудня 1450 р. Зміст звернення відтворили Владислав Семкович (1878–1949) та кс. Ян Фіалек (1864–1936)⁵.

Оригінал булли папи Миколи V для Корони Польської про святкування Ювілейного року знаходиться у Ватиканському Секретному Архіві⁶, а її відпускні варіанти – у Центральному державному історичному архіві, м. Львів⁷, Вільні⁸, та, ймовірно, в архівах Кракова та Гнезна.

У документі, який був надісланий до Львова, збережено середньовічний формуляр (*scriptura*) документа⁹. В обґрунтуванні видачі вказаної булли папа Микола V зазначав, що в середині XV ст. існувала проблема захисту християн на східному європейському кордоні. Вона не вичерпала себе ще від часу монголо-татарської навали у XIII ст.¹⁰ Далі папа повідомив, що, слідуючи кроками своїх попередників, організував у Римі Ювілейний рік. Учасники ювілею могли отримати повне відпущення гріхів, якщо впродовж 15 днів від Різдва відвідали 4 римські базиліки, посповідавшись та зробивши відповідні пожертви. Але, на жаль, Казимир IV Ягеллончик напередодні Різдва 1450 р. прислав до папи петицію про те, що на його територію, а саме Русь та Поділля, напали жорстокі татари, які сплюндрували її, вбивали, брали в полон та збезчещували населення. Однак на цьому вороги не зупинились та готували наступний напад, що міг зашкодити не лише Короні Поль-

Фрагмент булли папи Миколи V про оголошення
у Польському королівстві свята з нагоди одержання
перемоги над татарами.

ЦДІАЛ України. Ф. №131, оп. 1, од. зб. № 150, арк. 1

Булла папи Миколи V про оголошення у Польському королівстві свята
з нагоди одержання перемоги над татарами. Аверс та реверс.

ЦДІАЛ України. Ф. 131, оп. 1, од. зб. 150, арк. 1.

ській – “щиту християнства”¹¹, але й справі об’єднання християн загальною. Тому, на його думку, оборону можна було б організувати ефективніше, якби папські індульгенції отримати тут на місці, щоб християни королівства не відволікалися від захисту кордонів на паломництво до Риму.

Зважаючи на це, розпорядившись, папа Микола V назвав передбачливість короля Казимира IV Ягеллончика слушною і бажав із ним співпрацювати для спасіння душ вірних християн та порятунку його королівства від татарського нападу. Для того архієпископам, єпископам, абатам, пріорам та іншому кліру, дворянам, палатинам, каштелянам, усім керівникам та усім християнам Корони Польської, Великого Литовського князівства було дозволено відвідати Гнезненський, Львівський, Краківський або Віленський катедральні храми впродовж трьох днів замість паломництва до Риму. Потрібно було зібрати половину коштів, необхідних на паломництво до Риму від кожного паломника. Зібрані кошти потрібно було поділити на 3 частини: $\frac{1}{2}$ на захист королівства, $\frac{1}{4}$ на шлюби дівчат, які повернуться у католицизм (про що мала попіклуватись королева Софія) та $\frac{1}{4}$ на потреби Апостольського Престолу на відновлення римських базилік. Кожна скринька повинна була мати 4 ключі – для короля або його намісників на місцях, настоятеля або прелата відповідного катедрального храму, влади відповідного міста та останній – для папського колектора Міколая Спічімірі. Папа Микола V також заохочував християн побожно взяти участь у вказаному ювілеї, за це вони мали б отримати звільнення від татарської загрози та винагороду спасіння після смерті. Документ підписали Пе. Де Ночето та А. де Раканетто з Курії. Він був засвідчений папською буллою-печаткою¹².

У папській буллі 1450 р. загалом згадуються 6 осіб: папа Микола V, король Казимир IV Ягеллончик, королева Софія, папський колектор Ніколас Спічімірі, Пе. Де Ночето, А. де Раканетто. Папа Микола V видав документ майже з аналогічним змістом для християн Угорського королівства після поразки християн на Косовому полі (1448 р.)¹³. Він видавав також індульгенції, не приурочені до ювілеїв, і планував заснувати Ватиканську бібліотеку та розпочати будівництво собору св. Петра у Римі¹⁴. Його увагу до Сходу Європи теж привернув король Казимир IV Ягеллончик, який надіслав пропозицію висвячення кандидата Климента з Відави на вакантну київську латинську катедру, що входила до церковної юрисдикції Львівської архієпископії (митрополії).

24 квітня 1449 р. папа Микола V надав кардиналу Збігневу Олесницькому доручення дослідити можливість такого призначення¹⁵. Перевірка закінчилася успішно, адже 1 квітня наступного року в Курії були здійснені відповідні оплати від імені нового київського єпископа Климента з Відави (1449–1473), який піклувався київською катедрою

22 роки¹⁶. Також у рамках східної політики Апостольського Престолу після падіння Константинополя папа Микола V буллою “Хоча Церква Христа” (“Etsi ecclesia Christi”) закликав християнських монархів розпочати 1 лютого 1454 р. хрестовий похід для його відвоювання, який так і не розпочався¹⁷. У Яна Длугоша також знаходимо цікаве повідомлення про те, що сучасники цього папи бургундський герцог Філіп III Добрий (1396–1467) і Альфонс V Великодушний (1416–1458) ще пробували організувати навіть хрестовий похід для відвоювання Святої Землі¹⁸.

Королева Софія – це мати Казимира IV Ягеллончика Софія (Сонька) Андріївна Гольшанська (бл. 1405–1461), четверта дружина Владислава II Ягайла (1386–1434)¹⁹. За здоров’я королеви, синів та мир у Короні Польській мали молитися також львівські каноніки²⁰. Згідно з документом, саме королеві Софії було доручено розпоряджатися ¼ коштів, отриманих під час Ювілейного року для шлюбів дівчат, які приймуть католицизм. Така допомога була передбачена молодим дівчатам у першу неділю після Великодня – “Томину неділю”²¹. Водночас відомо, що папа Микола V забороняв християнам перехід із Західного на Східний обряд²².

Четвертою особою, згаданою у документі, був папський колектор Ніколас Спічімірі. У січні 1450 р. на своє прохання він отримав від папи дозвіл на підпорядкування собі ще шістьох кліриків для перевірки привілеїв на усі види митрополичих, колегіальних чи парафіяльних плодів, доходів та прибутків у Гнезненській архідіоцезії²³. Найближчу відому передачу коштів від завершення ювілейних святкувань у січні 1452 р. Апостольській Камері у розмірі 1000 флоринів він здійснив 20 березня 1454 р.²⁴. П’ята згадана особа – П’єтро де Ночето (1397–1467) був першим папським особистим секретарем, який згадується в офіційних папських документах. З майбутнім папою Миколою V він познайомився на службі у кардинала Ніколо Альбергаті (1426–1443). Після смерті цього папи у 1455 р. П’єтро залишив службу в папській канцелярії та переселився до Лукки, де залишився жити до смерті у 1467 р.²⁵ Шоста згадана особа в документі – це Анджело з Ракането, який працював в курії у 1433–1460 рр.²⁶

Обставини створення проаналізованого документа та подальший перебіг подій можна відтворити на основі середньовічної хроніки Яна Длугоша (1415–1480), даних Апостольської Камери, окремих пергаментних документів та ін. Казимир IV Ягеллончик на початку свого правління спробував утвердити на Молдавському престолі свого ставленика Александрела II (1449, 1452–1454, 1455) на противагу його дядькові Богдану II (1450–1451)²⁷, користуючись послабленням тут угорських впливів. У той час, коли польсько-русько-молдавське військо 6 вересня 1450 р. воювало неподалік румунського міста Васлуй

“на Красному полі”, загони Великої орди під керівництвом Саїд-Ахмата (1432–1455) здійснили спустошливий набіг на західноукраїнські землі. “На Красному полі” загинули всі головнокомандувачі польсько-руського війська, через що отримана перемога була схожа на “піррову”, або ж взагалі битва вважається програною для польсько-руського війська²⁸. Татари, не зустрівши опору, спустошили Поділля, околиці Олеська, взяли ясир і ледве не захопили польського князя Владислава Мазовецького і Белзького (нар. між 1398 і 1411–1455)²⁹. Через це шляхта, що повернулися з молдавського походу, була в розпачі, а львівський архієпископ Ян Одровонж (1437–1450), довідавшись про смерть брата, львівського старости (Palatini) Петра Одровонжа (1440, 1442–1450) в Молдавії, помер із жалю³⁰.

Текст булли папи Миколи V був знайомий для Яна Длугоша, адже хроніст знав його зміст³¹. Проте ініціатором проведення ювілейних святкувань у Короні Польській він вважав краківського єпископа Збігнева Олесніцького (1423–1455)³², який заступився за католиків королівства перед папою. На жаль, в офіційних документах згадки про заступництва цього прелата не знаходимо, адже згідно з офіційними документами заступником виступив король Казимир IV Ягеллончик. Як повідомляє хроніст, ювілейні святкування були продовжені до січня місяця наступного року, а розмір супровідних пожертв після серпня 1451 р. був зменшений до четвертої частини, необхідної для паломництва до Риму. Найбільший вплив паломників був у Кракові, де вдалося зібрати 3 великі скриньки, наповнені “золотом, широкими грошима, півгрошіми і дрібною монетою”, на відміну від незначної кількості зібраних коштів в гнєзненському, львівському та віленському катедральних храмах. На західноукраїнських землях у цей час в обігу були угорські флорини, венеціанські цехіни, краківські денарії, празькі гроші, півгроші, срібна руська монета, львівські напівгроші та ін.³³ Напередодні святкувань львівським архієпископом було призначено Гжегожа з Сянока (1451–1477), який, побачивши неналежний стан організації довіреної йому Церкви, почав оплакувати свою долю і хотів повернутися назад до Угорського королівства, звідки прибув і де мав достойне забезпечення³⁴. Залишившись тут, через кілька років він отримав дозвіл на відповідні богослужіння від папи Калікста III (1455–1458), які мали б захистити вірних Львівської архідієцезії від татарської загрози³⁵.

Побоювання автора звернення до папи Миколи V польського короля Казимира IV Ягеллончика не були безпідставними, адже Велика орда двічі спустошила Поділля у 1452 р. з підступними маневрами³⁶. Отримані кошти з ювілею польський король міг використати на зміцнення фортифікацій або ж на формування перших загонів найманого війська в Короні Польській³⁷. На королівській раді в Кракові на Боже

Тіло 1452 р. кардинал Збігнев Олесніцький картав короля, що той не дбав про своє королівство та Латинську Церкву – тут може бути певна вказівка на нераціональне використання зібраних коштів під час ювілейних святкувань³⁸. Однак цікаво також, що Поділля та інші терени колишньої Русі, крім львівської землі, знаходилися в сфері впливу литовців, які відмовлялися інкорпорувати Волинь, Поділля до Корони Польської і навіть заохочували татар до нових нападів через посла Радзивіла Хостіковича³⁹. Крім того, коли було створено згадану ювілейну буллу, ще був живий конкурент Казимира IV Ягеллончика у боротьбі за литовські і руські землі князь Михайло (Михайлушка) Сигізмундович (*до 1406–† до 10. 02. 1452), союзник Великої орди⁴⁰.

У 1453 р. татар не зупинила поразка від Хаджі-Гірея (1441–1466) у попередньому році і вони спустошили Луцьку землю (польський король у той час був на полюванні), Поділля та Тереховлянщину⁴¹. Протистояння польського короля та хана Саїд-Ахмета завершилося ув'язненням останнього в Ковні, щоправда, поразку йому завдали московські війська Василя II Темного (1425–1462), союзні польському королю⁴². Король Казимир IV Ягеллончик також скаржився папі Миколі V напередодні згаданого ювілею, що Русь та Скіфія, що належали до Київської дієцезії, населяли русини, які дотримувалися грецького обряду⁴³. Разом із цим, на прохання руського пароха Івана польський король показав себе віротерпимим правителем, підтвердивши права на звільнення від державних повинностей та зборів для церкви св. Миколая грецького обряду у Львові, надані князем Левом Даниловичем (бл. 1228–1301)⁴⁴.

Таким чином, проведення Ювілейного року в 1450 р. мало символічне значення об'єднання Латинської Церкви, що в перспективі відкривало можливість для завершення Столітньої війни в Європі. Виокремлення, надані папою Миколою V для Польського королівства та Великого Литовського князівства у зв'язку з цим ювілеєм показали, що татарська загроза не вичерпала себе ще з XIII ст. Прямих вказівок стосовно використання отриманих коштів під час ювілейних святкувань ще не віднайдено, тому шляхи їх використання засновані на припущеннях. Папа Микола V, швидше за все, не дотримувався унійної лінії свого попередника Євгенія IV (1431–1447), адже призначив, зокрема, латинського єпископа для Києва та виділив частину коштів із ювілейних святкувань для молодих дівчат, що повернуться до Латинської Церкви. Водночас Апостольська Столиця не могла вже ефективно скликати християнських монархів проти невірних, що показав провал в організації хрестового походу для відвоювання Константинополя. Польський король Казимир IV Ягеллончик в ситуації, що склалася, пішов на угоду із Московщиною, що лише тимчасово допомогло вирішити проблему захисту східних європейських кордонів. Зрозуміло, що

церковна політика польського короля була спрямована на утвердження свого панування на тому етапі в польських, литовських, білоруських, молдавських та українських землях.

¹ *Baronii C.* Annales Ecclesiastici denuo excuti et ad nostra usque tempora perducti ab Augustino Thienere ejusdem congregationis presbytero, sanctorum tabulariorum Vaticani praefecto, etc., etc./ed.: A. Theiner. Barri-Ducis: Ludovicus Guérin, eqies S. Silvestri, 1874. T. 28. P. 527–528; *Mario Sensi.* Il Giubileo viaggio nella storia – Gli Anni Santi del 1423 e 1450. URL: http://www.vatican.va/jubilee_2000/pilgrim/documents/ju_gp_06042000_p-7_it.html (дата звернення: 04. 05. 2017).

² Насправді, схоже, що тут помилка, бо автором були “Спаситель наш” був папа Урбан VI.

³ Documents of the Christian Church. London: Oxford University Press, 1967. P. 256–257.

⁴ *Войтович Л. В., Целуйко О. П.* Правлячі династії Європи. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2008. С. 169; *Михайловський В. М.* Ягелони // Енциклопедія історії України / ред. В. Смолій. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10. С. 722–723.

⁵ Codex diplomaticus ecclesiae cathedralis necnon dioeceseos Vilmensis (далі – CDECV) / ed.: ks. Jan Fijałek, Władysław Semkowicz. Kraków: Nakładem Polskiej Akademji Umiejętności, 1932. Vol. 1. Fasc. 1. P. 225.

⁶ Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae gentiumque finitimarum historiam illustrantia (далі VMPL)/ed. A. Theiner. Roma: Typis Vaticanis, 1861. T. 2. P. 80–81; CDECV. P. 226

⁷ Каталог пергаментних документів Центрального державного історичного архіву УРСР у Львові (1233–1799) / ред.: Н. Врадій, Я. Кісь, О. Мітюков. Київ: Наукова думка, 1972. С. 94.

⁸ F6-34. Indulgence of Pope Nicholas V. URL: http://www.mab.lt/pergamentai/Kolekcija/Pergamentas_En93f1.html?txtSign=F6-34 (дата звернення: 04. 05. 2017).

⁹ *Szymański J.* Nauki pomocnicze historii. Warszawa: wydawnictwo naukowe PWN, 2008. S. 449.

¹⁰ Детальніше про залучення української правлячої еліти до боротьби з монголо-татарською навалою Апостольським Престолом див.: *Котляр М. Ф.* Данило Галицький. Біографічний нарис. Київ: Видавничий дім “Альтернативи”, 2002. С. 304–307; *Паславський І. В.* Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII століття. Львів: Місіонер, 2003. С. 69; *Войтович Л. В.* Галицько-Волинські етюди. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2011. С. 365–366; *Александрович В. С., Войтович Л. В.* Король Данило Романович. Славетні постаті Середньовіччя. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2013. С. 153–154.

¹¹ “Передмур’ям Християнства” британський історик Н. Дейвіс назвав Річ Посполиту. Таке геополітичне значення львівський латинський архієпископ Гжегож із Сянока надавав Львову, а на початку XVI ст. у Римі воно співвідносилося з Кам’янцем-Подільським.

¹² ЦДІАЛ України (Центральний державний історичний архів, м. Львів). Ф. 131. Оп. 1. Од. зб. 150. Арк. 1.

¹³ *Иналджик Г.* Османська імперія. Класична доба (1300–1600) / пер. з англ. О. Галенко. Київ: Критика, 1998. С. 31.

¹⁴ The Vatican Library by Father Leonard Eugene Boyle, O. P. URL: <https://www.loc.gov/exhibits/vatican/intro.html> (дата звернення: 05. 05. 2017).

¹⁵ *Roczniki czyli kronika sławnego Królestwa Polskiego dzieło czcigodnego Jana Długosza kanonika krakowskiego gorliwego badacza dziejów swego narodu zestawione z największą starannością i dbałością o prawdę historyczną.* Warszawa: PWN, 2009. Ks. 12. S. 91–92; Abraham W. *Uzupełniony katalog dawnych łacińskich biskupów kijowskich*//*Callectanea Theologica.* 1937. 18/1–2. S. 424–426.

¹⁶ *Prokop K.* Biskupi Kijowscy obrządku łacińskiego XIV–XVIII w. Szkice biograficzne. Wołanie z Wołynia, T. 32. Biały-Dunajec-Ostróg: Wołanie z Wołynia, 2003. S. 28.

¹⁷ *Echevarría A.* The Fortress of Faith: The Attitude Towards Muslims in Fifteenth Century Spain. Leiden-Boston-Köln: Brill, 1999. P. 10.

¹⁸ *Roczniki...* Ks. 12. S. 132–133.

¹⁹ *Воїтович Л. В.* Княжа доба... С. 638; Davies N. *Boże igrzysko...* S. 144.

²⁰ *Zachariasiewicz F.* Historia Metropolitalnej Kapituły Lwowskiej obrządku łacińskiego, tudzież wiadomość o kanoniach tamecznych z biegiem czasu założonych, nareszcie wykaz prałatów i kanoników tejże kapituły od roku 1429 do roku 1830 // *Przyjaciel chrześcijańskiej prawdy.* Czasopismo teologiczne dla oświecenia i zbudowania kapłanów najprzód a potem katolickich chrześcian, wydawane w diecezji Przemyskiej, Pracy i pióra wezwanych do tego przez Ordynariat kapłanów. R. 6. Z. 3. 1838. S. 132.

²¹ *Górski K.* Papiestwo w Rzymie. Kraków: Znak, 1990. S. 29.

²² *Нагаєвський І.* Історія Римських Вселенських Архиєреїв. Т. 2. Рим: Український Католицький Університет ім. св. Климента папи, 1967. С. 109.

²³ VMPL. Т. 2. P. 84.

²⁴ *Esch A.* Überweisungen an die Apostolische Kammer aus den diözesen des Reiches unter einschaltung italienischer und deutscher kaufleute und bankers. Regesten der vatikanischen Archivalien 1431–1475 // *Quellen und Forschungen aus italienischen Bibliotheken und Archiven.* Bd. 78. (1998). S. 300.

²⁵ *Gualdo G.* Pietro da Noceto e l'evoluzione della Segreteria papale al tempo di Niccolò V (1447–1455). URL: <http://books.openedition.org/efr/1238?lang=it> (дата звернення: 08. 05. 2017); *Parmeggiani R.* Pietro da Noceto // *Dizionario Biografico degli Italiani.* Vol. 83 (2015). URL: [http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-da-noceto_\(Dizionario-Biografico\)/](http://www.treccani.it/enciclopedia/pietro-da-noceto_(Dizionario-Biografico)/) (дата звернення: 08. 05. 2017).

²⁶ *Frenz Th.* Repertorium Officiorum Romanae Curiae. Conspectus cognominum. Racaneto (de). URL: http://www.phil.uni-passau.de/fileadmin/dokumente/lehrstuehle/frenz/RORC/conspectus_cognominum.pdf (дата звернення: 09. 05. 2017).

²⁷ *Jaworski F.* Królowie polscy we Lwowie. Biblioteka Lwowska. Warszawa: Polski dom wydawniczy, 1990. Т. 5. S. 24.

²⁸ *Roczniki...* Ks. 12. S. 103–104, 108–109; *Зіморевич Б.* Потрійний Львів. Leopoldis triplex / пер. Наталії Царьової. 2-ге вид. Львів: Центр Європи, 2002.

С. 93; *Козицький А. М.* Leopoli militans. Нариси військової історії Львова XIII–XVIII ст. Львів: Априорі, 2014. С. 47.

²⁹ Roczniki... Ks. 12. S. 109–110.

³⁰ Idem. S. 110; Vitae archiepiscoporum Haliciensium et Leopoliensium / ed. J. Scrobissevium. Leopoli: In officinal Typographica Ioannis Szeligae, Archiepiscopalis Typographi, 1628. Fol. K; Pirawski T. Relatio status almae archidioecesis Leopoliensis. Materiały Historyczne, T. 2. Wyd. Korneli Julius Heck. Lwów: Nakładem Towarzystwa Historycznego, 1893. P. 43; *Prokop K.* Arcybiskupi Haliccy i Lwowscy. Szkice biograficzne / red. Ks. Witold Kowalów. Wołanie z Wołynia. t. 72. Biały-Dunajec: Wołanie z Wołynia, 2010. S. 62.

³¹ Roczniki... Ks. 12. S. 133–134.

³² Hierarchia Catholica Medii Aevi sive summorum pontificum, S.R.E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1431 usque ad annum 1503 perducta e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita / ed.: C. Eubel. Monasterii: Sumptibus et typis librariae Regensbergianae, 1914. T. 2. P. 9.

³³ *Зуб Д.* Нариси з історії золотарства Галичини. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2003. С. 122–123, 131, 144; *Шуст Р. М.* Німізматика. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні. Київ: Знання, 2009. С. 80–83.

³⁴ Roczniki. Ks. 12. S. 113; *Kallimach F.* Życie i obyczaje Grzegorza z Sanoka, arcybiskupa lwowskiego/przekł. z łać. Lwów: drukarnia Józefa Styfięgo w Przemyślu, 1909. S. 50; *Koziej J.* Grzegorz z Sanoka // Encyklopedia katolicka / red.: Jan Walkusz i inn. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 1993. T. 6. S. 351; *Кметь В. Ф.* Архієпископство Римо-Католицьке (Архідієцезія) // Енциклопедія Львова / ред.: А. Козицький. Львів: Літопис, 2007. Т. 1. С. 125; *Prokop K.* Arcybiskupi Haliccy i Lwowscy... S. 71.

³⁵ Боротьба Південно-Західної Русі і України проти експансії Ватикану та унії (X–початок XVII ст.): збірник документів і матеріалів / упор.: Є. Гринів. Київ: Наукова думка, 1988. С. 53–54.

³⁶ Roczniki... Ks. 12. S. 148, 154–155; *Войтович Л. В.* Формування кримськотатарського народу. Вступ до етногенезу. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2009. С. 186.

³⁷ Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.). Львівські історичні пам'ятки. Т. 1./ред.: Я. Р. Дашкевич, Р. М. Шуст. 2-ге вид. Львів: Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України; Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. С. 104–106, 108–109, 119–129. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Kapral_Myron/Pryvilei_mista_Lvova_XIV-XVIII_st/ (дата звернення: 09. 05. 2017).

³⁸ Roczniki..., Ks. 12. S. 146.

³⁹ Idem. S. 98–100, 112, 124, 130, 139–140, 150–151, 155–156; *Kutszeba S.* Unia Polski z Litwą. Polska i Litwa w dziejowym stosunku. Kraków: Drukarnia W. L. Anczusa i spółki w Krakowie, 1914. S. 549; *Русина О. В.* Україна під татарами і Литвою. Україна крізь віки, Т. 6. Київ: Альтернативи, 1998. С. 121; *Войтович Л. В.* Князівські династії Східної Європи (кінець IX–початок XVI ст.). Склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2000. С. 449;

Запшкільняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі. Від найдавніших часів до наших днів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. С. 97; *Davies N. Boże igrzysko. Historia Polski. Kraków: Znak, 2007. S. 133.*

⁴⁰ *Roczniki... Ks. 12. S. 120, 140–141; Войтович Л. В. Княжа доба: портрети еліти. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2006. С. 667; Войтович Л. В., Целуйко О. П. Правлячі династії Європи... С. 169.*

⁴¹ *Roczniki... Ks. 12. S. 170, 174–175; Panowanie Kazimierza Jagiełły i Władysława Łokietka króla polskiego i wielkiego księcia Litewskiego/wyd.: Ż. Onaciewicz. T. 1. Warszawa: Nakładem i drukiem A. Brzeziny, 1826. S. 88–90.*

⁴² Полное собрание русских летописей. Т. 5: Псковская и Софийская летописи. Санкт-Петербург: Типография Едуарда Праца, 1851. С. 271; *Roczniki... Ks. 12. S. 155–156; Dvornik F. The Slavs in European History and Civilization. New Brunswick-New Jersey: Rutgers University Press, 1962. P. 263; Греков И. Б. Очерки по истории международных отношений Восточной Европы XIV–XVI вв. Москва: Издательство Восточной литературы, 1963. С. 124; Войтович Л. В. Нашадки Чингіз-Хана: вступ до генеалогії Чингізидів-Джучидів. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2004. С. 220; Селезнев Ю. В. Русско-ордынские конфликты XIII–XV веков. Музейная библиотека. Москва: Квадрига, 2017. С. 151.*

⁴³ *Abraham W. Uzupelniony catalog... S. 424; Prokop K. Biskupi Kijowscy... S. 28*

⁴⁴ Історія Львова в документах і матеріалах / упор.: У. Я. Єдлінська, Я. Д. Ісаєвич, О. А. Купчинський та ін. Київ: Наукова думка, 1986. С. 23–26.

The content of the bull of Pope Nicolas V with special conditions for the Jubilee Year in the Kingdom of Poland which is located in the Central Historical Archive in Lviv was analyzed in the article. The author had identified persons who were mentioned in the document. Circumstances and consequences of creating the specified document were also clarified.

Key words: Kingdom of Poland, the Jubilee Year, the bull, Pope Nicolas V, Casimir IV Jagiellon, Tatar threat.

УДК 930.253:929Сосюра

Л. Г. КАСЯН*

“ТАКИЙ Я НІЖНИЙ, ТАКИЙ ТРИВОЖНИЙ...”
(висвітлення життя і творчості Володимира Сосюри
в аудіовізуальних документах)

Проаналізовано документальний масив Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного, присвячений В. М. Сосюри, та його змістове наповнення. Окреслено інформаційний потенціал аудіовізуальних документів.

Ключові слова: В. Сосюра; архівна колекція; аудіовізуальні документи; біографічна кінодокументалістика; фотодокумент; кінодокумент.

Мистецтво й ідеологічні доктрини, митець і влада, творча особистість у лещатах тоталітарного пресингу, цензура і самоцензура, внутрішній вибір і внутрішній компроміс. Ці колізії в історії української культури продовжують фокусувати увагу дослідників, адже вони значною мірою вплинули на її розвиток у ХХ ст., зумовили її змістовий контент.

Вивчення життєтворчості митців попереднього століття допомагає об'єктивувати картину минулого, наблизитися до з'ясування причин тих чи інших культурних явищ, на прикладі окремих мікроісторій-життєписів глибше осягнути культурно-історичні процеси, збагнути самовідчуття і механізми самовияву творчої особистості. У цьому аспекті цікавим і, попри численні ґрунтовні праці¹, невичерпанним залишається дослідження творчої постаті Володимира Миколайовича Сосюри (1898–1965), який “...пройшов через кілька історичних та культурних епох у житті України: від УНР до хрущовської “відлиги”².

За різними свідченнями і підрахунками, В. Сосюра був одним із найбільш знаних і популярних українських поетів понад дві третини ХХ ст. Ще 1929 р. М. Зеров писав: “Талановитий і справжній, інколи курйозний, завжди експансивний і щирий, Володимир Сосюра належить до поетів, за якими ходить популярність, яких знає, визнає й вітає “масовий”, “широкий” читач”³.

Як зазначає В. Моренець, “Майстер загадкової простоти і ясної незглибимості почувань, [...] будучи ліриком тривожної, музичної душі, він черпав сили у вічно молодому русі природи і суспільства, вірив у

* *Касян Людмила Григорівна* – провідний науковий співробітник сектору публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного.

нього, сам був його “співною часткою”. [...] Розробляючи традиційні теми (патріотизму, миру, праці тощо), він знаходить дуже прості, зворушливі слова, і в цьому контрасті громадянськи високого і дуже земного, людяного оживають навіть заграні мотиви”⁴.

У житті поета були і болісні ідейно-естетичні пошуки, й ідеологічні переслідування, і заборони творчості. Та попри всі спроби загнати його в клітку ідеологічних догм, митець зберіг своє творче “Я”, залишившись на позиціях особистісного ліризму. Його життєтворчість є феноменальним явищем української дійсності радянського періоду.

Мета нашої розвідки – проаналізувати змістове наповнення та інформаційний потенціал аудіовізуальних документів, присвячених В. Сосюрі.

У Центральному державному кінофотофоноархіві України імені Г. С. Пшеничного (ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного) зберігається масив аудіовізуальних документів (близько 170 од. обл.), що презентують творчу та громадську діяльність В. Сосюри. До фонду архіву входять фотодокументи (понад 60 од. обл.), кінодокументи (52 од. обл.), аудіодокументи (48 од. обл.). Хронологічно цей документальний масив окреслюється 20–80-ми роками ХХ ст.

Фотографічна й хронікально-документальна іконографія В. Сосюри формує візуальний образ поета. Доповнює, конкретизує вербальні характеристики, зафіксовані у спогадах сучасників⁵. Через зовнішню подобу (вираз обличчя, поставу, голос, манеру говорити, стиль вбрання, зачіски) промовляє душа і характер особистості, часто проступає психологічний стан та настрій.

В архівній колекції містяться численні портрети поета різних років та групові знімки за його участю. Вони є найбільш ранніми у “сосюринському” документальному масиві. На світлинах 1920-х – романтичний, довірливо-щирий вчорашній червоноармієць і позавчорашній петлюрівець, автор “Пісень крові...” і “Червоної зими”, який з легкістю, незважаючи на різне ідеологічне забарвлення, за покликом серця і особистими симпатіями переходить з одного літературного угруповання до іншого (з Пролеткульту до ВАПЛІТЕ чи з “Плугу” до “Гарту”). Напружений, із зажурию і тривогою в очах, які проглядають крізь посмішку, – на постановочних фото 30-х. Рвійний, наснажений, натхненний – колишній військовий кореспондент В. Сосюра у щойно звільненому від нацистів Києві. Відкритий, доброзичливий, улюблений поет – на зустрічах з читачами в кінці 40-х. Беззахисно-дитинний, трохи розгублений – на різних офіційно-партійних заходах кінця 50-х. Придавлений тягарем пережитих потрясінь, але не підвладний вікові, філософськи-прояснений, ніжно-замріяний, незабронзовілий класик – на початку 60-х.

У змістовому плані фотодокументи представляють митця під час творчої роботи, на різних ювілейних урочистостях, творчих вечорах,

конференціях, засіданнях, зборах, книжкових виставках, з'їздах письменників України, нарадах. В. Сосюра постає не лише в офіційному, а й в особистому приватному просторі: вдома, разом із дружиною, онуками, друзями.

Архівна фотоколекція, присвячена поету, яка акумулює різні особистісні портретні деталі, поєднані з фоновим зображенням, інтер'єрною обстановкою, ситуативною наповненістю, зображенням друзів, колег, шанувальників, висвітлює історично-культурний контекст, вписаність у нього В. Сосюри, набуває статусу висловлювання, яке підлягає глумаченню.

Серед кінонодокументів, які стосуються життя та творчості В. Сосюри, переважають сюжети з кіножурналів “Радянська Україна”, “Україна сьогодні”, окремі кіносюжети студії “Укркінохроніка”. Найбільш раннім кінодокументом (у фонді ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного), на якому зафіксовано В. Сосюру, є сюжет з кіножурналу “Радянська Україна” за 1939 р. (квітень, од. обл. 54) – В. Сосюра виступає на урочистих зборах, присвячених 80-річчю від дня народження Шолом-Алейхема.

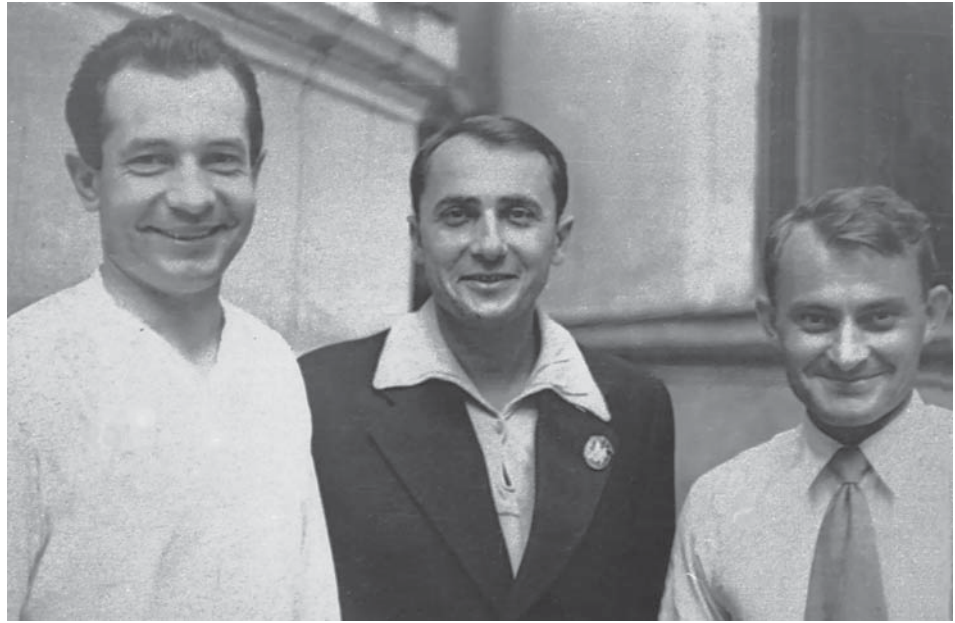
Кінокадри 1944–1945 рр. зберегли виступи В. Сосюри з читанням власної поезії у щойно звільненому Києві (“Радянська Україна”-44, 1944 р., од. обл. 191), на могилі Т. Шевченка в Каневі (“Радянська Україна”-34, червень 1945 р., од. обл. 236).

У кіносюжетах відбито культурну та громадську діяльність поета: виступи на вечорах, присвячених творчості українських письменників (од. обл. 215, 787, 1284, 1620, 1634, 3369, 3453, 3665, 4267, 4274), засіданнях творчих спілок та громадських організацій (од. обл. 167, 695, 1985, 3957), зустрічі з читачами (од. обл. 1064, 1270, 1736).

Кілька сюжетів присвячено відзначенню внеску В. Сосюри в літературу та мистецтво, зокрема, нагородження поета орденом Леніна (“Радянська Україна”, 1948 р., № 2, од. обл. 433), ювілейний вечір до 50-річчя від дня народження та 30-річчя творчої діяльності (“Радянська Україна”, 1948 р., № 3, січень, од. обл. 434), вручення диплома та медалі лауреата Премії імені Т. Г. Шевченка (“Радянська Україна”, 1963 р., № 15, од. обл. 2668; Збірник кіносюжетів, 1963 р., сюж. 1, од. обл. 4278).

Український поет В. М. Сосюра,
м. Харків, 1920-і роки.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-156598.

В. М. Сосюра (в центрі) зі співробітниками газети “Чорноморська комуна”,
м. Одеса, 1937 р.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-172535.

В. М. Сосюра читає власні поезії біля меморіального будинку-музею
Т. Г. Шевченка на Пріорці, м. Київ, червень 1944 р.

ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-67809.

В. М. Сосюра, м. Київ, 1944 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-002838.

В. М. Сосюра підписує свою збірку поезій в дарунок комсомольцям шахти № 4–5 “Микитівка” тресту “Горлівськвугілля” під час зустрічі групи письменників з гірняками, м. Горлівка Сталінської області, 21 серпня 1950 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-29605.

В. М. Сосюра з дружиною – М. Г. Сосюрою. 1950-і роки.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиєничного, од. обл. 2-157900.

Українські поети: В. М. Сосюра (зліва), Д. О. Луценко
на одній з вулиць Києва, 1950-і роки.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиєничного, од. обл. 0-217888.

В. М. Сосюра, м. Київ, 1962 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-65919.

В. М. Сосюра із внуками Світозаром та Іриною, м. Київ, 15 березня 1963 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-83738.

В архівних фондах зберігаються 3 кіносюжети, на яких зафіксовано похорон поета (од. обл. 3084, 3399, 4137), та сюжет, присвячений відкриттю у 1966 р. меморіальної дошки на будинку № 2 по вулиці М. Коцюбинського в м. Києві, де жив і працював В. Сосюра з 1957 р. до 1964 р. (од. обл. 3421).

Життю та творчості В. Сосюри присвячені 3 документальні фільми: “Так ніхто не кохав” (“Укркінохроніка”, 1968 р., режисер В. Фещенко, од. обл. 4188), “Володимир Сосюра” (“Укркінохроніка”, 1971 р., режисер В. Кислов, од. обл. 5267), “Любіть” (“Укркінохроніка”, 1989 р., режисер Л. Букін, од. обл. 10914). Стрічки містять хронікальні кадри періоду громадянської та Другої світової війни, прижиттєву зйомку поета, численні фотодокументи. Спогадами про В. Сосюру діляться письменники О. Левада, Л. Вишеславський, В. Астаф’єв, Д. Шлапак, дружина митця М. Сосюра, його поезії читають А. Софронов, П. Бровка, І. Абашидзе, А. Тажибаєв. Показано меморіальні місця, пов’язані з життям і творчістю В. Сосюри. Ці фільми, окрім синтезованої різнорідної біографічної інформації про поета, одночасно є виразниками образу епохи, її екранного втілення. Вони також презентують рівень рецепції особистості та творчості В. Сосюри в той чи інший період.

Фільм “Так ніхто не кохав” за жанром є ювілейним, меморіальним кінонарисом. Стрічка знята до 70-річчя від дня народження поета і водночас є першою кінороботою, знятою після смерті поета. Про меморіальне “спрямування” вказує напис-посвята в першому кадрі – “Світлій пам’яті видатного радянського поета В. М. Сосюри присвячується” Авторі фільму, відповідно до жанрового канону, не ставлять собі за мету відтворення повної біографії поета. Творче завдання – створити загальний образ, окреслити місце В. Сосюри в культурному радянському просторі. Транслюються 2 образні домінації: В. Сосюра – поет-громадянин, патріот радянської України; В. Сосюра – поет-лірик, “офіційно визнаний”, дозволений співець кохання. На візуальному рівні біографічний елемент реалізується через “особисту географію” (види дореволюційної і пореволюційної Донеччини, Харкова), хроніку громадянської, Другої світової воєн, індустріалізації і повоєнної відбудови, кадри, які засвідчують суспільну і державну опінію щодо постаті і творчості В. Сосюри (офіційне вшанування та нагородження поета, меморіальні місця – пам’ятник, меморіальні дошки, видання творів, молодь за читанням його поезії тощо). Вербальний рівень – закадровий текст складають фрагменти з творів В. Сосюри, підпасовані під візуальний ряд. Серед поезій включено строфи з “Любіть Україну” білоруською, грузинською, казахською, російською у виконанні поетів з “братніх республік” П. Бровки, А. Софронова, І. Абашидзе, А. Тажибаєва – така своєрідна реабілітація твору і привнесення інтернаціональної конотації.

Стрічка “Володимир Сосюра” є фільмом-портретом, Автор сценарію – В. Сосюра, син поета. Біографія митця більш деталізована, міститься вербальна і візуальна інформація про дитинство, батьків, діяльність під час Другої світової війни. Зроблено спробу показати нерозривну єдність поета і ніжної, вразливої, чулої і доброзичливої людини, самотність світосприйняття якої виявляється у художній своєрідності поезії.

Ці документальні фільми, безумовно, несуть інформаційну цінність і виконували та й виконують комеморативну функцію, але вони водночас виявляють особливості радянської біографічної кінодокументалістики: певна вписаність біографії в ідеологічну парадигму радянського міфу, пропагандистська заданість. Кінобіографія мала стати елементом культурного міфу.

Кінострічці “Любіть...” творці фільму дали підназву “Післямова до вірша Володимира Сосюри “Любіть Україну”. Це фільм-розслідування, дослідження специфіки національної політики СРСР після Другої світової війни в Україні та СРСР, заборони поезії “Любіть Україну” та переслідування й цькування її автора. Стрічка побудована у формі діалогу режисера, який присутній за кадром і є інтерв’юером, з учасниками, очевидцями подій та фахівцями-коментаторами. У ході розмови виявляються і фіксуються живі деталі минулого, відверті свідчення, які зберігалися дотепер тільки в людській пам’яті. Жанр фільму-розслідування є характерним для історичної, соціокультурної атмосфери кінця 80 – початку 90-х, коли на хвилі перебудови і демократизації суспільства активізувалися процеси національної самоідентифікації, реабілітації культурної пам’яті.

У ряді кінодокументів, присвячених українським письменникам, також містяться кадри прижиттєвої зйомки В. Сосюри. Поет ділиться своїми міркуваннями, враженнями про творчість колег, спогадами про спільно пережиті події, роздумами про шляхи розвитку сучасної української літератури, виступає на святкових та ювілейних заходах (“Літописці епохи”, од. обл. 7822; “Добра і правди син” (М. Рильський), од. обл. 4429; “Андрієві Головку”, од. обл. 5363; “Павло Тичина”, од. обл. 8869).

У фонотеці архіву представлені документальні та художні аудіозаписи В. Сосюри. Це, зокрема, виступи поета на власному ювілейному вечорі (10 січня 1958 р., од. зб. М-5940, од. обл. 18049), творчих та ювілейних вечорах українських митців: Т. Шевченка (12 березня 1961 р., од. зб. М-6004, од. обл. 18070), М. Рильського (19 березня 1960 р., од. зб. М-5969, од. обл. 18060), О. Вишні (1959 р., од. зб. М-6094, од. обл. 18155) та ін.); авторське читання власних творів у різні роки, серед них: “Коли потяг у даль загуркоче” (1957 р., од. зб. КД-93, од. обл. 721), “Такий я ніжний, такий тривожний” (1957 р., од. зб. 1642, од. об. М-3928), “Співа моя душа, прозора і крилата” (1963 р., од. зб. Г-3809, од. обл. 12970), “Ліг на верби огонь янтаря” (1963 р., од. зб. Г-3809, од. обл. 12962),

уривки з поеми “Червона зима” (1957 р., од. зб. 1642, од. об. М-3931) та ін.; запис радіопередачі “Лауреат Шевченківської премії В. М. Сосюра” (1963 р., од. зб. М-6036, од. обл. 18089). Ці фонодокументи є інформативним і важливим матеріалом як емоційно-вербальна складова образу.

Аудіозапис радіодрами, присвяченої В. Сосюрі, “Поет і міністр” (автор тексту – С. Гальченко, режисер-постановник – О. Єфимчук, композитор – А. Шишкеєв, в ролі Поета – Народний артист України О. Биструшкін, міністр – В. Глушенко, 2013 р., од. зб. КД-6036, од. обл. 3830) є одним із свідчень про вектори інтерпретації творчості та постаті поета в ХХІ ст.

Отже, як свідчить розглянутий матеріал, аудіовізуальні документи, присвячені В. Сосюрі, – різноманітні за жанром та змістовим наповненням. Завдяки технічним характеристикам вони зберігають унікальну візуальну й вербальну інформацію, допомагають реконструювати

Похорон В. М. Сосюри, м. Київ, 11 січня 1965 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиленого, од. обл. 0-125696.

біографію митця, виконують комеморативну функцію, є плідним фактажем у дослідженні суспільно-культурних процесів в Україні ХХ ст.

У практичному, культурно-просвітницькому аспекті аудіовізуальні документи із зібрання ЦДКФФА України імені Г. С. Пшеничного можуть бути використані для організації документальних виставок, конференцій, створення фільмів і телепередач, ілюстрування публікацій, проведення культурно-мистецьких та навчально-виховних заходів.

¹ Бурляй Ю. С. Володимир Сосюра. Життя і творчість. Київ, 1959. 203 с.; Моренець В. П. Володимир Сосюра: Нарис життя і творчості. Київ, 1990. 262 с.; Його ж. Солов'їне піднебесся Володимира Сосюри // Радянське літературознавство. 1989. № 6. С. 37–46.; Гуменюк В. Ідеал ліричного героя в поезії Володимира Сосюри // Дивослово. 2006. № 7. С. 46–48.; Гуржій О. Наш Володимир Сосюра: “Віра в світле майбутнє” (Асоціативні нотатки на берегах прочитаного). URL: http://history.org.ua/JournALL/xxx/xxx_2013_18/31.pdf (дата звернення: 12. 01. 2018); Краснікова В. В. Заборонена епіка В. Сосюри : автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10. 01. 01 / Краснікова Валентина Василівна. Львів, 2000. 20 с.; Костюченко. В. А. Біль аж до краю дороги. Київ, 2004. 274 с.; Пашко О. В. Володимир Сосюра та Сергій Єсенін в українській критиці 1920-х років. URL: https://dokupdf.com/download/-1920-2009-98-9397-_5a003b98d64ab279f46a805f_pdf (дата звернення: 08. 01. 2018).

² Моренець В. П. Володимир Сосюра: Вступна стаття // Сосюра В. М. Вибрані твори: В 2 т. Т. 1. Київ, 2000. С. 5–42. URL: <http://testlib.meta.ua/book/206788/read/> (дата звернення: 21. 01. 2018).

³ Зеров М. К. Володимир Сосюра – лірик і епік (з приводу роману “Тарас Трясило”) // Твори: У 2 т. Київ, 1990. Т. 2. С. 505.

⁴ Моренець В. П. Володимир Сосюра: Вступна стаття... Зазнач. праця.

⁵ Антоненко-Давидович Б. Неповторний Володя: (спогади про В. Сосюру) // Українська мова і література в школі. 1989. № 8. С. 29–32.; Голос ніжності і правди: спогади про Володимира Сосюру. Київ, 1968. 419 с.; Сосюра В. В. Доле моя чорно-біла. Із книги спогадів. URL: https://dt.ua/SOCIETY/dole_moja_chorno-bila_iz_knigi_sporadiv.html (дата звернення: 10. 01. 2018).

⁶ Центральний державний кінофотофоноархів України імені Г. С. Пшеничного. Од. обл. 4188.

There is analyzed the documentary massive of the Central State Archives of Cine, Video and Audio Documents of Ukraine named after H. S. Pshenychnyi, dedicated to V. M. Sosura and its content. The information potential of audiovisual documents is outlined.

Key words: V. Sosura; the archival collection; the audio and visual documents; biographical documentary films; photo document; cine document.

УДК 930.2:[94:271.2](477.43/.44)“188/191”

Г. В. ЛЯХ*

**ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНЕ ЛІТОПИСАННЯ НА ПОДІЛЛІ
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ**

Проаналізовано передумови створення, структуру, зміст та інформаційне наповнення церковно-парафіяльних літописів Свято-Георгіївської церкви м. Кам'янець-Подільський Кам'янецького повіту, Свято-Різдво-Богородичної церкви с. Козачки Летичівського повіту та Свято-Дмитрівської церкви с. Колибабинці Вінницького повіту Подільської губернії, що відклалися у Ф. 315 “Подільська духовна консисторія” Державного архіву Хмельницької області.

Ключові слова: церковний літопис; парафія; церква; храм; єпархія.

Церковно-парафіяльне (церковне) літописання започаткувалося у другій половині ХІХ ст. згідно з указом Синоду № 1881 від 12 квітня 1866 р., в якому давалися вказівки єпархіальному керівництву вести церковні літописи у ввірених єпархіях¹.

До кінця ХІХ ст. це унікальне явище історіографії стало масовим та набуло статусу культурного феномену, коли протягом декількох десятиліть у тисячах православних парафій велися літописи, в яких фіксувалися як місцеві історичні відомості, так і події повсякденного життя населених пунктів на тлі історії країни і церкви, і тому це вартує їх детального вивчення.

Авторами літописів виступали місцеві парафіяльні священики, а самі літописи являли собою канцелярську книгу у твердій обкладинці, куди заносилися записи про важливі факти в житті церковної парафії та причту, будівництво та ремонт храмових споруд, внутрішній інтер'єр і матеріальне забезпечення церков та священнослужителів, записи про їхню поведінку, заслуги та винагороди, відомості про зразкових прихожан і меценатів, чудотворні ікони і хресні ходи, а також повсякденне життя парафіян, погодні умови тощо.

Церковно-парафіяльні (церковні) літописи є маловивченими та малочисельними історичними джерелами, які збереглися у фондах архівних установ, і тому є рідкісними та цінними для сучасної історичної науки як ті, що укладалися представниками низового парафіяльного кліру.

* *Лях Галина Василівна* – начальник відділу обліку та довідкового апарату Державного архіву Хмельницької області; аспірантка 2-го року навчання кафедри історії України Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка.

Дослідженням церковного літописання на теренах України почали займатися лише в останні роки, хоча й існують окремі розвідки часів СРСР. Історіографія проблеми представлена окремими аспектами у працях Е. З. Штехман², О. Задніпровського³, І. В. Рибак⁴, С. В. Мірошніченко⁵, А. В. Морозової і О. Ф. Тарасенка⁶ та ін.

За межами України цю тематику вивчали В. С. Іконніков⁷, С. О. Шмідт⁸, Е. А. Агеєва⁹, С. І. Добренький¹⁰ та ін.

Мета статті полягає в з'ясуванні історії створення, структури, змісту та особливостей ведення церковних літописів на теренах регіону.

На Поділлі церковне літописання розпочалося у 1860-х роках, про що свідчать початкові дати річних записів досліджуваних літописів. Так, хронологія літопису Свято-Дмитрівської церкви с. Колибабинці Вінницького повіту розпочинається з 1867 р. і триває до 1897 р.¹¹ Це говорить про те, що літопис було заведено одразу наступного року після згаданого вище Указу № 1881, хоча він мав рекомендаційний характер.

До літопису Свято-Різдво-Богородичної церкви с. Козачки Летишівського повіту внесені записи за 1870–1920 рр.¹², а переукладений літопис Свято-Георгіївської церкви м. Кам'янця-Подільського розпочинається 1898 р. і закінчується 1914 р.¹³, хоча містить і більш пізні записи радянського періоду – 1935р., коли 10 серпня було укладено договір між дирекцією Довжоцького спиртзаводу і релігійною громадою Польсько-Фільварецької (Свято-Георгіївської) церкви, за яким центральна частина храму передавалася під зерносховище, а зачинений і опечатаний вівтар із церковним начинням та лівий боковий вівтар залишалися у користуванні парафіян¹⁴.

Разом із тим, у багатьох церквах літописи взагалі не велися. Так, у 1869 р. благочинний Кам'янецького повіту Тит Місюра звітував консисторії про те, що місцеві священики не ведуть літописів “через сором у виборі тем” (так у документі – *Г. Л.*), які можуть бути в них озвучені¹⁵. Проблема також зводилася до того, що для багатьох священиків написання літописів було додатковим навантаженням поміж богослужіннями,

Парафіяльний літопис церкви с. Колибабинці Вінницького повіту Подільської губернії за 1867–1897 рр. Держархів Хмельницької обл. Ф. 315, оп. 2, стр. 51, обкладинка.

здійсненням церковних треб, веденням іншої першочергової храмової документації з реєстрації обрядів хрещення, вінчання, відспівування тощо.

Як уже зазначалося, вести літописи зобов'язали парафіяльних священників, про що свідчать їхні підписи, які повторюються в кінці кожного річного розділу. Літопис Свято-Георгіївської церкви до останніх річних записів складений священником Йосипом Сулковським, який залишався настоятелем парафії до самої смерті 20 лютого 1916 р., перебуваючи у священстві 37 років. Вже пізніше у документах після 1917 р. зустрічається підпис протоієрея Симіона Марунчака, який був призначений настоятелем церкви 10 липня 1929 р.¹⁶ Зустрічаються у літописах і підписи благочинних, які були зобов'язані перечитувати записи, зроблені священниками. До прикладу, у літописі Свято-Різдво-Богородичної церкви с. Козачки Летичівського повіту часто зустрічається підпис благочинного протоієрея Петра Сімашкевича¹⁷.

Створювалися літописи за встановленою формою і склалися з двох частин – історичної та поточної. Мету, план змісту та склад літописів описав та надрукував у статті за вказівкою Синоду оренбурзький єпископ Варлаам у додатку до журналу “Духовна бесіда”¹⁸.

Розроблений план церковно-парафіяльного літопису був прийнятий єпархіальними духовними консисторіями як зразок для програм церковного літописання, які згодом були опубліковані в місцевих “Єпархіальних відомостях” другої половини XIX – початку XX ст.

Згідно із запропонованим у статті планом перша частина літопису містила історичні відомості про храм та парафію. Історичний розділ літопису складався, як правило, один раз під час заведення літопису церкви і розміщувався на його початку. У ньому також подавалися загальногеографічні відомості про населений пункт, зокрема його географічне положення, рельєф, ґрунти, надра, клімат, річки й озера, розташування хат і вулиць, а також містилися місцеві перекази про назву та виникнення парафії, її попередній та поточний склад, відомості про національну та станову приналежність прихожан. До прикладу, у розділі I літопису Свято-Георгіївської церкви м. Кам'янця-Подільського зафіксовано, що парафія Польські Фільварки, до якої належали передмістя Беланівка і містечко Зінківці, знаходиться біля річки Смотрич у північно-західному напрямку від м. Кам'янця-Подільського. Польські Фільварки і Беланівка розташовані по ліву сторону р. Смотрич переважно в скелястій місцевості із пологим схилом із півночі на південь на вузькому продовгуватому півострові, який омивається плинною водою р. Смотрич із заходу, півдня і сходу, а з північного боку прилягає до міського пасовиська і т. д.¹⁹

Далі у розділі описано склад парафії, до якої належали передмістя м. Кам'янця-Подільського – Польські фільварки та Біланівка, містечко

Зіньківці та село Єленівка, а також хутори, які знаходяться на півночі Польських фільварків та Нового плану з описанням переказів виникнення зазначених вище місцевостей. А саме те, що назва Польські фільварки походить від місця складів польового хліба та інших господарських споруд у м. Кам'янці-Подільському, які належали громадянам польської національності – такому поясненню відповідає саме слово *folwark*.

Припускається, що назва “Біланівка” походить від прізвища першого мешканця Белана чи Білана, а містечко Зіньківці було засновано трьома переселенцями з містечка Зінькова Летичівського повіту, які у часи татарських нападів шукали прихистку в одній з найбільш захищених у той час фортець. Містечко до 1840 р. було селом. Що стосується села Єленівки, то у літописі вказано, що свою назву воно отримало від слова Єлена, польською Гелена – так назвав це поселення його першозасновник Каспар Богуш. У 1750 р. він отримав землю під забудову нової церкви та утримання священика²⁰.

Також у розділі було зафіксовано, що станом на 1893 р. кількість парафіян церкви сягала 3 тис. осіб. Майже всі прихожани (за винятком декількох російських родин) були українцями. За становою приналежністю серед парафіян були дворяни, громадяни, міщани та селяни і у їх числі – відставні військові та губернські чиновники²¹.

Окрім зазначеного вище, перший розділ містить відомості про місцеві кліматичні умови як сприятливі для здоров'я населення. Далі описуються ґрунти – частково кам'янисті і глинисті з поверхневими шарами чорнозему, що сприяє масовому розведенню фруктових садів та інших дерев на території парафії²².

Друга частини літопису (поточна) складалася з таких розділів:

1. Про церкву чи храм.
2. Про священно- та церковнослужителів.
3. Про парафію та парафіян.
4. Явища і “надзвичайні” події в парафії та за її межами (як природні, так і суспільні).
5. Річні статистичні зведення (про народження, смерть, шлюб та приєднаних до православ'я іновірців; кількість парафіян, які були на сповіді і причастилися та відсутніх; кількість учнів у школі; церковні суми).

До прикладу, у літописі Свято-Різдво-Богородичної церкви с. Козачки Летичівського повіту зафіксовано, що церква, освячена в ім'я Різдва Пресвятої Богородиці, була побудована у 1788 р. коштом прихожан і знаходилася посеред села на старовинному кладовищі, яке мало назву “Цвинтарисько”. Вона крита жерстю та розписана всередині. Поряд існувала дерев'яна дзвіниця, яка, як і церква, мала залізний дах. Більш ранні відомості про існуючий храм відсутні. Приписним він не

був. Іконостас – Православний одноярусний дерев'яний. Ікона Матері Божої – звичайного грецького живопису. Капіталу та прибутків на утримання храму не існує. В 1894 р. храм відвідав Єпископ Балтський та Вікарій Подільської єпархії Микола. У 1891 р. з ініціативи місцевого священика Миколи Шаравського парафіяни зібрали 450 крб. на розпис церкви, відновлення іконостасу та написання п'яти ікон²³.

Разом із тим, поточні розділи літописів значною мірою містили клірові відомості. До них записувалися відомості про склад церковного причту – імена священо- та церковнослужителів, їхні біографічні дані та побутові умови. Так, у літописі Свято-Дмитрівської церкви с. Колибабинці Вінницького повіту зафіксовано список священиків храму, у якому сказано: Іван Литвиновський прослужив на парафії близько 8-ми років, Олексій Яновський – близько 10-ти, Олександр Кульчицький – 48 років. Далі парафіяльним священиком близько 4-х років був Аверкій Олевницький та І. Бабицький, який прослужив у парафії 2 тижні. З 1894 р. парафіяльним священиком був Антоній Шостаковський, а псаломником – Юхим Калинович. Священик Антоній вивчив повний курс Богословських наук у Подільській духовній семінарії; до приходу у парафію служив у с. Телелинці Ямпільського повіту. Псаломник Ю. Калинович із Міського училища призначений на посаду в травні 1894 р. Усі священики в різний час переміщалися в інші парафії²⁴.

Містять літописи і більш розширені автобіографічні відомості. До прикладу, у літописі церкви с. Колибабинці наведена біографія Олександра Яковича Кульчицького. Син священика, народився 23 листопада 1818 р. у с. Сорокотяжинці Брацлавського повіту. В 1839 р. закінчив Подільську духовну семінарію і в 1841 р. Преосвященнішим Арсенієм був призначений на посаду священика в с. Колибабинці. У 1843 р. затверджений депутатом у 5-й округ Вінницького повіту, а в 1845 р. став благочинним того самого округу. 1864 р. призначений помічником благочинного в 2-му окрузі Вінницького повіту, а в 1865 р. обійняв посаду благочинного 4-го округу. Після звільнення з цієї посади за проханням призначався опікуном сільських шкіл та депутатом училищних з'їздів. З 1875 р. – член благочинної ради. З 1883 р. став духівником. З 1884 р. і до кінця життя (12 жовтня 1889 р.) працював в Окружному попечительстві. За сумлінне служіння був нагороджений у 1853 р. набедреником. В пам'ять війни 1853 р. та 1856 р. мав наперсний хрест і бронзову медаль. У 1860 р. нагороджений скуфією, а в 1868 р. – камилавкою. Похований на церковному цвинтарі з південної сторони храму²⁵.

Поточний розділ частіш за все наповнювався інформацією про релігійно-моральне життя парафіян – ступінь релігійності та дотримання церковних обрядів, випадки розколу, пороки і чесноти, стан грамотності. Як приклад, можна навести записи 1867 р. літопису Свято-Дмитрівської церкви с. Колибабинці Вінницького повіту: протягом року нічого особ-

ливого не сталося, окрім поширення у парафіян різного роду забобонів. Хоча церкву вони відвідують, але без особливої старанності, часто відволікаючись у недільні дні на ярмарки. До школи дітей посилають неохоче і тому частіш за все доводиться впливати на них через сільську владу²⁶.

Разом із тим, у літописах фіксувалися відомості про заняття місцевих жителів. В 1911 р. у літописі церкви с. Козачки Летичівського повіту записано, що щороку молоді мешканці села у віці від 18 до 40 років від'їжджають у Північну Америку на заробітки, де влаштовуються на фабрики і заводи та працюють протягом 2–3 років, заробляючи сотні карбованців. Після повернення до села купують 3–5 десятин землі за допомогою Селянського банку. Окрім цього, деякі привезені кошти витрачають на погашення боргів та оновлення сільськогосподарського реманенту. Деякі парафіяни побували в Америці двічі. Річна кількість заробітчани коливається від 30 до 70 осіб. Перед від'їздом і після повернення додому всі говіють. Засмучені, що в Америці приходиться працювати у великі церковні свята. Праця за кордоном не впливає на релігійність та православний уклад життя.

У тому ж році 8 парафіянок віком від 15 до 26 років пішли до монастиря – Олена Ставиногого поступила у Головчинецький монастир, а інші – у монастир у Майдан Літенський, де на той час ще не було ані церкви, ані забезпечення землею та коштами²⁷.

У церковно-парафіяльних літописах священиками фіксувалися випадки незвичайних явищ природи, стан урожаїв, епідемії та епізоотії. Так, у 1891 р. у церковному літописі с. Козачки є записи про вкрай важкі погодні умови – паводки, град, посуху, зокрема, що дощу у селі не було з 14 серпня і до випадіння першого снігу. В грудні снігу було дуже мало. Лише одного дня був мороз 22°. У день Св. Трійці пішов град, який знищив усі ярові посіви²⁸. 1896 р. відмічено про великі врожаї хліба²⁹. Далі у записах 1915 р. подається інформація про спалахи у серпні місяці епідемії скарлатини, дифтериту та горячки, які забрали життя 32 осіб³⁰.

Разом із тим, до літописів вносилися відомості про події загальнодержавного масштабу – війни, революції, коронації. Як приклад, події Першої світової війни описані в річному (1914) записі літопису Свято-Різдво-Богородичної церкви с. Козачки. Вказується, що у 2-й половині року розпочалася війна з сусідніми державами Австрією і Німеччиною, і населення було занепокоєне через можливий напад австрійських солдат. У селі поширювалися чутки про напад на прикордонний Кам'янецький повіт і м. Кам'янець. Над селом пролітали літаки в сторону міст Вінниці і Волочиська. Полегшення настало в вересні після новини про відбиття нападу австрійців біля м. Городок, перетинанні військом кордону та захоплені галиційських сіл і міст³¹. Аналогічно у записах 1914 р. літопису Свято-Георгіївської церкви м. Кам'янець-Подільський описується поява австрійців 4 серпня об 11.30, коли на шляху з Орини-

на вони розташувалися біля хутора “Козак”. У цей час за довжоцьким лісом у розвідці знаходилися 50 прикордонних вартових, які відкрили вогонь по австрійцях. У відповідь цілий піхотний полк розпочав обстріл міста з 18 гармат тощо³².

У прикінцевій частині літописів містилися статистичні таблиці з даними про кількість народжень, шлюбів, смертей, церковні суми.

**ОТДЕЛЬ Х.
Статистическия сведения.**

СОСТОЯНИЕ ПРИХОДА.											
Годі	Число при- хожанъ къ концу года		Присоединившихся Православно обоюго пола	Совратившихся обоюго пола	Родившихся		Бра-ковъ. (паръ)	Умершихъ		Не бывшихъ у исповеди и Св. Причас- тия.	
	Муж.	Жен.			Муж.	Жен.		Муж.	Жен.	Муж.	Жен.
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1870	471	374	„	„	24	22	13	10	12	104	79
1871	441	353	„	„	22	15	10	7	7	90	76
1872	497	402	„	„	19	18	5	15	9	95	92
1873	427	374	„	„	29	23	4	13	6	82	77
1874	425	386	„	„	24	24	10	11	12	80	80
1875	433	394	„	„	18	18	7	24	22	83	86
1876	428	378	„	„	25	21	7	15	8	74	68
1877	432	403	„	„	32	25	11	12	10	79	74
1878	436	402	„	„	17	16	9	7	10	89	75
1879	419	380	„	„	34	31	17	13	12	75	70
1880	413	385	„	„	30	16	15	18	15	76	67
1881	412	379	„	„	34	32	9	21	12	70	65

Як зразок, наводяться статистичні зведення за 1870–1916 рр. із літопису Свято-Різдво-Богородичної церкви с. Козачки Летичівського повіту, у яких прослідковується демографія за наведений період, статистика відвідування прихожанами сповіді та причастя, рух церковних та попечительських коштів, відомості про кількість народжених позашлюбних дітей та інформація про померлих від віспи.

СОСТОЯНИЕ ПРИХОДА.								Примечания. а) Незаконнорожденных душъ. б) Свиерпствовала оспа, отъ которой померло душъ обоего пола и т. п.
Церковныхъ				Попечительскихъ				
Приходъ		Расходъ.		Приход		Расходъ.		
Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	Р.	К.	
13	14	15	16	17	18	19	20	21
22	94	75	11					
80	14	39	37					
909	78	63	96					
91	26	65	49					
83	65	69	25					незаконнорожденныхъ: 1 м.
70	79	62	61					
93	64	65	1					незаконнорожденныхъ: м. 1, ж. 1
68	80	36	29					незаконнорожденныхъ: м. 5, ж. 2
								незаконнорожденныхъ: м. 1
				119	10	116	3	незаконнорожденныхъ: м. 2, ж. 1
120	40	111	60	134	57	134	57	незаконнорожденныхъ: м. 1.
124	98	101	64	6	6	6	6	незаконнорожд. 3 д. умершихъ 8 детей отъ натураль. оспы

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1882	400	375	„	..	38	31	12	26	24	60	57
1883	432	393	„	„	34	33	13	13	13	53	50
1884	393	364	„	„	38	28	9	12	12	46	49
1885	422	385	1	„	24	30	1	22	14	43	40
1886	422	385	„	„	19	23	13	18	14	95	102
1887	421	383	„	„	33	36	12	15	16	70	87
1889	476	483	„	„	28	30	15	17	14	90	98
1890	476	483	„	„	29	41	16	16	13	90	94
1891	476	483	„	„	37	31	11	12	22	103	206
1892	476	483	„	„	38	37	11	20	17	100	192
1893	476	483	„	„	31	30	18	22	19	100	128
1894	476	483	„	„	42	31	8	30	26	107	108
1895	545	567	„	„	38	40	8	32	30	85	92
1896	606	608	„	„	38	36	19	22	9	123	111
1897	606	612	„	„	52	40	9	30	32	114	107
1898	625	612	„	„	28	40	15	18	11	106	95
1899	630	628	„	„	35	50	11	30	34	84	73
1900	599	617	„	„	36	33	17	22	22	97	86
1901 г. 25 Мая регистрив Благочинный, священник Петр Симашкевич											
1901	674	708	1	„	47	46	19	28	42	122	139
1902 г. 3 Января регистрив Благочинный, священник Петр Симашкевич											
1902	691	720	„	„	41	41	10	14	15	„	„

Продовж. таблиці

	13	14	15	16	17	18	19	20	21
	128	48	120	412	530	„	509	3	
	156	57	196	24	256	„	241	6	
	148	35	122	67	150	„	149	6	
	208	55	156	51	64	83	57	33	
	179	75	156	24	79	50	49	„	
	220	76	202	54	138	85	108	85	
	139	74	119	12	218	14	218	14	незаконнор. 2 д.
	163	47	139	60	194	76	124	76	незаконнор. 2 д.
	165	73	164	73					незаконнор. 2 д.
	163	23	156	18	311	95	311	95	незаконнор. 3д.
	149	21	149	21	100	„	94	5	незаконнор. 1 д.
	176	15	176	14	130	„	117	81	
	182	99	152	74	150	„	86	50	незаконнор. 1 д.
	262	35	214	80	83	83	60	71	незаконнор. 3 д.
	396	87	190	15	27	13	14	„	незаконнор. 2 д.
	511	11	497	41	87	2	45	50	незаконнор. 2 д.
	277	66	187	95	122	50	35	50	незаконнор. 1 д.
	260	52	141	43	240	50	195	50	незаконнор. 2 д.
	380	90	342	57	172	20	55	50	незаконнорожденныхъ м. пол. 2 женск.2
	266	91	202	70	207	60	100	20	незаконнорожд. 2

Продовж. таблиці

13	14	15	16	17	18	19	20	21
309534	2067	287	66	300	49	292	37	Незаконнорож. небыло. Умерло отъ горячки 24 души
380	90	356	45	103	8	98	80	Незаконнорож. 2 женска п.
464	89	414	73	184	60	174	30	Незаконнорож. 1 муж. 1 женска умерло отъ разныхъ болезней 58.
529	25	39	307	78	40	44	04	
538	90	496	51	77	36	63	70	
438	61	386	6	35	66	8	50	
409	11	301	59	73	26	28	-	2 внебрачныхъ м. п.
561	42	407	42	75	37	-	50	1 внебрачный м. п.
Въбилетах								
916	87							
611	71	315	64	500	97	405	75	1 ж. п. Отъ кори 8 д. Отъ коклюша 13 д. об.пола
Въбилетах								
1148 р. 04 к.								
589	86	543	85	117	72	3	65	
Въбилетах								
1257 р. 07 к.								
532	34	424	77	138	72	26	95	Внебрачныхъ: 3 муж. П.
Въбилетах								
1207 р. 01 к.								

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
1914	857	844	„	„	31	23	12	18	11	5	8
1915	869	853	„	„	21	28	7	32	36	3	3
1916	843	823	„	„	26	17	12	28	25		

Однак, як окрему особливість у веденні літописів можна відзначити занесення до поточного розділу літопису Свято-Георгіївської церкви м. Кам'янця-Подільського річного Звіту про стан та діяльність Георгіївсько-Серафимівського при Польсько-Фільварецькій церкві братства. Утворене 1 травня 1905 р. під головуванням владики Парфенія, братство мало за мету благодійницьку діяльність як у парафії, так і поза її межами. Займалося збором коштів, які згодом витрачалися на друкування необхідних книжок і бланків, наданням грошової допомоги дітям на навчання та малозабезпеченим громадянам на обігрів кімнати та як додаткові кошти до зарплатні хоровим співакам, на оновлення ікон тощо³³.

Таким чином, проведене дослідження уможливило зробити висновок, що специфіка церковно-парафіяльного літописання хоча і не відрізнялася від загальноприйнятої у інших регіонах, але при цьому мала свої особливості. До окремих літописів включені звіти благодійницьких товариств, а також трапляються господарські документи радянського періоду. Разом із тим, сукупність досліджених літописів подільських храмів можна назвати самостійним відокремленим джерелом церковної та соціальної історії населених пунктів, а, відтак, цінним історичним джерелом.

¹ Російський державний історичний архів. Ф. 797. Оп. 97. Спр. 2646. Л. 283.

² Шехтман Е. З. Церковно-приходские летописи XIX ст. – начала XX ст. – важный источник для изучения местной истории (по материалам Житомирс-

Продовж. таблиці

13	14	15	16	17	18	19	20	21
413	20	377	3	535	69	35	69	
Въбилетах								
793	70							
1014	86	1002	38	551	34	510	38	Внебрачныхъ род. 1915 г. муж.п. 2 женск. 2 отъ дифтерита и скарлатины 32 обоого п.
827	54	796	37	63	21	24	25	Внебрачныхъ муж.п. 3. Отъ горячки 17 д. скарлатины 9 д. дифтерита 10 душъ 36 д. обоого пола

кого областного государственного архива) // Друга республіканська наукова конференція з архівознавства та інших спеціальних історичних дисциплін: матеріали. Київ: АУ УРСР, 1965. Т. 2. С. 94–109.

³ *Задніпровський О., Задніпровська Л.* Церковно-парафіяльний літопис Богородицької церкви (1897–1926 рр. // Студії з архівної справи та документознавства. 1996. Т. 1. С. 102–106. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sasd19961_15 (дата звернення: 28. 05. 2018).

⁴ *Рибак І. В.* Літописи церковних парафій Подільської губернії як джерело з історії краю // Краєзнавство. 2005. № 1. С. 129–131.

⁵ *Мірошніченко С. В.* Літописи церковних парафій як історичне джерело (на прикладі Літопису Георгіївської церкви Новоград-Волинського повіту Волинської губернії) // Гуржіївські історичні читання. 2014–2015. Вип. 8–9. С. 48–50. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gurit_2014-2015_8-9_20 (дата звернення: 04. 06. 2018).

⁶ Парафіяльний літопис церкви Різдва Пресвятої Богородиці с. Ксьонзівки Чернігівської єпархії (1867–1915) / упоряд.: А. В. Морозова, О. Ф. Тарасенко; відп. ред. О. Б. Коваленко. Чернігів: ПАТ “ПВК “Десна”, 2017. 160 с.

⁷ *Иконников В. С.* Опыт русской историографии. Т. 2. Кн. 1. Киев, 1908. 1116 с.

⁸ *Шмидт С. О.* Сельские церковноприходские летописи как историко-краеведческий материал // Историческое краеведение. По материалам II Всесоюзной конференции по историческому краеведению (г. Пенза, 4–6 апреля 1989 г.) / отв. ред.: С. О. Шмидт. Пенза, 1993. С. 201–224.

⁹ *Агеева Е. А.* Приходская жизнь и история староверия по церковным летописям второй половины XIX в. // Уральский сборник. История. Культура. Религия. Екатеринбург: Изд-во Уральского гос. ун-та, 1999. Вып. III. С. 3–16.

¹⁰ *Добренский С. И.* Церковно-приходские летописи как исторический источник (середина XIX – начало XX в.): дисс. ... канд. ист. наук. : 07.00.09 //

Добренький Сергей Иванович; Российский государственный гуманитарный университет. Москва, 2006. 230 с.

¹¹ Держархів Хмельницької обл. (Державний архів Хмельницької області). Ф. 315. Оп. 2. Спр. 51. 20 арк.

¹² Там само. Оп. 4. Спр. 100. 218 арк.

¹³ Там само. Спр. 69. 129 арк.

¹⁴ Там само. Арк. 100зв.

¹⁵ Там само. Оп. 1. Спр. 8831. 26 арк.

¹⁶ Там само. Оп. 4. Спр. 69. 129 арк.

¹⁷ Там само. Спр. 100. 218 арк.

¹⁸ О заведении при церквах Оренбургской епархии приходских летописей // Церковная летопись к № 47 “Духовной Беседы” за 1866 г. С. 705–712.

¹⁹ Держархів Хмельницької обл. Ф. 315. Оп. 4. Спр. 69. Арк. 3.

²⁰ Там само. Арк. 12.

²¹ Там само. Арк. 19.

²² Там само. Арк. 4.

²³ Там само. Ф. 315. Оп. 4. Спр. 100. Арк. 51.

²⁴ Там само. Оп. 2. Спр. 51. Арк. 9.

²⁵ Там само. Арк. 9–9зв.

²⁶ Там само. Арк. 12.

²⁷ Там само. Оп. 4. Спр. 100. Арк. 17зв.

²⁸ Там само. Арк. 180.

²⁹ Там само. Арк. 180зв.

³⁰ Там само. Арк. 186.

³¹ Там само. Арк. 22.

³² Там само. Спр. 69. Арк. 98зв.

³³ Там само. Арк. 40–41.

There are analyzed preconditions of the creation, structure, content and information content of church parish chronicles of St. George's Church in Kamyanets-Podilskiy City of Kamianetsky District, Holy Nativity Virgin Church in Cosachky village of Letychiv district and the St. Dmytro's Church in Kolybabyntsy of Vinnytsia district of Podolsk province, deposited in F. 315 “The Podillya Ecclesiastical Consistory” of the State Archives of Khmelnytsky Region.

Key words: the church chronicles; Parish; church; temple; eparchy.

УДК 930.253:929Вороний

А. В. МОРОЗОВА*

**НОВІ ДОКУМЕНТИ ДО БІОГРАФІЇ Г. Ф. ВОРОНОГО
(до 150-річчя від дня народження вченого)**

Уперше вводяться в науковий обіг виявлені в Державному архіві Чернігівської області документи, пов'язані з життям одного з найвидатніших учених України – Георгія Феодосійовича Вороного.

Ключові слова: Г. Ф. Вороний; Крицькі; біографія; архівні джерела; Чернігівщина.

Сім'я Вороних, члени якої ніколи не дбали про себе, багатство та славу, дала нашому народу ряд непересічних особистостей. Досить згадати Феодосія Яковича Вороного (1837–1910) – філолога за фахом, професора Ніжинської та директора Кишинівської, Бердянської та Прилуцької гімназій, який, за спогадами Олени Пчілки, ще за часів навчання у Київському університеті вирізнявся своєю громадянською позицією, брав активну участь у створенні та роботі недільних шкіл для робітничої молоді. Разом із синами (їх у Феодосія Яковича та його дружини Клеопатри Михайлівни було троє – Михайло, Георгій та Леонід), він перетворив містечко Журавку Пирятинського повіту Полтавської губернії у певний осередок культури, побудував школу, відкрив народну бібліотеку. Син Михайло, який займався селекцією та вирощуванням лікарських рослин, заснував у Журавці одне з перших у країні підприємств із переробки лікарських рослин. А вже його син – Андрій Михайлович Вороний – відкрив та дослідив Журавську палеолітичну стоянку. Леонід Феодосійович здобув медичну освіту і був знаним лікарем в окрузі.

Цього року виповнюється 150 років від дня народження ще одного сина Ф. Я. Вороного – Георгія Феодосійовича Вороного (1868–1908), видатного українського вченого-математика, професора Варшавського університету, члена-кореспондента Петербурзької академії наук, чия ім'я належить до плеяди видатних постатей Чернігівщини, де він народився і похований.

В останні роки з'явилося чимало досліджень життя та наукової діяльності Г. Ф. Вороного як всеукраїнського, так і регіонального рівня¹. Окремо відзначимо публікації документів, що зберігаються у Держархіві Чернігівської області й висвітлюють сторінки життя як самого вче-

* *Морозова Анна Валеріївна* – кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу використання інформації документів Державного архіву Чернігівської області.

ного, так і членів його родини. Зокрема, у фотоальбомі “Георгій Вороний: погляд у майбутнє” представлені актовий запис про народження 16 квітня та хрещення 25 червня 1868 р. у церкві в ім’я Різдва Богородиці містечка Журавки Георгія Феодосійовича Вороного та копія атестата про закінчення ним у 1885 р. Прилуцької гімназії². У статті Р. Воробей “Архівні документи” подані тексти та представлені їхні цифрові копії, а також наведений перелік документів (із стислою анотацією), що стосуються батька математика: формулярний список Ф. Я. Вороного за 1872 р., складений під час його викладацької роботи у Ніжинському ліцеї, та документи за 1881–1887 рр. з особової справи, сформованої під час керівництва Ф. Я. Вороним Прилуцькою гімназією³.

Але архіви зберігають й інші документи, що стосуються життя Г. Ф. Вороного.

Як відомо, 1885 р. Георгій Вороний за рекомендацією відомого українофіла Павла Галагана, який підтримував талановитих українських дітей на шляху здобуття освіти, вступив до Петербурзького університету на відділення математики. Але він ніколи не забував рідну Журавку, де проводив кожні літні вакації. Саме під час літніх канікул Георгій познайомився з Ольгою Крицькою, яка назавжди полонила його серце.

Ольга Крицька була дочкою Митрофана Павловича та Марії Флорівни Крицьких, внесених до 2-ї частини дворянської родовідної книги Полтавської губернії разом зі своїми дітьми – Павлом, Леонідом, Борисом, Єлизаветою та Олександром⁴. Крім зазначених у дворянській родовідній книзі, в родині Митрофана Павловича Крицького були ще дочки Ольга та Євгенія. Митрофан Павлович походив із дворян с. Кроти Пирятинського повіту Полтавської губернії. На цивільній службі він здобув досить скромний чин губернського секретаря.

Варто зазначити, що комплексного дослідження родинної історії Крицьких досі не існує, хоча представники цієї родини були також досить цікавими особистостями. Так, Павло Митрофанович Крицький (народ. 3 листопада 1868 р. у с. Мала Дівиця Прилуцького повіту Полтавської губернії) після закінчення Прилуцької гімназії 1888 р. вступив до Московського піхотного юнкерського училища, яке закінчив 1893 р. й розпочав кар’єру військового. Він закінчив офіцерську електротехнічну школу (1896), а вирішивши пов’язати свою долю з новим родом військ – авіацією, закінчив й офіцерську повітроплавну школу (1901). На початок Першої світової війни П. М. Крицький був підполковником, командиром Новогеоргіївської повітроплавної роти. У 1915 р. він потрапив у полон, після повернення на Україну 1918 р. вступив до армії гетьмана Павла Скоропадського, а у 1919–1920 рр. служив у складі військових частин УНР. Після остаточного встановлення в Україні радянської влади П. М. Крицький емігрував до Польщі, де й помер після 1924 р. у Львові⁵.

Повертаючись до Георгія Вороного, зазначимо, що свої враження від поїздок до Крицьких (які мешкали на той час у сусідньому селі Богдани) він записував у щоденнику. Георгій Вороний визначив для себе однозначно, що доля його — в Богданах, але свою захопленість приховував, бо не мав матеріальної основи для утримання родини. Через нестачу коштів не підтримував ранній шлюб і батько, але юнак терпляче чекав свого часу.

Весь цей час Георгій Вороний підтримував досить близькі стосунки з родиною Крицьких, про що свідчить той факт, що 1887 р. він був свідком при вінчанні двох дочок М. П. Крицького – Олександри та Євгенії. Так, 7 липня 1887 р. у Свято-Духівській церкві с. Богдани відбулося вінчання 20-річного дворянина с. Полонки Пирятинського повіту Полтавської губернії Михайла Михайловича Александровича з 21-річною Євгенією Митрофанівною Крицькою. Поручителем при вінчанні з боку нареченого (крім Георгія Вороного) був почесний громадянин, житель с. Дашенки Лохвицького повіту Полтавської губернії Григорій Цвет, а з боку нареченої поручителями були: дворянин м. Сосниця Чернігівської губернії Всеволод Миколайович Полторацький та дворянин м. Пирятина Василь Павлович Курило⁶. А вже через 3 дні, 10 липня 1887 р., Георгій він був свідком при вінчанні 25-річної Олександри Митрофанівни Крицької з 25-річним дворянином м. Сосниці Чернігівської губернії Всеволодом Миколайовичем Полторацьким. Крім Г. Ф. Вороного, свідком з боку нареченого був міщанин Георгій Сезько, а з боку нареченої – дворянин м. Пирятина Василь Павлович Курило та вже згадуваний М. М. Александрович⁷.

Кожного року, після канікул у рідній Журавці та відвідувань Крицьких у Богданах, Георгій з сумом повертався до Петербурга. Так, 6 серпня 1889 р. він записав у своєму щоденнику: “Ще раз записую свої останні відвідини Крицьких, ще раз роблю собі операцію – стискую своє серце і їду в холодний і суворий Петербург [...] Тож прощай, Олю, прощай, Журавко! До нової весни я загорнусь у свою броню, як уві сні, буде ввижатися мені це літо, яке дало таки мені, крім сил і здоров’я, ще й ті крихітки щастя, які, я знаю, так часто буду знову переживати, читаючи в Петербурзі свій щоденник, збираючи їх із тих розмов з Олею, які я записував, і всього того, що так часто змушувало битись моє серце [...]”⁸.

Восени 1889 р. Георгій Вороний блискуче склав випускні екзамени і захистив кандидатську роботу, в якій досліджував числа Бернуллі*. У листопаді 1889 р. його залишили при університеті для підготовки

* Числа Бернуллі – послідовність раціональних чисел, знайдена швейцарським математиком, основоположником теорій варіаційного числення і диференційних рівнянь Якобом Бернуллі (1655–1705) у зв’язку з обчисленням суми однакових степенів натуральних чисел.

до магістерських екзаменів на основі представлення, підписаного усіма провідними професорами-математиками. Одночасно задовольнили прохання факультету про встановлення Г. Ф. Вороному стипендії й він був призначений позаштатним учителем Петергофської прогімназії. Майбутнє щасливо визначилось, і 31 грудня 1889 р. він записав у щоденнику: “А як же Оля? Останнім часом я часто згадую її, і особливо ясно, як ніколи [...] Але коли я згадаю (а радше, вона зрине в моїх думках), я так добре, тепло себе почуваю. Ні, моя доля тільки в Богданах і це мій життєвий девіз до нового року”⁹.

Нарешті Георгій стає нареченим Ольги Крицької. Та лише 14 липня 1891 р. у Свято-Духівській церкві с. Богдани Пирятинського повіту Полтавської губернії відбулося вінчання 23-річного “преподавателя математики Петергофской прогимназии императора Александра III” Георгія Феодосійовича Вороного з 21-річною донькою губернського секретаря Ольгою Митрофанівною Крицькою. Поручителями при вінчанні з боку нареченого були дворянин Іван Іванович Кандауров та брат нареченого – дійсний студент Михайло Феодосійович Вороний, а з боку нареченої – чоловік сестри М. М. Александрович та дійсний статський радник Петро Петрович Єрмаков¹⁰.

Як відомо, в родині Георгія Феодосійовича та Ольги Митрофанівни Вороних було п’ятеро дітей – Олександр (1892–1946), Олександра (1894–1966), Юрій (1895–1961), Марія (1900–1984) та Олена (1906–1993), перші троє з яких, вважається, народилися у Журавці. Але за метричними книгами церков містечка Журавки Пирятинського повіту Полтавської губернії вдалося виявити лише актовий запис про народження Юрія: у метричній книзі церкви в ім’я Різдва Богородиці міститься актовий запис № 33 про хрещення 17 серпня 1895 р. хлопчика, який народився 9 серпня 1895 р. у родині “екстраординарного профессора Императорского Варшавского университета Георгия Феодосиева сына Вороного и его законной жены Ольги Митрофановой”. Хрещеними батьками хлопчика, якому дали ім’я Георгій, були дідусь Феодосій Якович Вороний та тітка – дочка потомственого дворянина Марія Митрофанівна Крицька¹¹.

Таким чином, нові архівні документи не лише дозволяють уточнити деталі життя Г. Ф. Вороного, а й спонукають до подальших пошуків джерел, що допоможуть у вивченні біографій представників цієї родини.

¹ Георгій Вороний. Вчений, який випередив час на століття: збірник науково-популярних статей / Інститут математики НАН України, Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2010. 68 с.; Георгій Вороний та його родинне оточення. Крізь терни – у вічність. Відновимо іме-

на – відродимо Україну: зб. матеріалів і публікацій. Чернігів: Десна Поліграф, 2012. 608 с.; *Коваленко Є. І.* Георгій Вороний в історії української культури // Наукові записки НДУ ім. М. Гоголя. Психолого-педагогічні науки. 2013. № 2. С. 164–169; *Конфорович А.* Зачарований числами // *Конфорович А.* У пошуках інтеграла. Київ, 1990. С. 84–98; *Погребынский И. Б., Штокало И. З.* Жизнь и научная деятельность Г. Ф. Вороного // Вороной Г. Ф. Собрание сочинений. Т. 3. Київ, 1953. С. 253–302; *Сита Г. Г.* Ф. Вороний // У світі математики. Київ, 1991. Вип. 20. С. 89–92; *Її ж.* Мозаїки Вороного // Математика в школі. 2000. № 4. С. 5–9; № 6. С. 8–11 тощо.

² Георгій Вороний: погляд у майбутнє: фотоальбом / відп. ред. Р. Б. Воробей; упор.: І. І. Гавриць, І. М. Рябчук. Чернігів: ТОВ “Видавництво “Десна Поліграф”, 2012. С. 5–7.

³ *Воробей Р.* Архівні документи // Георгій Вороний та його родинне оточення. Зазнач. твір. С. 199–203.

⁴ Список дворян, внесених в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии. Полтава, 1898. С. 355; Продолжение списка потомственных дворян, изданного Полтавским дворянским депутатским собранием в 1898 году. Дворяне, сопричисленные и вновь внесенные в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии с 4 марта 1895 г. по 10 апреля 1901 г. Полтава, 1901. С. 50; Продолжение списка потомственных дворян, изданного Полтавским дворянским депутатским собранием в 1898 году. Дворяне, сопричисленные и вновь внесенные в дворянскую родословную книгу Полтавской губернии с 10 апреля 1901 г. по 1 июля 1904 г. Полтава, 1904. С. 51.

⁵ Списки погибших солдат России, СССР и Российской империи. URL: <http://xn--90adhkb6ag0f.xn--p1ai/arhiv/uchastniki-grazhdanskoj-vojny/uchastniki-belogo-dvizheniya-v-rossii/uchastniki-belogo-dvizheniya-v-rossii-kp-kr.html> (дата звернення: 12. 03. 2018).

⁶ Держархів Чернігівської обл. (Державний архів Чернігівської області). Ф. 1530. Оп. 7. Спр. 16. Арк. 10зв.

⁷ Там само.

⁸ Вороний Г. Щоденник (фрагменти) // Георгій Вороний та його родинне оточення. Зазнач. твір. С. 89–90.

⁹ Там само. С. 91.

¹⁰ Держархів Чернігівської обл. Ф. 1530. Оп. 7. Спр. 16. Арк. 28зв.–29.

¹¹ Там само. Спр. 28. Арк. 97зв.

There are for the first time introduced into scientific circulation new archival documents related to the life of one of the greatest scientists of Ukraine - Heorhiy F. Voroniy.

Key words: H. F. Voroniy; Krytskys; biography; the archival sources; the Chernihiv Region.

УДК 930.25:027.7:378.4](477.74-21)

О. Є. МУЗИЧКО*

**ОСОБОВІ ФОНДИ ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ
ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ:
СКЛАД ТА ЕВРИСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ**

Здійснено аналіз одного з важливих компонентів джерельної бази в дослідженні історіографічного процесу на території Південної України другої половини ХІХ – початку ХХ ст. – архівних фондів особового походження південноукраїнських істориків.

Ключові слова: історіографічний процес; Південна Україна; історики; особовий фонд.

Дослідження еволюції історичної думки та науки в Україні розвивається двома магістральними шляхами: створення синтезуючих, узагальнюючих праць, лекційних курсів тощо та деталізація історіографічного процесу у регіональному вимірі. Метою цієї статті є аналіз одного з важливих компонентів джерельної бази у дослідженні історіографічного процесу на території Південної України другої половини ХІХ – початку ХХ ст.: архівних фондів особового походження південноукраїнських істориків. Такими вважаємо осіб, які певний час мешкали і працювали на цій території та залишили більш або менш виразний слід як історики (викладання, праці і т. п. з історичної тематики). Більшу частину з них із повним правом можна назвати південноукраїнськими істориками, інші недовго пробули на цій території і незначною мірою “вросли у місцевий інтелектуальний “грунт”, а деякі лише промайнули тут, хоча і долучені нами до південноукраїнського історіографічного процесу (В. С. Іконніков, М. В. Довнар-Запольський, О. М. Савін). До кола південноукраїнських істориків нами не включено таких істориків як Г. М. Панкратова, Є. В. Тарле, М. С. Державін та ін., які хоча й навчалися в Одесі, Херсоні, Сімферополі, але не залишили тут жодного сліду як історики, а також М. К. Любавський, який відомий лише своєю участю у заснуванні Катеринославського університету, але конкретні обставини його праці не підтвержені документально і не дають підстав виокремлювати катеринославський, а відтак й південноукраїнський етап його біографії.

* *Музичко Олександр Євгенович* – кандидат історичних наук, доцент, докторант кафедри історії України історичного факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Вибір територіальних рамок статті зумовлено тим, що Південна Україна є великим регіоном, усталеним концептом в історіографії, політології та соціальній географії, має певну специфіку історичної долі серед інших земель України. Серед основних завдань статті: класифікація та типологізація джерел за низкою критеріїв, виявлення місць найбільш компактного зберігання цих джерел, їх інформаційний потенціал для дослідження певних аспектів теми.

На сьогодні існує низка робіт, що висвітлюють деякі аспекти заявленої нами теми. Найважливішими серед них є ті, що присвячені аналізу особових фондів¹. Okремо варто відзначити монографію директорки Одеського історико-краєзнавчого музею, канд. іст. наук В. В. Солодової про розвиток та специфіку зберігання документальних фондів у музеях Одеси, в якій, зокрема, розкрито малодосліджене питання щодо не-архівних установ².

Документи особових фондів південноукраїнських істориків опрацьовувалися низкою дослідників, біографів, історіографів, що ставили за мету дослідити розвиток окремих аспектів розвитку історіографії на території Південної України. У цих працях переважно використано регіональний підхід. Так, С. В. Абросимова³, О. В. Леонова⁴, Д. З. Аванесян⁵ розробили джерельну базу щодо катеринославської історіографії; А. А. Непомнящий⁶, С. Б. Філімонов⁷, В. В. Калиновський⁸ – кримської; Т. М. Попова⁹, В. М. Хмарський¹⁰, О. О. Синявська, Л. В. Новікова¹¹, С. Є. Березін¹² – одеської, А. В. Костенко¹³ – херсонської; В. П. Шкварець¹⁴, Т. В. Березовська¹⁵ – миколаївської. Попри те, що здебільшого південноукраїнська історіографія була і є предметом уваги передусім місцевих історіографів, значний внесок в опрацювання джерельної бази окремих аспектів теми зробили й дослідники з інших центрів: Києва (В. І. Ульяновський, І. М. Старовойтенко, В. В. Корнієнко), харківські (О. М. Богдашина, С. І. Лиман).

У закордонній історіографії найбільший внесок в опрацювання джерельної бази з історії історичної думки та науки на півдні України, зокрема, вивчення особових фондів учасників історіографічного процесу у цьому регіоні, зробили російські історіографи І. В. Тункіна та А. В. Шаманаєв.

У цих дослідженнях охоплено всі можливі групи джерел, але, на нашу думку, найбільш вивченими є его-документи, тобто ті, що розкривають внутрішній світ окремих учасників історіографічного процесу, істориків (мемуари, щоденники, епістолярій).

Найпомітнішим внеском у справу опрацювання джерельної бази теми є археографічна публікація відповідних документів. Процес публікації листів до південноукраїнських істориків розпочався ще у ХІХ – на початку ХХ ст.¹⁶ як частина процесу вивчення їхньої спадщини і активно продовжився та триває у новітні часи (беззаперечно найвидат-

нішим таким проектом є корпус епістолярії Д. І. Яворницького¹⁷⁾ та републікація праць південноукраїнських істориків або найпростішим, ненауковим, репринтним способом, або науково-археографічним, із відповідним науково-довідковим апаратом.

Як і будь-яка історична тема, історіографічний процес на півдні України має дворівневу структуру джерельної бази за ступенем актуалізації: архівні та опубліковані. Втім, між цими масивами існує досить ефемерна межа, тим більше, якщо врахувати сучасні оцифрувальні та інтернет-технології. За особливостями формування та зберігання архівні джерела варто виокремити у 2 найвиразніші групи: 1) особові документальні фонди безпосередніх учасників історіографічного процесу у Південній Україні; 2) документальні фонди установ, товариств і т. п. осередків історичної думки. При тому, деякі особливості мають умови зберігання цих документів в архівних, музейних, бібліотечних установах, приватних колекціях тощо. Найдоступнішими та найбільш упорядкованими є документи з фондів архівів.

Особові фонди істориків є найціннішим джерелом вивчення історіографічного процесу, адже у концентрованому вигляді містять інформацію про його творців. Проте, інформаційне наповнення, а відтак і значення цих фондів, звичайно, є різним.

У результаті джерелознавчо-бібліографічних пошуків у державних архівах, рукописних зібраннях бібліотек та музеїв нами зафіксовано 208 особових фондів 140 істориків, яких є підстави вважати південноукраїнськими¹⁸⁾.

Із різних причин не були сформовані особові фонди помітних південноукраїнських істориків В. Х. Кондаракі, Ф. І. Леонтовича, А. Г. Брікнера, Х. П. Ящуржинського, О. М. Деревницького, В. М. Ястребова, В. О. Пархоменка та ін. Деякі приватні матеріали цих осіб відклалися у фондах їхніх колег.

Виявлені особові фонди розташовано у 61 установі 28 міст 11 держав: Україні, Російській Федерації, США, Ізраїлі, Грузії, Болгарії, Чехії, Хорватії, Латвії, Литви, Естонії. Найбільша кількість фондів зберігається в державних архівах, документальних фондах інститутів, бібліотек та музеїв Одеси, Києва, Санкт-Петербурга, Москви. Частина документів цих особових фондів є складовими родинних фондів: О. С. Грушевського у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ; А. О. Скальковського в Рукописному відділі Інституту російської літератури РАН; М. Я. Грота, П. М. Ардашева, О. І. Георгієвського, Б. В. Фармаковського у Російському державному історичному архіві; К. В. Флоровської та А. В. Флоровського в Обласній науковій бібліотеці імені Д. Чижевського у Кропивницькому; Ф. Є. Корша у рукописному відділі Російської державної бібліотеки; Є. М. Щепкіна – у Відділі писемних джерел Російського державного історичного музею.

Деякі з цих 208 фондів досі не опрацьовані архівістами і відтак не включені до наукового обігу (П. М. Біцилли, О. Л. Вайнштейна, М. П. Алексєєва, Б. Д. Грекова).

Перші описи фондів, що збереглися у складі оновлених описів деяких фондів (фондів А. О. Скальковського, М. М. Мурзакевича, І. А. Линниченка у Держархіві Одеської області та ін.) свідчать про втрату значної частини справ.

Документи деяких істориків відклалися не в одній, а в кількох різних архівних установах, наприклад: катеринославець Д. І. Яворницький (6 фондів); професор Новоросійського університету, історик літератури, О. І. Кіріпчников та кримський дослідник П. І. Кеппен (по 5 фондів). Я. П. Новицький з Олександрівська, В. В. Данілов (працював у Катеринославі та Одесі); видатний одеський археолог Б. В. Фармаковський – по 4 фонди. Низка осіб “мають” по 3 особові фонди: одеський історик А. О. Скальковський, одеський та кримський русист та україніст, професор І. А. Линниченко, його учень А. В. Флоровський, одеський україніст С. П. Шелухин, катеринославець Д. І. Дорошенко, кримчанин Н. К. Гудзій, миколаївець М. М. Аркас, професор Таврійського університету, історик літератури О. О. Смірнов, професор Новоросійського університету Ф. Є. Корш. 26 осіб з 140 “мають” по 2 особових фонди, решта – по одному.

Вочевидь, така розпорошеність особових архівів пояснюється тим, що майже всі з цих 140 істориків не працювали все життя на території Південної України, а відтак й їх документи відкладалися у місцях їх попередніх або подальших (часто фінальних) етапів діяльності. Проте, є й більш карколомні “одисеї” архівів. Так, основний архів видатного славіста В. І. Григоровича, професора Казанського, Новоросійського університетів, який помер та похований в Єлісаветграді, нині зберігається у рукописних фондах Російської державної бібліотеки й, зокрема, містить багато матеріалів про одеський період життя вченого.

До Росії та України з еміграції, де працювали останні десятиліття свого життя ці історики, повернулися великі архівні фонди А. В. Флоровського, Д. І. Дорошенка, С. П. Шелухина. Проте, особливістю цих фондів є те, що вони майже не містять документів того періоду, що нас цікавить: діяльності цих осіб на півдні України у перші десятиліття ХХ ст.

Формування низки архівних особових фондів є наслідком трагічної історії революційних часів, коли деякі історики були змушені тікати від комуністів, кидаючи все у своїх квартирах. Згодом документи разом із різноманітними колекціями були експропрійовані. Так відклалися фонди І. А. Линниченка, О. П. Доброклонського, М. Г. Попруженка в Одесі, Г. О. Афанасєва – у Києві.

Є чимало прикладів, коли документи особового походження входять до деяких “збірних” фондів установ. Так, наприклад, Ф. № V “Одеське товариство історії і старожитностей” в Інституті рукопису НБУ імені В. І. Вернадського НАНУ¹⁹ містить значні компактні комплекси документів одеського історика Е. фон Штерна та херсонця П. О. Бурачкова (листи до нього), що відклалися у товаристві двома шляхами: перевезення архіву П. О. Бурачкова після його смерті до архіву товариства та після того, як Е. фон Штерн повернувся до Німеччини, напевно, залишивши частину свого архіву в Одесі.

Як це найчастіше буває у дослідницькому процесі, основний масив джерел про діяльність істориків у певному регіоні зосереджений в архівних зібраннях, що зберігаються, власне, у містах цього регіону. У цьому випадку, діяльність істориків на території Південної України найбільше відображена в їх особових фондах, що зберігаються в Одесі, Сімферополі, Дніпрі (Січеслав), Севастополі, Миколаєві, Кропивницькому, Запоріжжі, Херсоні, Феодосії.

Найбільша кількість особових фондів південноукраїнських істориків зберігається у Держархіві Одеської області, Дніпровському історичному музеї імені Д. І. Яворницького, Держархіві в Автономній Республіці Крим у Сімферополі та Державному історико-археологічному музеї-заповіднику “Херсонес Таврійський” у Севастополі.

Фонди Держархіву Одеської області головним чином сформовані з особових архівів професорів Новоросійського університету П. С. Білярського, В. І. Григоровича, І. А. Линниченка, О. П. Доброклонського, М. Г. Попруженка, С. Г. Вілінського, О. М. Клітіна, Є. М. Щепкіна, Є. П. Трифільєва, О. О. Кочубинського, І. М. Бондаренка, К. М. Смірнова, О. І. Маркевича, Ф. К. Бруна, О. М. Кудрявцева, К. П. Добролюбського. Найціннішими з них за своїм обсягом та інформативністю є фонди професорів кафедри руської історії І. А. Линниченка та О. І. Маркевича, в яких є різноманітні групи джерел. Найменш інформативними є фонди С. Г. Вілінського, В. І. Григоровича та Є. П. Трифільєва, що містять лише кілька загальновідомих рукописів їх праць. Фонд Є. М. Щепкіна, попри досить змістовний опис, розчаровує низьким рівнем збереженості справ. Лише 20 % справ опису доступні досліднику.

В Одесі особові фонди місцевих істориків зберігаються також у документальних колекціях Історико-краєзнавчого музею та двох наукових бібліотек міста: Одеської національної наукової та Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Серед них найбільш інформативними є фонди історика права, професора Новоросійського університету та Одеського інституту народної освіти О. Я. Шпакова, що охоплюють його діяльність в Одесі у 1903–1927 рр. та фонд історика філософії М. М. Ланге (Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова).

ва)²⁰. З фондів, що презентують позаакадемічний, аматорський рівень історіографічного процесу, вирізняється своєю інформативністю фонд М. Ф. Комарова у Національній науковій бібліотеці.

Головною “перлиною” документального зібрання Дніпровського історичного музею імені Д. І. Яворницького є, власне, фонд цього провідного катеринославського історика впродовж майже усієї першої половини ХХ ст., що став основою не лише діяльності самого вченого, а й своєрідною матрицею для опрацювання історіографічного та культурного процесу Катеринослава та Катеринославщини, настільки широкими були зв'язки та поле діяльності історика, що, на щастя, гарно відображають добре збережені документи. Окрім цього музей має особові фонди А. С. Синявського, В. О. Біднова, Ф. В. Локотя, В. Д. Машукова та деяких інших аматорів старовини. Музей, таким чином, неначе компенсує відсутність особових фондів істориків часу, що нас цікавить, у Держархіві Дніпропетровської області.

Особливістю джерелознавчої ситуації у Криму є те, що фонди більшості провідних місцевих істориків або не збереглися (як Ф. Ф. Лашкова та Х. П. Ящуржинського), або знаходяться поза межами півострова. З тих істориків, чия діяльність припала виключно на період до 1920 р., у Держархіві в Автономній Республіці Крим є лише невеликі особові фонди О. Я. Фабра та О. Л. Берт'є-Делагарда. Фонди В. Й. Філоненка, І. А. Линниченка, М. Л. Ернста, П. І. Голландського, О. І. Полканова відображають діяльність істориків у 1920-х роках. У Державному історико-археологічному музеї-заповіднику “Херсонес Таврійський” зберігаються фонди п'яти археологів-працівників музею. Найбільш цінним є фонд першого голови музею К. К. Косцюшко-Валюжинича. До того ж, у музеях Криму зберігаються фонди П. І. Кеппена, О. Л. Берт'є-Делагарда (музей Тавриди у Сімферополі) та феодосійського історика Л. П. Коллі (Феодосійський краєзнавчий музей).

Окрім названих основних центрів зосередження особових фондів істориків на території Південної України відповідні фонди зберігаються в установах Миколаєва (архів М. М. Аркаса та С. І. Гайдученка в Держархіві Миколаївської області та М. М. Аркаса та Б. В. Фармаковського в Обласному краєзнавчому музеї), Держархіві Запорізької області (невеличкий фонд Я. П. Новицького), Херсонському обласному краєзнавчому музеї (фонд його засновника та тривалий час директора В. І. Гошкевича) та Держархіві Кіровоградської області (фонд місцевого історика П. З. Рябкова). Саме південноукраїнські архівні особові фонди є найбільш інформативними щодо діяльності фондоутворювачів на цій території. Проте комплексний історіографічний, зокрема, біо-історіографічний аналіз є неможливий без врахування усієї архівної спадщини.

Поза межами історичного Півдня, особові фонди тамтешніх істориків зберігаються лише у київських архівах, бібліотеках та музеях. Здебільшого ці документи зосереджені в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАНУ: фонди П. М. Ардашева, Г. О. Афанасьєва, В. Ф. Лазурського, М. П. Істоміна, С. П. Шелухина, В. В. Данілова, Д. І. Дорошенка, М. В. Шугурова, О. О. Русова, А. В. Ніковського, Я. П. Новицького, Г. А. Коваленка, В. С. Іконнікова. У Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України знаходяться фонди особового походження М. М. Аркаса, В. В. Данилова, Н. К. Гудзія, О. О. Андрієвського; у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ – М. В. Довнар-Запольського, В. С. Іконнікова, О. О. Андрієвського, О. С. Грушевського, Д. І. Яворницького. У рукописному відділі Інституту української літератури імені Т. Г. Шевченка – М. К. Гудзія та В. Ф. Лазурського; у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України – С. П. Шелухина та Д. І. Дорошенка; у Науковому архіві Інституту мистецтва, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАНУ – Д. І. Яворницького та Я. П. Новицького; у Науковому архіві Інституту археології НАНУ – А. В. Добровольського.

Закономірно, що великий комплекс особових фондів південноукраїнських істориків зберігається в установах Російської Федерації, передусім у Санкт-Петербурзі та Москві. Найбільшу цінність для історика елітарного, наукового рівня розвитку історичної думки, мають особові фонди, що зберігаються у Московському та Санкт-Петербурзькому відділеннях Архіву РАН. Тут зосереджені фонди членів Санкт-Петербурзької Академії наук, серед них і осіб, що певний час працювали на території Південної України.

Це – професура Новоросійського університету: знамениті візантиніст Ф. І. Успенський, історики мистецтва Н. П. Кондаков та Д. В. Айналов, україністи та русисти А. В. Флоровський, В. І. Пічета, М. Ф. Злотніков, медієвіст Р. Ю. Віппер, антикознавець О. В. Нікітський, історики мови та літератури В. М. Істрін, Б. М. Ляпунов та Ф. Є. Корш, археолог Б. В. Фармаковський. Низка фондів науковців, які здебільшого відомі як дослідники історії мови, літератури, культури, зберігаються у рукописних відділах двох головних бібліотек Російської Федерації: Російської державної (Москва) та Національної (Санкт-Петербург) та в Інституті російської літератури РАН (“Пушкінський Дім”). Це – фонди В. В. Данілова, Є. Г. Кагарова, В. І. Григоровича, К. О. Копержинського, Є. В. Петухова, О. О. Смірнова.

У “Пушкінському Домі” зберігається основна частина архіву одного з найвидатніших одеських істориків XIX ст. М. М. Мурзакевича. Серед фондів, що зберігаються в інших установах російських столиць (Державному архіві Російської Федерації, Російському державному ар-

хиві літератури та ін.) найціннішими для дослідника історіографічного процесу на території Південної України є фонди А. О. Скальковського у Санкт-Петербурзькому інституті російської історії РАН та головного кримського історика А. І. Маркевича в Науковому архіві Інституту історії матеріальної культури РАН (Санкт-Петербург). Поза межами Москви та Санкт-Петербурга нами зафіксовано лише 2 фонди: С. В. Єшевського у Держархіві Нижегородської області та Ф. О. Щербини у Держархіві Краснодарського краю.

Поза межами України та Російської Федерації нами зафіксовано лише 19 фондів 17 істориків. З них найбільшу кількість містять архіви Чехії, США, Ізраїлю, Хорватії, Грузії, де зберігаються особисті фонди С. Г. Вілінського, А. В. Флоровського, Д. І. Дорошенка, С. П. Шелухина, Г. В. Вернадського, Ш. М. Дубнова, Й. Г. Клаузнера та ін.

Особові фонди істориків містять різноманітні види джерел. Перш за все, в розрізі теми, що нас цікавить, можна виокремити 2 шари інформації: 1) відомості про діяльність істориків на півдні України; 2) до-, або після південноукраїнського етапу їхнього життя. Документи, що містять другий шар, важливо враховувати, адже слід прагнути до цілісного сприйняття особистості, врахувати еволюцію її поглядів. Є особові фонди істориків, що містять мінімальну інформацію про південноукраїнський період (або періоди у випадку кількох осіб, що поверталися на південь здебільшого в роки революції), наприклад, фонди Р. Ю. Віппера, С. Я. Борового, М. Л. Рубінштейна, В. І. Пічети, К. О. Кузнецова. Деякий інтерес можуть викликати у цих фондах тільки загальні факти, наведені в їхніх автобіографіях, спогадах тощо. Фонди, що зберігаються у південноукраїнських архівах, музеях та бібліотеках майже повністю охоплюють діяльність фондоутворювача саме на півдні України. Тому їх слід визнати найціннішими для вивчення діяльності певних істориків на території Південної України.

Проте, є фонди істориків, в яких незначною мірою відображена їхня історична діяльність. Таким прикладом є фонд О. Л. Берт'є-Деллагарда в Держархіві в Автономній Республіці Крим, що майже повністю складається з документів, що відбили його діяльність як інженера²¹.

З іншого боку, у фондах є 2 інші шари інформації: документи, що відбивають діяльність фондоутворювача та ті, в яких відображена діяльність його колег. Щодо останнього, наприклад, у фонді одеського професора О. П. Доброклонського, який працював над історією Новоросійського університету, збереглися передані чи надіслані йому на його прохання автобіографії та реєстри праць низки його колег, що працювали на той момент, або до того у провідному центрі науки та освіти Півдня.

Якщо класифікувати документи особових фондів за класичними типами джерел, то їх основний масив складають нарративні джерела: рукописи праць, епістолярія, щоденники, спогади, автобіографії тощо. В свою чергу, усередині кожної з цих груп джерел може бути проведена внутрішня класифікація з відповідною характеристикою.

Головною ознакою діяльності історика є його історичні праці. Тому закономірно, що майже усі фонди в різній мірі містять саме цей різновид документів. Деякі фонди, як фонд А. С. Фірковича у Відділі рукописів Російської національної бібліотеки, чи більшість фондів у Відділі рідкісних видань та рукописів Одеської національної наукової бібліотеки майже повністю чи повністю сформовані з рукописів праць та підготовчих матеріалів до них, цінних джерел, зібраних фондоутворювачами. Цінність цих одиниць зберігання є різною. Головну цінність, порівняно з опублікованими за життя працями, мають неопубліковані наукові праці. Наприклад, у фондах О. Я. Шпакова та І. Л. Маяковського (Центральний архів документальних колекцій Москви²²) відклалися перші наукові праці цих істориків. Надцінними для сучасних археологів є матеріали археологічних розкопок. Наприклад, на такі матеріали багаті фонди, що зберігаються у Херсонському музеї-заповіднику (К. К. Косцюшко-Валюжинича та його колег), матеріали зібрання В. І. Гошкевича у Херсонському музеї і т. д. Прикладом цінного зібрання підготовчих матеріалів до наукового видання, що так і не побачило світ, є колекція спогадів про Рішельєвський ліцей, які зібрав І. А. Линниченко до відповідного видання до 100-річчя заснування закладу у 1917 р. Справа, що містить ці спогади, зберігається у фонді професора у Держархіві Одеської області і нещодавно стала однією з основних складових сучасного видання вже до 200-річчя заснування цього ліцею²³.

Частина праць є публіцистичними, що дозволяють висвітлити громадський аспект діяльності істориків, їхні суспільні та політичні погляди. Додаткову вагу ці, навіть часто опубліковані тексти, мають з огляду на те, що газетні матеріали, де найчастіше вони оприлюднювалися, є “групою ризику” в плані збереженості.

До цієї групи дотичні авторські реєстри праць. Складені самими істориками, вони, хоч і не позбавлені іноді помилок, найповніше відображають бібліометричні показники їхньої діяльності.

Ще однією специфічною групою документів, дотичних до праць, є лекційні курси університетських професорів, тексти їхніх популярних публічних виступів. Ці архівні джерела пов’язані з літографованими чи склогографованими курсами, що зберігаються у бібліотеках та каталогізовані і зареєстровані у персональних покажчиках праць саме як публікації істориків, хоча більше вони дотичні до архівних джерел. Прикладами лекційних курсів, що залишилися виключно в особовому

фонді істориків як рукописи, є лекції А. В. Флоровського з історії Росії, прочитані ним у Новоросійському університеті та на Одеських вищих жіночих курсах (Архів РАН у Москві²⁴), та лекції О. С. Грушевського з історії України, які він прочитав у Новоросійському університеті у 1907–1908 рр. уперше в історії підросійської України українською мовою (родинний фонд Грушевських у ЦДІАК України²⁵). В особовому фонді Г. О. Афанасьєва в Інституті рукопису НБУ імені В. І. Вернадського НАНУ та фонді П. С. Білярського в Держархіві Одеської області зберігаються лекційні курси знаного (але з маловивченою біографією) одеського історика та громадського діяча, учасника відкриття Суецького каналу, професора Рішельєвського лицю та Новоросійського університету Р. В. Орбінського.

Найбільший масив документів особових фондів серед наративних джерел складає епістолярія. Епістолярні документи є незамінним джерелом для вивчення наукової та побутової повсякденності істориків, їхнього світогляду, дозволяють з'ясувати масу невідомих чи суперечливих фактів їхньої біографії, встановити коло їхніх особистих та наукових контактів, є цінними для уточнення інформації, наведеної у мемуарах. Найбільші комплекси листів, що були отримані істориками під час їхньої діяльності на території Південної України, містять особові фонди Д. І. Яворницького у Дніпропетровському історичному музеї, О. І. Маркевича, М. Г. Попруженка у Держархіві Одеської області, І. А. Линниченка – у Держархіві Одеської області та Держархіві в Автономній Республіці Крим, В. С. Іконнікова в Інституті рукопису НБУ імені В. І. Вернадського НАНУ. Деякі фонди складаються виключно з листів, як фонд І. І. Куриса в Інституті російської літератури, В. К. Надлера – у Відділі рідкісних видань та рукописів Одеської національної наукової бібліотеки. У листуванні є 2 основних масиви: листи від колег-істориків та не-істориків (родичів, знайомих, ділові-побутові).

Серед листів другої групи, найважливіших для історіографа, виокремимо 3 основні історіографічно-джерелознавчі види за територіальним принципом: 1) листи до південноукраїнських істориків від їхніх колег з інших південноукраїнських центрів; 2) листи до них від їхніх колег з інших міст Російської імперії; 3) листи до них від їхніх колег з-за кордону Російської імперії.

Прикладом першої, “перехресної”, групи є великий комплекс листів ялтинця О. Л. Бертє-Делагарда до одесита І. А. Линниченка (фонд І. А. Линниченка у Держархіві Одеської області)²⁶. Будучи віце-президентом Одеського товариства історії і старожитностей, кримський історик був дуже заангажований в одеські справи. Цінним джерелом для вивчення взаємин між різними генераціями південноукраїнських істориків, формування місцевих шкіл, транзакції традицій є листи 1920-х

років одесита М. Є. Слабченка до І. А. Линниченка, що на той момент мешкав вже у Криму. Вони зберігаються у кримській частині архіву І. А. Линниченка²⁷. Комунікацію між південноукраїнськими істориками дозволяє глибоко вивчити великий комплекс листів у січеславському фонді Д. І. Яворницького.

До південноукраїнських істориків писала ціла низка істориків з-поміж Південної України. Значні комплекси листів відклалися в архівах В. І. Григоровича, І. А. Линниченка (наприклад, від таких корифеїв як О. С. Лаппо-Данилевський, О. О. Шахматов). Інтенсивне листування підтримував з південноукраїнськими колегами, перебуваючи більшість життя в Києві, В. С. Іконніков, кар'єра якого розпочалася в Одесі, про що він завжди пам'ятав.

Яскравим прикладом листів, що розкривають маловідомі сторінки контактів між південноукраїнськими істориками та їхніми закордонними колегами, є великий комплекс листів видатного візантиніста Ф. І. Успенського зі Стамбула (Константинополя), де він очолював Російський археологічний інститут, до свого одеського учня М. Г. Попруженка²⁸. До колишньої столиці Візантійської імперії історик переїхав з Одеси, де він тривалий час викладав у Новоросійському університеті. Отож не дивно, що Одесу Ф. І. Успенський і, як виявилось, не безпідставно, розглядав як головний форпост своєї діяльності.

Нетиповим явищем є наявність у фонді певного історика повноцінного комплексу його власних листів. Найчастіше йдеться про поодинокі копії, чернетки тощо. Але є й низка протилежних прикладів. Листи І. А. Линниченка до його кримського колеги А. І. Маркевича опинилися зрештою у фонді І. А. Линниченка у Держархіві в Автономній Республіці Крим, внаслідок конфлікту між ними: А. І. Маркевич на знак повного розриву повернув колезі усі листи, що той надсилав йому²⁹. Проте, найчастіше автографи листів "осідали" в особових архівах, а відтак і фондах, більш природним шляхом, передусім, внаслідок родинних відносин, формування сімейних архівів. Такими прикладами є великий комплекс листів одеського історика І. М. Бондаренка до його дружини в особовому фонді історика в Держархіві Одеської області, листи Є. М. Щепкіна до його матері у сімейному фонді Щепкіних у рукописному відділі Державного історичного музею Москви, комплекс листів П. М. Ардашева до різних осіб у фонді Ардашевих у Російському державному історичному архіві.

Видом его-джерел, що розкривають інтимний світ автора і далеко не завжди призначені для оприлюднення, є щоденники. В особових архівах південноукраїнських істориків такий вид джерел суттєво поступається листуванню. Прикладами великих щоденникових комплексів, що не були самим авторами упорядковані та підготовлені до друку, є щоденники А. О. Скальковського, які він вів більшу частину

свого життя, що минуло в Одесі, та щоденникові записи І. А. Линниченка за 1917–1920 рр. Щоденники А. О. Скальковського зберігаються в Санкт-Петербурзькій філії архіву Інституту російської історії РАН. Рідкісний випадок: ксерокопії частини цих щоденників наприкінці 1990-х років були сформовані в окремі справи та включені у фонд А. О. Скальковського у Держархіві Одеської області³⁰. Вивчення цих джерел ускладнює важкий для прочитання скоропис, яким вони написані. Зазначимо, що порівняно недавно опублікований щоденник юного М. М. Аркаса, оригінал якого зберігається в особовому фонді історика у Миколаївському обласному музеї.

На відміну від щоденників, мемуари є найчастіше відрефлексованим видом джерел, що часто свідомо готувалися до публікації. Втім, не опубліковані за життя автора, рукописи цих документів часто є радше “річчю у собі” і такими чином дотичні до щоденникового жанру. Дуже цінним джерелом, з огляду на брак подібних спогадів про заключний період існування Новоросійського університету, є спогади Л. Р. Кога на про роки його навчання на історико-філологічному факультеті цього закладу на початку ХХ ст.³¹ Спогади, як це очевидно, зокрема, з каліграфічного почерку, готувалися автором до друку і відрізняються яскравістю та докладністю опису побуту студентів, портретами викладачів-істориків, що суттєво доповнюють наші відомості про їхні педагогічні прийоми, погляди, рецепцію їх слухачами. Цінними для вивчення питання про становлення світогляду істориків 1870-х років є маловідомі спогади Г. О. Афанасьєва про його студентські роки у Новоросійському університеті у перші роки існування закладу та спогади одеського історика І. Л. Смоленського про його батька, одеського ж історика Л. А. Смоленського, що зберігаються в особовому фонді першого у Російському державному історичному архіві³². Деякі з архівних рукописів спогадів, через важкодоступність місця їх публікації та малопоширеність (емігрантська преса) сприймалися дослідниками як єдиний варіант і лише потім, як у випадку зі спогадами А. В. Флоровського про його вчителя І. А. Линниченка³³, з’ясувалося, що вони вже були опубліковані.

Не таким інформативним щодо вивчення біографій істориків, а проте важливим для повного сприйняття їх особистостей та вивчення інших аспектів історії є зображальні джерела. Йдеться про 3 основні групи: 1) портрети, світлини самих істориків; 2) світлини їхніх родичів, знайомих та колег (часто – групові фото); 3) зображення артефактів, які вивчали історики. Попри те, що найчастіше йдеться про відомих осіб, вивчення особових фондів дозволяє виявити маловідомі зображення істориків. Іноді світлини слід додатково ідентифікувати. Так, нами було ідентифіковано за допомогою матеріалів преси фото-портрет одеського історика-медієвіста, відомого також своєю україн-

ською патріотичною позицією, І. М. Бондаренка³⁴. У фонді М. Ф. Злотнікова, в якому загалом майже відсутні джерела, які б висвітлювали катеринославський період його діяльності, зберігається його світлина у кабінеті періоду його ректорства у Катеринославському інституті народної освіти³⁵. У фонді В. Ф. Лазурського нами виявлено рідкісний фотопортрет його друга та колеги І. А. Линниченка³⁶. У фонді О. Я. Шпакова зберігається кілька групових світлин професорів Новоросійського університету та Одеських вищих жіночих курсів, серед яких є декілька істориків. Цінні світлини, що показують інтер'єр Херсонського музею старожитностей, зберігаються у фонді В. І. Гошкевича у Херсонському краєзнавчому музеї.

Різноманітні зображення Криму, що містять цінну інформацію, зберігаються у фондах О. Л. Бертєс-Делагарда у Кримському республіканському краєзнавчому музеї; зображення мистецьких пам'яток Сходу та Кавказу, Балкан – у фондах Ф. І. Успенського та Н. П. Кондакова у Санкт-Петербурзькій філії Архіву РАН, що були результатом їхньої діяльності, зокрема, у період роботи в Одесі.

Деяку частину документів в особових фондах складають актові джерела: 1) особисті документи (метрики, атестати, паспорти, документи пов'язані з працевлаштуванням, нагородні листи, грамоти на обрання у члени установ та товариств тощо); 2) документи діловодства установ, закладів, товариств, у яких брали участь фондоутворювачі; 3) документи, що є наслідком діяльності інших осіб. Перші з цих документів дозволяють уточнити у деяких випадках неясні обставини приватного життя істориків, їх переміщення. Найважливішими є документи другої групи, адже у них безпосередньо відобразився такий важливий аспект історіографічного процесу як діяльність наукових установ Південної України історичного профілю. Як і у випадках із фондами головних редакторів періодичних видань, фонди деяких істориків головним чином відображають діяльність товариств чи закладів, які вони очолювали, наприклад, музейних установ (К. К. Косцюшко-Валюджинин, Р. Х. Леппер, Л. О. Моїсеєв, М. І. Скубенніков, М. М. Янишев, Л. П. Коллі, В. І. Гошкевич, Д. І. Яворницький), просвітніх закладів (М. М. Ланге – Одеський народний університет), товариств (І. А. Линниченко – Одеське бібліографічне товариство при Новоросійському університеті).

Отже, наявні особові фонди південноукраїнських істориків, що зберігаються у низці країн та багатьох архівах, музеях, бібліотеках, містять різноманітну інформацію як безпосередньо про діяльність істориків, так і історико-культурний процес у цьому регіоні у другій половині XIX – на початку XX ст. Систематизація та подальше дослідження джерел із цих фондів у різноманітних контекстах є перспективним напрямом історіографії, джерелознавства, археографії. Наявність

особових фондів створює надійний фундамент для узагальнюючих історіографічних досліджень історіографічного процесу на території Південної України.

¹ Черепанова Є. Архів О. Л. Бертъе-Делагарда // Архіви України. 1966. № 6. С. 78–81; *Її ж.* Архив А. Л. Бертъе-Делагарда в Крымском областном краеведческом музее // Археологические исследования средневекового Крыма. Киев, 1968. С. 205–212; Чечот М. Архів Павла Рябкова // Народна творчість та етнографія. 1968. № 1. С. 109; Сиявська О. О. Особистий фонд О. І. Маркевича в Державному архіві Одеської області // Архів. Документ. Історія. Сучасність: зб. наук. ст. та матеріалів. Одеса, 2001. С. 314–316; Новікова Л. В. Персональний фонд Аполлона Скальковського в Державному архіві Одеської області: втрати і знахідки // Там само. С. 281–284; Березин С. Е. Біографії істориків-професорів і преподавателей Новороссийского университета (по материалам фондов ГАОО) // Там само. С. 266–269; Дубилей Л. П. Фотографії с видами Крыма из архива А. Л. Бертъе-Делагарда // III Таврические научные чтения, посвященные 160-летию со дня рождения А. Л. Бертъе-Делагарда (г. Симферополь, 24 мая 2002 г.): сб. материалов / гл. ред. Е. Б. Вишневская; Крым. респуб. краевед. музей. Симферополь, 2003. С. 24–29; Шериун Т. М. Особові архівні фонди в Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова // Вісник Одеського нац. Університету. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. 2017. Т. 22. Вип. 1(17): 200-років Науковій бібліотеці. С. 146–159.

² Солодова В. В. Формування та розвиток документальних колекцій у складі одеських музеїв (1825–2003). Одеса, 2010. 304 с.

³ Абросимова С. Катеринославська “Просвіта” у культурно-громадському житті Наддніпрянщини (за матеріалами епістолярної спадщини академіка Д. Яворницького) // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 19: “Просвіта” – оберіг незалежності та соборності України / НАН України, Інститут українознавства імені І. Крип'якевича; відп. ред. Я. Ісаєвич, упоряд.: Ф. Стеблій, В. Пашук. Львів, 2010. С. 548–551.

⁴ Леонова О. В. Історіографічний процес другої половини XIX – початку XX століття у регіональному вимірі (за матеріалами Слобідської та Південної України) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06 / Леонова Олександра Володимирівна; Дніпропетровський нац. ун-т імені Олеся Гончара. Дніпропетровськ, 2013. 20 с.

⁵ Аванесян Д. З. “Катеринославські губернські відомості” як джерело з історії культурного життя Катеринославщини XIX ст. // Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки: науковий щорічник. Дніпропетровськ, 2009. Вип. 6. С. 98–109.

⁶ Непомнящий А. А. Кримознавство в орієнталістичній спадщині О. М. Самойловича // Східний світ. 2006. № 2. С. 69–78; *Його ж.* Кримознавство в українській журналістиці кінця XIX ст.: за публікаціями О. О. Андрієвського // Українська періодика: історія і сучасність : доповіді та повідомлення 7-ої Всеукр. наук.-теорет. конф., Львів, 17–18 травня 2002 р. / за ред. М. М. Романюка. Львів, 2002. С. 689–693; *Його ж.* Кримський гірський клуб і розвиток

краєзнавчого туризму в Криму (к. XIX – поч. XX ст.) // Туристично-краєзнавчі дослідження. Київ, 1998. Вип. 1: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції “Туризм в Україні: економіка та культура”. У 2-х ч. Ч. 2. С. 150–156.

⁷ *Филимонов С. Б.* Интеллигенция в Крыму (1917–1920): Поиски и находки источниковед. Симферополь, 2006. 232 с.

⁸ *Калиновский В. В.* “Древностей – и замечательных, и интересных, и красивых – непочатый уголок”: церковное кримоведение (1837–1920) : монография / под ред. А. А. Непомнящего. Киев; Симферополь: Антиква, 2012. 339 с.

⁹ *Попова Т. Н.* Историография в лицах, проблемах, дисциплинах: из истории Ново-российского университета. Одесса: Астропринт, 2007. 536 с.; *Ее же.* Жизнеописание ученого-историка на перекрестке историографических традиций. Теория. Методология. Практика. Одесса, 2017. 456 с.

¹⁰ *Хмарський В. М.* Археографічна діяльність Одеського товариства історії і старожитностей. Одеса: Астропринт, 2002. 400 с.

¹¹ *Новікова Л. В.* “Історіограф” Південної України Аполлон Скальковський: інтелектуальна апологія імперської політики та регіональної історичної самобутності. Одеса, 2012. 463 с.

¹² *Березин С. Е.* Антиковедение в Новороссийском университете: кафедра всеобщей истории и её представители: Ф. И. Успенский, А. С. Трачевский, В. Н. Пирогов // Человек в истории и культуре. Вып. 2. Одесса, 2012. С. 568–575; *Его же.* Антиковедение и его представители в Новороссийском университете: Ф. К. Брун, А. Г. Брикнер (начальный период деятельности кафедры всеобщей истории)//Человек в истории и культуре: сб. научных работ в честь профессора В. Н. Станко. Одесса-Терновка, 2007. С. 526–535.

¹³ *Костенко А.* Виктор Гошкевич и его мир: семья, окружение, древности. Херсон, 2017. 116 с.

¹⁴ *Шкварець В. П., Шкварець Г. П.* З рукописної спадщини М. М. Аркаса: неопублікована поема “Гетьман Пилип Орлик” // Історія. Етнографія. Культура. Нові дослідження. III Миколаївська обласна краєзнавча конференція. Миколаїв, 2000. С. 274 –277.

¹⁵ *Березовська Т. В.* Рід Аркасів: просопографічний портрет на історичному тлі доби: автореф. дис ... канд. іст. наук / Березовська Тетяна Всеволодівна; Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Одеса, 2003. 20 с.

¹⁶ Письма к академику Петру Спиридоновичу Билярскому, хранящиеся в Новороссийском университете: [с прил.] / публикатор В. М. Истрин. Одесса: Ист.-филол. о-во при Новорос. ун-те, 1906. XLVI, 319 с.

¹⁷ Епістолярна спадщина академіка Д. І. Яворницького. Вип. 1: Листи вчених до Д. І. Яворницького / упоряд.: С. В. Абросимова, А. І. Перкова, О. В. Піцик [та ін.]. Дніпропетровськ, 1997. 888 с.; Вип. 2: Листи діячів культури до Д. І. Яворницького / упоряд.: С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова [та ін.]; під заг. ред. Н. І. Капустіної. Дніпропетровськ, 1999. 460 с.; Вип. 3: Листи музейних діячів до Д. І. Яворницького / упоряд.: С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова [та ін.]; під заг. ред. Н. І. Капустіної. Дніпропетровськ, 2005. 740 с.; Вип. 4: Листи Д. І. Яворницького до діячів науки і культури / упоряд.: С. В. Абросимова, Н. Є. Василенко, А. І. Перкова та ін.; під заг. ред. Н. І. Капустіної. Дніпропетровськ, 2005. 500 с.; Вип. 5: Листи рідних, друзів і знайомих до Д. І. Яворницького / уклад.: С. Абросимова,

Н. Василенко, А. Перкова [та ін.]; за заг. ред. Н. Капустіної. Дніпропетровськ, 2010. 952 с.; Вип. 6: Листи рідних, друзів і знайомих до Д. І. Яворницького / уклад.: С. Абросимова, В. Бекетова, Н. Василенко, В. Єкшов [та ін.]; за заг. ред. Н. Капустіної. Дніпропетровськ, 2012. 848 с.

¹⁸ На підставі цих та інших видань: Личные архивные фонды в государственных хранилищах СССР. Т. 1: А–М / сост.: Э. В. Колосова [и др.]. Москва, 1962. 478 с.; Личные архивные фонды в государственных хранилищах СССР. Т. 2: Н–Я / сост.: Э. В. Колосова [и др.]. Москва, 1963. 502 с.; Личные архивные фонды в государственных хранилищах СССР. Т. 3: Указатель / сост.: И. Е. Березовская [и др.]. Москва, 1980. 544 с.; Каталог личных архивных фондов отечественных историков: Вып. 3: Вторая половина XIX – начало XX века. Ч. 1. А–В. Москва, 2012. 864 с.; Каталог личных архивных фондов отечественных историков. Вып. 3: Вторая половина XIX – начало XX века. Ч. 2: Г–З. Москва, 2017. 879 с.; Архівні установи України: довідник. Т. 1. Державні архіви / Держкомархів України. УНДІАСД; редкол.: Г. В. Боряк (гол.), І. Б. Матяш, Г. В. Папакін. 2-е вид., доп. Київ, 2005. 692 с.; Архівні установи України: довідник. Т. 2: Наукові установи, музеї, бібліотеки: у 2 кн. Кн. 1: Національна академія наук України, Автономна Республіка Крим, Вінницька, Волинська, Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Закарпатська, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Львівська, Миколаївська, Одеська області / Держкомархів України, УНДІАСД; упоряд.: С. Артамонова [та ін.]. Київ, 2010. XXVIII, 604 с.; Архівні установи України: довідник. Т. 2: Наукові установи, музеї, бібліотеки: у 2 кн. Кн. 2: Полтавська, Рівненська, Сумська, Тернопільська, Харківська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька, Чернігівська області, міста Київ та Севастополь / Держ. архів. служба України, УНДІАСД; упоряд.: С. Артамонова [та ін.] Київ, 2012. XXVII, 602 с.

¹⁹ Лисоченко І. Д. Архів Одеського товариства історії і старожитностей: зб. оглядів фондів відділу рукописів / АН УРСР. Державна публічна бібліотека. Київ, 1962. С. 49–61.

²⁰ Научное наследие Н. Н. Ланге в университетской библиотеке / авт.-сост.: В. И. Подшивалкина, Р. Н. Свиаренко, Е. В. Полевщикова [и др.]; библиогр. ред. В. В. Самодурова; отв. ред. М. А. Подрезова. Одесса, 2010. 350 с.

²¹ Держархів в АРК (Державний архів в Автономній Республіці Крим). Ф. 216. Оп. 1.

²² Хорхордина Т. И. “Неизвестный” Маяковский. Москва, 2001. 96 с.

²³ Держархів Одеської обл. (Державний архів Одеської області). Ф. 153. Оп. 1. Спр. 510; Кризь призму пам'яті і часу: Одеський Рішельєвський ліцей у спогадах сучасників / упоряд.: О. О. Синявська. Одеса, 2017. 300 с.

²⁴ Архів РАН (Архів Російської Академії наук). Ф. 1609. Оп. 1. Спр. 116–118.

²⁵ Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 1159.

²⁶ Держархів Одеської обл. Ф. 153. Оп. 1. Спр. 255–256.

²⁷ Держархів в АРК. Ф. 538. Оп. 1. Спр. 82.

²⁸ Держархів Одеської обл. Ф. 159. Оп. 1. Спр. 38, 39, 40.

²⁹ Держархів в АРК. Ф. 538. Оп. 1. Спр. 87.

³⁰ Держархів Одеської обл. Ф. 147. Оп. 1. Спр. 82–91.

³¹ Відділ рукописів Російської національної бібліотеки. Ф. 1035. Оп. 1. Спр. 38.

³² Російський державний історичний архів. Ф. 1057. Оп. 1. Спр. 8.

³³ Архів РАН. Ф. 1609. Оп. 1. Спр. 12.

³⁴ Держархів Одеської обл. Ф. 187. Оп. 1. Спр. 14. Арк. 1.

³⁵ Санкт-Петербурзька філія архіву РАН. Ф. 908. Оп. 1. Спр. 74.

³⁶ Відділ рукописних фондів та текстології Інституту української літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Ф. 183. Оп. 1. Спр. 568.

The purpose of this article is to analyze one of the important components of the source database in the study of the historiographic process on the territory of Southern Ukraine in the second half of XIX and early XX centuries: personal archival fonds of South Ukrainian historians. Systematization and further research of sources of these collections in various contexts is a promising direction of historiography, source study, and archeography.

Key words: historiographic process; South Ukrainian; historians; personal archival fond.

УДК 930.253:[929Естергазі+94(477.4)]“179/18”

О. С. ПЕТРЕНКО*

**ГЕНЕРАЛ ВАЛЕНТИН ЕСТЕРГАЗІ ТА ЙОГО РОДИНА –
ВЛАСНИКИ МАЄТКІВ НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ**

На основі документів Державного архіву Вінницької області висвітлено біографічну інформацію про родину угорського графа генерал-майора французької армії Валентина Ладислава Естергазі та його маєтки на Правобережній Україні.

Ключові слова: В. Естергазі; Ю.-В. Загурський, К. Косаковська; П. Цириня; Т. І. Тутолмін; Брацлавська губернія; Ізяславська губернія; Поділля; секвестри; м. Біла Церква; с. Витава; с. Городок; с. Загірці; с. Лука-Мелешківська; с. Маянів; с. Нишівці; Таборівське староство; маєтки; заповіт.

На рубежі 80–90-х років XVIII ст. у Європі вирували бурхливі політичні події, які мали вплив також на здавалося б забуту Богом і людьми Правобережну Україну. У 1793 р. Правобережжя було інкорпоровано до складу Російської імперії. Відбувся т. зв. другий поділ Польщі. Здійснивши анексію території, царський уряд зберіг за польською шляхтою станові привілеї та поземельну власність. Однак після вибуху Варшавського повстання 1794 р. під керівництвом Тадеуша Костюшка його учасників було покарано, у т. ч. секвестровано їхні маєтки, а потім подаровано російським дворянам та іноземним, які перебували на службі у Катерини II.

Серед іноземців при дворі імператриці у той час було чимало французьких дворян, які утекли від жахів якобінської диктатури, рятуючи своє і своїх родин життя. Одним із них був угорський граф генерал-майор французької армії Валентин Ладислав (Валентій-Владислав) Естергазі (1740–1805), документи про якого відклалися у фондах Державного архіву Вінницької області: “Могилів-Подільський земський суд” (Ф. № 479), “Брацлавська казенна палата” (Ф. № 521) та “Брацлавське намісницьке правління” (Ф. № 895).

Указом Катерини II мінському, брацлавському й ізяславському генерал-губернатору Т. І. Тутолміну від 18 травня 1795 р. (ст. ст.) графу В. Естергазі було подаровано маєтки в Брацлавській та Ізяславській губерніях, зокрема секвестровані за втечу за кордон маєтки полковника Юзефа-Валентія Загурського села Лука-Мелешківська, Маянів і частину села Витава у Вінницькому повіті, також село Загірці й частину села

* *Петренко Олександр Степанович* – заступник директора Державного архіву Вінницької області.

Гравюра із зображенням В. Естергазі.
Видання *"Memoires du Comte Valentin Esterhazy (avec une introduction et des notes par Ernest Daudet)"*.
Paris, 1905.

Михайлівки у Крем'янецькому повіті, конфісковане в учасниці Варшавського повстання графині Катерини (Катажини) Косаковської село Нишівці у Вербовецькому повіті й секвестровано за неприбуття у межі Росії до 1 січня 1795 р. у Павла Цирина Таборівське староство у Сквирському повіті (всього 966 душ чол. статі)¹.

В. Естергазі походив із дуже впливового старовинного угорського князівського роду. Його дід Антоній з Галанти і Фракно граф Естергазі, одружений з Маріанною Єлизаветою, графинею Нігет, брав участь у боротьбі угорців за незалежність від панування Габсбургів під керівництвом трансільванського князя Ференца II Ракоці

й змушений був разом із ним емігрувати на острів Родос. Син Антонія – Валентин Йосиф, одружений з Філіпіною де ла Нонгареде де ла Гарде, переїхав у Францію, де й у 1740 р. у них народився Валентин Ладислав².

Молодий В. Естергазі у 17-річному віці вступив на військову службу й зробив швидку кар'єру, одержавши в 21 рік звання полковника. З 1764 р. упродовж 26 років він командував новоствореним гусарським полком. Полк розквартирувався у м. Рокруа, а В. Естергазі було призначено губернатором цього міста, а також адміністратором провінції Ено. За військові заслуги був нагороджений орденами Святого Духа* і Святого Людовіка**.

В. Естергазі був наближений до французької королеви Марії-Антуанетти і мав вплив при дворі. У 1791 р. він одержав доручення від принців-емігрантів, братів короля, відправитися в Санкт-Петербург і вести від їхнього імені переговори з імператрицею Катериною II про допомогу щодо відновлення у Франції монархічного ладу. Неодноразово зустрічався з Катериною II, графами П. О. Зубовим і О. А. Безбо-

* Орден Святого Духа (фр. *Ordre du Saint-Esprit*) – вищий орден Французького королівства за часів Старого порядку. Започаткований 31 грудня 1578 р. королем Генріхом III, скасований у 1830 р. королем Луї-Філіпом I.

** Військовий Орден Святого Людовіка – військова і цивільна королівська нагорода Франції для католиків. Заснований королем Франції Людовіком XIV у 1693 р. на честь свого предка Людовіка IX, причисленого до лику святих.

родьком. Після одержання звістки про страту королівського подружжя вирішив більше не повертатися до Франції³.

На початку 1796 р. В. Естергазі переїхав на Поділля й поселився у Луці-Мелешківській. Тут же він через деякий час одержав звістку про смерть Катерини II⁴. Новий імператор Павло I частину раніше конфіскованих і секвестрованих маєтків повернув власникам, які зуміли довести свою лояльність царському трону. Подаровані В. Естергазі села Лука-Мелешківська, Маянів і частина села Витави були повернуті нащадкам полковника Ю.-В. Загурського (30. 11. 1796)⁵.

Зиму 1796–1797 рр. В. Естергазі разом із сім'єю провів на запрошення графині Олександри Браницької (з якою познайомився у Петербурзі) у її маєтку в Білій Церкві. Там же у нього народився син Владислав (Ладислав), а син Георгій помер⁶. На заміну відібраним маєткам царській уряд подарував графу В. Естергазі т. зв. поєзуїтське село Городок та ще два села⁷ під Рівним⁸. У ньому Естергазі мешкав із родиною аж до своєї смерті 4 серпня 1805 р. Помер він у віці 64 років 9 місяців 1 дня, похований на католицькому парафіяльному цвинтарі у Рівному⁹.

1 серпня 1800 р. у Городку В. Естергазі склав заповіт, яким розпоряджався, щоб його тіло поховали без будь-яких особливих церемоній на найближчому цвинтарі від того місця, де він помер. Усі маєтки в Російській імперії заповів довічним правом своїй дружині Марії-Францисці-Урсулі (з графів Гальвіль). Також просив покласти йому в могилу портрет дружини, котра була “щастям моїм упродовж спільного з нею життя”, а самій дружині заповідав належно винагородити слуг, які віддано служили йому. Ксьондза Марана просив прослідкувати, щоб заповіт в усьому був виконаний і аби надалі здійснював навчання його сина, “виховав з нього чоловіка цнотливого, привив йому честь і шанобливе ставлення до матері, чуйність до брата і сестер”. Благословляв чотирьох своїх дітей, щоб вони були гідними любові і милосердя своєї матері¹⁰.

25 квітня 1802 р. у Нишівцях граф В. Естергазі підписав контракт про передачу зазначеного села в трирічну оренду майору Войцеху Козловському. Документ дуже ретельно описує прибуткові статті маєтку, регламентує обсяги ренти з них. З нього дізнаємося, що селяни-господарі поділялися на такі економічні розряди: парові (12 шнурів поля), поєдинкові (6 шнурів) й піші (3 шнури). Кожен господар, крім панщини, про розміри якої в документі не йдеться, відбував по 12 днів шарварків, 2 сухих і 2 мокрих толоки, а власник пасіки давав ще й бджільну десятину. Згідно зі звичаєм селяни також виробляли крупи з панського збіжжя, садили і поливали капусту з панської розсади, вимочували і виминали панське прядиво. Згадується, що у селі був фільварок і резиденція для посесора. Останньому передавалося право монополії на

продаж алкогольних напоїв (оренда корчми) й млива збіжжя у млинах разом з усіма будівлями, належними до корчми і млинів¹¹.

По смерті В. Естергазі його овдовілу дружину було введено у володіння селом Нишівцями 16 вересня 1805 р.¹² На той час її інтереси у присутніх місцях Могилівського повіту представляв Августин Кшижановський¹³.

Марія-Франциска-Урсула померла 22 листопада 1814 р. на 48 році життя у будинку № 75 на Тейфальтській вулиці у Відні. Після відспівування у Шолтському костелі м. Відня її тіло було перевезено для поховання у м. Папу в Угорщину¹⁴.

17 липня 1820 р. у володіння селом Нишівцями введено синів В. Естергазі – Валентія і Владислава (так їх названо в польськомовному документі) як природних спадкоємців¹⁵. 5 березня 1824 р. син В. Естергазі Ладислав від себе і за дорученням брата Валентина – єдиних нащадків покійних батьків – у Могилеві продав село Нишівці “з усіма підданими обох статей, [...] усіма повинностями, прибутками, відробітками, чиншами, данями, данинами, осипами, будівлями двірськими, фільварковими, шляхетськими і селянськими, млинами, броварнями, винницями, корчмами орендованими і корчемними (тобто, такими, що не здаються в оренду – *О. П.*), з усіма і різного гатунку ґрунтами, орними і не орними, засіяними і не засіяними, обширами, полями, ріллями, перелогами, горбами, городами, садами, сіножатями, пасовиськами, садибами, хуторами, пасіками, лісами, запустями, луками, ріками, річками, криничками, криницями і озерами й з усіма тими границями, межами і обходами, як здавна до того села належали і належати повинні” майору російських військ Петру Черецю за 25 800 срібних рублів¹⁶. Маєтки на Волині і в Сквирському повіті Київської губернії надалі залишалися у власності братів Естергазі, які здебільшого мешкали у Відні, а їхніми селами розпоряджалися найняті управителі.

¹ Держархів Вінницької обл. (Державний архів Вінницької області). Ф. 479. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 955зв.–956; Ф. 521. Оп. 1. Спр. 9. Арк. 47–50.

² *Естергази В. Л.* Из воспоминаний (отрывки и пересказ) // Русская старина. 1906. № 12. Т. 128. С. 614–651.

³ Там само.

⁴ *Memoires du Comte Valentin Esterhazy (avec une introduction et des notes par Ernest Daudet)*. Paris, 1905. P. 353.

⁵ Держархів Вінницької обл. Ф. 895. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1742–1742зв.; *Słownik geograficzny (Zahorce)*. Warszawa, 1895. Т. XIV. S. 282.

⁶ *Memoires du Comte Valentin Esterhazy...* P. 353.

⁷ У своїх мемуарах В. Естергазі називає їх *Curnoff* і *Kneazoffka* (*Memoires du Comte Valentin Esterhazy...* P. 354)/

⁸ *Słownik geograficzny (Gródek)*. Warszawa, 1881. Т. II. S. 818.

⁹ Держархів Вінницької обл. Ф. 479. Оп. 1. Спр. 46. Арк. 587, 588–589зв.

¹⁰ Там само. Арк. 956–957 (Extraktu testamentu przez n. j. w. Walentego Władysława graffa Esterhazego sporządzonego oblata).

¹¹ Там само. Спр. 8. Арк. 1467–1470зв.

¹² Там само. Спр. 9. Арк. 852–852зв. (Реляція возного про вчинення ін-тромісії).

¹³ Там само. Арк. 588–588зв.

¹⁴ Там само. Спр. 46. Арк. 587. 589 зв.–591зв.

¹⁵ Там само. Арк. 957 (Реляція возного про вчинення інтромісії).

¹⁶ Там само. Спр. 60. Арк. 711–713зв.

There is highlighted the biographical information on the family of Hungarian Graph Major General of the French Army Valentyn Ladyslav Esterhazy and his estates in Right-Bank Ukraine.

Key words: V. Esterhazi; Y.-V. Zahurskyi; K. Kosakovska; P. Tzyryna; T. I. Tutolmin; Bratslav province; Izyaslav province; Podillya; sequesters; Bila Tserkva City; Vytava village; Horodok village; Luka-Meleshkivska village; Mayaniv village; Nyshivtsi village; Taboriv Starostwo; estates; testament.

УДК 930.253:[070:82-1-054.72(=161.2)

К. В. РОМАНОВА*

УКРАЇНСЬКА ПОЕЗІЯ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ У ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАННЯХ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ (за документами ЦДАЗУ)

На основі документів, що зберігаються у фондах Центрального державного архіву зарубіжної україніки, досліджено історію та складено перелік українських еміграційних часописів міжвоєнного періоду, на сторінках яких друкувалися українські поети-вигнанці (Є. Маланюк, Ю. Дараган, О. Олесь, С. Черкасенко та ін.).

Ключові слова: поетична творчість українських емігрантів у міжвоєнний період; періодичні видання української еміграції першої половини ХХ ст.; Центральний державний архів зарубіжної україніки.

У Центральному державному архіві зарубіжної україніки зберігається низка періодичних українських закордонних видань ХХ ст., на сторінках яких представлено поетичну творчість українських поетів-емігрантів – як професійних, так і аматорів.

У першій половині ХХ ст. українську поезію на чужині представляли переважно колишні учасники національно-визвольних змагань – друга хвиля української еміграції. Перші літературні угруповання українців з'явилися у середині 1920-х років у Європі – у Чехословаччині та Польщі. Це, передусім, т. зв. “Празька школа”, до якої належали поети О. Бабій, Ю. Дараган, І. Ірлявський, Ю. Клен, Ю. Липа, Н. Лівицька-Холодна, О. Лятуринська, Є. Маланюк, Л. Мосендз, О. Ольжич, О. Стефанович, О. Теліга та ін. Основу школи склали колишні вояки армії УНР, інтерновані в табори, зокрема на території Польщі. Пізніше більшість українців-емігрантів переїхали до Чехословаччини, де у Празі діяли Український вільний університет, Український педагогічний інститут ім. М. Драгоманова, у Подебрадах – Українська господарська академія. У цих закладах навчалися Є. Маланюк, Н. Лівицька-Холодна, Ю. Дараган, О. Теліга, О. Ольжич, О. Лятуринська та ін.

“Пражани” не мали ні статуту, ні програми, тим не менш, їхня поезія характеризувалася спільністю концептуальних настанов, яскравим історіософізмом та націєтворчим пафосом¹. Поети “Празької школи”

* Романова Катерина Вікторівна – кандидат історичних наук, головний науковий співробітник відділу використання інформації документів Центрального державного архіву зарубіжної україніки (до 31. 01. 2018 р.).

часто публікувалися у редагованому Д. Донцовим “Літературно-науковому віснику”, що дало підстави говорити про вплив ідеолога націоналізму на їхню творчість, хоча деякі з поетів-пражан заперечували цей вплив².

Згодом частина українських літераторів знову повернулася до Польщі, де ними були засновані групи “Танк” (створена з ініціативи Ю. Липи), що стала результатом полеміки з Д. Донцовим, який недооцінював естетичну значущість художніх творів³, а також “Ми”, ініційована Є. Маланюком, Н. Ливицькою-Холодною та А. Крижанівським⁴.

Поруч із відомими представниками української еміграційної літератури міжвоєнного періоду в українській закордонній періодиці з’являлися вірші менш відомих, а іноді й зовсім невідомих, непрофесійних авторів, творчість яких може становити інтерес із точки зору вивчення настроїв у середовищі української еміграції. Такі автори нерідко публікувалися, вказуючи лише свої ініціали, або криптоніми чи псевдоніми, або ж взагалі анонімно.

Друга світова війна спричинила до третьої хвилі еміграції з України. В Європі опинилося “понад три мільйони українців, частина яких потрапила у табори військовополонених в Італії (1945–1947), потім Великобританії (1947–1948), а також сотні таборів переміщених осіб у Німеччині й Австрії, де налагоджувалася видавнича діяльність ... в цей період з’явилося 505 газет, журналів, альманахів, бюлетенів, вісників різного тематичного і типологічного характеру”⁵. Зокрема, у таборах на теренах Італії українськими військовополоненими дивізії “Галичина” видавалися часописи “Батьківщина”, “Життя в таборі”, “Троно”, “Наш шлях”, у Великій Британії виходили часописи “Відгук”, “Мета”, “Другий етап”, “Наші будні”, “Нове життя” і “Таборовик”⁶.

Найбільш активним було літературне життя українців, які опинилися у Німеччині та Австрії. Серед них, зокрема, І. Багрянний, М. Орест, У. Самчук, Ю. Шерех, Ю. Косач, Т. Осьмачка та інші. Тут певний час перебували і представники другої хвилі еміграції: Є. Маланюк і Ю. Клен. Їхніми зусиллями було організовано Мистецький Український Рух (МУР), що діяв упродовж 1945–1948 рр.⁷ Члени МУРу ініціювали видання цілої низки часописів: “Арка”, “Літаври”, “МУР”, “Літературно-науковий вісник” тощо. Ці видання були помітним проявом духовного життя українців в еміграції та ставали “місцем зустрічі” для літераторів і публіцистів із українським корінням⁸.

Однак варто зазначити, що поезія української еміграції повоєнного періоду фактично не представлена в архівних фондах ЦДАЗУ, а тому основним об’єктом дослідження статті є міжвоєнна українська еміграційна періодика, де публікувалися поети-вигнанці.

Ці видання поділено на 3 групи залежно від того, яку частину еміграції вони репрезентували. До першої включено часописи, що вида-

валися українцями, інтернованими у таборах на території Польщі та Чехословаччини (“Веселка”, “Наша зоря”, “Син України”, “Голос табору”, “Український скиталець”). У другу групу виокремлено журнали цивільної еміграції суто літературного напрямку, що виходили за кордоном і на західних землях України, які на той час перебували під владою Польщі та Румунії (“Воля”, “Літературно-науковий вістник”, “Дзвони”, “Наш світ”, “Наша культура”, “Самостійна думка”). Нарешті, у третій групі представлено видання, які були засновані громадськими організаціями та не мали спеціального літературного спрямування (“Сурма”, “Гуртуймося”, “Український самостійник”).

Окремо розглядаються сатирично-гумористичні часописи, що їх видавали українці за кордоном (“Будяк”, “Віхоть”, “Зиз” тощо).

Всі зазначені видання зберігаються у фонді “Колекція журналів, газет та бюлетенів, виданих в Україні та за кордоном” (Ф. 15). Числа часопису “Український самостійник” увійшли також до фонду “Зленко Петро Андрійович (1891–1954), український бібліограф та громадський діяч” (Ф. 10).

Значний масив періодичних видань, де публікувалися українські поети – колишні вояки армії УНР, представляють часописи, які видавалися українцями у таборах для інтернованих. За підрахунками дослідників, наприкінці 1910–початку 1920-х років видання таборової періодики нараховували 85 найменувань на території Польщі, 4 газети й журнали у Чехії, 2 вісники у Румунії (примірники яких, на жаль, не було знайдено), та 1 журнал у Єгипті⁹.

Найбільш помітним явищем у літературному житті інтернованих вояків української армії стало видання журналу “Веселка”, заснованого у польському таборі у Каліші. Навколо цього літературно-мистецького місячника згуртувалася ціла плеяда талановитих поетів: Є. Маланюк, Ю. Дараган, К. Поліщук, М. Островерха, М. Селегій, М. Чирський, Б. Базилевич, А. Листопад, В. Лімниченко та ін., які прагнули створити “поему Нації” та стати “аргонатами, що попливуть за золотим руном Держави Української”¹⁰.

У ЦДАЗУ зберігаються примірники часопису “Веселка” за всі 2 роки, що він виходив (1922–1923), окрім чисел 1, 3, 9–12 за 1922 р. Окрім вже названих авторів, на шпальтах часопису друкувалися Б. Грінвальдт, Д. Левський, Б. Гомзин. Представлено також перекладацьку творчість українських поетів, зокрема, переклади поезій П. Верлена (перекладачі М. Селегій та О. Турянський), О. Блока (перекладач М. Селегій), Ш. Бодлера (перекладач Є. Маланюк), А. Міцкевича (перекладач Д. Левський) та ін.

Поетична творчість інтернованих вояків армії УНР була представлена також на шпальтах літературно-військового тижневика “Наша зоря”, що з 1921 р. виходив у таборі в Ланцуті, а потім у Стрілково, куди

було переведено українців із Вадовиць, Ланцуту, Пикулич та Петрова¹¹. Тижневик було засновано з ініціативи командира групи військ у Ланцуті генерала О. Пилькевича¹², а кошти для цього були надані Міністерством преси і пропаганди Уряду УНР і командуванням групи інтернованих українських військ у Ланцуті¹³. Окрім публікацій з недавньої історії боротьби за українську державність та інформаційних повідомлень про діяльність уряду УНР і таборове життя, у числах журналу, які зберігаються в ЦДАЗУ¹⁴, друкувалися поетичні твори Є. Маланюка, О. Олеса (іноді під псевдонімами О. Семмо, О. Лесь, В. Валентин), А. Лебединського, О. Луцького, В. Островського, Л. Жабка-Потаповича, О. Левченка, Б. Монкевича та ін.

Серед видань, які були адресовані передусім інтернованим воякам, важливе місце посідає тижневик “Син України”. Його перше число вийшло 7 серпня 1920 р. Проте, на відміну від таборових часописів, видавався він у Варшаві як один із друкованих органів уряду УНР в екзилі, за підтримки польського уряду, який надав приміщення друкарні¹⁵. Редактором видання був поет М. Вороний, хоча, як пишуть дослідники, в його офіційній біографії факт редагування тижневика не зазначається¹⁶.

Зважаючи на те, що газета призначалася для військових, редакція обирала матеріали відповідної тематики. Тематичні напрями газети окреслені в листі М. Вороного до Департаменту преси і пропаганди уряду УНР: “1. Розмова з козаками про події в світі і про український народ та його державний лад. 2. Розмова про Україну і козака-громадянина. 3. Самостійна Україна. 4. Чого хоче Головний Отаман Петлюра та його уряд. 5. Чи є державний лад у большевиків (конституція). 6. Червоний імперіалізм (вже). 7. Коротка історія нашої війни з москалями за самостійність (1917–1920 рр.). 8. Уміння віддавати накази. 9. Що таке дисципліна. 10. Буквар. 11. Найкоротша граматики укр[аїнської] мови. 12. Збірка поезії (патріотична хрестоматія з бойових пісень і поезій)”¹⁷.

Найчастіше вірші, які вміщувалися у тижневику, публікувалися лише під ініціалами, тож встановити їхнє авторство доволі важко, тим більше, що, судячи з підписів, автори, вояки армії УНР, були не професійними поетами, а аматорами, які позиціонували себе як військових армії УНР. Про це свідчать такі підписи, як “Поручник морського куреня Н.” або визначення “козацькі вірші”¹⁸.

Тижневик проіснував майже 2 роки, але через фінансові труднощі його видання було припинено у 1921 р.

Активну видавничу діяльність вели у таборах для інтернованих на теренах Чехословаччини вояки Української Галицької армії. Першим виданням західноукраїнської еміграції у Чехословаччині стала започаткована у жовтні 1919 р. у таборі у Німецькому Яблонному (нині Яблонєць-над-Нисою, Чехія) газета “Голос табору”, яка виходила упродовж

1919–1920 рр.¹⁹ У газеті публікувалися військово-історичні матеріали, пов'язані з походами Галицької армії, ілюстрації з життя таборів та поетичні твори, авторами яких найчастіше були поети-аматори – мешканці табору (Г. Круговий, В. Копач, Т. Коваль). Дуже часто вірші інтернованих вояків публікувалися під псевдонімами (наприклад, “Герой”, “Невільник”) чи взагалі анонімно. Однак на шпальтах газети можна зустріти й імена таких відомих поетів, як О. Олесь та П. Карманський.

У 1920 р. у таборі в Ліберці налагодився випуск двотижневика, друкованого органу військової еміграції ЗУНР “Український скиталець”. Пізніше видання було переведено до табору у Йозефові, а з 1922 р. воно виходило у Відні²⁰. Ініціаторами створення журналу став “гурт високоосвічених військовиків, серед яких були генерал А. Кравс, старшини М. Дольницький, Ю. Буцманюк, М. Терлецький, Г. Куріца, В. Галан, І. Козак, П. Голинський, Я. Голота, Р. Волощук, Я. Пастернак та ін. Всі вони вийшли з галицької інтелігенції, мали досвід організації виховної роботи серед стрілецтва. Усвідомлюючи значення власного друкованого органу для умов інтернування, зуміли за короткий час самоорганізуватися й видати журнал. Коли наприкінці вересня т. р. у складі Культурно-просвітнього кружка утворилася історична секція на чолі з Я. Голотою, розпочався збір матеріалів для нового табірної видання. У жовтні засновано редакцію, до якої увійшли Я. Голота, М. Левицький, І. Іванець і Ю. Буцманюк. Упродовж місяця редколегія змогла підготувати й видати в день державного свята ЗУНР 1 листопада перший номер журналу, назву якого ... схвалило командування і керівництво Культурно-просвітнього кружка”²¹. Популярність журналу зростала: з 50 примірників у 1920 р. його наклад у 1922 р. збільшився до 1 тис. примірників, з яких у Чехословаччину надіслали 347, Канаду і США – 221, Австрію – 51, Німеччину – 22. Також журнал передплачували у Польщі, Франції, Росії, Югославії та Румунії²².

Редакція зазначала, що часопис має історико-мемуарний характер і зосереджується на історії УГА. Однак хоча мемуаристика домінувала, зміст журналу складала різножанрові твори: статті, нариси, розвідки, біографічні матеріали, хроніки, оповідання, а також поезія²³. У представлених у ЦДАЗУ числах двотижневика за 1922–1923 рр. опубліковано не лише вірші професійних авторів – В. Пачовського, П. Карманського та представника наддніпрянської України О. Олеся, а й простих вояків УГА, які не належали до літературного кола – М. Дольницького, Н. Назара, Р. Сухоставського та ін.

Паралельно з налагодженням видавничої діяльності у таборах для інтернованих українських вояків з'являються періодичні видання суто літературного напрямку в середовищі цивільної еміграції – як на українських землях, що опинилися у складі Польщі та Румунії, так і в еміграційних осередках, які почали формуватися в європейських країнах.

Зокрема, ще до завершення національно-визвольних змагань чимало українців осідає в Австрії. Саме тут у середині 1919 р. починає виходити тижневик суспільно-політичного та культурного життя “Воля”. Видавав і редагував журнал В. Піснячевський – військовий лікар за фахом, громадський діяч та публіцист. Серед членів редколегії, до якої входили З. Адельсбергер, В. Даскалюк, І. Кедрин, І. Мурський, А. Хомин та ін., були представники різних політичних течій, але сам часопис стояв на соборницьких позиціях, виступаючи проти “радянوفільства”²⁴. У тижневику публікувалися новини про події в Україні та життя українських громад в еміграції, подавався огляд політичного життя Європи та, зокрема, її ставлення до московсько-української війни. У той же час тижневик висвітлював і культурне життя українців, вміщуючи на своїх сторінках поетичні та прозові твори, зокрема, О. Олесья, П. Карманського, В. Вишиваного (Вільгельма Габсбурга-Льотрінгена) та ін.

Тижневик виходив із червня 1919 р. до листопада 1921 р. У ЦДАЗУ зберігаються ч. 6 за лютий 1920 р. та ч. 2 за квітень 1921 р., у яких опубліковані вірші В. Вишиваного, М. Вороного, К. Поліщука та В. Островського.

Одним із найпомітніших видань в історії української преси є “Літературно-науковий вістник” (“ЛНВ”) – місячник літератури, науки й суспільного життя. У фондах ЦДАЗУ зберігаються кілька чисел цього часопису за 1922 р. (травень–серпень).

На момент 1922 р. журнал вже мав цікаву і доволі тривалу історію, яка почалася ще наприкінці ХІХ ст., коли на українських землях активізувалося національне життя, передусім у громадській, культурній та науковій сферах. Провідну роль у цих процесах відіграло львівське Наукове товариство ім. Т. Шевченка, очолюване М. Грушевським. Саме завдяки ініціативі видатного вченого з січня 1898 р. розпочинається видання часопису всеукраїнського масштабу, яким став “ЛНВ”. До редакційного комітету, окрім М. Грушевського, входили І. Франко, О. Борковський, О. Маковей²⁵. І саме М. Грушевському, завдяки його широкому світогляду, вдалося зробити з журналу “орган, що зайняв найповажніше місце в історії розвитку українського літературно-наукового життя, національно-суспільної думки”²⁶.

Журнал виходив регулярно до 1914 р. – спочатку у Львові, з 1906 р. у Києві. Роботу над виданням “ЛНВ” перервала Перша світова війна, але з початком Української революції упродовж 1917–1919 рр. журнал знову почав видаватися у Києві – вже під редакцією О. Олесья. Друге відродження сталося після завершення національно-визвольних змагань – 1922 р. у Львові, де “ЛНВ” виходив до 1932 р. Видання журналу було поновлене з ініціативи члена Начальної колегії Української військової організації Ю. Полянського²⁷. Головним редактором часопису було призначено Д. Донцова. Політичні уподобання головного ре-

дактора, ідеолога українського націоналізму, відбилися й на характері журналу, в якому збільшилася частка публіцистичних та історико-мемуарних матеріалів. Однак попри ідеологічну спрямованість “ЛНВ” вважався позапартійним органом, з яким співробітничали відомі публіцисти, письменники і науковці, зокрема О. Бабій, В. Біднов, Я. Гординський, О. Грицай, Ю. Косач, І. Крип’якевич, Ю. Липа, Є. Маланюк, О. Назарук, І. Огієнко, Є. Онацький, У. Самчук, С. Сірополко, В. Січинський та ін.²⁸

У наявних у ЦДАЗУ числах часопису за 1922 р. публікувалися С. Черкасенко (під псевдонимом П. Стах), В. Бобинський, О. Бабій, Ю. Липа, Б. Лепкий, Ю. Шкрумеляк, В. Самійленко, Р. Купчинський, А. Павлюк, М. Курах, М. Рудницький. Переклади французьких поетів Е. Верхарна, П. Верлена та Ж. Мореаса опублікували на сторінках місячника О. Луцький та М. Вороний.

Останнє число часопису вийшло у липні 1932 р. Упродовж всієї своєї історії “ЛНВ”, як зазначають дослідники, виступав як “всеукраїнський науковий орган, концентрований вияв української культури як у сфері красного письменства, так і суспільно-політичної думки та літературознавчих студій і мистецтвознавчих досліджень. Часопис намагався підтримувати політичну і культурну соборність України та єдність українського народу. Опубліковані у “ЛНВ” матеріали відіграли виняткову роль у формуванні ідеології українського національного руху та розвитку модерної української літератури”²⁹.

На ідеологічних позиціях, відмінних від “ЛНВ”, стояв літературно-науковий місячник католицького спрямування “Дзвони”, який виходив також у Львові упродовж 1931–1939 рр. Головою редакційної колегії був Й. Сліпий, тому не дивно, що журнал виступав також проти атеїзму і матеріалізму та базувався на ідеях державницької школи В. Липинського³⁰. Щодо літературознавчої позиції, то, як зазначають дослідники, журнал спирався на концепцію ідейно-етичного естетизму, розроблену М. Гнатишаком, одним із співавторів журналу, відомим істориком української літератури, який наголошував, що література формує суспільне життя, а тому письменник морально відповідальний за свої твори, а етичний та естетичний критерії є нерозривно пов’язані³¹. На цих позиціях стояв і відповідальний редактор “Дзвонів” П.-М. Ісаїв, публікуючи матеріали, які відповідали концепції видання. Загалом журнал публікував поетичні й прозаїчні твори, переклади, наукові статті, рецензії, бібліографічні та хронікальні матеріали. На його сторінках друкувалися поезії Б.-І. Антонича, С. Гординського, Б. Лепкого, Г. Костельника, Б. Кравціва, Ю. Липи, В. Пачовського³². У чч. 7–8 за жовтень і листопад 1931 р., які зберігаються у фондах ЦДАЗУ, опубліковано поетичні твори Б.-І. Антонича, Б. Гомзина, В. Лашенка, А. Вартового.

Проблеми українського літературного життя за межами окупованої більшовиками України розглядалися на шпальтах ілюстрованого літературного та популярно-наукового тижневика “Наш світ”, який виходив у Варшаві з квітня 1924 р.³³ Редактором видання був В. Островський, письменник та видавець. Тижневик висвітлював події культурного, релігійного та суспільно-політичного життя українців, які мешкали на польському терені. Помітне місце у журналі посідали поетичні твори українських поетів – як оригінальні, так і перекладні.

У примірниках журналу за 1924 р., які зберігаються в архіві – а це ч. 1–4 (квітень) та ч. 7–18 (травень, червень, грудень) – опубліковано вірші самого В. Островського, К. Поліщука, М. Вороного, А. Павлюка, Р. Купальського, А. Падоліста, Є. Маланюка, О. Олеса, а також поетичні твори східних поетів І. Месихі та Дж. Румія у перекладі В. Заїкіна.

У 1925 р. “Наш світ” почав видаватися у Львові та Луцьку, а в 1926 р. часопис був об’єднаний із журналом “Духовна бесіда” та почав виходити під назвою “Наша бесіда” як ілюстрований двотижневик літератури, науки й суспільного життя³⁴. В архіві останнє видання представлено лише одним числом за червень 1926 р., у якому було опубліковано 2 поетичні твори: вірші І. Шумського “Ридають зорі” та А. Карашевича “Одужання”.

У 1935 р. видання часопису під старою назвою “Наш світ” було відновлено у Луцьку. Як і раніше, видавцем був В. Островський, який зберіг за журналом його загальне літературно-мистецьке спрямування³⁵. Останнє число часопису вийшло у червні 1936 р.

Яскравим явищем в історії еміграційної української періодики, незважаючи на свою трирічну історію – з 1935 р. до 1937 р. включно – став науково-літературний місячник “Наша культура”. Ініціатором його створення, редактором і видавцем був І. Огієнко, видатний вчений та церковний і громадський діяч. “З самого початку видання журнал було задумано як науковий, а також як елітарний, як засіб єднання кращих наукових умів української нації. Журнал видавався поза межами України (у Варшаві), тому й мислився як орган вільної наукової думки, не зашореної більшовицькою ідеологією”³⁶.

Виступаючи передусім як видання наукового характеру, часопис об’єднав видатних українських учених, що мешкали поза межами більшовицької України. Серед членів редакційної колегії були, зокрема, історики літератури К. Студинський, О. Колесса, Л. Білецький, етнограф Ф. Колесса, мистецтвознавець В. Січинський, соціолог та націолог О. Бочковський. У той же час значне місце посідали матеріали літературознавчого спрямування та публікувалися поетичні твори українських поетів-емігрантів. В ЦДАЗУ зберігається кілька чисел “Нашої культури” (квітень, липень–вересень 1935 р.), у яких було вміщено вірші С. Черкасенка, О. Олеса, Б.-І. Антонича, Б. Лисянського.

На Буковині, що у міжвоєнний період входила до складу Румунії, членами академічного товариства “Чорноморе”, яке мало місцем осідку Чернівці, у січні 1931 р. видається перше число літературно-наукового та суспільно-політичного місячника “Самостійна думка”. Місячник мав націоналістичне спрямування, а першим його редактором став один із засновників видання С. Никорович³⁷. Згодом журнал редагував Д. Квітковський, також член “Чорноморе”, а в останні роки, на думку деяких дослідників, принципи редакційної політики визначав О. Ольжич³⁸.

У редакційній статті першого числа “Самостійної думки” визначалися основні засади журналу. Наголошувалося, що він є всеукраїнським та позапартійним, а головною метою його було просвітянство передусім українців Буковини. Журнал був досить авторитетним виданням, про що свідчать імена його дописувачів: М. Шаповал, С. Черкасенко, С. Русова, П. Котович, Є. Онацький, Д. Андрієвський та ін.³⁹

Авторами поетичних творів, які опубліковані у числах за квітень – грудень 1934 р., наявних у фондах ЦЗДАЗУ, стали Б. Гомзин, Я. Косарич, М. Чирський, О. Ольжич, С. Черкасенко (під псевдонімом П. Стах), В. Гренджа-Донський, О. Печеніг, Я. Рудик, Ф. Могіш (під псевдонімом Боевир). Тут також було надруковано поему А. Згорянича “Білас і Данилишин”, віршовані драми О. Задуми “Відплата” та С. Черкасенка “Северин Наливайко” (дія 4-а).

Своє існування часопис припинив у 1937 р.

Перебуваючи за межами Батьківщини, активні учасники Української революції, більшість яких лишалися вірними ідеї незалежної України, вважали за необхідне продовжувати боротьбу за визволення українських земель від більшовицької влади. Утім, еміграційна спільнота не була одноставною у методах цієї боротьби, а, отже, на теренах Європи, у США та Канаді у міжвоєнний період виникають різні громадсько-політичні угруповання. Деякі з них мали власні друковані органи, матеріали до яких добирались відповідно до ідеологічної спрямованості видання.

Ще у 1920 р. на території Західної України з ініціативи старшин Січових Стрільців та Української Галицької армії утворилася нелегальна військова формація – Українська військова організація (УВО)⁴⁰. Стоячи спочатку на позиціях ведення збройної боротьби за визволення України – як її західної частини, що в результаті Варшавського договору 1920 р. опинилася під владою Польщі, так і східної – окупованої більшовиками, згодом УВО почала приділяти увагу й ідеологічним методам боротьби. Зокрема, постало питання про важливість систематичного поширення ідей УВО серед українського населення та роботи з молоддю. Вирішити його дозволяло створення власного друкованого органу, яким став часопис УВО “Сурма”, що у 1927–1928 рр. видавався у Берліні, а у 1928–1934 рр. – у Каунасі. Перше число журналу реда-

гував І. Гиж, два наступні – О. Сенік, із четвертого номера головним редактором став В. Мартинець. У Литві видавцем “Сурми” був представник УВО й Організації українських націоналістів при литовському уряді І. Рев’юк⁴¹.

Часопис видавався накладом 10 тис. примірників. Статті “Сурми” “розповідали про ідеї та програмні засади УВО, для чого існує ця організація, хто її очолює, якими методами діє, з ким співпрацює, хто її вороги та вороги України, ставлення організації до держав-сусідів, відношення до полонофільства, радянофільства й угодовства, щоб населенню була зрозумілою уся складність тогочасної ситуації та шлях до головної мети українців – здобуття власної держави”.

Публікувалися у часописі й поетичні твори, зазвичай без зазначення авторства, які мали виразне ідеологічне забарвлення. У ЦДАЗУ зберігаються вибрані числа за 1928–1931 рр., у яких надруковано такі вірші: “Україні” (листопад 1929 р.), “Наші могили” (травень 1930 р.), “Тіми” (липень 1931 р.), “Як сурма громом кликне...” (вересень 1931 р.), “Сурма сурмить...” (жовтень–листопад 1931 р.).

Цілковито чітке ідеологічне спрямування мав часопис військово-громадської думки “Гуртуймося”, заснований полковником армії УНР В. Филоновичем та сотником української армії, геральдистом, автором нагород УНР Хреста Симона Петлюри та Воєнного Хреста М. Битинським. Видання підтримувало екзильний уряд УНР, але “основну увагу приділяло висвітленню суспільно значимих для українців військово-політичних подій”. Редакція прагнула готувати тематичні випуски. Упродовж майже десяти років, коли виходив журнал (1929–1938), було видано, зокрема, числа, присвячені пам’яті С. Петлюри, проголошенню IV Універсалу Українською Центральною Радою, бою під Крутами, воякам армії УНР, які загинули під Базаром, тощо. Відповідно до тем, на сторінках часопису друкувалися вірші самих редакторів журналу М. Битинського (під псевдонімом М. Оверкович) та В. Филоновича, а також інших поетів української еміграції: О. Олеся, О. Печеніга, О. Стефановича. Зокрема, у першому числі часопису за 1935 р., який зберігається у ЦДАЗУ, під іменем М. Оверкович було надруковано вірш “Зимовий Анабазіс”, присвячений події з історії війська УНР, відомій під назвою “Трикутник смерті”, а у числі 1–2, яке було присвячене пам’яті С. Петлюри, опубліковано поетичні твори О. Стефановича “Багряна піраміда”, В. Филонович “Відспівав кулемет пісні...”, “Похмури, зморщене чоло...”, М. Битинського “Лицар честі (Присвячується бл. пам. С. Петлюрі)”.

У 1935 р. на З’їзді Ради Союзу Українських Провінціальних Організацій (СУПО) в ЧСР, до складу якого входили переважно вояки армії УНР, які заявляли про себе як про самостійників, було вирішено видавати часопис під назвою “Український самостійник” (виходив з 1935 р.

до 1938 р.) Перші числа часопису були видані у Ліберці, а згодом він друкувався у Празі. Мета видання була визначена у програмній статті “Спільними силами”, надрукованій у першому числі часопису: “Наша праця прямуватиме до внесення культурного світла і національної свідомости до найбільше досі занедбуваних кругів української еміграції в Чехословаччині: на селах, у містечках, на фабриках і в господарствах” .

Часопис не мав літературного спрямування, а тому вірші друкувалися на його сторінках нерегулярно. Здебільшого їх автори лишалися невідомими, вірші ж професійних поетів зазвичай були передруками з більш ранніх видань, як, наприклад, вірші Г. Чупринки “Памяти Генія” або С. Черкасенка “Перекотиполе” .

Цікавим фактом в історії офіційного видання УНР в екзилі тижневика “Тризуб”, що виходив у Парижі з 1925 р. до 1940 р., є публікація у ньому сатиричних віршів, автором яких був О. Олесь. Публікації часопису висвітлювали суспільно-політичні та культурні процеси в еміграційному середовищі та на теренах Західної України, містили критику радянської політики стосовно України та інших окупованих більшовиками територій. Одним із інструментів цієї критики виступала сатирична поезія. Упродовж 1928–1931 рр. у “Тризубі” у рубриці “Маленький фельетон” О. Олесем було опубліковано близько двох десятків сатиричних віршів під псевдонімом “В. Валентин” (або В. В.), як спрямованих проти радянської системи, так і пов’язаних з негараздами в самому еміграційному середовищі.

Сатиричні віршовані твори публікувалися і в інших періодичних виданнях, які вже було розглянуто вище: “Наша зоря”, “Воля”, “Голос табору”.

Існували й спеціальні сатирично-гумористичні часописи українців-емігрантів. Тут у віршованій формі подавалися гострі оцінки суспільно-політичних подій, критикувалися громадсько-політичні діячі, рідше висміювалися певні побутові моменти еміграційного життя. Зазвичай вірші у цих виданнях друкувалися під псевдонімами чи взагалі анонімно.

Одним із перших гумористичних видань української еміграції був студентський часопис “Віхоть”, який виходив у Празі упродовж 1921–1922 рр., висвітлюючи у комічній формі різні сторони студентського життя.

У цей же період у Львові видавався гумористично-сатиричний ілюстрований двотижневик “Будяк” за редакцією Д. Кренжаловського та Р. Голяна. На відміну від попереднього видання, часопис приділяв увагу суспільно-політичним проблемам, концентруючись, зокрема, на питаннях польсько-українських відносин, через що нерідко цензура вилучала ті чи інші матеріали . У виданні часопису брали участь О. Бабій, Ю. Шкрумеляк (Смик, Ю. Ігорків), І. Ліщинський, М. Копольський

(М. Коно), Л. Лепкий (Лев Швунг, Лем), Р. Купчинський, Л. Хомин, П. Ковжун та ін. Окрім власне сатиричних віршів, у “Будяку” друкували також і лірику, наприклад, у примірниках часопису з фондів ЦДАЗУ опубліковано поетичні твори Г. Чупринки “Зі заповіту”, а також Л. Лепкого та В. Бобринського, присвячені Великодню.

Упродовж 1924–1933 рр. у Львові виходив двотижневик (пізніше – місячник) під назвою “Зиз”, який редагували О. Боднарівч, а з другого числа за 1925 р. – Л. Лепкий. На цій посаді він перебував майже 4 роки, залучивши за цей час до видання часопису багато талановитих особистостей: художників М. Бутовича, П. Ковжуна, П. Холодного-молодшого, Е. Козака; публіцистів і письменників Р. Купчинського, М. Рудницького, Т. Крушельницького, Є. Пеленського, Т. Курпіту, Ю. Шкрумеляка та ін.

Журнал користувався популярністю серед читачів, висвітлюючи події тодішнього життя і, як і “Будяк”, час від часу потерпав від польської цензури. Більшість віршів публікувалися у часописі анонімно чи під псевдонімами, наприклад “Зиз” (Л. Лепкий) чи Галактіон Чіпка (Р. Купчинський).

Наведений у статті огляд часописів української еміграції міжвоєнного періоду дозволяє визначити їх як цінне джерело з історії української літератури ХХ ст. Еміграційна поезія, представлена іменами Є. Маланюка, Ю. Дарагана, О. Олеся, С. Черкасенка та ін., стала одним із найяскравіших явищ не тільки літературного життя українського зарубіжжя, а й національної літератури загалом. Умови перебування в інонаціональному середовищі не були простими, але на відміну від українських радянських поетів українські поети-емігранти лишалися вільними як митці. У той час як в Україні, як і по всьому СРСР, єдиним офіційним стилем мистецтва було проголошено соціалістичний реалізм, вони мали свободу не тільки творчого самовираження, а й декларування своїх політичних переконань. Публікація поетичних творів українських поетів на сторінках еміграційних періодичних видань дозволяла їм у повній мірі реалізувати свій творчий потенціал, а водночас ставала засобом збереження національної культури та національної ідентичності в умовах еміграційного життя.

¹ Літературознавча енциклопедія: у 2-х т. Київ, 2007. Т. 1. С. 263.

² Там само.

³ Там само С. 458.

⁴ Там само. С. 41.

⁵ *Сидоренко Н. М.* Українська таборова преса першої половини ХХ століття: проблеми національно-духовного самоствердження: автореф. дис. ... докт. філолог. наук: 10. 01. 08 / Сидоренко Наталія Миколаївна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2000. С. 12.

⁶ Там само.

⁷ Літературознавчий словник-довідник. Київ, 2007. С. 471.

⁸ *Сидоренко Н. М.* Українська таборова преса першої половини ХХ століття: проблеми ... Зазнач. праця. С. 13.

⁹ Там само. С. 10.

¹⁰ Там само. С. 10–11.

¹¹ *Голубнича Ю. В.* ““В боротьбі виростає сила...”. Культурно-освітня діяльність вояків інтернованої Армії УНР в Польщі як чинник боротьби за українську державність (1921–1924 рр.)” // *Studia politologica Ucraino-Polona*. 2014. Вип. 4. С. 221. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Spur_2014_4_28 (дата звернення: 12. 04. 2018).

¹² *Голубнича-Шленчак Ю. В.* Видавнича діяльність інтернованої армії УНР у таборах Польщі (1920–1924 рр.) // *Вісник Черкаського університету*. 2016. № 3–4. С. 115.

¹³ *Голубнича Ю. В.* “В боротьбі виростає сила...”. Культурно-освітня діяльність вояків... Зазнач. праця. С. 220.

¹⁴ Повний перелік поетичних творів, опублікованих у періодичних виданнях із фондів ЦДАЗУ див. у додатку.

¹⁵ *Сегеда С. П.* Проблеми виникнення та становлення закордонної військової преси УНР (на прикладі часопису “Син України” (1920–1921 рр.) // *Гілея. Науковий вісник*. Київ, 2010. Вип. 39. С. 88.

¹⁶ Там само.

¹⁷ Там само. С. 92.

¹⁸ ЦДАЗУ (Центральний державний архів зарубіжної україніки). Ф. 15. Оп. 2. Спр. 35. Арк. 32зв., 34зв.

¹⁹ *Брайлян Н.* Періодичні видання української еміграції у Чехословаччині (1919–1929 рр.): динаміка розвитку, кількісні параметри // *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*. 2014. Вип. 4. С. 75.

²⁰ Там само.

²¹ *Фуртес О.* Історико-мемуарний літопис УГА “Український скиталець” 1920–1923 рр. // *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 17/2008. С. 130–131. URL: <http://www.inst-ukr.lviv.ua/files/17/170Furtres.pdf> (дата звернення: 12. 04. 2018).

²² Там само. С. 131.

²³ Там само.

²⁴ *Песчаній О. О.* Воля // *Енциклопедія історії України*: Київ: Наукова думка, 2003. Т. 1. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Volia_tyzhnevuk_z (дата звернення: 12. 04. 2018).

²⁵ *Домбровська Л., Гулак В.* Журнал “Літературно-науковий вісник” (1898–1932) – правдиве свідчення доби // *Вісник Книжкової палати*. 2013. № 11. С. 30.

²⁶ *Животко А.* Історія української преси / упоряд., авт. іст.-біогр. нарису та приміт.: М. С. Тимошик. Київ: Наша культура і наука, 1999. 368 с. (“Літературні пам’ятки України”). С. 149.

²⁷ *Ясь О. В.* Літературно-науковий вісник // *Енциклопедія історії України*. Київ: Наукова думка, 2009. Т. 6. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Literaturno_naukovy_vistnyk (дата звернення: 12. 04. 2018).

²⁸ Там само.

²⁹ *Домбровська Л., Гулак В.* Журнал “Літературно-науковий вістник” (1898–1932)... Зазнач. праця. С. 31.

³⁰ *Льницький М. М.* Дзвони // Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, 2004. Т. 2. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Dzvony> (дата звернення: 12. 04. 2018).

³¹ *Комариця М. М.* Українська “католицька критика”: естетичні засади та ідеологічний контекст: автореф. дис. ... д-ра філолог. наук: 10. 01. 01 / Комариця Мар’яна Миколаївна; Інститут літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України. Київ, 2008. С. 6.

³² *Льницький М. М.* Дзвони...Зазнач. праця.

³³ *Кравченко С. І.* Періодичні видання Польщі 20–30-х років ХХ століття у світлі суспільно-культурних процесів міжвоєнної доби: літературна комунікація, польсько-український діалог. Луцьк, 2009. С. 146.

³⁴ Там само. С. 148.

³⁵ Там само.

³⁶ *Сохацька Є. І.* Іван Огієнко – будівничий нації (за матеріалами “Нашої культури”) // Вісник Житомирського педагогічного університету. Житомир, 2002. Вип. 9. С. 32.

³⁷ *Василик Л. Є., Попович Ю. В.* Місячник “Самостійна думка” та тижневик “Самостійність” – речники українського життя на Буковині у міжвоєнний період // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2011. Серія “Соціальні комунікації”. № 968. Вип. 3. URL: http://www-philology.univer.kharkov.ua/nauka/e_books/visnyk_968/content/vasylyk_popovych.pdf (дата звернення: 12. 04. 2018).

³⁸ Там само.

³⁹ Там само.

⁴⁰ *Книш З.* Українська Військова Організація // Енциклопедія українознавства. Париж, Нью-Йорк, 1980. Т. 9. URL: <http://litopys.org.ua/encycl/euui261.htm> (дата звернення: 12. 04. 2018).

⁴¹ *Чеченко Ю. А.* Сурма, український часопис // Енциклопедія історії України. Київ: Наукова думка, 2012. Т. 9. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Surma> (дата звернення: 12. 04. 2018).

⁴² *Галайко Б. М.* Часопис “Сурма” – пресовий орган пропаганди Української військової організації // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”. Львів: Видавництво Національного університету “Львівська політехніка”, 2008. № 612. Держава та армія. С. 115.

⁴³ *Власенко В. М.* “Тут повстали нові Карпатські Крути” (До біографії автора спогадів “Березневі дні Карпатської України” Василя Филоновича // Сумський історико-архівний журнал. Суми, 2009. № VI–VII. С. 144.

⁴⁴ Там само. С. 144–145.

⁴⁵ ЦДАЗУ. Ф. 10. Оп. 1. Спр. 175. Арк. 1.

⁴⁶ Там само. Арк. 44, 71зв.

⁴⁷ Детальніше див.: *Власенко В. М.* “Переконаний в тому, що правда вище всього” (Олександр Олесь і паризький тижневик “Тризуб”: листування) // Сумський історико-архівний журнал. Суми, 2009. № VI–VII. С. 79–98.

⁴⁸ Романюк М. М. Будяк // Енциклопедія сучасної України. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=36583 (дата звернення: 12. 04. 2018).

⁴⁹ Там само.

⁵⁰ Стрілець Н. Лев Лепкий – редактор та дописувач гумористичного журналу “ЗИЗ”. URL: <http://www.lepkiy.te.ua/index.php/uk/statti-ta-uchast-u-konferentsiiah/20-lev-lepkuu-redaktor-ta-dopysuvach-humorystychnoho-zhurnalu-zyz> (дата звернення: 12. 04. 2018).

⁵¹ Там само.

Додаток

ПОЕТИЧНА ТВОРЧИСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИЧНИХ ВИДАНЬ МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ (перелік документів із фондів ЦДАЗУ)

І. Таборіві видання

1. “Веселка”

Каліш, ч. 2, червень 1922 р.; ч. 4–8, серпень–грудень 1922 р.
ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 65.

Число 2

Зубенко І. (І. З-ко)*. “Краса”, закінчення віршованої п’єси “Шлях до волі”.

Грива М. “Моя душа – поганський храм...”.

Селегій М. “Зірки в струмці”, “Сон”.

Варавин О. (Падолист А.). “Яснонадійність”.

Б. Борис. “Гала”.

Блакитний І. “На балю”.

Дараган М. “На могилі сестер”.

Айдарів М. “В очах – безодня...”.

Грінвальдт Б. “Сонце заходить”.

Дараган Ю. “Малуша”, “Київ”.

Число 4

Варавин О. (Падолист А.). “Зазив”, “З тобою”.

Грива М. “У пінний плес...”.

Л-о І. “Старе”, “Глянула...”.

Осика М. “Угодниче!”, “Тінь”.

Дараган Ю. “Вечір”, “Похід”.

Грінвальдт Б. “Хуртовина”, “В танку життя”.

Маланюк Є. “Лист”, “Закаменіла решта днів...”.

Шиш Л. “В безмежнім просторі...”, “Стоять закуті...”, “Деся далеко чути співи...” (з циклу “Величний храм величних дум”).

Селегій М. “Звалився додолу сміх...”, “Хвилини”.

* У дужках подається прізвище чи псевдонім, під яким опубліковано твір автора.

Борис Б. “З казок лісу”, “Привіт”.
 Конопацький В. “Вони невинні”.
 Блакитний І. “Із “Стрибога””.
 Левський Д. “Дайте співу та мельодій...”.

Число 5

Маланюк Є. “Жовтень”, “Кафе”, “Вокзал”; “Альбатрос” (переклад вірша Ш. Бодлера).

Б. Борис. “З казок лісу”, “Громи”.
 Монтрезор А. “В вікні залізні ґрати...” (з циклу “Під чужим небом”).
 Л-о І. “Всі вікна борнзом...”.
 Загоруйко П. “Крик у ночі”.
 Левченко С. “Скуто тут у кайдани калені...” (з циклу “Весняні настрої”).

Осика М. “Дніпро з Хортицею...”.
 Дараган Ю. “Заходе день...”; “Свати” (із циклу “Луна минувшини”).
 Грінвальдт Б. “Череп Святослава”, “Лірами, громом...”.
 Варавин О. (Падолист А.). “В сутінку вечора”, “Мрії”.
 Левський Д. “Як мрія блискавка ясніла...”.
 Грива М. “Де ви?..”.

Число 6–8

Меріям. “Лінивим кроком осінь входить” (із циклу “Вона умерла”); “Вечір”.

Маланюк Є. “Осіння молитва”, “Держава жовтня”.
 Селегій М. “Осіння тривога”, “29 жовтня”.
 Зубенко І. (З-ко І.). “Осінь”, “Літо”.
 Дараган Ю. “Осінь”; “Ольга” (з циклу “Луна минувшини”).
 Павлюк А. “Осінь”, “На кладовищу”.
 Гомзин Б. “У довгій ночі”.
 Ельде Л. “В осени”.
 Варавин О. (Листопад А.). “Осінні сонети” (з циклу “На хвилях одгуку”); “Тасмність ночі”.

Загоруйко П. “Дзвони”.

Лімниченко В. “Напотужмо блиск світанку!..”; поетично-прозовий твір “На верхах”.

Осика М. “Розграблений Храме!”, “І як во дні они...”.
 Петрійчук Р. “Перстень глибин”.
 Монтрезор А. “Пішла дума полем...” (із циклу “Під чужим небом”).
 Борис Б. “Русалка”.

Л-о І. “В останнє продзвонили хмари...”; “І місяць білий” (переклад вірша П. Верлена).

Конопацький В. “Надуті чайми”.
 Шиш Л. “Я часами чую згуки...”.
 Шевченко С. “Осінь”.
 Грінвальдт Б. “Тами”.
 Лан П. “Під вражінням”.
 Подоляк М. “Водоспад”.

2. “Веселка”

Каліш, ч. 1–12, січень–грудень 1923 р.
ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 66.

Число 1

Левський Д. “22 січня”.
Б. Борис. “9 січня 1918 р.”.
Лімниченко В. “22 січня 1918 р.”.
Зубенко І. (З-ко І.). “22.1.1918–1923 р.”.
Карманюк О. “Моє хотіння”.
Л-о І. “Провісти діла”.
Лан П. “Ідем”.
Ратич С. “Духам владних”.
Осика М. “Дольорозо-піано”.
Скаський Р. “По січі додому вертали жовінри...”.
Маланюк Є. “Чорне”.
Гомзин Б. “Вам пісню заспівати...”.
Селегій М. “Косарі”.
Павлюк А. “З старого зшитку”.
Варавин О. (Листопад А.). “Присяга”.

Число 2–3

Подоляк М. “Незабутньому Шевченкові”.
Сірий П. “В 62 роковини смерти Тараса Шевченка”.
Б. Борис. “Лютове”.
Ельде Л. “На весні”.
Селегій М. “Парад”.
Білопільський А. “Більш нічого не треба”.
Маланюк Є. “Утома”, “У великодню ніч”.
Блакитний І. “Крізь грюкіт громів...”.
Грива М. “Промінь”, “Кишенькове”.
Осика М. “Маріє! Пречисто...”.
Лімниченко В. “Заколишу на тройзіллях...”.
Зубенко І. (З-ко І.). “Вогник Іванової ночі”.
Варавин О. (Листопад А.). “Сніжнокраплисте”.
Монтрезор А. “Ридання... Скрегіт струн”.
Дараган Ю. “У Празі” (з циклу “Біль”).
Ромен Л. “Дніпрова наука” (з циклу “Туга за міццю”).

Число 4–6

Осика М. “Рефлексії”.
Л-о І. “Вечірнім смуткам сині ранки”.
Павлюк А. “Дзвони днів”, “Біль. Самотність”.
Селегій М. “М. Гриві”.
Дараган Ю. “Гойдається місяць на хвилях...”, “Лист (Євгенові Маланюкові)”, “В степу безкрайому...”, “Літо”.
Варавин О. (Падолист А.). “Підем, Панно, у простори”, “Я дужий”, “Л. Д.” (з циклу “На крилах весни”).

Маланюк Є. “Максимові Рильському”, “Чужа весна”, “Творчість”; “Очікування”, “Жнива” (з циклу “Євангелія піль”); “Людина й море” (переклад вірша Ш. Бодлера).

Грінвальдт Б. “Малюнок”.

Меріям. “Понісся тихий шум...”.

Левський Д. “Рояль... троянди...”.

Турянський О. “Молода жінка до свого чоловіка” (переклад вірша Арнольда), “Намогильний напис” (переклад вірша А. де Кентала), “Сон, як чорна тінь...” (переклад вірша П. Верлена), “Заклик” (переклад вірша Г. Гервега).

Селегій М. “По днях минали дні весною...” (переклад вірша О. Блока), “Ariette” (переклад вірша П. Верлена), “Най доні – світа...” (переклад вірша П. Фора).

Губенко О. “На роздоріжжі”, “Коло рояля”.

Леськович-Гуцул Р. “Ніч в Чорногорі”.

Кубачівський Г. “Вечір”.

Блакитний І. “Після дощу”.

Б. Борис. “За дротами”.

Дажбожич. “Нового завтра луни”.

Ромен Л. “Осередок”, “Мій плач”.

Гомзин Б. “Вмерлі боги”.

Число 9–10

Левський Д. “Альпухара” (переклад вірша А. Міцкевича).

Павлюк А. “Так. Пяніли сухотні нарциси...”, “На порозі”.

Дажбожич. “Срібносиня легенда”.

Маланюк Є. “Сьогодні”, “Завтра”.

Лімниченко В. “На плесо ясне”.

Число 11–12

Атаманюк В. “Присвята” (з циклу “Сільське”).

Стефанович О. “Мить”.

Павлюк А. “Вмирання”.

Загул Д. “Не крик архангельської сурми...” (з книги “Сурмач”); “Реквієм”.

Варавин О. (Падолист А.). “Тільки день починає вмирати на сході...”, “В саду зажеврилося листя...” (з циклу “Розгойдане серце”).

Маланюк Є. “Лист – відповідь Юрієві Дараганові”, “Не треба мрій...”.

Миронюк Л. “Небо зорі злотом збили...”.

Дараган Ю. “Хорти по стінах...”, “Чорне”.

Осика М. “На передодні...”.

Дажбожич. “Тільки натяк...”.

Подоляк М. “Марить грім в далекому тумані...” (із циклу “Перед бурею”).

Селегій М. “Соловійовий сад” (переклад вірша О. Блока).

3. “Наша зоря”

Ланцут, ч. 5, березень 1921 р.; Ланцут, Стрілково, ч. 7–20, квітень–грудень 1921 р.; ч. 21–22, 1922 р.; ч. 25–28, червень–жовтень 1922 р.; ч. 29–30, січень 1923 р.

ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 71.

Число 5

Луцький О. “Битва” (переклад вірша Ф. Сологуба).
Олесь О. (О. Лесь). “Ритмотавтологія (Футурпародія)”.
Тупкало Г. “Чайка (з московської)”.
Лебединський А. “На теми дня”.

Число 7–8

Островський В. “Сваріться, брати!”.
Тупкало Г. “Згадка почесна”.
Автор не встановлений (за підписом “Кузьма Дрючок”). “Вістничанам”.

Число 9

Б. Г. “Контрасти”, “Хуторянська” череда (шарж”).
Автор не встановлений (за підписом “Кузьма Дрючок”). “Мудрість життя (За Апухтіним)”.

Число 10–11

Лебединський А. “Молитва”, “Їду я на возі...”.
Тупкало Г. “Хвилі жалоби”.
Автор не встановлений (за підписом “Кузьма Дрючок”). “Птичник”.

Число 12

Лебединський А. “Арабська казка”.
Жабко-Потапович Л. “Дама в чорному”.
Б. Г. “Революція”.
Лоханський С. “До мого брата “задротянця”.

Число 13

Лебединський А. “Таки прийшла”.

Число 14

Олесь О. (О. Семмо). “Тіні минулого...”.

Число 15

Маланюк Є. “Чорна ніч над твоїми обшарами...”.
Тупкало Г. “Він переміг”.
Миргородець А. “У хвилі зневіря...”.

Число 16–17

Маланюк Є. “В ці дні”.
Дячук-Дяченко М. “В потязі”.

Число 18–20

Левченко О. “Синові України”.
Маланюк Є. “Ганні Ф.”.
Лебединський А. (А. Л-кий). “Минулих днів, біжучих і настанних...”.

Число 21–22

Монкевич Б. “Акорди”.
Маланюк Є. “Гр. N.N.”.
Лебединський А. “Уривок з початої і неокінченої історії України”.

Число 25

Лебединський А. “Борець”.

Жабко-Потапович Л. “Із В. Гюго”.

Число 26–27

Лебединський А. “Дніпро” (“Уривок з початої і неокінченої історії України”).

Тупкало Г. “Я на хвилях чорносірних...”, “Коли зможеш – пізній...”.

Число 28

Павлюк А. “Кинув білим жалем першої сніжинки...”.

Число 29–30

Лебединський А. (А. Л.). “Тому й не дивуйте...”.

Д-[Ф.]-к К. “Плугом важким...”.

Маланюк Є. “Зимове свято”.

4. “Син України”

Варшава, ч. 1–2, 7–14 серпня 1920 р.; ч. 4, 28 серпня 1920 р.; ч. 5–7, 4–18 вересня 1920 р.; ч. 9–11, 2–16 жовтня 1920 р.

ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 2, спр. 35.

А. М. “Дух Вернигори”.

П. В. “Орленята”.

А. М. Зашуміли крила.

Н. (поручник морського куреня) “Любить треба міцно свою Україну...”.

Козацькі вірші “Похідна пісня 24-го стріл. куріня” (“Славний батько наш Петлюра...”).

Гура В. “Гей, на коні!...”.

Гудима Ф. “Пісня чорних запорожців”.

5. “Голос табора”

Німецьке Яблонне, ч. 1–10, жовтень–грудень 1919 р.; ч. 2–3, березень 1920 р.; ч. 5, травень 1920 р.; ч. 8–9, червень–серпень 1920 р.

ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 2, спр. 57.

1919 р.**Число 1**

Коваль Т. “Nocturne”.

Манро Ді-Лици. “На віденській станиці”.

Число 2–3

Романенко. “До праці”.

Автор не встановлений. “Отак у Яблоннім козаки гуляли...”.

Автор не встановлений (за підписом “Герой”). “Гей я козак українець...”.

Автор не встановлений. “Писарська коломийка”.

Число 4

Автор не встановлений (за підписом “Герой”). “Хто козак?”, “Наш табор”.
Коваль Т. “На широких полях...”.

Число 5

Автор не встановлений. “В бараку”, “В кошовій канцелярії” (із циклу
“З таборової поезії”).

Число 6–7

Шищак К. “Вернув з полону”.

Число 8

Автор не встановлений (за підписом “Андзя”). “Концерт в Ліберці”.

Число 9–10

Автор не встановлений. “Пісня про Петлюру” (з нотами).
Копач В. “Маловірам”.

1920 р.**Число 2**

Копач В. “Плюсква. Українська билина з 20 століття”.
Самійленко. “Ще стоїть Україна...”.

Число 3

Олесь О. “Нас ждуть”.
Копач В. “Плюсква. Українська билина з 20 століття” (продовження).

Число 5

Круговий Г. (Гриць К-вий). “Я бачив як лебідь вмирав...”, “Гроші”.
Автор не встановлений (за підписом “Метелик”). “Є країна”, “Настане
той час...” (з циклу “Будяки”).
Автор не встановлений (за підписом “Біда”). “Молитва Айзнера”, “Буду-
ють”.

Число 8

Автор не встановлений (за підписом “Невільник”). “О, мій краю”.
Карманський П. “Ждала молилася...”, “За Збручем”.
Автор не встановлений (за підписом “Роман”). “Дума про побіг трьох
стрільців з Нім. Яблонного”.

Число 9

Круговий Г. “Відворот”, “Гей повиті у серпанок...”.

Число не встановлене

Автор не встановлений. “Гей, браття молодці...”.
Автор не встановлений. “Повстанська Марсельеза”.
Ковдрин. “Під сю пору”.

6. “Український Скиталець”

Відень, 1923 р.
ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 5.

Число 25

Пачовський В. “Дума про Івана Цепка, Петра Шеремету і Стефана Мельничука”.

Олесь О. “Вітри і бурі весняні...”.

Карманський П. “Спіть, Герої, спіть!”.

Любич О. “Зимові мотиви поневолених”.

Дідушко О. “Смуток”, “На чужині”.

Число 29

Пачовський В. “Благовіщення воскресення”, “Діти у пеклі”.

Орлич О. “Моя дорога”.

Назар Н. “Калина”.

Сухоставський Р. “Христос Воскрес!”.

Лукавий І. “Досить ми вже наслужились...”.

Число 30

Пачовський В. “Присяга борців України”.

Дольницький М. “Не камяніть на німих могилах...”.

Люпенко П. “Скитальці!”.

Автор не встановлений. “Імпровізація українського 80-літнього лірника”.

II. Літературні часописи цивільної еміграції**1. “Воля”**

Відень, ч. 6, лютий 1920 р.; ч. 2, квітень, 1921 р.

ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 1.

1920 р.**Число 6**

Габсбург Вільгельм (Василь Вишиваний). “Чорногора”.

Автор не встановлений (за підписом “Гейне з Пірятина”). “Горе дипломата”.

1921 р.**Число 2**

Вороний М. Вірш із циклу “Cum grano salis”.

Поліщук К. Вірші із циклу “Сни пустині”.

Островський В. “Син”.

2. “Літературно-науковий вістник”

Львів, кн. 1–4, травень–серпень 1922 р.

ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 29.

Книга 1

Черкасенко С. (Петро Стах). “Жайворон”.

Бобринський В. “Молитва Індостанця”.

Бабій О. “На селі”.

Луцький О. “Радість” (переклад вірша Е. Верхарна).

Вороний М. “Ноктюрн” (переклад вірша Ж. Мореаса).

Книга 2

Липа Ю. “Баляда”.
 Павлусевич В. “З пісень кохання”.
 Вороний М. “Великий чорний сон” (переклад вірша П. Верлена).
 Лепкий Б. “Хоч кряче гайворон”.
 Шкрумеляк Ю. “Молитва Невідомому”.
 Бобринський В. “Тайна танцю”.
 Обідний М. “Не змига кров”.

Книга 3

Лепкий Б. “Жий і вір!”, “Весною”.
 Самійленко В. “Шляхи”.
 Бабій О. “Юний сміх”, “Тихше”.
 Обідний М. “В небі мого серця...”.
 Луцький О. “Нерон” (переклад вірша Я.-С. Махара).
 Купчинський Р. “Май”.

Книга 4

Бабій О. “З нової збірки”, “Жита”.
 Павлюк А. “Із циклю “Дні””.
 Курах М. “Чорне Око”.
 Рудницький М. “Про палкість почування...”.

3. “Дзвони”

Львів, ч. 7–8, жовтень–листопад 1931 р.
 ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 21.

Гомзин Б. “Пружинно розігнулась спина...”.
 Вартовий А. “Віра донни Рети”, “Сонця! Сонця!”.
 Лашенко В. “Лицар Михайлик” (пам’яті брата Ростислава Лашенка),
 уривки з поезій.
 К. К. “Більшовицька динаміка”, “Ода на роззборення”.
 Антонич Б.-І. “Перший сніг”, “Копання картопель”, “Людина”.
 Гурко М. “Зовялі надії весняні...”.
 К-р К. “Героям великого зриву”.

4. “Наш світ”

Варшава, ч. 1–4, квітень; ч. 7–18, травень, червень, грудень 1924 р.
 ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 73.

Число 1

Поліщук К. “Озеро князя (Волинська легенда)”.

Число 2

Островський В. “Доки плуг наш”.

Число 3

Поліщук К. “З весняних настроїв”.

Число 4

Автор не встановлений (за підписом “Омелько Сіач”). “Христос Воскрес”.

Поліщук К. “З весняних настроїв”.

Число 7–8

Вороний М. “Весна”.

Заїкін В. “Привіт весні (Весняна касида)” (переклад вірша І. Месихі).

Поліщук К. “Микола Вороний”.

Павлюк А. “Роспука”, “Полудень” (з циклу “Ясне літо”).

Число 9

Поліщук К. “Мельодія Сатира”.

Павлюк А. “Вітер” (з циклу “Ясне літо”).

Число 10–12

Павлюк А. “Весна”, “Воля” (з циклу “Шляхи”).

Заїкін В. “Втікаєш ти від мене...” (переклад вірша Горация).

Купальський Р. “Незнайдений”.

Число 13–14

Павлюк А. “І знов...”.

Варавин О. (Падолист А.). “До Світлого...” (з книги “Кров і вода”).

Маланюк Є. “Осінь”.

Барабаш Т. “Крики”.

Поліщук К. “Негода”.

Заїкін В. “Розмова закоханих” (переклад вірша Дж. Румія).

Число 17–18

Олесь О. “Вчорашні спільники на нас здіймають зброю..”, “Народе-Страднику...”, “В вигнанні дні течуть, як сльози...”.

Поліщук К. “Девятий вал”.

Маланюк Є. “Не сяйва шлях...”, “Несу отут страшний свій іспит...”, “Ні! Ти простиш!” (з книги “Еміграція”).

Автор не встановлений (за підписом “Недобитий”). “Мама”.

5. “Наша культура”

Варшава, кн. 1, кн. 4–6, квітень, липень–вересень 1935 р.

ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 72.

Книга 1

Черкасенко С. “Сонце з України”.

Олесь О. “Переселенці”.

Антонич Б.-І. “Колодійство”, “Черемхи”.

Книга 4

Лисянський Б. “Не час”, “Щастя”.

Антонич Б.-І. “Черемховий вірш”, “Косовиця”.

Книга 5

Черкасенко С. “Триліси”, “Іскри з великої пожежі. 1648–1651”.

Антонич Б.-І. “Дахи”.

Олесь О. “Поєми крашої від дерева нема” (за мотивом англійського вірша Дж. Кілмера).

Лисянський Б. “Воскресне!”.

Книга 6

Лисянський Б. “Блискучих слів ми сіємо багато!”, “Якби небо святе було завжди без хмар”, “Велике щастя”, “В часі бурі” (переклад вірша Т. Готье).

6. “Самостійна думка”

Чернівці, кн. 4–6, квітень–червень, 1934 р.

ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 43.

Книга 4

Гомзин Б. “Юнацьке”, “Спомин”, “Оповідання мандрівника”, “Мандрівник”, “У лісі”, “Смерть”.

Косарик Я. “З мандрівок по Волині”, “Спогад”.

Мирський М. “Неспокій оця осінь голосить...”, “Відлітають дні, як листя...”.

Дуда О. “На огнищах”.

Черкасенко С. Віршована драма “Северин Наливайко” (дія четверта).

Книга 5–6

Гомзин Б. “Боева пісня”, “Вона. (Ще не вмерла...)”, “Велика мить”, “Заклик”, “Вітер зі Сходу”, “День”, “П.”.

Л. М. “Ще серед зеленів райського саду...”, “Його почув я голос...”.

Ольжич О. “Акваріум”.

Черкасенко С. (Петро Стах). “Привиди”, “Чого?...”, “Сподівання”, “Requiescat in pace”, “Спалені листи”, “Хіба не так”.

Косарик Я. “Романтичне”, “Кіннота”.

Гренджа-Донський В. “Повітруля”.

Могіш Ф. (Боевир). “На ювілей ужгородської рептилії (з нагоди №№ 500 “Карп. голоса”)”.

Черкасенко С. Віршована драма “Северин Наливайко” (дія 5-а).

7. “Самостійна думка”

Чернівці, кн. 9–12, вересень–грудень 1934 р.

ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 44.

Книга 9–10

Лашенко В. “Юрієві Осипові Федьковичеві. З приводу століття з дня його народження”.

Могіш Ф. (Боевир). “Неначе дії на екрані...”, “Не завжди...”, “Молитва”, “Не рабський плач”.

Асканич М. “Ввесь світ живе і наче не живе...”, “Октавіан”, “Бонапарт”.

Дуда О. “Ритми”.

Печеніг О. “Прихід твій знов звістили ватри...”.

Рудик Я. “Ліндеберг”.

Автор не встановлений (за підписом “К. Далібор”). “Богун у Богдана”.

Борош-Кумяцький Ю. “Рахів”.

Мирський М. “Має вітер полум’ям стягів...”.
Задума О. Віршована драма “Відплата” (2-а дія).

Книга 11–12

Згорянич А. “22. XII. 1932 (Пам’яті Данилишина й Біласа)”; поема “Білас і Данилишин”.

Русов Ю. “Варвари” (переклад вірша Е. Верхарна).
Асканич М. “Летять роки...”.
Задума О. Віршована драма “Відплата” (третя дія).

8. “Самостійна думка”

Чернівці, кн. 1–2, січень–лютий 1936 р.
ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 45.

Могіш Ф. (Боевир). “Помста”.
Асканич М. “Не Пер Гінта свавільна доля...”.
Мак Л. “Присвята”.
Рішко М. “Настане день!”.
Мисик В. “Трави”, “Мати”.

III. Поезія у періодичних виданнях громадсько-політичних організацій української еміграції

1. “Сурма”

1929–1931 рр.
ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 2, спр. 12.

1929 р.

Число 11

Автор не встановлений. “Україні”.

1930 р.

Число 5

Автор не встановлений. “Наші могили”.

1931 р.

Число 7

Автор не встановлений. “Гімн”.

Автор не встановлений. “Наші патріоти”.

Число 9

Автор не встановлений. “Як сурма громом кликне...”.

Число 10–11

Автор не встановлений. “Сурма сурмить...”.

2. “Гуртуймося”

Прага, ч. 1, січень–березень 1935 р.; ч. 1–2, січень–червень 1936 р.
ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 141.

1935 р.

Число 1

Битинський М. (Оверкович М.). “Зимовий Анабазіс”.

1936 р.

Число 2

Степанович О. “Багряна піраміда”, “Епітафія”.

Филонович В. (Ф. Вероніка). “Відспівав кулемет пісні...”, “Похмуре, зморщене чоло...”.

Битинський М. (Оверкович М.). “Лицар честі (Присвячується бл. пам. С. Петлюрі)”.

3. “Український самостійник”

Ліберець – Прага, березень 1935 – червень–липень 1938 рр.

ЦДАЗУ, ф. 10, оп. 1, спр. 175.

1935 р.

Квітень

Олексин М. “Ось той клич від “СУПО”.

Травень

Автор не встановлений. “Єднаймося!”.

1936 р.

Березень

Чупринка Г. “Памяти Генія”.

Квітень–травень

Автор не встановлений (за підписом “Стрілець-соборник”). “Від Збруча по Київ”.

Листопад

Автор не встановлений. “Та ніч була така...”.

1937 р.

Січень

Автор не встановлений. “У різдвяну ніч”.

Автор не встановлений. “Як стрінеш, Українче, самітну могилу...”.

Березень

Черкасенко С. (Петро Стах). “Перекотиполе”.

М. “Пророкові”.

В. Б. “Вперед!”.

1938 р.

Січень

Автор не встановлений. “Ви йшли”.

Березень

Шелухин С. “На Вічну Пам’ять Т. Г. Шевченкові” (передрук із “Зорі” за 1889 р.).

Квітень–травень

М. “Народ воскрес!”.

Червень–липень

Автор не встановлений. “Скільки літ перейшло”.

4. “Тризуб”

Париж, ч. 27, 1928 р.

ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 123.

В. Валентин*. “Видавничі спостереження”.

5. “Тризуб”

Париж, ч. 1–17, 1929 р.

ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 125.

Число 11

В. Валентин. “Маленький фельетон” (“З нашого спорту”).

Число 13

В. Валентин. “Маленький фельетон” (“Наші в Москві”).

Число 16–17

В. Валентин. “Маленький фельетон” (“Еней”, “Смичка”).

6. “Тризуб”

Париж, ч. 18–34, 1929 р.

ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 126.

Число 18

В. Валентин. “Маленький фельетон”.

Число 19–20

В. Валентин. “Маленький фельетон” (“В своїй хаті своя правда і сила, і воля”, “Лежить мій пес”).

Число 21

В. Валентин. “Маленький фельетон” (“Англійська делегація!”).

Число 23

В. Валентин. “Маленький фельетон” (“В хвилину роспуки”, “Груші на вербі”).

Число 25

В. Валентин. “Маленький фельетон” (“Ad astra”, “Гра природи”).

Число 26

В. Валентин. “Маленький фельетон”.

Число 28

В. Валентин. “Маленький фельетон”.

Число 33–34

В. Валентин. “Маленький фельетон” (“Зачароване Коло”).

* Тут і далі під псевдонімом В. Валентин видрукований Олександр Олесь.

7. “Тризуб”

Париж, ч. 35–50, вересень–грудень 1929 р.
ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 127.

Число 35

В. Валентин. “Ще лихо”.

Число 38

Пеленський Є.-Ю. (Буй-Тур). “Маленький фельетон” (“Я буду битись до загину...”).

Число 40

В. Валентин. “Маленький фельетон” (“Де Авель?..”).

Число 44

В. Валентин. “Маленький фельетон” (“Нова перемога”, “Журавлі”).

Число 48

В. Валентин. “Маленький фельетон” (“Знов з ес-ерами погано...”).

8. “Тризуб”

Париж, ч. 5–6, 1931 р.
ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 128.

В. Валентин. “Лабіринт науки”.

IV. Сатирично-гумористичні часописи української еміграції**1. “Будяк”**

Львів, ч. 15, вересень 1921 р.; ч. 8–9, квітень 1922 р.; Чернівці, ч. 2, вересень 1930 р.

ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 13.

1921 р.**Число 15**

Чупринка Г. “Зі заповіту”.

Копольський М. (М. Коно). “Сон пана Вітоса”.

Автор не встановлений (за підписом “Рома”). “Колись а нині”.

Автор не встановлений. “Гимнольогові нарицаемому “Redivivus” в альбом”.

1922 р.**Число 8–9**

Лепкий Л. “Христос воскрес”.

Бобринський В. “Він воскрес!”.

Автор не встановлений. Цикл віршів “Гагілки”.

1930 р.**Число 2**

Михайленко. “На злобу дня”.

Автор не встановлений. “З Котляревського”, “На горі в Нардомі...”.

2. “Віхоть”

Прага, ч. 3–4, квітень–травень 1921 р.; ч. 5, квітень–листопад 1922 р.
ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 139.

1921 р.

Число 3

Муха В. “Христос воскрес! Радійте люди!, “Ой вчуся я, вчу”.

Автор не встановлений. “В “алеї рож” живе Симон...”.

Автор не встановлений (за підписом “Василь”). “Нації”.

Число 4

Автор не встановлений (за підписом “Месник”). “Ясько Гусенко”.

Автор не встановлений. “Наука дитині”, “Добра рекляма”.

Муха В. “Формально”.

Автор не встановлений (за підписом “Тихий”). “Двобою!”.

1922 р.

Число 5 (квітень)

Автор не встановлений. “До всіх!”, “Старим кавалерам!”, “Єрунда”, “Корвай”, “Заяви на загальних зборах УАГ* в Празі, дня 29 березня 1922”.

Муха В. “Нашій Желюзині”, “Як скінчу я медицину!”.

Число 5 (листопад)

Муха В. “Чудо на всіх святих”.

Автор не встановлений (за підписом “Анда”). “Багно”.

Автор не встановлений. “Наші заговорники”, ““Віхоть” – “Стерням”.

3. “Зиз”

Львів, ч. 10, червень 1926 р.; ч. 14, вересень 1926 р.; ч. 19, листопад 1926 р.; ч. 6, березень 1927 р.; ч. 6, квітень 1927 р.; ч. 5–6, березень 1932 р.
ЦДАЗУ, ф. 15, оп. 1, спр. 24.

1926 р.

Число 10

Купчинський Р. (Галактіон Чіпка). “Поетові”.

Число 14

Лепкий Л. (ЗИЗ). “По літі”.

Число 19

Автор не встановлений (за підписом “Ор. Ордан”). “Похвала цензурі”.

Автор не встановлений. “З ярмаркового Вертепу”.

1927 р.

Число 6 (березень)

Автор не встановлений (за підписом “Бобак”). “Легкою рукою”.

Автор не встановлений. “Тайна молодості”, “Союзові українок”.

Число 6 (квітень)

Автор не встановлений (за підписом “Чайка Дністрова”). “З весняних настрів”.

Автор не встановлений (за підписом “Бобак”). “Колись і тепер”.
Шкрумеляк Ю. “Дівчина й кіно”.

1932 р.

Число 5

Лепкий Л. (ЗИЗ). “Хоч нарікає “Новий час”...”.

Автор не встановлений. “Танго гітара”.

Гумористичні вірші побутової тематики.

Число 6

Лепкий Л. (ЗИЗ). “По карнавалі...”.

Автор не встановлений. “Румба”, “Гітара”, “Еспанське танго”, “Останній вальс”, “Фокстрот” тощо (з циклу “Окрушки карнавалу”).

Гумористичні вірші побутової тематики.

The article presents the review of the Ukrainian emigration’s periodicals at the interwar period, where the poetic works of the Ukrainian emigrants (E. Malaniuk, Y. Daragan, O. Oles’, S. Cherkasenko and others) were published. The research is based on the documents of the Central State Archives of Foreign Archival Ukrainica.

Key words: Ukrainian emigration poetry at the interwar period; periodicals of the Ukrainian emigration of the first half of 20th century; Central State Archives of Foreign Archival Ukrainica.

УДК 930:[329.14(477)+929Грушевський]

В. О. ХОМЕНКО*

**МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ І УКРАЇНСЬКА ПАРТІЯ
СОЦІАЛІСТІВ-РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ: ІНФОРМАЦІЙНИЙ
ПОТЕНЦІАЛ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ ПАРТІЇ**

Висвітлено питання співробітництва М. Грушевського з Українською партією соціалістів-революціонерів. Розглянуто та проаналізовано есерівські партійні документи, які зберігаються у фондах центральних державних архівних установ України, акцентовано увагу на їх значному інформаційному потенціалі щодо різних аспектів участі М. Грушевського у політичній діяльності УПСР в еміграції.

Ключові слова: УПСР; Закордонна делегація (ЗД); М. Грушевський; еміграція; архіви; грушевськознавство.

Співробітництво М. Грушевського та Української партії соціалістів-революціонерів (УПСР) почалося ще з 1917 р. і тривало фактично до 1924 р., коли колишній голова Центральної Ради (ЦР) повернувся з еміграції до Радянської України. Загалом про М. Грушевського написано багато наукових розвідок, статей, монографій та дисертацій. Згадки про його зв'язки з УПСР знаходимо у працях Р. Пирога, В. Тельвака, Ю. Шаповала, І. Верби, С. Плохія, Я. Малика, А. Жуковського, Т. Бевз, Л. Кутілової, В. Марочка¹. Але у більшості досліджень зазначене питання розглядається як одне з багатьох, на ньому не акцентується окрема увага дослідників. Відтак, ретельне опрацювання наукової літератури дозволяє констатувати відсутність спеціальних праць, які б безпосередньо висвітлювали співпрацю М. Грушевського з УПСР. Про це свідчать також відомі широкому колу науковців бібліографічні описи праць про життя та діяльність М. Грушевського². Варто звернути увагу і на слабе вивчення джерельної бази з цього питання.

Загальновідомо, що, коли М. Грушевський повертався до Києва у березні 1917 р., він був членом Товариства українських поступовців. Але потім, врахувавши реалії революційної боротьби і зрозумівши, що політичні ідеї тупівців не відповідають вимогам часу, він переорієнтувався на підтримку УПСР, партійна програма якої багато в чому відповідала його власному баченню майбутнього України. Крім того, есери були селянською партією, а селяни склали переважну більшість насе-

* *Хоменко Віталій Олексійович* – аспірант 3-го року навчання Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.

лення України. Відтак, М. Грушевський зробив ставку саме на УПСР. Однак, слід зауважити, що офіційно до складу партії голова ЦР так і не вступив, що зовсім не заважало йому бути одним із її лідерів.

Після гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. М. Грушевський фактично припинив активну політичну діяльність. До того ж, у травні 1918 р. УПСР розкололася на “боротьбистів” та “центральної течії”. 14 грудня 1918 р. П. Скоропадський зрікся влади, яка перейшла до Директорії. Нові обставини дозволили колишньому голові ЦР здійснити спробу повернутися у велику українську політику. Важливо, що у цих умовах М. Грушевський вже відкрито виступав як один з лідерів “центральної течії” УПСР. Але на той час він майже втратив свій авторитет в українському політикумі та популярність серед широких народних мас. Відтак, зрозумівши, що нова влада вже не потребує його знань, вмінь та досвіду, М. Грушевський вирішив перенести свою політичну активність за кордон. При цьому слід відмітити, що за межі України він виїхав у якості очільника Закордонної Делегації УПСР (ЗД УПСР), але знову ж таки не будучи офіційним членом партії.

Вважаємо, що різноманітні аспекти співпраці М. Грушевського з УПСР безумовно мали знайти своє відображення в її офіційних партійних документах. Отже, їх джерелознавчий аналіз може суттєво допомогти у з'ясуванні тієї ролі, яку відігравав голова Центральної Ради у діяльності партії українських есерів. Відтак завданням статті буде проаналізувати інформаційний потенціал документів УПСР, які зберігаються в архівних фондах центральних державних архівних установ України.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України) варто насамперед звернути увагу на фонд “Українська партія соціалістів-революціонерів (УПСР), Українська комуністична партія (боротьбистів) (УКП (боротьбистів) (1917–1920) (об'єднаний фонд)” (Ф. 43), який налічує 109 архівних справ³. Але попри промовисту назву цей фонд досить таки бідний на документи, які б стосувалися взаємовідносин М. Грушевського та УПСР. Лише у справі № 77а знаходимо порядок денний та резолюції I партійної конференції ЗД УПСР, що проходила у Празі з 14 до 19 лютого 1920 р. Звертаємо увагу, що на конференції було заслухано звіт про роботу “закордонної делегації старого складу”. Його зачитав саме М. Грушевський⁴, який, як відомо, очолював ЗД УПСР із моменту свого виїзду за кордон у березні 1919 р. У підсумку “конференція приймає з приємністю цей звіт до відома”, тобто було визнано, що діяльність М. Грушевського на чолі ЗД УПСР цілком відповідала партійній програмі есерів. Крім того, було обговорено програму партії, її тактику, ставлення до Соціалістичного Інтернаціоналу, відносини з іншими партіями тощо⁵. Також на конференції провели вибори “президіума закордонної делегації”,

за результатами яких М. Грушевський став головою ЗД УПСР “згідно призначенню центральним комітетом партії”⁶. Відтак констатуємо, що колишній голова ЦР залишався лідером ЗД УПСР, а тому міг і надалі визначати її політику.

Деякі “есерівські” документи знаходяться і у фонді “Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ), м. Київ (1918–1991)” (Ф. 1). Наприклад, у ньому відклалося звернення ЗД УПСР до закордонного комітету Української комуністичної партії, датоване 24 травня 1920 р., яке було прийняте в останній день роботи III партійної конференції ЗД УПСР, що також проходила у Празі. Прізвище М. Грушевського у ньому не згадується, але зміст джерела дозволяє ще раз з’ясувати особливості партійної програми есерів-емігрантів, яких очолював політик. Загалом такими особливостями є “диктатура трудових мас (пролетаріату і трудового селянства), а також радянський устрій України”⁷. Важливо, що, незважаючи на подібність цих програмових вимог до тих партійних принципів, які декларували російські більшовики, ЗД УПСР чітко визначала свою відмінність від їхньої комуністичної ідеології⁸. А панування більшовиків в Україні вважалось наслідком її окупації військами “совітської Росії”⁹. До того ж, ЗД УПСР заявляла, що вважає радянський уряд Х. Раковського єдиним “фактично існуючим на Україні правительством”, але “знаходиться в опозиції до нього” і бажає поставити питання про рівень довіри “трудова мас” до цього уряду на Всеукраїнському з’їзді рад¹⁰.

Слід звернути увагу і на декларацію ЗД УПСР та III конференції закордонних членів УПСР¹¹. За нею можна детально з’ясувати негативне ставлення есерів до політики С. Петлюри та Варшавської угоди між Українською Народною Республікою (УНР) і Польщею від 21–24 квітня 1920 р., що привели до нової війни на українських землях. Наприкінці документа вказано прізвища есерів, які ухвалювали текст цієї декларації, причому першим стоїть прізвище М. Грушевського, а також зазначено, що він є головою ЗД УПСР та колишнім президентом Української Центральної Ради¹². Документ з аналогічним текстом цієї декларації зберігається й у матеріалах фонду “Колекція документів з історії Комуністичної партії України” (Ф. 57)¹³.

Найбільший інформаційний потенціал стосовно життя та діяльності М. Грушевського беззаперечно міститься у документах родинного фонду “Грушевські” (Ф. 1235), який зберігається у Центральному державному історичному архіві, м. Київ (ЦДАК України). Більшу частину цього фонду становлять документи саме видатного історика. Серед них є і кілька документів про його політичну діяльність у складі УПСР. Спочатку розглянемо протокол наради членів УПСР за кордоном, яка відбулася 25 серпня 1922 р. у Відні. На ній були присутні лише голова ЗД УПСР М. Грушевський та П. Христюк. Обговорювали пропозицію

В. Винниченка, надіслану М. Грушевському листом, про створення об'єднання всіх українських партій за кордоном із метою “переведення позички від європейських урядів і капіталістів для допомоги голодуючим на Україні і... для політичної національної акції”¹⁴. Відповідь ЗД УПСР була негативною: допомогу голодуючим потрібно здійснювати, “не примішуючи до неї політичної акції, яка може пошкодити справі допомоги”¹⁵.

Варто звернути увагу і на протокол зустрічі уповноваженого від ЗД УПСР О. Жуковського з посланцем від ЦК УПСР М. Балашем, яка відбулася у Празі 11 липня 1921 р. Вважаємо, що позиція О. Жуковського на переговорах цілком відповідала поглядам М. Грушевського як лідера ЗД УПСР, отже, з тексту протоколу можемо зрозуміти деякі принципові моменти політичної ідеології колишнього голови ЦР: “...Закордонна Делегація УПСР стала на позицію примирення з комуністами й добивається легалізації партії з тим, що б УПСР могла вести політичну роботу відкрито і сим підкріпити соціалістичну революцію”¹⁶. Важливо, що О. Жуковський згадує про лист ЦК УПСР від 20 березня 1921 р., у якому ЦК “наказує всім закордонним організаціям УПСР підлягати їй (Закордонній Делегації – В. Х.) тримати з нею найтісніші зносини і без її дозволу не робити жадних політичних кроків”¹⁷. Звісно, що такі вказівки ЦК були серйозним аргументом для ЗД УПСР у її конфліктах із празькою групою М. Шаповала. М. Балаш пояснив такі вимоги ЦК “Відсутністю інформації про позицію Закордонної Делегації”¹⁸. Отже, розмова між О. Жуковським та М. Балашем (якщо останній дійсно був представником від ЦК УПСР, у чому постійно сумнівалися есери групи Грушевського) демонструє, наскільки партійні групи в Україні та за її межами перебували в умовах інформаційної ізоляції одна від одної, відтак, не знали реального стану справ, що призводило до непорозумінь та конфліктів. Ще одна згадка про зустріч з М. Балашем є у доповіді О. Жуковського, яку він надіслав ЗД УПСР 16 липня 1921 р.¹⁹ О. Жуковський пише, що поїхав до Праги згідно з постановою ЗД УПСР. У документі згадується і М. Грушевський, який давав завдання О. Жуковському перевірити інформацію про празький студентський соціалістичний гурток та за потреби надати йому матеріальну допомогу²⁰.

Надзвичайно важливим джерелом є повідомлення ЦК УПСР (датоване 20 квітня 1922 р. і підписане В. Голубовичем), надіслане закордонним есерівським партійним організаціям. ЦК УПСР роз'яснює, що “По за межами УСРР ніхто, крім уповноваженої на те З. Д. не має права говорити ім'ям цілої УПСР, репрезентувати її та вступати від її імені в перетрактації з іншими партійними...групіровками”²¹. До того ж ЦК УПСР підтверджував, що всі організаційні рішення ЗД УПСР, інформацію про які він отримав з 9-го числа журналу “Борітеся-Побо-

рете”, “не перевищують наданих З. Д. уповноважень, отже цим самим зостаються в силі й мають партійними товаришами виконуватись”²². Звісно, що такі постанови ЦК УПСР були на користь М. Грушевського та його ЗД УПСР, адже давали серйозні аргументи у протистоянні з іншими, опозиційними есерівськими групами за кордоном.

Важливим документом є відозва голови ЗД УПСР М. Грушевського на засудження Надзвичайним революційним трибуналом УСРР членів ЦК УПСР. Як відомо, політичний процес над есерами відбувався в Києві 22–30 травня 1921 р. До судової відповідальності було притягнуто 5 членів ЦК УПСР: В. Голубовича, І. Лизанівського, Н. Петренка, І. Часника, Ю. Ярослава та двох колишніх членів губернських комітетів партії, які вийшли з УПСР 1919 р. – Г. Сиротенка і С. Остапенка. Засуджених було звинувачено у злочинах, скоєних у 1917–1920-х роках проти більшовиків: організація збройної боротьби при підтримці Антанти та керівництво антибільшовицьким селянським повстанським рухом²³. Звісно, що М. Грушевський як очільник ЗД УПСР не міг на це не відреагувати. У відозві зазначається, що “...арештовання сих наших товаришів...і... засудження... – все се робить із сих фактів оден ланцюг болючих і шкідливих для інтересів соціалістичної революції помилок”²⁴. Більше того, у судовому процесі “яскраво виступає безоглядне бажання нинішніх правлячих кругів УСРР за всяку ціну знищити, здискредитувати УПСР”²⁵. М. Грушевський критикує таку тактику більшовиків, вважає її ударом по українській революції, але залишає за ЗД УПСР право “...вияснення сеї фатальної помилки, необхідності ліквідації сеї шкідливої політики” для “переходу до об’єднання в спільній праці в соціалістичнім будівництві України всіх партій, які стоять на принципах диктатури трудового народу, радянської влади і соціалістичної революції”²⁶. Наголошуємо, що ЗД УПСР не припинила через цей судовий процес своїх перемовин із більшовицькою владою України про можливість легалізації УПСР. Есери не бачили, що більшовицька Росія не є “радянською” у повному сенсі цього терміну і зовсім не збирається будувати соціалістичну республіку, а лише послідовно посилює диктатуру “пролетаріату”. Місця для дійсно радянської України, як того хотів М. Грушевський, у планах російських комуністів не було.

Фонди Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України) теж містять документи про діяльність М. Грушевського в есерівській партії. Наприклад, у фонді “Жуковський Олександр Тимофійович – генерал армії УНР, міністр військових справ Директорії УНР” (Ф. 3543) натрапляємо на текст фінансового характеру. Написаний він у Берліні, датується 3 лютим 1920 р. і підписаний головою ЗД УПСР М. Грушевським та членом партії О. Жуковським. У документі дається завдання М. Чечелю “одер-

жати від фінансового агента У.Н.Р. призначені для Делегації кошти²⁷. Ця інформація досить важлива, адже показує, що Директорія УНР, яка у 1919 р. сприяла виїзду колишнього голови ЦР за кордон, протягом певного часу надавала фінансову допомогу ЗД УПСР. Припускаємо, що їхня співпраця могла припинитися у зв'язку з різкою критикою М. Грушевським та його однодумцями по делегації підписаного С. Петлюрою Варшавського договору з Польщею. Звісно, що така позиція голови ЗД УПСР кардинально змінила ставлення Директорії до його діяльності і наслідки не забарилися. У цьому контексті буде доречно згадати розпорядження С. Петлюри, яке він зробив 10 серпня 1920 р. після ознайомлення із звітом за місяць червень Міністерства закордонних справ УНР: “рахую необхідним звернути увагу Міністерства на те, що за кордоном перебуває по українським паспортам сила українських громадян, які провадять злочинну антидержавну роботу своєю агітацією, різними відозвами, заявами і ин., як напр. п. п. Чечель, М. Грушевський, Жуківський, Христюк, Кондрашенко, Микита Шаповал, Штефан і ин. Аби припинити цю злочинну їх роботу Міністерство повинно негайно дати наказ всім нашим Дипломатичним Представникам за кордоном відібрати від них закордонні українські паспорти і тим позбавити їх права перебування за кордоном²⁸. Всі перелічені особи були членами ЗД УПСР, яка, як бачимо, вже втратила підтримку Директорії УНР. Про те, що саме М. Грушевський очолював ЗД УПСР, свідчать інші документи Директорії, яка і надалі відстежувала діяльність як самого політика, так і членів його партійної групи²⁹, помилково вважаючи, що ЗД УПСР “стоїть за Українську Соціалістичну Радянську Республіку / УСРР/ і проти Української Народньої Республіки³⁰. В особовому фонді Б. Матюшенка (Ф. 3850) зберігся список секретарів партій, які входили до II Інтернаціоналу. Серед них фігурує і прізвище М. Грушевського, який був представником УПСР³¹.

Напевно найбільша кількість партійних документів УПСР відклалася у фонді “Празький відділ закордонної організації Української партії соціалістів-революціонерів, м. Прага” (Ф. 3911). Зокрема, слід звернути увагу на протокол наради Закордонного Комітету і Загальних зборів пражської групи УПСР від 24 лютого 1922 р. На ній обговорювалося питання рееміграції до Радянської України. М. Шаповал у своєму виступі згадає слова більшовика Дятлова, “який в своїй агітації проголошував повну можливість повернення укр. емігранта безглядно на його політичне кредо і попередню політичну діяльність [...] вказував на укр. політику уряду Раковського і надзвичайно гостру потребу в технічних робітниках”. І саме після слів Дятлова “група т. Грушевського в справі повороту солідарна з більшовиками³². У той же час на нараді були зачитані листи з вказівками від ЦК УПСР, автором яких називається В. Голубович. Н. Григоріїв виділяє у листах три основні ідеї, які, на

нашу думку, можуть пояснити, крім усього іншого, і бачення проблеми рееміграції М. Грушевським і ЗД УПСР: “1) Ц. К. не на стороні Загор. Комітету. 2) Листи порушують справу повороту політичної еміграції позитивно. 3) Зазначається сумне становище на Україні з політичного боку, як спад революційного піднесення в масах”³³. До того ж М. Шаповал додає, що “Нам приписують підлягати директивам З. Д.”³⁴. Звідси випливає, що саме ЗД УПСР М. Грушевського, а не ЗК УПСР М. Шаповала виконувала усі вказівки ЦК УПСР. Хоча варто враховувати і той факт, що ЦК УПСР перебував на території України і, цілком можливо, що його діяльність контролювали радянські спецслужби. Відтак, постанови та директиви ЦК могли відображати не есерівське, а більшовицьке бачення політичних кроків української еміграції. Гадаємо, що про погляди В. Голубовича та ЦК УПСР на політичне майбутнє України також досить промовисто свідчить лист осередку УПСР у Кам’янці до есерів-емігрантів. З нього дізнаємося про заяву В. Голубовича: “на Україні має підстави окрипитися лише справжня Українська радянська влада, обрана з місцевих рад, обраних місцевим селянським і робітничим пролетаріатом, а не з призначених ревкомів та Всеукраїнських з’їздів селянства і робітництва або представників вільно обібраних рад, а не ревкомів; оперта на свою власну Українську червону армію в фактично самостійній і нікому не підлеглий Укр. Соц. Рад. Респ.”³⁵.

У протоколі засідання Празької групи УПСР, яке відбулося 4 березня 1922 р., знову обговорювалися згадані вище листи від ЦК УПСР. Учасники засідання вказували на те, що в цих листах ЗД УПСР зазначається єдиним правомірним органом есерівської партії за кордоном³⁶. Це створювало проблему для пражан, адже формально вони повинні були виконувати усі вказівки і ЦК, і ЗД УПСР. Але ці вказівки суперечили їхнім політичним переконанням. Наступного разу празька група зібралася на засідання 7 березня 1922 р., на якому М. Шаповал у своєму виступі зазначив, що політичні позиції В. Голубовича та М. Грушевського з підтримки більшовиків є аналогічними³⁷. Відзначимо, що у всіх перерахованих протоколах нарад празькі есери сумнівалися у тому, що есерівська партія на Україні дійсно існувала, а ЦК був здатен приймати самостійні рішення. На засіданні празької групи від 8 квітня 1922 р. есер Станіславський сказав про М. Грушевського, що він “фактично активним членом партії не є і мало робить для ведення політичної акції партії за кордоном”³⁸.

Одним із питань, яке розглядала празька група УПСР на засіданні від 12 грудня 1923 р., було повернення М. Грушевського до України. Н. Григорієв заявив, що “в звязку з відїздом до України Грушевського тт. мусять на це відреагувати, надіславши йому листа. Цей лист складений ЗК і переданий групам”³⁹. Есери намагалися цим листом якимось чином вплинути на таке рішення відомого історика і переконати його

не повертатися на Батьківщину. Доречно буде згадати, що цей лист ЗК УПСР під назвою “До Голови Української Центральної Ради пана Михайла Грушевського” зберігається в особовому фонді М. Шаповала (Ф. 3563) у справі № 240. Копія листа російською мовою відклалась у фонді № 357 Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського⁴⁰. Згідно із “Щоденником” М. Шаповала, лист був написаний ним особисто в грудні 1923 р.

Опосередковано про приналежність М. Грушевського до есерівської політичної еміграції свідчить і заява колишніх членів Всеросійських Установчих Зборів від України, зроблена 23 січня 1921 р. та підписана М. Грушевським, Н. Григорієвим, М. Чечелем, М. Шаповалом і М. Шрагом⁴¹, адже всі ці особи були лідерами есерівської партії за кордоном.

У фонді № 3911 зберігається копія протоколу засідання Віденської організації УПСР, датованого 9 грудня 1920 р.⁴² Цю копію віденські есери надіслали “довірочно” Празькій групі УПСР. У засіданні брали участь І. Штефан, М. Грушевський, М. Чечель, П. Христюк, М. Шраг. Розглядалися два питання: консолідація українських революційно-соціалістичних сил за кордоном та скликання партійної конференції. Було прийнято рішення про неможливість і небажаність консолідації як з УКП, так і з УСДРП. Питання про конференцію вирішили позитивно. Безумовно, на ці рішення мав великий вплив М. Грушевський як голова ЗД УПСР, членами якої були і решта учасників цього засідання.

Підсумовуючи сказане, можемо зробити такі висновки. По-перше, переважна більшість партійних документів УПСР зберігається в ЦДАГО України, ЦДАВО України та ЦДІАК України. Вони розпорошені по різних фондах, що створює об’єктивні труднощі для опрацювання. По-друге, серед масиву документів УПСР можна виділити і ті, які містять інформацію про співпрацю М. Грушевського з УПСР. У ЦДАГО України вони відклалися у трьох справах трьох фондів, ЦДАВО України – дев’ятьох справах чотирьох фондів, ЦДІАК України – трьох справах одного фонду. Причому, стосуються вони вже еміграційного періоду життя історика (1919–1924 рр.). Документи УПСР про співробітництво М. Грушевського з партією у часи ЦР, Української Держави та Директорії виявленими не були. По-третє, у цих документах знаходимо відомості про різні аспекти участі М. Грушевського у політичній діяльності УПСР пізнішого часу. Так, наприклад, чисельними є згадки про те, що саме відомий історик очолював ЗД УПСР. Повідомляється про конференції есерів за кордоном, у яких активну участь брав і колишній голова ЦР. Також розкриваються особливості партійної ідеології УПСР та політичної програми М. Грушевського. По-четверте, аналіз документів дозволяє по-новому розглядати відносини ЗД УПСР та Директорії. Як показав аналіз джерел, остання протягом певного

часу надавала фінансову допомогу групі есерів Грушевського. По-п'яте, з'ясовуються погляди есерівських груп на можливість і доцільність повернення до України. У тому числі слід відмітити негативну реакцію частини закордонних есерів на рееміграцію М. Грушевського.

¹ *Пиріг Р. Я., Тельвак В. В.* Михайло Грушевський: біографічний нарис. Київ: Либідь, 2017. С. 402–416; *Пиріг Р.* Ідейно-політичні підстави компромісу Михайла Грушевського з більшовицькою владою // Український історичний журнал. 2006. № 5. С. 4–19; *Шаповал Ю., Верба І.* Михайло Грушевський. Київ: Видавничий дім “Альтернативи”, 2005. С. 201–228; *Шаповал Ю.* Занурення у темряву: Михайло Грушевський у 1919–1934 рр. // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст.: зб. наук. праць, присвячений пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора / відп. ред. В. А. Смолій; НАН України, Інститут історії України. В 2-х т. Київ: Інститут історії України, 2004. Т. 1. С. 306–325; *Плохій С.* Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського. Київ: Критика, 2011. С. 223–237; *Малик Я. Й.* Михайло Грушевський: війна, революція, еміграція : монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. С. 93–154; *Жуковський А.* Політична і публіцистична діяльність М. С. Грушевського на еміграції, 1919–1924 рр. // Український історичний журнал. 2002. № 1. С. 96–125; *Бевз Т. М.* Грушевський та Українська партія соціалістів-революціонерів // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. Київ, 2002. С. 208–216; *Кутілова Л.* Діяльність Михайла Грушевського у перші роки еміграції // Українська діаспора. 1994. № 5. С. 118–136; *Марочко В.* “Що чути з України і Києва...”: Невідомі листи Михайла Грушевського 1919–1922 рр. // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. Київ, 2005. Вип. 14. С. 80–93.

² Михайло Грушевський – перший президент України, академік: біобібліографія, (1885–2000 рр.) / уклад.: Б. В. Грановський. Київ: [б. в.], 2001. 384 с.; Український парламентаризм: проблеми історії та сучасної політичної практики (до 145-річчя від дня народження Михайла Грушевського) / Наукова конференція 29 вересня 2011 р. Київ: Український інститут національної пам'яті, 2012. С. 386–451.

³ Центральний державний архів громадських об'єднань України : путівник / Держкомархів України, ЦДАГО України; авт.-упоряд.: Б. Іваненко (кер.), О. Бажан, А. Кентій та ін. Київ, 2001. С. 125.

⁴ ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 43. Оп. 1. Спр. 77а. Арк. 1.

⁵ Там само. Арк. 1–2.

⁶ Там само. Арк. 23в.

⁷ Там само. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 206. Арк. 1.

⁸ Там само. Арк. 1–2.

⁹ Там само. Арк. 3.

¹⁰ Там само. Арк. 4.

¹¹ Там само. Арк. 13–14зв.

¹² Там само. Арк. 14зв.

¹³ Там само. Ф. 57. Оп. 2. Спр. 233. Арк. 19–22.

- ¹⁴ ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів, м. Київ). Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 62. Арк. 52.
- ¹⁵ Там само. Арк. 52.
- ¹⁶ Там само. Арк. 58.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Там само.
- ¹⁹ Там само. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 63. Арк. 33–35.
- ²⁰ Там само. Арк. 33.
- ²¹ Там само. Арк. 56.
- ²² Там само.
- ²³ Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (гол.) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наук. думка, 2012. Т. 9: Прил – С. С. 51.
- ²⁴ ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 64. Арк. 1.
- ²⁵ Там само. Арк. 1–2.
- ²⁶ Там само. Арк. 3.
- ²⁷ ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України). Ф. 3543. Оп. 1. Спр. 3. Арк. 2.
- ²⁸ Там само. Ф. 3696. Оп. 2. Спр. 417. Арк. 9.
- ²⁹ Там само. Спр. 466. Арк. 27–28, 31–34.
- ³⁰ Там само. Арк. 32.
- ³¹ Там само. Ф. 3850. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 2.
- ³² Там само. Ф. 3911. Оп. 1. Спр. 10. Арк. 7.
- ³³ Там само. Арк. 9.
- ³⁴ Там само. Арк. 11.
- ³⁵ Там само. Спр. 60. Арк. 7.
- ³⁶ Там само. Спр. 10. Арк. 14зв.–15.
- ³⁷ Там само. Арк. 16зв.
- ³⁸ Там само. Арк. 28.
- ³⁹ Там само. Спр. 15. Арк. 61.
- ⁴⁰ Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Ф. 357. Од. зб. 42. Арк. 1–5.
- ⁴¹ ЦДАВО України. Ф. 3911. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 40–41.
- ⁴² Там само. Спр. 62. Арк. 1–2.

The article deals with the problem of cooperation between M. Hrushevsky and the Ukrainian Party of Socialist-Revolutionaries. The Socialist party documents which are stored in the fonds of the central state archival institutions of Ukraine have been examined and analyzed. A conclusion about their significant information potential in various aspects of M. Hrushevsky's participation in the political activity of the UPRS in emigration has been made.

Key words: the USRP; Foreign Delegation; Mykhailo Hrushevsky; emigration; archives; M. Hrushevsky studies.

Л. В. ЛЮБАРЬСКА*

ДО 100-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ О. Т. ГОНЧАРА

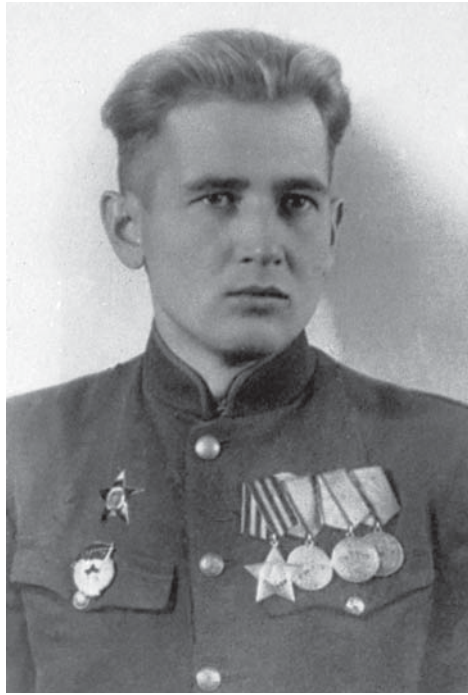
3 квітня 2018 р. в Україні відзначили 100-річний ювілей письменника, літературного критика, громадського діяча, першого лауреата республіканської премії імені Тараса Шевченка, голови Спілки письменників України, академіка НАН України, Героя України, “всесвітнього інтелектуала 1992–1993 рр.” за номінацією Міжнародного Біографічного центру в Кембриджі (Англія) Олеса Терентійовича Гончара.

Пропонуємо ознайомитися з добіркою фотодокументів, що зберігаються у фондах Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного та висвітлюють діяльність письменника у різні роки його життя.

Гончар О. Т. із учнями
Українського
комуністичного
технікуму журналістики
ім. М. Островського
біля могили
М. Л. Кропивницького.
Харків, 24 травня 1937 р.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-172666.

* Любарська Людмила Валентинівна – провідний науковий співробітник сектору публікації документів Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г. С. Пшеничного.

Гончар Олександр Терентійович
(Олесь Гончар). Червень 1947 р.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 3-815.

Український письменник О. Т. Гончар
(ліворуч) і поет П. М. Воронько. 1950 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-129105.

Український письменник
О. Т. Гончар у робочому кабінеті.
Київ, 2 березня 1949 р.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-99473.

Письменник О. Т. Гончар (ліворуч) та кінорежисер О. П. Довженко. Київ, 1950 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-156595.

Український
письменник
О. Т. Гончар
(ліворуч)
і російський поет
С. П. Щипачов на
набережній
р. Дніпро. Київ,
11 травня 1954 р.
*ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-162420.*

Український письменник О. Т. Гончар у робочому кабінеті. Київ, січень 1958 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 2-156758.

Російський письменник М. С. Тихонов вручає Ленінську премію українському письменнику О. Т. Гончару на Міжнародному форумі діячів культури, присвяченому 150-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. Київ, 29 травня 1964 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-106427.

Американський письменник,
лауреат Нобелівської премії
Джон-Ернст Стейнбек
(у центрі) під час розмови
з українським письменником
О. Т. Гончаром.
Київ, 1964 р.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-176764.

Український письменник
О. Т. Гончар
дає автографи читачам.
Київ, березень 1968 р.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-190183.

Гончар О. Т. – український письменник, лауреат Державної премії СРСР. 1968 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-121497.

Український письменник
О. Т. Гончар із онуком.
Київ, січень 1978 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-234105.

Гончар О. Т. – український
письменник, лауреат премії
ім. Т. Г. Шевченка. Київ,
лютий 1978 р.
ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пиленого,
од. обл. 0-133535.

Український письменник, академік НАН України О. Т. Гончар у робочому кабінеті.
Київ, 27 грудня 1984 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиленого, од. обл. 0-234137.

Письменник О. Т. Гончар (праворуч) під час відвідування ЦДАМЛМ УРСР.
1-й ліворуч – директор архіву М. І. Крячок. Київ, 1988 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиєничного, од. обл. 0-173115.

О. Т. Гончар (1-й зліва), О. Т. Танюк, Л. М. Кравчук у залі засідань
Республіканського форуму інтелігенції “Україна: державна незалежність і культура”.
Київ, 15 вересня 1991 р.
ЦДКФФА України ім. Г. С. Пиєничного, од. обл. 0-196234.

Меморіальна дошка українському письменникові
О. Т. Гончару на стіні будинку № 68
по вул. Б. Хмельницького в м. Києві.
Квітень 1996 р.
*ЦДКФФА України ім. Г. С. Пшеничного,
од. обл. 0-203380.*

ПУБЛІКАЦІЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ

УДК 930.25(477)“192/193”

І. В. ЖУРЖА*

ІСТОРІЯ АРХІВНОЇ СПРАВИ У ДОКУМЕНТАХ ЦДАГО УКРАЇНИ

Подано добірку документів із фондів Центрального державного архіву громадських об'єднань України про становлення і розвиток архівних установ, охарактеризовано видовий та змістовний склад документів ЦДАГО України.

Ключові слова: державні архіви; партійні архіви; документи; архівні колекції; архівосховища; українські архівні установи в еміграції.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України (ЦДАГО України) зберігається значний масив документів Національного архівного фонду (НАФ), що висвітлюють становлення та розвиток архівних установ у ХХ ст. За походженням документи можна поділити на 3 групи: документи органів радянської влади, що зберігаються у фонді № 1 “Центральний комітет Комуністичної партії України (ЦК КПУ)”;¹ документи товариств та об'єднань українців в еміграції – Ф. № 269 “Колекція документів “Український музей в Празі”;² архівні кримінальні справи стосовно репресованих архівістів – Ф. № 263 “Колекція позасудових справ реабілітованих”.

Різноманітними є також видовий склад та інформаційна насиченість зазначених документів. В їх тематичному розмаїтті можна виділити окремі групи. Перша, де розкрито історію архівного будівництва, представлена документами, що були надіслані до ЦК КП(б)У, про діяльність системи партійних архівів в Україні та державні архіви, а також документальними джерелами про українські архівні установи в еміграції. Це – постанови, проекти постанов, розпорядження, циркулярні

* *Журжа Ірина Валеріївна* – кандидат історичних наук, завідувач сектору використання інформації та довідкового апарату відділу використання інформації документів Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

листи, протоколи засідань органів влади УСРР–УРСР, установчі документи організаційно-розпорядчого характеру, що висвітлюють особливості функціонування партійних, державних та емігрантських архівних установ у ХХ ст., доповідні записки, повідомлення, листи очільників архівної системи та архівних установ УСРР–УРСР у ЦК КП(б)У–КПУ щодо питань розвитку архівної галузі тощо.

Особливу наукову цінність мають документи, що висвітлюють становлення архівної галузі в радянський період (1920–1930-ті роки). Серед них – нормативно-правові акти, що кодифікували створення мережі центральних державних та партійних архівів, унормовували питання забезпечення збереженості архівних документів, їхнє упорядкування та облік, фінансування архівних установ тощо. Однією із ключових для розвитку архівної справи цього періоду була постанова Ради народних комісарів УСРР “Про охорону архівів” від 31 жовтня 1922 р. У ній йдеться про створення Єдиного державного архівного фонду, опікуватися яким мало Головне архівне управління при Народному комісаріаті освіти УСРР. Проте, попри декларування єдності державного архівного фонду, документи з історії Комуністичної партії та її діяльності передавалися на зберігання до Істпартів¹, а згодом – до Центрального та обласних партійних архівів.

Про структуру Українського центрального архівного управління, його основні напрями діяльності та завдання свідчить проект постанови ВУЦВК “Положення про Українське центральне архівне управління та його місцеві органи”, датований 1925 р. Так, серед напрямів роботи Управління визначалися: “загальне завідування всім архівним фондом; централізація архівних матеріалів в установах Укрцентрархіву; загальне керівництво архівною частиною поточного діловодства в установах, спільно з РСІ (Робітничо-селянська інспекція – І. Ж.), видання архівних матеріалів та наукових праць, основаних на них, організація заходів із підготовки архівних працівників”².

Важливим кроком у розвитку архівної справи в Україні став I Всеукраїнський з’їзд архівних працівників, проведений у травні 1926 р. у м. Харкові. Проект його порядку денного передбачав розгляд низки питань, серед яких: доповідь про діяльність та завдання Укрцентрархіву, доповідь Істпарту ЦК КП(б)У, визначення основних принципів розподілу архівних документів і схеми архівосховищ, утворення мережі кореспондентів архівних установ тощо. До кола актуальних науково-архівознавчих проблем були віднесені: “науково-технічні умови перерахування архівних матеріалів; основи роботи з відокремлення матеріалів, які належать до утилізації; реєстрація та облік Єдиного державного архівного фонду”³.

Про стан архівних установ 20–30-х років ХХ ст. красномовно свідчать повідомлення очільників архівної системи в ЦК КП(б)У. Так, із

(87) 180
36

Минимальная смета Главного Архивного Управления на май 22г.

<u>Главарх:</u> <u>Личный состав</u> - - - - -		600.000.000.
Канцелярск. и хозяйств. расходы -		60.000.000.
Командировки - - - - -		150.000.000.
<u>Расходы по оплате 3-х курсов архивоведения</u>		
Личный состав - - - - -		120.000.000.
Канцел. и хоз. расходы - - - - -		12.000.000.
Учебная плата - - - - -		24.000.000.
		<hr/>
		966.000.000.
<u>Центр. Устав. Архив в Харькове</u>		
Личный состав (13 человек) - - - - -		312.000.000.
Канцел. и хоз. расходы - - - - -		31.200.000.
Единица - - - - -		60.000.000.
Перевозка архивн. матер. (подвода - 5.000.000) -		75.000.000.
		<hr/>
		478.200.000.
<u>Центр. Устав. Архив в Киеве</u> <u>то же</u>		478.200.000.
<u>Центральный Архив революции в Харькове</u>		
Личный состав (16 человек) - - - - -		384.000.000.
Канцел. и хоз. расходы - - - - -		38.400.000.
Перевозка арх. матер. - - - - -		75.000.000.
		<hr/>
		497.400.000.
<u>Центральный Архив революции в Киеве</u>		
<u>то же</u>		497.400.000.
<u>Киевская группа Главарха</u>		
Личный состав (5 лиц) - - - - -		120.000.000.
Канцел. и хоз. расх. - - - - -		12.000.000.
Командировки - - - - -		150.000.000.
		<hr/>
		282.000.000.
<u>Губернские архивные Управления:</u>		
В 11 губерниях.		
Личн. состав (по 3 лица) - - - - -		792.000.000.
Канцел. и хоз. расходы - - - - -		79.200.000.
		<hr/>
		871.200.000.

Сметы составлены на основании данных о штате, заработной плате, командировочных, канцелярских и хозяйственных расходах, командировочных, учебных курсах архивоведения, перевозках архивного материала, единой единицы, подводах, на основании сметы на май 22г.

Мінімальний кошторис Головного архівного управління на травень 1922 р.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1449, арк. 26.

дповідної записки завідувача Центрального архівного управління УСРР М. А. Рубача про невідкладні та необхідні заходи в архівній справі в УСРР, датованої 25 березня 1927 р., можна отримати інформацію про загальний стан архівної галузі, структуру архівної системи, особовий склад та кадрове забезпечення тощо. Зокрема, повідомлялося про загрозливе становище, в якому опинилися архівні установи внаслідок “безгосподарності та неналежного фінансування”. Також піднімалося питання відсутності спеціально обладнаних для зберігання документів приміщень: “Всі архівосховища, які маються нині, являються тимчасовими, напихваті пристосованими помешканнями; всі вони зараз переповнені (особливо в Харкові) архівними матеріалами. Дальша концентрація, навіть важливіших матеріалів, зустрічає непереможні перешкоди”⁴. В листі керуючої Центральним архівним управлінням УСРР Г. М. Барвінок секретареві ЦК КП(б)У С. В. Косіору від 11 квітня 1936 р. йшлося про необхідність забезпечення збереженості архівних документів Київського обласного історичного архіву, які “поставлені Президією Київської міськради під загрозу цілковитого знищення”⁵.

У роки Другої світової війни перед керівниками архівних установ постала проблема евакуації документів. Протягом липня – вересня

Пролетарі всіх країн, єднайтеся!

Розсекречено
ЦІЛКОМ ТАЄМНО

КОМУНІСТИЧНА ПАРТІЯ (більшовиків) УКРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНИЙ КОМІТЕТ

№ ПБ-59/7
5.У 1936 р.

т.т. Лубченко, Шелехесу, Попову, Затонському, Петруманському, Барвінок, Сапову.

Витяг з протоколу № 59 засідання **Політбюро** ЦК з 4.У 1936 р.

Про архіви, що знаходяться в бувш. Десятинній та Покровській церквах.

1. Прийняти до відому заяву т. Петруманського про те, що Міськрадою погоджено з Керівником Центрархіву УСРР т. Барвінок питання про переміщення архівів, що знаходяться в бувш. Десятинній та Покровській церквах в приміщення бувш. Володимирського собору.

2. Доручити комісії в складі т.т. Шелехеса /голова/, Попова М., Затонського, Петруманського і Барвінок вирішити питання про розміщення історичних архівів, що знаходяться в м. Києві.

СЕКРЕТАР ЦК КП(б)У

НП.
УЧО 1-ша Школа ФЗУ № 4032 – 50000

Правила про порядок зберігання див. на зв.

Витяг із протоколу засідання Політбюро ЦК КП(б)У від 4 травня 1936 р.
“Про архіви, що знаходяться у бувшій Десятинній церкві”. 5 травня 1936 р.
ЦДАГО України, ф. 1, оп. 6, спр. 420, арк. 14.

1941 р. із державних архівів України було евакуйовано 1 млн 500 тис. справ, 6 тис. 500 фондів. Ці цифри, як і інформація про роботу Управління державними архівами НКВС УРСР за період з червня 1941 р. до жовтня 1942 р., містяться у доповідній записці виконувача обов'язків народного комісара внутрішніх справ УРСР С. Р. Савченка в ЦК КП(б)У від 25 жовтня 1942 р.⁶. Проте, через нестачу транспортних засобів вивезти всі документи не вдалося. Значна їх кількість була спалена. До прикладу, Центральний партійний архів ЦК КП(б)У втратив близько 70% документів – близько 144 тис. од. зб., у т. ч. документи відділів ЦК КП(б)У (агітаційно-масового, культурно-пропагандистського, кадрів, обліково-статистичного і інформаційного секторів та ін.) за 1919–1936 рр., документи Центральної контрольної комісії КП(б)У (1923–1934 рр.) та Партколегії Комісії партійного контролю при ЦК ВКП(б) по УРСР (1937 р.); картки кандидатів у члени КП(б)У та партквитки старого зразка; тимчасові посвідчення членів і кандидатів у члени КП(б)У. Серед втрат архіву були документи ЦК ЛКСМУ (1919–1926 рр.), апеляційні справи комсомольців (1925–1939 рр.), документальні комплекси Істпарту ЦК КП(б)У (1920–1925 рр.) та Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН) (документи інститутів філософії, історії, економіки, радянського будівництва і права, комісії з літератури за 1925–1936 рр.)⁷. Свідоме знищення документів, яких не можна було евакуювати, – одна з найдраматичніших сторінок в історії архівної справи України.

Документи повоєнного періоду відтворюють процес відбудови архівної галузі, інформаційне відновлення втрачених у роки війни колекцій і фондів, матеріально-технічне забезпечення архівних установ, заснування нових архівів, науково-методичну роботу з упорядкування документальних матеріалів тощо.

Більш комплексно у фондах ЦДАГО України представлені документи з історії системи партійних архівів. Вони висвітлюють їх створення та трансформацію, структуру і напрями діяльності, особливості комплектування документами, їх використання, характер взаємодії між партійними та державними архівними установами тощо. Це, зокрема, документи про діяльність започаткованого у 1929 р. Єдиного партійного архіву (ЄПА) Інституту історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У. Основним завданням ЄПА було виявлення, збирання та систематизація партійних документів, а також керівництво роботою партійних архівів на місцях. Відповідно до “Положення Інституту історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У”, затвердженого на засіданні Оргбюро ЦК КП(б)У 2 вересня 1932 р., до складу ЄПА КП(б)У входили 6 груп: мемуарна, центральне архівосховище, місцевих партархівів, комуністичного юнацького руху,

копіювання та інструктажу⁸. Постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 11 серпня 1939 р. Центральний партійний архів (ЦПА) було виділено у самостійну організацію, керівництво якою покладалося на відділ пропаганди і агітації ЦК КП(б)У, а обласні істпарти та партархіви об'єднані у єдиний обласний партархів, що підпорядковувався Центральному партархіву⁹. За постановою Політбюро ЦК КП(б)У від 23 березня 1945 р., Центральний партійний архів ЦК КП(б)У було реорганізовано в сектор Української філії Інституту Маркса-Енгельса-Леніна (ІМЕЛ) при ЦК ВКП(б)¹⁰, назва якого змінювалася відповідно до політичної ситуації в СРСР. До його фондів передавалися документи про підпільний та партизанський рухи опору в роки Другої світової війни, роботу в тилу, боротьбу з українським національно-визвольним рухом тощо. Також партархів-сектор продовжував здійснювати керівництво науково-методичною роботою партійних архівів обласних комітетів партії¹¹. Із проголошенням незалежності України, Указом Президії Верховної Ради України від 27 серпня 1991 р. документи архівів Компартії України переходили в підпорядкування Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України та його установ на місцях. А постановою КМ України від 25 жовтня 1991 р. на базі колишнього архіву ЦК Компартії України створювався Центральний державний архів громадських об'єднань України, який також підпорядковувався Головному архівному управлінню при КМ України¹².

Другу тематичну групу представляють: офіційне листування про формування та наповнення архівних колекцій УСРР–УРСР, документи про діяльність представників української еміграції зі збирання та збереження документів, що розкривають події революції та національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. в Україні, Першої світової війни 1914–1918 рр., діяльності української еміграції у міжвоєнний період. Вони дозволяють відтворити епізоди формування окремих архівних фондів та колекцій, їх наповнення тощо. Зокрема, сюжет про витоки передавання до архівів України т. зв. “Празького архіву” яскраво висвітлює лист міністра закордонних справ УРСР Л. Х. Паламарчука в ЦК КПУ про виявлені в Чехословаччині документи “Українського музею у Празі”, датований 24 червня 1957 р.¹³ Сама ж історія створення та функціонування цієї установи відтворена у Ф. 269 (оп. 1, спр. 455–471).

Музей визвольної боротьби України був започаткований представниками української еміграції в 1925 р. у Празі (Чехословацька Республіка). За час існування Музею у його фондах накопичилася величезна кількість документів та матеріалів. Це документи українських державних, військових, громадсько-політичних діячів, представників науки, культури, освіти, інших осіб, які були змушені покинути Батьківщину; часописи, газети, бюлетені, інші друковані видання, що виходили

в країнах-осередках української еміграції в усьому світі. Музей діяв як типова архівна установа: крім збирання та зберігання документів, надавав інформацію за запитом громадян. Про це, зокрема, свідчить лист голови редакції часопису "Вісник Союзу українських емігрант-

156

Українська
Радянська Соціалістична Республіка

**МІНІСТЕРСТВО
ЗАКОРДОННИХ СПРАВ**

Украинская
Советская Социалистическая Республика

**МИНИСТЕРСТВО
ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ**

г. Киев, ул. Карла Либкнехта № 15

В/№, дата _____ Відділ _____

„24” ІЮНЯ 1957 р.
№ 6

ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМИТЕТУ КП УКРАИНЫ

Институт истории КПЧ обратился в Посольство СССР в Чехословакии с письмом, в котором сообщает следующее:

"В доминионской Чехословакии жило много русских эмигрантов, которые собрали большое количество книг, журналов и печатных материалов, в большинстве случаев на украинском языке: Все это было сосредоточено в так наз. "Украинском музее" в Праге.

При бомбардировке Праги в 1945 г. русские эмигранты, руководившие "Украинским музеем", обратились к нацистским оккупационным властям с просьбой сохранить этот материал. Оккупационные власти приказали все вещи "Украинского музея" спрятать в хранилище университетской библиотеки в Праге, где они и находятся до сего времени.

Об их существовании мы узнали лишь недавно и думаем, что большинство этого материала могло бы быть полезным какому-нибудь архиву в Советском Союзе. Обращаемся поэтому к Вам с вопросом, не смогли ли бы Вы прислать какого-нибудь Вашего специалиста для оценки указанного материала, который Ваш специалист мог бы просмотреть вместе с нашим работником".

КП Украины
Відділ пропаганди і агітації
СЕКРЕТАРІАТ

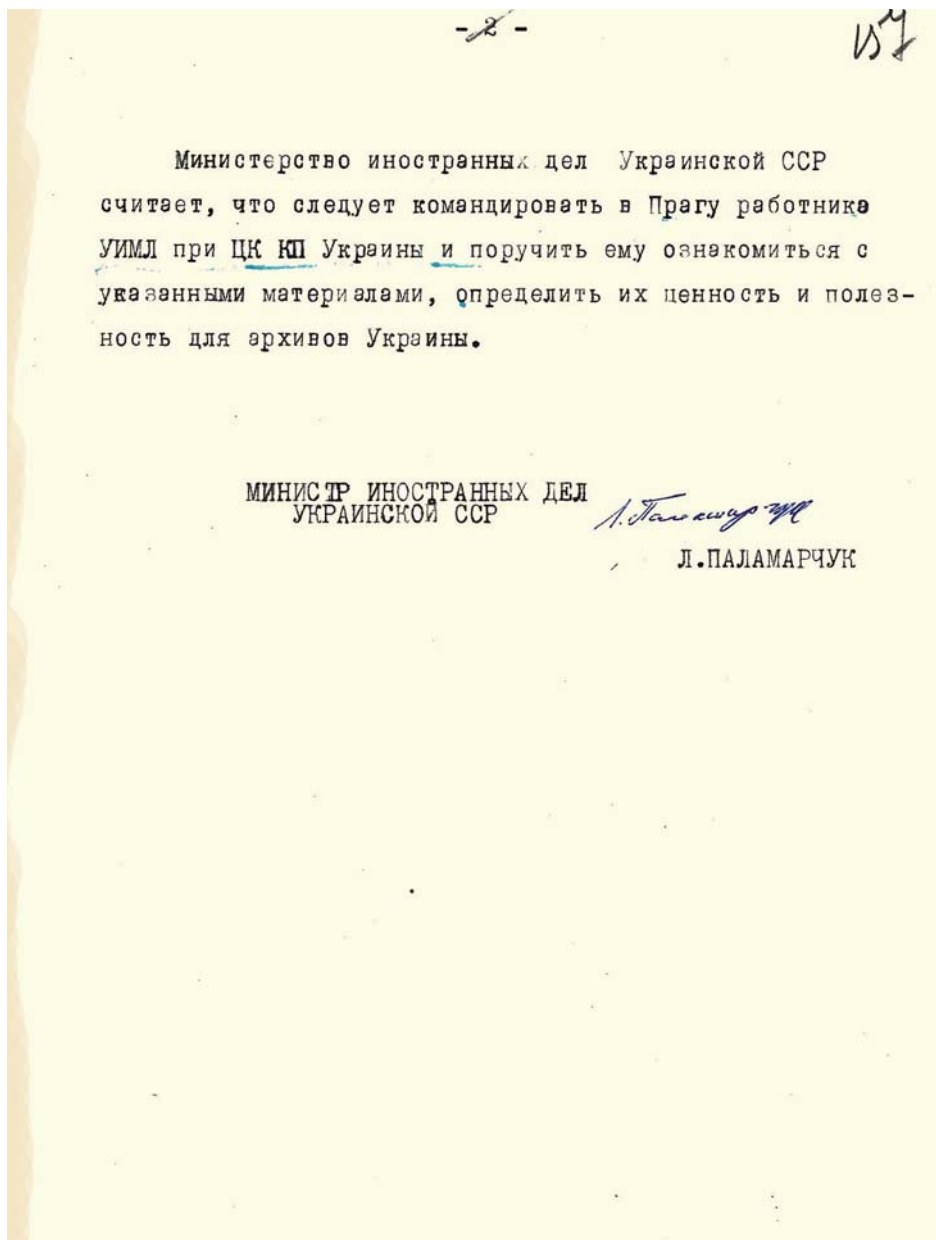
Відомості № 626
24/ІЮН 1957 р.

КОНТРОЛЬ

ОСОБИЙ ЗАГАЛНИЙ

★ 6441/48 ★

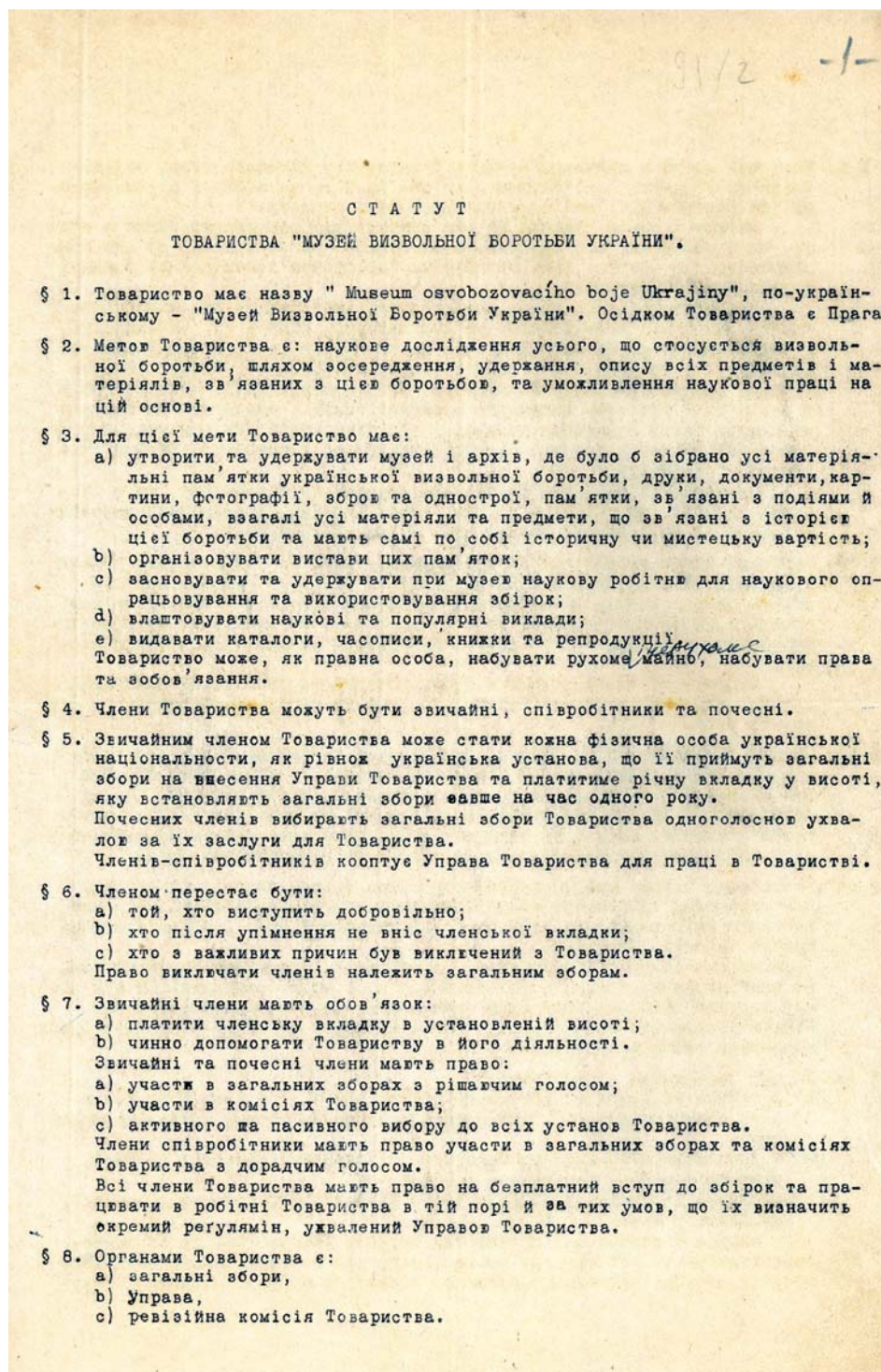
ПІДЛЯГІ С ПОСЕРВЕРННО

Лист міністра закордонних справ УРСР Л. Х. Паламарчука в ЦК КПУ
про виявлені в Чехословаччині документи “Українського музею в Празі”.
24 червня 1957 р.

ЦДАГО України, ф. 1, оп. 31, спр. 892, арк. 156–157.

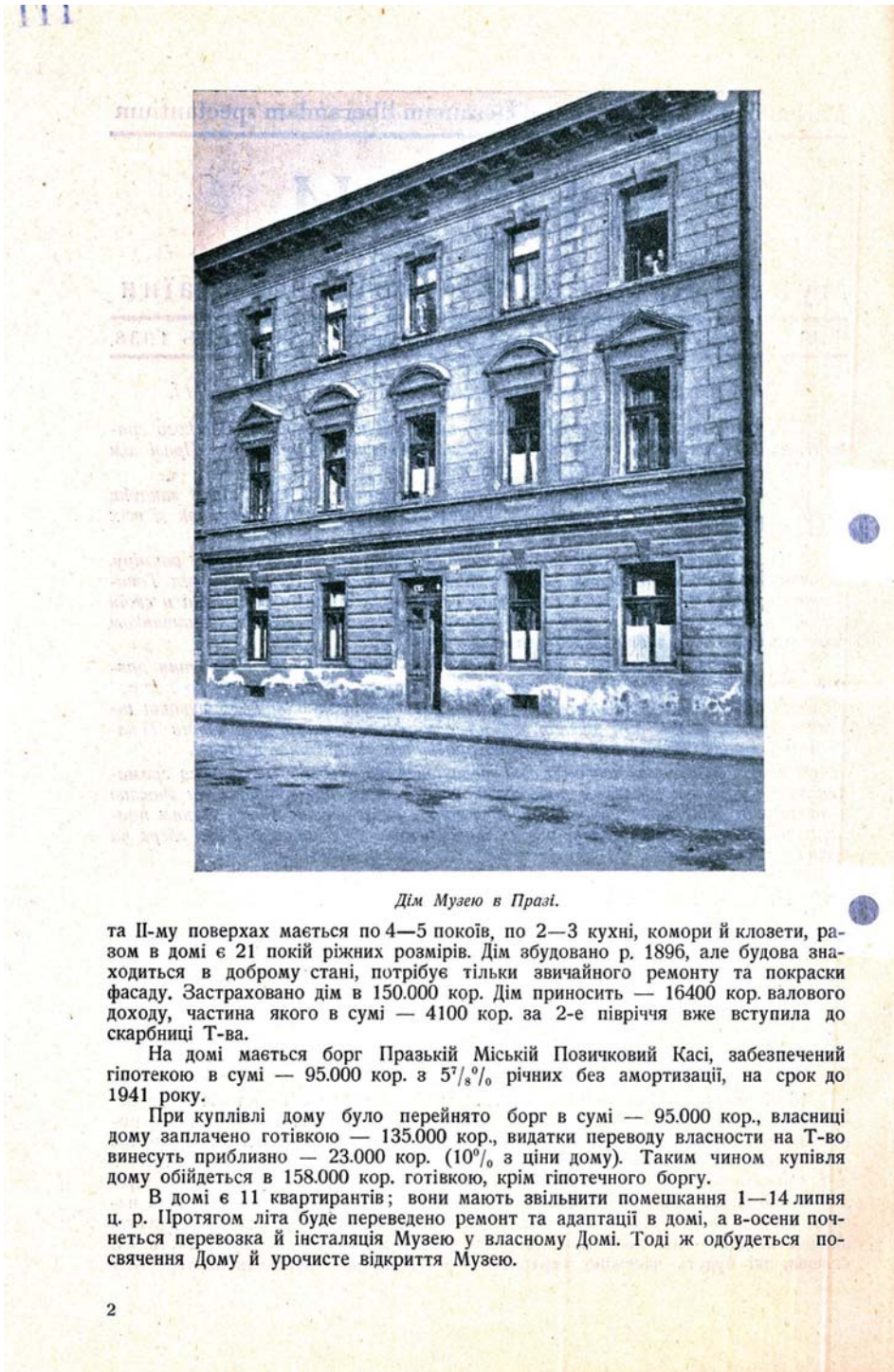
ських організацій в Чехословаччині” М. М. Галагана до керівництва
Музею, датований 29 жовтня 1931 р.: “До нас звернулись з проханням
дати особисту посвідку пану Біркену, який згідно з повідомленням мав
бути зареєстрований в Українській Місії у Празі. Нам відомо, що

Витяг із Статуту Товариства "Музей визвольної боротьби України".

Січень 1925 р.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 455, арк. 1, 2.

Дім Музею в Празі.

та II-му поверху мається по 4—5 покоїв, по 2—3 кухні, комори й клозети, разом в домі є 21 покій різних розмірів. Дім збудовано р. 1896, але будова знаходиться в доброму стані, потребує тільки звичайного ремонту та покраски фасаду. Застраховано дім в 150.000 кор. Дім приносить — 16400 кор. валового доходу, частина якого в сумі — 4100 кор. за 2-е півріччя вже вступила до скарбниці Т-ва.

На домі мається борг Празькій Міській Позичковий Касі, забезпечений гіпотеккою в сумі — 95.000 кор. з $5\frac{7}{8}\%$ річних без амортизації, на срок до 1941 року.

При купівлі дому було перейнято борг в сумі — 95.000 кор., власниці дому заплачено готівкою — 135.000 кор., видатки переводу власности на Т-во винесуть приблизно — 23.000 кор. (10% з ціни дому). Таким чином купівля дому обійдеться в 158.000 кор. готівкою, крім гіпотечного боргу.

В домі є 11 квартирантів; вони мають звільнити помешкання 1—14 липня ц. р. Протягом літа буде переведено ремонт та адаптації в домі, а в-осени почнеться перевозка й інсталяція Музею у власному Домі. Тоді ж одбудеться посвячення Дому й урочисте відкриття Музею.

Фрагмент сторінки часопису “Вісті Музею визвольної боротьби України”.

Травень, 1938 р.

ЦДАГО України, ф. 269, оп. 1, спр. 456, арк. 31зв.

архів цієї місії переданий на перехову до Вашого Музею, тому просимо Вас, оскільки це можливо, подати нам дані про згаданого пана Біркена, а саме, про його походження, місце і час народження, попереднє заняття”¹⁴.

Також у фонді відклалися документи нормативно-методичного та облікового характеру, матеріали про матеріально-технічне забезпечення Музею та ін. Це – правила прийняття на зберігання документів та інших предметів¹⁵, списки зібраних статутів, часописів, словникових видань, карт, церковних стародруків¹⁶, алфавітна книга обліку надходжень¹⁷, матеріали про придбання та будівництво власного будинку для Музею¹⁸ тощо. Саме завдяки запровадженню унормованих підходів до комплектування, обліку та зберігання документальних матеріалів організатори Музею визвольної боротьби України у Празі змогли зібрати унікальну колекцію документальних свідчень українських національно-визвольних змагань.

Частина цих документів, репрезентована матеріалами Української академічної громади, Центрального емігрантського союзу українських студентів, Українського національного союзу, Українського історико-філологічного товариства, товариств колишніх вояків УНР, Спілки українських пластунів, Спілки українських лікарів та ін. організацій, листуванням представників української еліти: В. Винниченка, С. Петлюри, Є. Петрушевича, С. Смаль-Стоцького, О. Кандиби (Ольжича), В. Петріва, А. Лівницького, родини Антоновичів та ін., зберігається у ЦДАГО України.

Окремий тематичний блок становлять документи, що висвітлюють життєвий та творчий шлях відомих архівних діячів – автобіографії, матеріали про їхню наукову діяльність, службові характеристики тощо. На особливу увагу заслуговують документальні свідчення про долі архівістів, які потрапили у лещата радянської тоталітарно-репресивної системи. Це, зокрема, архівні кримінальні справи керівників архівних установ різних років: очільника першого державного органу управління архівною справою в Україні за доби Центральної Ради – Бібліотечно-архівного відділу Департаменту мистецтв Генерального секретарства справ освітніх (з 9 січня 1918 р. – Народного міністерства освіти УНР) (1917–1918 рр.) Олександра Сергійовича Грушевського; очільника Центрального архівного управління УСРР (1925–1931 рр.) Михайла Абрамовича Рубача (Рубановича); очільника Центрального архіву давніх актів у Києві (1921–1931 рр.) Віктора Олександровича Романовського та ін.

Таким чином, документи, що зберігаються у фондах ЦДАГО України, є важливим і цінним джерелом з історії архівної справи в Україні у ХХ ст. Вони дозволяють розкрити створення і становлення архівних установ та основні віхи їхнього розвитку.

IV отдел УГБ НКВД УССР

АНКЕТА АРЕСТОВАННОГО

Фамилия Грушевский

Имя и отчество Александр Сергеевич

Дата рождения: число 12 месяц августа год 1877

Место рождения г. Ставрополь Кавказский

Место жительства (адрес) г. Киев Паньковская 9 кв. 3

Профессия и специальность историк, ученый

Место службы и должность или род занятий после. мес. сл. в -
пред. ист.-геогр. Комиссии Академии Наук УССР
(указать без сокращений, название предприятия или учреждения и характер производства)

Паспорт _____
(когда и каким органом выдан, номер и категория, где прописан)

Социальное происхождение сын землевладельца
(род занятий родителей и их имущественное положение)

Социальное положение _____
(род занятий и имущественное положение арестованного)

а) до революции представитель в Одессе, Москве, Сан-Петербурге, Киеве

б) после революции работал в Академии Наук УССР
профессором

Образование (общее и специальное) высшее законченное

Анкета арештованого Олександра Сергійовича Грушевського.

11 серпня 1938 р.

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, стр. 64688, арк. 8-8зв., 195.

Лист № 7
к делу № _____

АНКЕТА АРЕСТОВАННОГО

1. Фамилия Рубач

2. Имя и отчество Михаил Абрамович

3. Дата рождения: число 20 " ноябрь год 1899

4. Место рождения село Сергеевское Слободы Раменского уезда
Полтавский губ.

5. Местожительство (адрес) Гомельская Пионерская ст. Д. 63

6. Профессия и специальность Научная - партийная работа

7. Место службы и должность или род занятий Институт истории
Киевского государственного Академии
(указать без сокращений, название предприятия или учреждения и характер производства)

8. Паспорт 2 июля 1933. Харьковской районной милиции
(когда и каким органом выдан, номер и категория, где прописан)
с/193303

9. Социальное происхождение До 1918г. отец был торговцем.
(род занятий родителей и их имущественное положение)

10. Социальное положение инженер
(род занятий и имущественное положение арестованного)

а) до революции инженер

б) после революции советский, партийная научная работа

11. Образование (общее и специальное)
окончил институт Красной профессурой 1927г.

Фрагмент анкеты арестованного Михайла Абрамовича Рубача (Рубановича).

15 лютого 1935 р.

ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1, спр. 39490, арк. 7, 63а.

146

ПАСПОРТ

Військовий до 8 мая 1936г.

1. Ім'я, отчество, фамілія *Романовский
Виктор Александрович*

2. Время и место рождения *1890г
г. Глухів Сергійівської губ.*

3. Национальность *украинец*

4. Социальное положение *солдатский*

5. Постоянное местожительство *г. Киев*

6. Отношение к военной службе *не военнообязан
м.п. [signature]*

7. Собственноручная подпись владельца паспорта *[signature]*

ЗБ № 204665

Сторінки паспорта Віктора Олександровича Романовського.
ЦДАГО України, ф. 263, оп. 1 спр. 66855, т. 1, арк. 145, 146.

Нижче, мовою оригіналу із збереженням мовно-стилістичних особливостей згідно з сучасною орфографією і пунктуацією, подаються витяги із окремих документів, що зберігаються в архіві.

№ 1

Витяг із “Правил користування архівними матеріалами”.

[1920-ті рр.]

1. Все архивы остаются открытыми для пользования. Закрытыми для общего пользования считаются Центральный архив революции и все историко-революционные отделы Губистархивов. Доступ к материалам означенных архивов возможен по соглашению Укрцентрархива с Истпартом ЦК КП(б)У.

2. Копии, выписки и справки выдаются по письменному заявлению как учреждений, так и частных лиц, с соблюдением правил устава о гербовом сборе и с взиманием канцелярского сбора в доход государства согласно установленных правил.

Справки, выписки и копии документов из Центрального архива революции и из историко-революционных отделов Губистархивов выдаются только с разрешения Истпарта.

Копии размером более одного листа снимаются за особую плату, если работа производится силами архива. Если копии снимаются заинтересованными учреждениями или лицами, то один экземпляр копии оставляется архиву.

ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2022. Арк. 16. Засвідчена копія. Машинопис.

№ 2

Витяги із доповідної записки завідувача Центрального архівного управління УСРР М. А. Рубача в ЦК КП(б)У “Про невідкладні та необхідні міроприємства в архівній справі в УСРР”.

25 березня 1927 р.

В УСРР в наслідку жорстокої громадянської війни більшість архівів ліквідованих установ опинилися в безгосподарчому загрозливому стані. Ці архіви мають величезне науково-історичне й політичне значення. [...]

Архіви Рад Робітничих і Червоноармійських Депутатів, партійних, професійних організацій, Народного Секретаріату, Раднаркому, Наркоматів, ЦК КП(б)У, архіви контрреволюційних урядів і інші архіви, починаючи з центра і закінчуючи волостю, являються основним джерелом для вивчення історії й досвіду революції.

Виявити, сконцентрувати в архівосховища та належно впорядкувати ці архіви, являється складною задачею, що вимагає значних коштів і сил, бо ці

архівні матеріали розпорошені по селах, станціях та різних містах, з огляду на численні евакуації.*[...]

Про науково-історичне значення вже сконцентрованих до 10.000 архівних фондів різних установ, значінні цих матеріалів для розвитку української науки, – казати не доводиться. Досить зазначити, що серед них мається до 2.500 архівних фондів установ і організацій періоду 1917–1921 рр., що сконцентровані переважно за останні півтора роки. Серед цих фондів мається багато матеріалів, що мають велике політичне значення, які до цього часу нами мало використані в нашій політичній боротьбі (архіви контрреволюційних урядів: Центральної Ради, Генерального Секретаріату, Гетьманщини, Директорії, Денікінщини і т.інш.).

[...] Штати і фінансові асигнування архівних органів, що маються зараз, являються явно недостатніми по обсягу тієї невідкладної роботи, що її треба виконати (в РСФСР на архівну справу по держбюджету асигновано в два рази більше, ніж в УСРР при відповідному зменшенні по коефіцієнту 1:4).

ВИКОНАННЯ ДЕЯКИХ ЗАХОДІВ В АРХІВНІЙ СПРАВІ НЕ МОЖЕ БУТИ ВІДКЛАДЕНО, БО ЦЕ ЗАГРОЖУЄ ЗАГИБЕЛЛЮ АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ, що мають науково-історичне політичне значення. [...]

ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2498. Арк. 22, 23. Оригінал. Машинопис.

№ 3

Постанова

Політбюро ЦК КП(б)У “Про місцеві партархіви та істпарті”.

11 серпня 1939 р.

ЦК КП(б)У постановляє:

1. Виділити Центральний партархів у самостійну організацію при ЦК КП(б)У. Керівництво партархівом покласти на відділ пропаганди та агітації ЦК КП(б)У.

2. Об’єднати обласні істпарті та партархіви в Єдиний обласний партархів. Центральному і обласним партархівам розгорнути науково-дослідну роботу архівних матеріалів. Керівництво облпартархівами покласти на секретарів обкомів по пропаганді.

* В сучасний момент до складу Центрального Архівного Управління, що перебуває при Президії ВУЦВК’у, входять:

1) 5 ЦЕНТРАЛЬНИХ АРХІВІВ Центр. Архів Революції, 2 Центр. Істор. Архіва в Харкові і Києві, Центральний Архів Давніх Актів в Києві, та знов зорганізований в 1926 році Центральний Архів Праці в Харкові.

2) 5 КРАЄВИХ ІСТОРИЧНИХ АРХІВІВ для архматеріалів ліквідованих губерніальних установ (у Полтаві, Чернігові, Дніпропетровську, Одесі та Харкові).

3) 40 ОКРУГОВИХ АРХІВНИХ УПРАВЛІНЬ.

Штат усіх установ, що знаходяться на держбюджеті, складає 99 чол.; штат усіх округових архівних управлінь, що знаходяться на місцевому бюджеті, складає 161 чол. (з них 12 сторожів).

Кошторис Центрального Архівного Управління в біжучому 1926/27 бюджетовому році складає 149.163 карб. Кошториси усіх округових архівних управлінь складають 194.000 карб.

3. Зобов'язати відділ кадрів ЦК КП(б)У та обкомів КП(б)У укріпити центральний партархів та облпартархіви перевіреними партійними кадрами.

4. Зобов'язати центральний і облпартархіви закінчити не пізніше 1.VII-1940 р. розробку і опис архівних матеріалів. Обласним партархівам проводити систематичну концентрацію архівних матеріалів міськкомів і райкомів КП(б)У.

5. Зобов'язати міськкоми і райкоми КП(б)У в 2-місячний термін впорядкувати всі архівні матеріали міськкомів і райкомів КП(б)У. Відповідальність за стан партійних і комсомольських архівів в міськкомах і райкомах КП(б)У покласти на секретарів МПК (міський партійний комітет – І. Ж.) та райкомів КП(б)У.

6. Зобов'язати Центральний партархів при ЦК КП(б)У забезпечити керівництво облпартархівами по питанням упорядкування, систематизації архівних матеріалів та архівної техніки.

7. Зобов'язати обкоми КП(б)У в найближчий час намітити конкретні заходи по упорядкуванню роботи партархівів та забезпечити такі відповідальними приміщеннями і устаткуванням.

ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 6. Спр. 557. Арк. 151–152. Оригінал. Машинопис.

¹ ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України). Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2022. Арк. 36.

² Там само. Арк. 6.

³ Там само. Спр. 2225. Арк. 46.

⁴ Там само. Спр. 2498. Арк. 22–26.

⁵ Там само. Спр. 6858. Арк. 1.

⁶ Там само. Оп. 23. Спр. 62. Арк. 2–8.

⁷ Центральний державний архів громадських об'єднань України. Путівник/Державний комітет архівів України, ЦДАГО України. Київ, 2001. С. 7.

⁸ ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 7. Спр. 245. Арк. 15.

⁹ Там само. Оп. 6. Спр. 513. Арк. 35.

¹⁰ Там само. Спр. 797. Арк. 66–67.

¹¹ *Лозицький В. С.* З історії Центрального державного архіву громадських об'єднань України (до 80-річчя створення Єдиного партійного архіву)//Архіви України. 2009. № 6. С. 130.

¹² ЦДАГО України. Ф. 264. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 5–5зв.

¹³ Там само. Ф. 1. Оп. 31. Спр. 892. Арк. 156–157.

¹⁴ Там само. Ф. 269. Оп. 1, Спр. 306. Арк. 63.

¹⁵ Там само. Спр. 456. Арк. 3зв.

¹⁶ Там само. Спр. 455, Арк. 21–35.

¹⁷ Там само. Спр. 458.

¹⁸ Там само. Спр. 455. Арк. 5; Спр. 456. Арк. 31–32; Спр. 460. Арк. 116.

There is given the review and published documents of the Central State Archives of Public Organizations of Ukraine on the formation and development of archival institutions in the 1920s-1930s.

Key words: state archives; party archives; documents; archival collections; archival storages; Ukrainian archival institutions in exile.

УДК 930.253:[94(477.87)+929]архімандрит Алексій (Кабалюк) “192/193”

М. Д. МІСЮК*

ДІЯЛЬНІСТЬ АРХІМАНДРИТА АЛЕКСІЯ (ОЛЕКСАНДРА КАБАЛЮКА) НА ТЕРИТОРІЇ ПІДКАРПАТСЬКОЇ РУСІ В 1920–1930-Х РОКАХ

Уперше повністю мовою оригіналу публікуються окремі документи Державного архіву Закарпатської області, що висвітлюють діяльність архімандрита Алексія (Олександра Кабалюка) в 1920–1930-х роках на території Підкарпатської Русі.

Ключові слова: архівні документи; архімандрит Алексій; Підкарпатська Русь.

Схиархімандрит Алéксій (в миру Олександр Іванович Кабалюк, 1877–1947) – карпаторуський православний священнослужитель, місіонер, громадський діяч. За визнання заслуг у пропаганді православ'я Українська православна церква Московського патріархату канонізувала О. Кабалюка як першого “карпаторуського православного святого”.

Ім'я преподобного Алексія закономірно пов'язується із складним і суперечливим процесом відродження Православної церкви на території нашого краю. Його особистість, основні етапи життєвого шляху є символом моральної чистоти, подвижництва і віри в правоту своїх переконань. Не дивно, що його біографія привертала і привертає увагу істориків Православної Церкви як у нас в країні, так і за кордоном.

Варто зазначити, що література, присвячена різним аспектам біографії та діяльності преподобного Алексія, досить чисельна. Це – газетні і журнальні статті, монографії, ювілейні видання. Науковий і пізнавальний характер цих публікацій різний. Ми не будемо детально зупинятися на них, а всім, хто цікавиться цим питанням, рекомендуємо звернутися до вельми змістовних, на наш погляд, праць з історії Православної Церкви на території Підкарпатської Русі, що вийшли друком у 2005 і 2011 рр.¹ Що ж стосується досліджень, присвячених безпосередньо життю і діяльності преподобного Алексія, то тут, безсумнівно, необхідно відзначити монографію канд. іст. наук, доцента кафедри історії України Ужгородського національного університету, директора Богословсько-історичного науково-дослідного центру імені архімандрита Василя (Проніна) Ю. В. Данильця², що отримала високу оцінку наукової спільноти³.

* Місюк Михайло Дмитрович – директор Державного архіву Закарпатської області.

Зрозуміло, що автори монографій і статей не ставили перед собою мету щодо публікації документів, на які вони посилалися. Це – завдання істориків-археографів, які готують документи до публікації або в рамках тематичних збірників, або для оприлюднення окремих документів. Підбірка документів Держархіву Закарпатської області, що пропонується загалом, є саме такою публікацією, яка знайомить із повним текстом історичних джерел, поданих мовою оригіналу. На жаль, рамки часопису не дозволяють представити всі виявлені документи, що висвітлюють діяльність архімандрита Алексія (Кабалюка) на території Підкарпатської Русі в 1920–1930-х роках. У процесі відбору їх до публікації ми, по-перше, віддали перевагу тим документам, які склалися безпосередньо в Правлінні Мукачівської Православної Єпархії. По-друге, відібрали ті з них, які розкривають роль архімандрита Алексія у складному процесі будівництва Православної Церкви, його позицію у конфлікті між прихильниками визнання юрисдикції Сербської Православної Церкви і прихильниками архієпископа Савватія, які схилилися до визнання юрисдикції Константинопольського патріархату. Значна група документів, підготовлених нами до публікації, висвітлює також особистий внесок архімандрита Алексія у відкриття і подальше функціонування курсів для православних священиків у Хусті.

Документи, що розповідають про діяльність архімандрита Алексія в 1920–1930-х роках на території нашого краю, дослідник може знайти в таких фондах Держархіву Закарпатської області: Ф. 63 “Цивільне управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1928 рр.”; Ф. 29 “Президія Цивільного управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1928 рр.”; Ф. 21 “Крайове управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1938 рр.”; Ф. 2 “Президія Крайового управління Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1928–1938 рр.”; Ф. 28 “Реферат освіти Підкарпатської Русі, м. Ужгород. 1919–1938 рр.” та ін.

Документи подані у хронологічному порядку, публікуються мовою оригіналу із збереженням особливостей літературної російської мови першої третини ХХ ст. без відображення старої орфографії. Відтворені частини скорочених слів у текстах документів подані в квадратних дужках. До кожного документа складені заголовки і легенди, а при необхідності вони мають підрядкові примітки. Описки та граматичні помилки виправлені без застережень. В окремих випадках, при подачі тексту документа нами збережені деякі резолюції, якщо вони розкривають відношення вищих органів влади до тих питань, які формулюються автором листа або звернення.

¹ *Василь (Пронин), архимандрит.* История Православной Церкви на Закарпатье. Киев, 2005. С. 467; Сповідники та подвижники Православної Цер-

кви на Закарпатті в ХХ ст. / авт. кол.: Ю. Данилець (гол.), архієпископ Феодор (Мамасуєв), архієпископ Антоній (Папанич) та ін. Мукачево, 2011. С. 7–24.

² Данилець Ю. В. Обраний Божим Провидінням. Життєпис преподобного Олексія Карпаторуського сповідника: нарис / Ужгородський національний університет, кафедра історії України, Хустська православна єпархія. Чернівці: Місто, 2013. 167 с.

³ Кічера В. В., Міщанин В. В. Життєпис преподобного Олексія Карпаторуського // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Історія. 2014. Вип. I. С. 180–181.

№ 1

Лист

**настоятеля російської Православної парафії в м. Хуст архіандрита
Алексія (Кабалюка) на адресу Реферату освіти Цивільного Управління
Підкарпатської Русі в Ужгороді з повідомленням про умови відкриття
курсів для православних священників у Хусті**

15 листопада 1927 р., м. Хуст

Многоуважаемый
Господин Доктор!*

Вчера я получил письмо из Юго-Славии от Др. Дамаскина, который просит меня открыть курсы в Густе 21-го ноября. В своем письме он пишет, что об открытии курсов он написал и Вам.

На основании этого письма я прошу Вас сделать распоряжения о начале занятий г. г. профессорам гимназии в Густе и прислать мне 5000 кр[он] для заготовки продуктов и уплаты авансов за квартиры и других расходов, связанных с открытием курсов.

Прошу Вас также особенно, чтобы на курсах преподавали русский литературный язык, а не украинский, который нашим священникам совершенно не нужен. Это не только мое желание, но и желание самых слушателей курсов. Никто из нас не говорит на украинском языке и обучение на нём только повредит делу. Такие предметы, как математика, физика, природоведение, история будут преподаваться на русском языке, и мы, конечно, хотим, чтобы и изучение самого языка было по-русски.

Густ 15-XI-27

С совершенным уважением
Архимандрит Алексей

Примітки:**

Держархів Закарпатської області. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 598. Арк. 144. Машинопис. Мова російська.

* Ймовірно, йдеться про референта Реферату освіти Цивільного управління Підкарпатської Русі в Ужгороді.

** Тут і далі всі примітки зроблені чеською мовою.

№ 2

Лист

**Управителя Карпаторуської Православної Єпархії єпископа
Серафима на адресу Президії Крайового Управління
Підкарпатської Русі в Ужгороді з повідомленням про призначення
під час його відсутності своїм тимчасовим заступником архімандрита
Алексія (Кабалюка)**

9 жовтня 1928 р., м. Хуст

В Президиум
Земского Уряда для Подкарпатской Руси
в Ужгороде.

Доводим до сведения Земского Уряда, что 10-го октября Мы выезжаем в Югославию на Архиерейский Собор и предполагаем вернуться в середине ноября с. г.

Нашим временным заместителем на время Нашего отсутствия оставляем Архимандрита Алексея (Кабалюка).

Управляющий Карпаторусской Православной Епархией
Епископ Серафим.

Примітки:

Держархів Закарпатської області. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 31. Арк. 11. Машинопис. Мова російська.

№ 3

Лист

**Тимчасового Управителя Карпаторуської Православної Єпархії
архімандрита Алексія (Кабалюка) на адресу Президії Крайового
Управління Підкарпатської Русі в Ужгороді з проханням дозволити
викладання Закону Божого православним учням, які навчаються
в народних школах**

19 жовтня 1928 р., м. Хуст

В Президиум
Земского Уряда для Подкарпатской Руси
в Ужгороде.

При преподавании Закона Божия православным детям в народных школах часто встречается следующее препятствие: школа считается греко-католической, но учителя державные и хотя дети всех вероисповеданий обучаются в такой школе, но Закона Божия учить там нельзя. Епархиальное управление просит Земский Уряд разрешить этот вопрос в том смысле, чтобы в тех школах, которые хотя, и построены греко-католической церковью, но содержатся на средства державы, которая содержит и своего учителя и вообще педаго-

гический персонал, было бы разрешено преподавать Закон Божий для православных детей.

Временно Управляющий
Карпаторусской Православной Епархией
Архимандрит Алексей.

Резолюція: Пану шефу управління. На мою думку, характер школи греко-католицький, тому дві сторони повинні самі знайти компромісне рішення, оскільки вирішення цього питання не входить в компетенцію Крайового управління. Ужгород, 16. XI. 1928. [Підпис шкільного референта]*.

Держархів Закарпатської області. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 31. Арк. 14–14зв. Машинопис. Мова російська.

№ 4

Лист

Тимчасового Управителя Карпаторуської Православної Єпархії архімандрита Алексія (Кабалюка) на адресу шкільного відділу Крайового Управління Підкарпатської Русі в Ужгороді з повідомленням про висилку протоколу конференції викладачів на курсах для православних священників у Хусті

27 жовтня 1928 р., м. Хуст

В Земский Уряд
для
Подкарпатской Руси
Школьный Отдел
в Ужгороде.

Препровождая при сѣм протокол заседания конференции профессоров, преподающих на курсах для священников, Епархиальное Управление со своей стороны просит, ради пользы дела, не менять состава преподавателей, которые преподают на курсах. По окончании настоящего курса будут приняты во внимание требования распоряжения, о котором упоминается в протоколе г. г. профессоров.

Приложение: протокол**

Временно Управляющий
Карпаторусской Православной Епархией
Архимандрит Алексей.

Примітки:

Держархів Закарпатської області. Ф. 21. Оп. 9. Спр. 78. Арк. 16. Машинопис. Мова російська.

* Всі примітки і резолюція написані від руки чеською мовою. Підпис шкільного референта Крайового управління Підкарпатської Русі в Ужгороді прочитати не вдалося.

** Див.: Ф. 21. Оп. 9. Спр. 78. Арк. 25–25 зв.

№ 5

Лист

Тимчасового Управителя Карпаторуської Православної Єпархії
архіандрита Алексія (Кабалюка) на адресу Крайового Управління
Підкарпатської Русі в Ужгороді із звітом про курси для православних
священиків у Хусті

25 липня 1929 р., м. Хуст

В Земский Уряд
для
Подкарпатской Руси
в Ужгороде.

В ответ на выше указанный ваш № Епархиальное Управление имеет честь сообщить Вам следующее:

На курсы для священников было израсходовано всего:

1. На оплату профессором и заведующего курсами:.....35.696 кч*.
2. На оплату помещения для занятий:3.500 кч.
3. На отопление помещения для занятий:500 кч.
4. На довольствие и за помещение для слушателей:.....48.324 кч.

Всего: 88.020 кч.

Курсы продолжались 10 месяцев: от 20 мая, до 10 марта 1929 г. В течение этих 10 месяцев слушатели во все непраздничные дни занимались ежедневно с преподавателями по 6–7 часов в день. Преподавали науки профессора Хустской р[еальной] державной гимназии. Имена преподавателей и распределение предметов между ними указаны в приложенных протоколах конференций профессором**. Кроме преподавателей гимназии был ещё преподавателем чешского яз[ыка] директор чешской школы в Хусте г. Ванке. На курсы записалось 24 человека. 3 выбыли по болезни, а 1 по семейным обстоятельствам. 20 человек явилось к экзамену. Из них 17 выдержало. Имена выдержавших указаны в копии сношения директора мукачевской гимназии при сём приложенной***.

Вр[еменно] Управляющий
Карпаторусской Православной Епархией
Архимандрит Алексей.

Примітки:

Держархів Закарпатської області. Ф. 21. Оп. 9. Спр. 703. Арк. 15. Машинопис. Мова російська.

* Кч. – крона чехословацька (чеськослов. *koruna*).
** Ф. 21. Оп. 9. Спр. 78. Арк. 17–24.
*** Там само. Арк. 33.

№ 6**Лист**

Тимчасового Управителя Карпаторуської Православної Єпархії архімандрита Алексія (Кабалюка) на адресу Президента Чехословацької республіки Т. Г. Масарика з поздоровленням його з 80-річчям від дня народження і проханням про надання допомоги в справі відкриття Православної духовної семінарії на території Підкарпатської Русі

14 лютого 1930 р., с. Іза

Глубокочитимый
ГОСПОДИН ПРЕЗИДЕНТ

Всю Вашу долгую и славную жизнь, ВЫ, ГОСПОДИН ПРЕЗИДЕНТ, посвятили народному благу, укреплению в людях чувства справедливости, расширению просвещения и укреплению культурности. Позвольте нам в высокопозжественный день Вашего 80-ти летнего юбилея просить Вашей помощи в деле создания нами нашей духовной семинарии в Карпатской Руси. Эта школа нам нужна для поднятия культурного уровня и просвещения нашего духовенства и народа по натуре очень религиозного.

Мы мыслим себе эту школу не только для духовного, но и для общего развития и образования нашего духовенства, что отразится и на верующих. Мы надеемся, что Ваш дар позволит нам создать нашу духовную школу в Ваш юбилейный год.

Примите, Господин Президент, наши почтительные поздравления и наилучшие пожелания и просим верить в наше к Вам совершенное почтение и глубокую преданность.

Временно Управляющий
Карпаторусской Православной Епархией
Архимандрит Алексей.

Примітки:

Держархів Закарпатської області. Ф. 21. Оп. 9. Спр. 703. Арк. 17. Машинопис. Мова російська.

№ 7**Лист**

Тимчасового Управителя Карпаторуської Православної Єпархії архімандрита Алексія (Кабалюка) на адресу Міністерства Шкіл та Народної Освіти ЧСР у Празі та Крайового Управління Підкарпатської Русі в Ужгороді з повідомленням про надання грошової допомоги православним священикам Єпархії за 1930 р.

9 грудня 1930 р., с. Іза

В Министерство Школ и Народного Просвещения
в Праге.
через

Земский Уряд для Подкарпатской Руси
в Ужгороде.

Прилагая при сём список священников Карпаторусской Православной Епархии, Епархиальное Управление просит о выдаче денежной помощи для священников нашей епархии в размерах указанных для каждого священника, а всего в сумме 200.000 кч. (двести тысяч кч.)*.

Вр[еменно] Управляющий Епархией
Архимандрит Алексей.

Примітки:

Держархів Закарпатської області. Ф. 21. Оп. 9. Спр. 703. Арк. 34. Машинопис. Мова російська.

№ 8

**Звернення
настоятеля Православної парафії м. Хуст архімандрита
Алексія (Кабалюка) і членів Православного комітету м. Хуст на адресу
Міністерства Шкіл та Народної Освіти ЧСР в Празі і Крайового
Управління Підкарпатської Русі в Ужгороді з викладенням
організаційних питань будівництва Православної Церкви на території
Підкарпатської Русі та з вимогою заборонити архієпископу Савватію
втручатися у справи Мукачівської Православної Єпархії**

24 вересня 1931 р., м. Хуст

В МИНИСТЕРСТВО ШКОЛ И НАРОДНОГО ПРОСВЕЩЕНИЯ
через Земский Уряд в Ужгороде.

После революций и объявления в нашей республике Чехословакии свободы вероисповедания наша община вернулась к нашей прадедовской православной вере и в течение более 10 лет мы составляем православную общину, входящую в состав Карпаторусской Православной Епархии Мукачевской, находящейся под юрисдикцией Сербской Православной Церкви, как Церкви-Матери, принявшей нас под своё духовно-церковное водительство на основании исторических данных и взаимного соглашения Св[ятейшего] Архиерейского Синода и Правительства нашей Республики.

Всецело подчиняясь сербской юрисдикции и делегатам Св[ятейшего] Архиерейского Синода Сербской Православной Церкви в наших церковных делах, ибо мы видим, что Сербская Церковь непоколебимо стоит за сохранение православных канонов, прилагает усилия для упрочения нашей организации и водворения среди нас истинного православия и даёт духовное воспитание и образование нашим юношам – кандидатам в священники нашей епархии, мы убедительно просим Министерство Школ и Народно-

* Ф. 21. Оп. 9. Спр. 703. Арк. 44-45 (Список священників Мукачівської Православної Єпархії як додаток до зазначеного листа також підписаний Тимчасовим Управителем Карпаторуської Православної Єпархії архімандритом Алексієм (Кабалюком).

го Просвещения положить конец остаткам того церковного беспорядка, который раздирал нашу епархию и наших верующих на разные лагеря и служил источником всяких недовольств и нарушений законов, как церковных, так и гражданских.

Чтобы окончательно водворить порядок в наших приходах и в нашей епархии, нужно, – и это мы просим, – чтобы Министерство Школ и Народного Просвещения сделало следующее: 1. Приняло по соглашению с Св[ятейшим] Архиерейским Синодом Сербской Православной Церкви УСТАВ нашей епархии, поданный в 1931 году* с обязательным введением в устав следующих вопросов:

А. Установление кафедры епархиального епископа в Мукачево.

Б. Образование викариатов в Хусте и Пряшеве,

В. Объединение в одну епархию православных приходов в Карпатской Руси и в В[осточной] Словакии (Пряшевской Руси),

Г. Установление официального языка епархии – русского книжного языка,

Д. Богослужебный язык епархии должен быть церковнославянский,

Е. Принятие содержания духовенства в некоторой части государством на себя, или в виде конгруа**, или в виде постоянной помощи для не имеющих права на конгруа, выдаваемой через Епархиальное Управление.

2. Воспретило Арх[иепископу] Савватию вмешательство в дела нашей епархии, ибо его вмешательство постоянно вносит смуту в наш народ, даёт повод некоторым духовным лицам и верящим им мирянам нарушать церковные и государственные законы и уклоняться от несения своих обязанностей т. е. в общем порождает анархию.

Мы знаем, что в 1926 г. и в 1931 г. были отданы распоряжения, в которых сказано было, что Арх[иепископу] Савватию воспрещается вмешиваться в дела Карпаторусской Православной Епархии Мукачевской, и мы желаем, чтобы Правительство заставило Арх[иепископа] Савватия эти распоряжения исполнять.

3. Помогло бы Епархиальному Управлению во главе с нашим законным Епископом, назначенным Св[ятейшим] Архиерейским Синодом Сербской Православной Церкви устранить от приходов лишённых сана или воспрещённых в священнослужении священников, не желающих признавать законную церковную юрисдикцию и вообще всех агитаторов Арх[иепископа] Савватия, как, например, Г. Кениза, И. Гангура, Н. Мадара и прочих назначаемых и присылаемых Арх[иепископом] Савватием, которые не только не воспитыва-

* Идетъся про майбутній Статут Мукачівсько-Пряшівської Православної Єпархії. Статут Мукачівської Православної Єпархії був затверджений Урядом Чехословацької республіки ще в 1929 році. (Див.: Věstník Ministerstva školství a národní osvěty. Ročník XII. Praha, 1930. S. 34-62).

** Конгруа (*лат. pars congrua* – частина, що визначена угодою) – сама нижча сума доходів священників, що була гарантована законом або доплата від держави, якщо церковні доходи не забезпечували встановленого мінімуму. В ЧСР був прийнятий спеціальний закон про конгруа (22. 06. 1926). Оскільки церква не була відокремлена від держави, остання брала на себе матеріальне забезпечення духовних осіб. Дія цього закону розповсюджувалася і на територію Підкарпатської Русі.

ют народ, но развращают своих прихожан своей незаконной деятельностью и демагогическими речами и выступлениями*.

Село Хуст 24-IX-1931.

Настоятель Православного прихода
Архимандрит Алексей

Подписи Православного
Комитета:
В. Величко
председатель**

*Держархів Закарпатської області. Ф. 21. Оп. 9. Спр. 870. Арк. 31–31зв. Машинопис.
Мова російська.*

There are for the first time, completely and in original language published documents of the State Archives of Transcarpathian Region that cover the activities of Archimandrite Alexiy (Olexandr Kabalyuk) in the 1920s–1930s on the territory of Subcarpathian Rus.

Key words: publication; archival documents; Archimandrite Alexiy; Subcarpathian Rus.

* Таке ж саме звернення до Міністерства Шкіл та Народної Освіти в Празі та Крайового Управління Підкарпатської Русі в Ужгороді від “Изского общежительного Свято-Николаевского монастыря” було прийнято 19 вересня 1931 р.. Крім настоятеля монастиря, документ був підписаний членами Монастирського Правління, до якого входив і архимандрит Алексій (Кабалюк). (Див. цю ж справу. Арк. 60–61).

** Далі йдуть підписи 8 членів Православного Комітету м. Хуст.

УДК 94(477.65)“1739/1758”

О. М. ПОНОМАРЬОВ*

ДО ІСТОРІЇ БУДІВНИЦТВА
ФОРТЕЦІ СВЯТОЇ ЄЛИСАВЕТИ

Уперше публікується лист київського віце-губернатора, генерал-майора Івана Костюріна та відповідь на нього молдовського господаря Матея Гіки. У листах йдеться про зведення російською владою фортеці Св. Єлисавети. Показано реакцію на будівництво фортеці з боку Порти та Кримського ханату.

Ключові слова: Белградський мир 1739 р.; фортеця Св. Єлисавети; будівництво фортеці; київський віце-губернатор І. Костюрін; молдовський господар М. Гіка; кримський хан Арслан-Гірей; претензії кримського хана.

У відносинах між Росією та Портою від закінчення російсько-турецької війни 1735–1739 рр. та до початку війни 1768–1774 рр. відчувалася певна напруга. Донесення запорозької розвідки, а також агентів, які мешкали на території Османської імперії та Кримського ханату, рясніли повідомленнями про військові приготування цих держав, що становило загрозу південним кордонам Росії, а відтак і території Війська Запорозького. З метою колонізації нових земель та поступового просування до Північного Причорномор'я на початку 1750-х років царський уряд ужив заходів із переселення на територію північної частини Кодацької паланки, а також задніпровських сотень Миргородського полку молдаван, болгар, сербів. Так виник анклав військових поселень – Нова Сербія. Для захисту її новопоселенців неподалік від кордону з Новою Сербією у березні – квітні 1753 р. Правлячим Сенатом було визначено місце будівництва фортеці Св. Єлисавети.

У російсько-турецьких взаєминах доби 1739–1758 рр. дослідники виокремлюють період між 1747 р. (укладення російсько-турецької конвенції)¹ та 1754 р. (час будівництва фортеці Св. Єлисавети), який являв собою особливий етап відносин між Петербургом і Стамбулом. Австрія та Англія, остерігаючись погіршення російсько-турецьких відносин напередодні війни з Пруссією, вимагали від Росії припинити будівництво фортеці Св. Єлисавети. Росія, в свою чергу, зважаючи на франко-пруський вплив на Порту, не бажала давати останнього приводу для конфлікту, оскільки не була готова до ведення війни з південною сусідкою².

Російська дипломатія ще під час російсько-турецької війни 1735–1739 рр. була змушена відстоювати на переговорах південні кордо-

* Пономарьов Олександр Михайлович – кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник відділу давніх актів Центрального державного історичного архіву України, м. Київ.

ни імперії, що було справою не з легких. Так, Немирівський конгрес 1737 р., під час якого османська сторона намагалася замиритись з Росією, встановивши свої правила гри, був доволі неплідний для обох сторін і закінчився російсько-турецькими перемовинами 24–29 вересня 1737 р., під час яких османські делегати висунули свою “теорію безпеки кордонів”, де пропонувалося на російсько-турецькому кордоні встановити 3 бар’єрні зони³. Одна з них стосувалася українських земель і мала б розташовуватися між Південним Бугом та пониззям Дністра. Прикордонними містами з російської сторони, у такому випадку, стали б Київ та Васильків, а з турецької – Бендери та Очаків⁴.

На переговорах у Белграді 1739 р. представники Порти запропонували (крім вказаних буферних зон) створити “бар’єр” ще й в районі р. Південний Буг, однак французький посол маркіз де Вільньов⁵ умовив Порту пристати на російські умови⁶, що стало чи не єдиною поступкою Росії з боку Порти, вчиненою за допомогою французького дипломата. Франція, усвідомлюючи, що не може заохотити Порту до війни з Росією, сприяла тому, аби в цілому Порту уклала доволі вигідний для себе мир⁷. Однак, Белградський мир не поклав край суперечностям між Росією та Туреччиною, й, зокрема, Запорожжям і Кримом.

Російські дипломати О. Вешняков та К. Каніоні⁸ під час перебування у Стамбулі неодноразово порушували питання щодо розмежування володінь кримських татар і запорожців. Було визначено шестимісячний строк завершення робіт із розмежування нових кордонів, починаючи від моменту ратифікації договору⁹.

При розмежуванні земель восени 1740 р. виявилось, що в інструкції до розмежування турецьким делегатам не вказувалося, що кордон має відповідати лінії 1705 р., як це було вирішено Белградським мирним конгресом 1739 р. За допомогою маркіза де Вільньова О. Вешняков та К. Каніоні домоглися врахування цього факту турецькими представниками шляхом відправки з Порти додаткових вказівок. Одночасно Порту надіслала інструкцію відсунути запорожців подалі від р. Південний Буг¹⁰. Таким чином, козаки були позбавлені значної частини своїх земель, на що російська сторона рішуче висловлювала протест.

Зрештою, 4 листопада 1740 р., було укладено угоду, відому як “Инструмент о разграничении земель между Бугом и Днепром”¹¹, де повоєнний кордон по території Запорозьких Вольностей пролягав відповідно до лінії 1705 р.

У Стамбулі сподівалися на краще вирішення для них питання щодо розмежування кордону, тому у січні 1741 р., після повернення до Стамбулу турецьких делегатів, їхні дії не були схвалені, оскільки вони не змогли віддалити запорозький кордон від Південного Бугу¹².

Пізніше, 23 березня 1752 р., російський посол у Стамбулі О. Обресков¹³ мав перемовини з великим візирем щодо встановлення в ме-

жах Російської імперії та Порти прикордонних застав у місцях найбільш жвавого перетину кордону запорожцями й кримськими татарами¹⁴. Однак Порта, незважаючи на свою початкову згоду у цьому питанні, надалі всілляко затягувала виконання цих домовленостей і навіть давала вказівки кримському хану щодо цього.

Тим часом Порта не гаяла часу, і за рік до зведення фортеці Св. Єлисавети турками було розпочато роботи зі зміцнення очаківських укріплень. Так, запорозька розвідка доносила, що 7 квітня 1753 р. зі Стамбулу до Очакова прибули 150 турок-каменярів для “строения корабельной пристани и пороховых погребов, також и магазейнов”, для чого брали вони камінь на р. Дніпро біля Кизикермену та на р. Південний Буг, де його “достают при тамошних порогах, подрывая порохом”. Між Очаковим та навколишніми молдавськими селами, від лиману до моря було вирито канал, а навколо самої фортеці прорито 2 рови – один земляний, а “другой позади глубокой, которой камнем выслан, а из того рва поведена городовая стена, которая потому ж самородным камнем вся окладена, а внутри той стены вал обведен”¹⁵.

У свою чергу, Російська імперія переконалася у необхідності нарощувати військову потугу на південних кордонах, із метою відсічі турецько-татарському війську у разі війни на своїй території, оскільки Київ і навколишні містечка опинялися під загрозою руйнування чи навіть знищення.

З іншого боку, з метою захисту новоприбулих поселенців Нової Сербії та Новослобідського козачого полку було необхідно побудувати військовий форпост, який би міг прийняти на себе удар нападників. Перші відомості про необхідність будівництва фортеці Св. Єлисавети містяться у жалуваній грамоті імператриці Єлисавети Петрівни генерал-майору І. Хорвату, датованій 11 січня 1752 р.¹⁶ На засіданнях Правлячого Сенату від 21 березня та 4 квітня 1753 р. було визначено місце будівництва фортеці – на р. Інгул між устями її притоків – р. Грузька (або Тура) та р. Кам’яниста Сугакля за 4 км від кордону з Новою Сербією¹⁷.

В указі Правлячого Сенату гетьману К. Разумовському від 6 квітня 1754 р. йшлося про необхідність початку робіт для захисту “новопоселяющихся гусарских и пандурских полков жилищ” від татарсько-ногайських нападів вже навесні того ж 1754 р.¹⁸ Для цього наказувалося “земляную крѣпость под именем Святия Елисаветы здѣлать”, у зв’язку з чим гетьман мав спорядити з полків Гетьманщини на роботи 5067 осіб та 325 осіб для перевезення будівельного лісу¹⁹.

Варто зазначити, що чутки про будівництво (до того ж сильно перебільшені) швидко дійшли до Стамбула. Французький дипломат маркіз Дезальєр²⁰, спираючись на донесення польських конфідентів, повідомляв, що Росія розпочала будівництво 6 (!) фортець на р. Південний Буг, та ще 6 на р. Інгул, а до Переволочни вже стягуються російські

війська. Відповідно Порту наказала привести свої прикордонні фортеці (Очаків, Бендери, Хотин) у стан готовності²¹.

У серпні 1754 р. київський віце-губернатор І. Костюрін намагався заспокоїти кримського хана Арслан-Гірея, аби той не довіряв безпідставним чуткам, що будівництво фортеці Св. Єлизавети ведеться безпосередньо біля турецького кордону. І. Костюрін зазначав, що фортеця будується як форпост у боротьбі з гайдамаками, для захисту від них новосербських поселень. Будівництво фортеці, за словами віце-губернатора, поблизу “польской границы с недавнего времени чинится”, причому “она же крепость не в близости турецкой границы, но в отдалении от оной в собственных российского владения землях быть имеет”, зазначаючи далі, що від турецького кордону до місця зведення “подлинно больше 100 верст будет, о чем сию правду всякой человек своими глазами увидеть может, кто хочет”²². Те ж саме було повідомлено І. Костюрінім й очаківському Ібрагім-паші²³ та бендерському сераскер-паші²⁴.

У жовтні 1754 р. кримський хан Арслан-Гірей у відповідь І. Костюріну вказував, що він отримав листа, яким Київська губернська канцелярія “увѣдомляли нас, что в Новой Сербии от стороны Российской империи зачали дѣлать крѣпость Святыя Елисаветы, которая разстоянием от границ Блистательной Порты в дватцати часах (!) состоит и оную не ради иного чего зачинаю дѣлать, токмо для охранения своих границ от гайдамаков и ради защищения близ Полской области поселившихся Новой Сербии мѣст от разбойников”²⁵.

Особливе невдоволення кримського хана викликало те, що фортеця будувалася не в “бар’єрних місцях” поблизу зруйнованої Азовської фортеці, де начебто в “минувших годах под протекстом караулных дворов нѣсколко крѣпостей построили. А нынѣшней год в присвоенных мѣстах, которыя надлѣжащим образом еще не разначены (розмежовані – *О. П.*) землею Новой Сербии название, которая, без сумнения, не далече от границ имѣет быть, и сие явно что мирному трактату не сходно”²⁶.

У часовому вимірі відстань від фортеці до турецького кордону становила 46 годин їзди по прямій лінії²⁷, за іншими повідомленнями – 36 годин²⁸. У той же час кримський хан писав про 20 годин, а Дезальєр переконував Порту, що відстань становить лише 14 годин їзди, і що будівництво фортеці, на його думку, означає підготовку Росії до війни²⁹.

Будівництво фортеці стало дестабілізуючим чинником у російсько-османських взаєминах. Протидія Порти у цьому питанні заставила О. Обрескова сказати: “сие дело серьезное учинилось, нежели ожидать резон был”. Для того, аби заспокоїти султанський уряд, О. Обресков передав османській стороні карту, де зазначалося місце зведення фортеці, яка розташовувалася далеко від турецького кордону³⁰.

Восени 1754 р. російський посол О. Обресков запевняв Порту, що Росія не буде порушувати мир, а в разі загострення політичної ситуації

йому було надано право декларувати призупинення будівництва фортеці. Наприкінці 1754 р. у Стамбулі значно зріс вплив великого візира Бахіра Косе Мустафи, який вкрай негативно ставився до зведення фортеці Св. Єлисавети, що зрештою й змусило О. Обрескова оголосити у грудні 1754 р. про рішення російського уряду припинити будівництво³¹.

Цей крок Колегія іноземних справ пояснювала у своєму донесенні у Сенат 17 грудня 1754 р. таким чином: “Возобновление или совершенное для здѣшной стороны столь нужное помянутой крепости достроение... не может отнюдь скрытно быть от турецкой стороны, а особливо от хана крымского, которой к российской сторонѣ находитьца во всегдашнем злонамерении, и которой по тому не оставит всеми мерами злостныя внушения дѣлать самой Порте”³². Тому Колегія іноземних справ вважала, що “для соблюдения с Портою соседственной дружбы и тишины, и для отвращения всяких ханских вредных противу здѣшной стороны у нея происков, лутчее то назначенное крепости Святыя Елисаветы совершенное достроение нынѣ отложить, впредь до удобнаго времени, а между тем в той крепости производить толко одни нужныя починки, так и необходимыя укрепления, однако ж скрытно и со всякою осторожностью от шпионов”³³, з метою довершити будівництво фортеці Св. Дмитрія Ростовського.

Однак, ще 1929 р. С. Шамрай вважав, грунтуючись на документах XVIII ст., що фортецю “й далі укріпляли та добудовували, але робили це надзвичайно таємно, і нікого стороннього до неї не підпускали”³⁴.

Отже, заради збереження добросусідських відносин із Портою та для можливості безперешкодного зведення фортеці Св. Дмитрія Ростовського, незважаючи на те, що положення Белградського миру 1739 р. Петербургом не порушувалися, Росія тимчасово “де-юре” припинила будівництво фортеці Св. Єлисавети.

Майже через півтора роки російським урядом було вирішено офіційно відновити роботи з будівництва фортеці. Так, запорозькі депутати з Петербурга повідомляли Кошу 15 травня 1756 р., що “Елисавет-крѣпость строить велѣнно и войска довольно послать для работы”³⁵.

Однак, для запорожців це виявилось початком наступу на Вольності Війська Запорозького. Про політичне значення будівництва фортеці Св. Єлисавети красномовно свідчать пророчі слова знатного товариша Канівського куреня В. Романовського, який, прибувши з Криму, де мав зустріч з представниками української політичної еміграції, до Січі 6 грудня 1755 р., дійшов висновків, що зведення фортеці становить небезпеку для існування запорожців. Він вказував, що в Петербурзі “Войско Запорожское вконец истребят хотят, для чего... по сей сторонѣ Днѣпра городы, яко-то Елисавет и протчие подѣланны, и уже Войско Запорожское все у мѣшок убрато, толко ж еще, чтоб тот мѣшок

завязать, россияне способу не избрали”³⁶. Через 20 років ці слова стануть реальністю, а Запорозька Січ припинить своє існування.

Про кореспондента київського віце-губернатора, генерал-майора І. Костюріна – молдовського господаря М. Гіку³⁷ в історіографії відомо не надто багато. Він правив Молдовським князівством нетривалий час і помер молодим.

М. Гіка вдягнув султанський кафтан, як владну інсигнію, у Стамбулі 30 серпня 1752 р., ставши, таким чином, господарем Валахії (Цара Роміняски), а 1 жовтня того ж року прибув до Бухареста³⁸. У 1753 р. М. Гіка став господарем Молдови, урочисто в’їхавши до Ясс 22 липня 1753 р.³⁹

У зовнішній політиці М. Гіка більше орієнтувався на Російську імперію та Австрію. В той же час, на вимогу Порти М. Гіка слідкував за подіями у сусідній Речі Посполитій, інформуючи Стамбул про тамтешній стан. Однак, французький посол Дезальєр вважав, що інший господар міг би краще впоратися з цим завданням, а тому наполягав на усуненні М. Гіки⁴⁰. Можна припустити, що недостатній рівень виконання завдань Порти був побічно пов’язаний з тим, що в історіографії М. Гіка залишився як господар-“епікуреєць”⁴¹.

Однак, все ж таки господарського трону М. Гіка позбувся не тільки через інспірації французького посла, а й за активних дій візиря Мустафи-паші, який, перебуваючи в дружніх стосунках із молдовським нововладцем Костянтином Раковіце⁴² сприяв сходженню останнього на престол Молдови⁴³. Відтак, у лютому 1756 р. М. Гіку було усунуто від влади.

Листування київського віце-губернатора, генерал-майора І. Костюріна з молдовським господарем М. Гікою, в якому повідомляється про зведення російською владою фортеці Св. Єлисавети, є складовою частиною тогочасного дипломатарію київських губернаторів, віце-губернаторів та обер-комендантів як керівників прикордонного міста, які протягом XVIII ст. були на чолі південно-західного форпосту Російської імперії. Відповідь на цей лист молдовського правителя М. Гіки, в свою чергу, характеризує васальні відносини очолюваного ним князівства по відношенню до Османської імперії.

Археографічне опрацювання документів здійснено відповідно до “Методичних рекомендацій по підготовці до видання “Архіву Коша Нової Запорозької Січі”⁴⁴. Текст подається автентично, стилістику й орфографію збережено, пунктуацію уточнено, виносні літери внесено в рядок і виділено курсивом. Документи публікуються вперше.

¹ Конвенцію між Росією та Портою щодо визнання за російським царем імператорського титулу й належності до Росії міста Азов укладено у Стамбулі у вересні 1741 р. та переукладено у квітні 1747 р.

² *Михнева Р.* Россия и Османская империя в международных отношениях в середине XVIII века (1739–1756). Москва, 1985. С. 98–99.

³ Орешкова С. Ф. Немировский конгресс. От двусторонних османо-российских отношений к Восточному вопросу / отв. ред. М. С. Мейер. Москва, 2015. С. 201.

⁴ Там же. С. 202.

⁵ Вільньов, Луї Совьор – французький посол в Стамбулі у 1728–1741 рр.

⁶ Михнева Р. Указ. соч. С. 39.

⁷ Уляницький В. И. Турция, Россия и Европа с точки зрения международного права // Русский вестник. № 2. 1877. С. 308.

⁸ Вишняков Олексій та Каніоні Карл – російські дипломати, які вели підготовку до Белградського мирного конгресу 1739 р.

⁹ Михнева Р. Указ. соч. С. 58.

¹⁰ Там же. С. 58–59.

¹¹ ПСЗРИ (Полное собрание законов Российской империи). Т. IX. Санкт-Петербург, 1830. С. 290.

¹² Михнева Р. Указ. соч. С. 59.

¹³ Обресков Олексій Михайлович (1718–1787) – видатний російський дипломат періоду правління Катерини II (1762–1796).

¹⁴ Тверитинова А. С. К истории русско-турецких отношений в елизаветинское время // Советское востоковедение. Т. IV. 1949. С. 324–325.

¹⁵ Андриевский А. А. Материалы для истории южнорусского края XVIII столетия (1715–1778), извлеченные из старых дел Киевского губернского архива. Ч. II. Одесса, 1886. С. 564.

¹⁶ ПСЗРИ. Т. XII. Санкт-Петербург, 1830. С. 583.

¹⁷ Тупчієнко М. П. Фортеця св. Єлисавети (історичний та археологічний нарис досліджень). URL: library.kr.ua/elib/tupchienko/fortetsa.html (дата звернення: 12. 04. 2018).

¹⁸ ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 51. Оп. 3. Спр. 12376. Арк. 5.

¹⁹ Там само. Арк. 5зв.

²⁰ Дезальєр, Роланд Пушо – французький посол у Стамбулі у 1747–1754 рр.

²¹ Михнева Р. Указ. соч. С. 109.

²² Андриевский А. А. Указ. соч. С. 582–583.

²³ ЦДІАК України. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 2498. Арк. 4зв.; Шамрай С. До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина й Лизаветчина) // Записки історико-філологічного відділу. Кн. XXIV. Київ, 1929. С. 241.

²⁴ ЦДІАК України. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 2498. Арк. 7зв.

²⁵ Там само. Спр. 2499. Арк. 1зв.

²⁶ Там само. Арк. 2.

²⁷ Цит. за: Михнева Р. Указ. соч. С. 109.

²⁸ Шамрай С. Зазнач. твір. С. 243.

²⁹ Михнева Р. Указ. соч. С. 110.

³⁰ Там же. С. 110.

³¹ Там же. С. 110–111.

³² ЦДІАК України. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 2501. Арк. 1.

³³ Там само. Арк. 1зв.

³⁴ Шамрай С. Зазнач. твір. С. 242–243.

³⁵ Архів Коша Нової Запорозької Січі. Т. 4. Київ. С. 570.

³⁶ Там само. С. 102.

³⁷ Гіка Матей (рум. Ghica Matei, 1728–після 1760†) – господар Молдовського князівства в 1753–1756 рр. М. Гіка посів спочатку (у серпні 1752 р.) валаський престол, що сталося відразу після смерті його батька – господаря Валахії (Цара Роминяски) Григорія II Гіки, який неодноразово був господарем і Молдови, а з липня 1753 р. до лютого 1756 р. був господарем Молдови.

³⁸ *Cronica Ghiculeștilor. Istoria Moldovei între anii 1695–1754 / ediție îngrijită de Nestor Camariano și Ariadna Camariano-Cioran. București, 1965. P. 655.*

³⁹ *Domnii Țării Moldovei. Studii / volumul editat de Demir Dragnev. Chișinău, 2005. P. 248.*

⁴⁰ *Ibid. P. 248.*

⁴¹ *Хайдарлы Дан. Молдавия и Крымское ханство (1718–1774) // Stratum plus. № 6. 2003–2004. С. 279.*

⁴² Раковіце Костянтин (рум. Racoviță Constantin, 1699–1764) – господар Молдовського князівства в 1749–1753 і 1756–1757 рр.

⁴³ *Domnii Țării Moldovei. Studii... P. 249.*

⁴⁴ *Гіцова Л. Методичні рекомендації по підготовці до видання “Архіву Коша Нової Запорозької Січі”. Київ, 1992. С. 12–20.*

№ 1

1754 р., серпня 29. – Лист київського віце-губернатора генерал-майора Івана Костюріна молдовському господарю Матейу Гіці

При семъ же случае, разсудилосъ мнѣ вашей свѣтлости предъявить, дабы не вымыслили зломышленные и, ненавидящие покоя, да и простои народ неоснователнымъ слухомъ и разглашением не довел бы вашу свѣтлость принять сумнение, яко в россиских [!] ея імператорскаго величества, моєи все-милостивѣишеї і всеавгустѣишеї гедрни, границах, в Нової Сербїи крепость Святѣя Елисаветы зачинають строить, но оная крепость не*в ыном каком намѣренїи, какъ токмо для ахранения [!] и защищения отъ своеволныхъ людеи гаидамаковъ россиских [!] границъ, и тогѡ поселения, которое в близости в полской границы** с нѣдавнагѡ времени чиниться, і Новою Сербїею называется. Сѡная же крепость не въ близости турецкой границѣ, но в отдаленїи отъ оной, в собственныхъ россискаго владѣнія земляхъ быть имѣеть. Такъ что отъ турецкой границы до тогѡ мѣста, на котором сїя крепость построется [!] подлинѡ больше ста верстъ будетъ, ѡ чемъ сїю правду всякой человекъ своими глазами увидеть можетъ, кто похочеть. // И дѣля тогѡ, Блистателной Сѡтаманской Порте не токмо по сеи, но и ни по никакой другой притчинѣ, ѡ Россїи нималогѡ сумнения или обража*** имѣть, отнюдь, не надлежитъ. Ибо с россиской [!] імператорской стороны благоустановленную дружбу на вѣчныя времена в [!] Блистателную [!] Портою непоколимѡ [!] содержать намѣрены, и тѣмъ вашу свѣтлость совѣршенно увѣряю, и во ѡжиданїи на сїе, [в] вышеписанном во всемъ приятелскогѡ отъ вашей свѣтлости увѣдомления, со истинно дружеским моимъ почтением, пребываю.

* Слово правлено.

** Слово правлено.

*** Треба омбража, що походить від ombrage (фр.) – недовіра, сумнів, підозра. Тут – недовіря.

Вашеи свѣтлости, моего дружелюбнейшаго и сосѣдствѣннаго приятеля, покорнѣиши слуга, ея імператорскаго величества, самодержицы всеросійской,

моєи всемілостивѣишеи і всеавгустѣишеи гсдрни, учрежденныи генераль-маѡр и Киевскои губерніи вице-губернаторъ и главныи киевскіи командиръ

ЦДІАК України, Ф. 5, Оп. 1, Спр. 2498. Арк. 6–бзв. Відпуск.

№ 2

1754 р., вересня 24. Ясси. – Лист молдовського господаря Матея Гіки кїївському віце-губернатору генерал-майору Івану Костюрину

Перевод с писма свѣтлѣйшаго принца м[олд]а[в]скаго Матѡея Гики къ его превосходителству гсдну генераль-маѡру и кїевскому вице-губернат[о]рю [!] Івану Івановичу Костюрину, *отпущеннаго съ Яс[съ]* 24 сентября 1754 году

Вашего превосходителства писмо в цѣлости ко мнѣ привезенно російскимъ подданнымъ, котораго искъ ваше превосходителство мнѣ рекомендоват изволили, и во *отвѣт*, чрез онаго жъ симъ моимъ дружескимъ писаніемъ, чиню.

Вѣдомо, что оной искъ, без всякаго медленія на моемъ судѣ былъ разсмотрен, и, за силу святыхъ справедливости правъ разсужденъ, но челобитщикъ человѣкъ *прост*, – онаго, что ему было присужено не похотѣлъ и тоє, что было тому, кот[о]рой ево обѣдиль [!], платит приговоренно, пуще похотѣл оставит.

В протчемъ, что ваше превосходителство в строеніи крѣпости, и о доброй Россійскаго государства склонности меня увѣдомит изволили, вирозумѣлъ, и уже туда, куди надлежит, *отрепортоваль*. Взаимно ваше // превосходителство увѣдомляю о такомъ же изрядномъ порядкѣ и вещественной мирной склонности Пресвѣтлой Порти Оттоманой*. Богъ всевишній да укрѣпит [!] взаимное оноє намѣреніє. Ежели вперед ваше превосходителство в пользу взаимной сосѣдственной дружби Пресвѣтлой Портѣ обявит, что ни єсть усмотрите, симъ слѣдомъ всегда способно быть может. Между тѣмъ, со всякимъ надлежащимъ почитаніемъ и сосѣдственнымъ почтеніемъ, пребываю.

ЦДІАК України, Ф. 59, Оп. 1, Спр. 2500. Арк. 1-Ізв. Діловодний переклад із латинської мови.

There is published for the first time letter of Ivan Kostyurin, the Kyiv Deputy Governor, Major-General and the answer given to him by Matei Ghica, Prince of Moldavia. The letters refer to the construction of the St. Elizabeth's fortress by the Russian authorities. The reaction of the Porta and the Crimean Khanate is shown.

Key words: Belgrade peace of 1739; Fortress of St. Elizabeth; construction of a fortress; I. Kostyurin, Kyiv Deputy Governor; M. Ghica, Prince of Moldavia; Arslan Giray, the Crimean khan; Crimean Khan claims.

* *Треба* Оттоманской.

УДК 930(477)

В. В. ТЕЛЬВАК, О. А. РАДЧЕНКО*

ЛИСТИ ОТТО ГЕТЧА
ДО МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО

Уперше публікуються листи німецького вченого Отто Гетча до Михайла Грушевського, в яких обговорюються питання рецензування і перекладу праць львівського історика з метою їх популяризації, а також залучення українських діячів до видання журналу “*Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*”.

Ключові слова: О. Гетч; М. Грушевський; листи; “*Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*”; співпраця.

Публікуючи в минулому числі “Архівів України” листи Леопольда К. Гетца до Михайла Грушевського¹, ми відзначали, що вони цікаві для дослідників як прояв малознаної ними зворотної рецепції: спроби німецьких учених налагодити взаємини з найбільшим авторитетом тогочасного українського наукового руху. І якщо згаданий епістолярій Л. К. Гетца віддзеркалює зацікавленість особою голови НТШ в суто академічному середовищі, то опубліковані нижче листи Отто Гетча свідчать про не менший інтерес до нього в німецьких громадсько-політичних колах. Виразом цього зацікавлення стало заснування О. Гетчем разом з його однодумцями Т. Шіманном, К. Юберсбергером та вже згадуваним Л. К. Гетчем першого спеціалізованого німецького журналу зі східноєвропейської історії “*Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*” (1911–1914).

Журнал мав стати своєрідним медійним майданчиком для презентації національних вимог і здобутків тогочасних недержавних народів Центрально-Східної Європи. М. Грушевський і сам неодноразово вказував на важливість появи такого періодичного видання, адже йшлося про більшу об’єктивність інформування європейської громадськості щодо амбіцій модерного українства. Разом із тим, львівський учений побоювався за відповідне ідейно-політичне спрямування нового видання, насамперед, представлення на його сторінках українських змагань як явища органічного та самостійного. Свої побоювання історик спроектував на особу О. Гетча, про що свідчить запис у його щоденнику від 23 вересня 1906 р.: “[...] Перед вечером був Геч, потім я його відпровадив. Він зробив не особливе вражіння і як людина, і своїм офіціаль-

* *Тельвак Віталій Васильович* – доктор історичних наук, професор Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка;

Радченко Олег Анатолійович – кандидат філологічних наук, доцент Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

ним пруським світоглядом. Його заінтересованне Україною робить теж вражіннє чогось не серйозного, а для якогось *pro foga externo*²². Подібні роздуми щодо солідності задуму німецького видавця прозирають і в листі до О. Лаппо-Данилевського, де обговорювалася ідея засування нового журналу: “[...] Я, як знаєте, дуже ціную появу такого журналу, але в пристойному напрямку та в пристойному товаристві”²³.

Та побоювання М. Грушевського виявилися марними – видавці проєктованого часопису відповідально підійшли до своєї місії “відкриття” Східної Європи для зацікавленого західного читача. Цілком виправдано вони це зробили за посередництвом, а значною мірою і зусиллями самих інтелектуалів регіону, котрий в свідомості пересічного європейця асоціювався з окраїнними землями Російської та Дунайської монархій. Як зазначалося у редакційній передмові до першого числа часопису, його мета – бути “центральною об’єднуючим органом історичних праць зі сходу та заходу в галузі історії Східної Європи, сприяти науковому обміну між західноєвропейськими і східноєвропейськими істориками та, передовсім, презентувати праці східноєвропейських колег”²⁴. Як свідчення серйозності намірів видавців варто також розглядати ініційований О. Гетчем епістолярний діалог із М. Грушевським, а через нього – нав’язання необхідних знайомств із лідерами тогочасного українства по обидва боки Збруча, деякі з яких згодом стали багатолітніми співробітниками видання. За задумом О. Гетча, в новоствореному журналі мали широко презентуватися здобутки української гуманітаристики, насамперед, історіографії. Саме згадані сюжети перебували у фокусі листів німецького вченого. Оскільки особа О. Гетча наразі є малознаною²⁵ нашим сучасникам, стисло згадаємо ключові віхи його життєпису.

Отто Гетч (Hoetzsch) народився в Ляйпцигу 14 лютого 1876 р. Протягом 1895–1899 рр. навчався у Ляйпцизькому (в 1896 р. – один семестр у Мюнстерському) університеті. Учень Карла Лампрехта, під його керівництвом у 1899 р. захистив докторську дисертацію, присвячену проблемам соціально-економічної історії населення Саксонії другої половини XVI ст. Восени 1900 р. О. Гетч переїхав до Берліна, де став співробітником Пруської академії наук і зацікавився історією Східної Європи. Дотримувався консервативних поглядів: був членом Союзу німецьких студентів, активістом Німецької консервативної партії й Пангерманського союзу, у 1904 р. увійшов до складу його правління, публікувався у пресі Союзу й редагував “Akademische Blätter” та “Deutsche Monatsschrift für das gesamte Leben der Gegenwart”. У 1905 р. склав іспити з російської та польської мов як військовий перекладач, пізніше вивчив українську, а під час війни – ще й болгарську мови. В 1906 р. О. Гетч захистив габілітацію, пов’язану з історією герцогства Клеве в кінці XVII ст. й отримав посаду професора в Королівській академії в Познані. Цей заснований у 1903 р. навчальний заклад був

покликаний стати академічним центром на Сході Німеччини, на який покладалося завдання сприяти онімеченню та консолідації польських провінцій Пруссії. Призначення О. Гетча на таку високу посаду відповідало завданням новоутвореної інституції, оскільки він був активним прихильником антипольської політики в Німеччині. У 1911 р. О. Гетч став наступником Т. Шіманна у Пруській військовій академії в Берліні, очоливши кафедру новітньої історії. Поступово у нього з'явилося все більше покровителів серед впливових політичних кіл Німеччини, які поділяли ідею вченого про спільне з Росією панування над Східною Європою. Завдяки їм, у 1913 р. спеціально для О. Гетча в Берлінському університеті було запроваджено посаду екстраординарного професора східноєвропейської історії. У 1913 р. з ініціативи О. Гетча постало "Німецьке товариство з вивчення Росії".

Початку ХХ ст. сягає знайомство О. Гетча з українськими інтелектуалами. Як уже згадувалося, ініціатором цих взаємин виступив сам німецький учений. Протягом передвоєнного десятиліття він декілька разів відвідував Львів, а згодом і Наддніпрянщину, розширюючи коло знайомств серед українських учених і митців. Наслідком налагоджених взаємин стала активна популяризація німецьким дослідником здобутків українського видавничого руху на сторінках німецької періодики, насамперед, згадуваного часопису "Zeitschrift für osteuropäische Geschichte". Визнаючи рацію українським колегам і залучаючи їх до активної співпраці, О. Гетч забезпечив представлення в журналі україністики окремим розділом східноєвропейських студій. Активним співробітником "Zeitschrift für osteuropäische Geschichte" (за посередництва львівського професора) став вихованець його історичної школи Мирон Кордуба. У некролозі на М. Грушевського О. Гетч із вдячністю згадував, що мав від українського колеги "наукову підтримку" у виданні "Zeitschrift für osteuropäische Geschichte"⁶. За посередництва М. Грушевського, на початку ХХ ст. О. Гетч налагодив контакти з Д. Багалієм, Р. Сембратовичем та І. Франком.

По закінченні війни О. Гетч надалі щільно поєднував наукову роботу з політичною діяльністю. У 1922 р. він був присутній при підписанні Раппальського договору в якості перекладача. Від 1922 р. О. Гетч став професором Берлінського університету, керівником семінару східноєвропейської історії та країнознавства. За сприяння вченого в Берліні був заснований Український науковий інститут; у той час він опікувався молодими українськими істориками (зокрема, був керівником – разом із Д. Дорошенком – дисертації Б. Крупницького). Крім того, О. Гетч читав курси лекцій зі східноєвропейської історії у Німецькій вищій школі політики, де готували кадри для німецького дипломатичного корпусу; Вищій торговій школі, Берлінській академії управління. Протягом 1923–1934 рр. він неодноразово приїздив до Радянського Союзу. У 1925 р.

О. Гетч заснував журнал “Osteuropa”, редагував його до 1939 р. Протягом 1928 р. учений читав лекції з історії Східної Європи в університетах США. Поряд із науковою діяльністю, активно займався публіцистикою та політикою: член Німецької націонал-демократичної партії, протягом 1920–1930 рр. – депутат райхстагу. Оскільки нацисти вважали О. Гетча симпатиком більшовиків, у 1935 р. він був змушений піти у відставку. В 1935–1939 рр. О. Гетч зосередився на написанні історії Росії та опікувався виданням документів про зовнішню політику імперії Романових. На посаді професора Берлінського університету був поновлений після Другої світової війни, однак до викладацької діяльності не повернувся за станом здоров'я. Помер О. Гетч у повоєнному Берліні у серпні 1946 р.

Опубліковані нижче листи О. Гетча відклалися в родинному фонді Грушевських у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 413). Усього на сьогодні маємо 15 кореспонденцій німецького вченого (з них – 2 телеграми). Доля листів М. Грушевського до О. Гетча наразі невідома.

При археографічному опрацюванні листів усі текстові скорочення, за винятком загальноприйнятих, розкриті у квадратних дужках. Дрібні особливості тексту (закреслення, вставки над стрічками) не обумовлюються. Згадані в листах назви творів, періодичних видань та видавництв автором писалися в лапках і без них, у публікації подаємо скрізь у лапках. Авторські дати і місця написання листів наведені там, де вони є в оригіналі; встановлені упорядниками дати подані в заголовку листа справа у квадратних дужках із відповідним коментарем. Усі листи датовані за новим стилем.

Рукописні тексти листів скопіював з оригіналів і переклав із німецької мови кандидат філологічних наук, доцент кафедри германських мов і перекладознавства Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка О. Радченко.

За надані консультації при підготовці цього листування висловлюємо подяку директору Історико-меморіального музею Михайла Грушевського в Києві С. Паньковій.

¹ Тельвак В. В., Радченко О. А. Листи Леопольда Карла Гетца до Михайла Грушевського // Архіви України. 2018. № 1. С. 244–254.

² ЦДІА України, м. Київ (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 128зв.

³ Тельвак В. Листи Михайла Грушевського до Олександра Лаппо-Данилевського // Записки НТШ. Львів, 2016. Т. 270. С. 323.

⁴ Zeitschrift für osteuropäische Geschichte. 1911. № 1. S. 1.

⁵ Див. згадки про О. Гетча в працях останніх років: Тельвак В. Німецькомовна “Історія українського народу” Михайла Грушевського в оцінках сучасників // УІЖ. 2007. № 3. С. 175–189; Барвінська П. І. Формування образу

Східної Європи в працях істориків Веймарської республіки // Історична панорама. Чернівці, 2009. Вип. 9. С. 136–149; Тельвак В. Михайло Грушевський та німецьке слов'язознавство першої третини ХХ століття // Студії з архів. справи та документознавства. 2009. Т. 17. С. 148–155; Барвінська П. І. Між наукою і політикою. Інтерпретації Східної Європи в академічному середовищі німецькомовного простору у кінці ХІХ – початку ХХІ ст. : монографія. Одеса: Одеський нац. ун-т імені І. І. Мечникова, 2012. С. 28–41, 53–92 та ін.

⁶ *Hoetzsch O. Michael Hruschewskij // Osteuropa. 1935. Jg. 10. H. 4. S. 212.*

№ 1

Краків, 1 жовт[ня] [19]05 [р.]

Гранд-готель

Вельмишановний пане Професоре!

Дозвольте мені, хоч особисто ми й не знайомі, зустрітися з Вами у вівторок (3 жовт[ня]). Як історик, я тривалий час займаюся вивченням російської і польської історії під керівництвом проф. д-ра Теодора Шіманна¹ в Берліні і саме збираюся, скориставшись тривалим науковим відрядженням у Галичину, написати про неї об'ємну розвідку для одного з наукових журналів. Пробачте, високоповажний пане Професоре, мою зухвалість, продиктовану бажанням дослідника познайомитися з найвищим авторитетом у своїй царині. Я прибуваю до Львова завтра ввечері о 8:50 [год.] і зупинюся у готелі “Жорж”, Марійська площа 1. Ще раз прошу вибачення за завдані Вам клопоти.

З глибокою повагою,
щиро Ваш
д-р Отто Гетч,
видавець “Deutsche Monatschrift”² в Берліні

ЦДДА України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 413. Арк. 1–2. Оригінал, автограф, рукопис.

№ 2

14. II. [1906 р.]³

Вельмишановний пане Професоре!

Щиро дякую за надсилання мені І тому Вашої “Історії українського народу”⁴. Я відразу ж узявся за її студіювання й неодмінно пошаную її детальною рецензією в одному з наукових часописів. Наразі ще раз висловлюю свою щиросердну вдячність.

З глибокою повагою,
щиро Ваш
д-р Отто Гетч

*ЦДДА України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 413. Арк. 20. Оригінал, автограф, рукопис.
Лист – на бланку берлінського журналу “Deutsche Monatschrift für das gesamte Leben der Gegenwart”.*

№ 3

*Берлін-В[ільмерсдорф], Лютцовитр[ассе] 43**29. V. [19]06 [р.]*

Вельмишановний пане Професоре!

Щойно я надіслав у “Historische Vierteljahresschrift”⁵ розлогу рецензію на перший, перекладений німецькою мовою том Вашої об’ємної праці, висловивши у ній радість з того приводу, що ця книга нарешті стала доступною німецькому науковому світу⁶. У цьому контексті хотів би викласти дві наступні зауваги: 1) єдиний недолік, на який я звернув увагу у рецензії, – це недосконалість німецькомовного перекладу: наявні помилки у порядку слів, а також велика кількість австрійських висловів, які не відомі чи не вживаються в Німецькій імперії⁷. Тож наступні томи, які – сподіваюсь – побачать світ уже найближчим часом, радив би дати на попередню коректуру корінному німцю, щоб уникнути таких хиб. З радістю й сам допоможу Вам у цій справі. Далі – 2) вважаю за необхідне терміново перекласти німецькою Ваш російськомовний “Очерк истории украинского народа” і цю вимогу також висловлюю в рецензії⁸. Чому б цю ініціативу не реалізувати видавництву Тойбнера⁹? При нагоді я сам міг би взятись за переклад цієї книги, на терміновості якого наголошую, щойно завершу тут свою габілітацію в якості приват-доцента.

Нарешті, ще одне прохання. У серпні/вересні я подорожуватиму півднем Росії, щоб продовжити свої наукові студії, розпочаті минулої осені. Тож був би вельми вдячний, якби Ви дали мені певні адреси і рекомендації чільних знавців українського народу, найкраще професорів і депутатів, у Києві, Харкові, Полтаві, Чернігові та Одесі. (Зазначу, що я прекрасно володію російською.) Свої студії українського народу, які минулого року знайшли таку дружню підтримку в Галичині, я був би дуже радий продовжити тепер у самій Росії – з Вашою допомогою. За усі дружні клопотання щиро дякую Вам наперед.

З глибокою повагою,
щиро Ваш
д-р Отто Гетч,
видавець “Deutsche Monatschrift”

ЦДДА України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 413. Арк. 3–4зв. Оригінал, автограф, рукопис.

№ 4

23 липня 1906 [р.]

Вельмишановний пане Професоре!

З великою радістю я отримав і прочитав Ваш останній розлогий лист і хотів би особливо подякувати за повідомлені в ньому деталі, які, сподіваюсь, стануть мені у нагоді. Радо скористаюсь можливістю поспілкуватись з Вами особисто. Планую бути у Львові у середині чи одразу після середини вересня. Якщо Вас у цей час там не буде, прошу дати коротку звістку.

Водночас дозволю собі запитати: чи зможу я й надалі регулярно одержувати російський журнал “Українській Вестник”¹⁰, як це було досі з Вашої ласки? В обмін, зі свого боку, радо посприяю надсиланню “Deutsche Monatsschrift” редакції “Вісника”¹¹.

До цього листа докладаю одну вирізку, яка може Вас зацікавити, адже у ній ідеться про питання, якими активно займаєтесь і Ви¹². Маркована синім примітка про Львів як оплот України взята із повідомлення про Вашу подорож до Петербурга у “Dziennik Poznański”¹³. Переклад Вашої об’ємної праці¹⁴ хотілося б детально обговорити усно при зустрічі. Сподіваюсь, до того часу зможу надіслати Вам і свою рецензію.

Іще раз щиро дякую.

З глибокою повагою,
щиро Ваш
Отто Гетч

ЦДІА України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 413. Арк. 7–7зв. Оригінал, автограф, машинопис з рукописними правками та вставками автора. Лист – на бланку берлінського журналу “Deutsche Monatsschrift für das gesamte Leben der Gegenwart” з адресуванням “Пану проф. д-ру Грушевському, Львів”.

№ 5

*Берлін-В[ільмерсдорф] 35
Лютцовитр[ассе] 43
[кінець липня – серпень 1906 р.]¹⁵*

Вельмишановний пане Професоре!

Щиро дякую за Ваш дружній лист від 16/29 липня, в якому радо повідомлялось, що я матиму змогу зустрітись з Вами у Львові в середині вересня. Був би також дуже вдячний, якби Ви ще коротко написали мені, чи, на Вашу думку, слушно зараз здійснювати подорож за наміченим мною маршрутом: Львів – Київ – Чернігів – Полтава – Харків – Воронеж – Саратов – Самара – Нижній Н[овгород] – Москва – Петербург. Власне, чи застану я людей, чії адреси Ви мені так ласкаво повідомили, у назв[аних] містах? Окрім того, буду вдячний за коротку звістку, чи були Ви останнім часом у Петербурзі і яка там ситуація. У будь-якому разі, я дуже радий, що зможу детально обговорити з Вами 1) український рух (“Українській Вестник” надзвичайно цікавий) та 2) наукові проблеми української історії. Закінчивши роботу приват-доцентом у Берліні, я став штатним професором історії в Познані (К[о]р[олівська] Академія) і опікуюсь тепер передовсім історією Сходу (Росії та Польщі). Усе інше вже обговоримо усно. Іще раз дуже прошу дати коротку відповідь на мої питання. Наперед щиро вдячний!

З дружніми вітаннями,
щиро Ваш
Отто Гетч

ЦДІА України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 413. Арк. 5–6. Оригінал, автограф, рукопис.

№ 6

Чи застану я Вас там у середу чи четвер?

Гетч

ЦДДА України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 413. Арк. 21. Телеграма – на бланку. Адресат: Професор Грушевський, Галичина, Львів, вул. Понінського, 6. Місце відправлення: Берлін, № 9219. Дата на штемпелі: 16 вересня [19]06 [р.].

№ 7

Прибуваю завтра [, у] неділю [, о] 1:30 [год.] Зупинюсь в готелі Жорж.

Професор Гетч

ЦДДА України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 413. Арк. 22. Телеграма – на бланку. Адресат: Професор Грушевський, Львів, вул. Понінського, 6. Місце відправлення: Берлін, № 8869. Дата на штемпелі: 22 вересня [19]06 [р.].

№ 8

16. VI. [1907]¹⁶

Вельмишановний пане Професоре!

Нарешті можу надіслати Вам свою рецензію на I том, яка вийшла в “Historische Jahresschrift”¹⁷. Вона так довго пролежала в редакції, очікуючи на набір. Сподіваюся незабаром побачити й наступні томи німецькою мовою, чекаємо на них з великим нетерпінням.

У цьому році я знову вирушаю на північ Росії. У мене дуже багато справ в Петербурзі. “Українській Вестник” більше не друкується?¹⁸ Я уже давно його не бачив, як і “Ukrainische Revue”¹⁹. Я пильно стежив за виборами до Райхсрату: чи задоволені Ви результатами русинів? Був би дуже радий отримати звістку від Вас і д-ра Івана Франка, якому принагідно передаю щирі вітання.

З глибокою повагою,
щиро Ваш
Отто Гетч

[P. S.] З нашим часописом, про який ми з Вами говорили²⁰, на жаль, досі справа не рушила з місця.

ЦДДА України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 413. Арк. 19–19зв. Оригінал, автограф, рукопис. Лист – на бланку журналу “Deutsche Monatsschrift für das gesamte Leben der Gegenwart” (Берлін – Познань).

№ 9

16. II. [19]09 [р.]

Вельмишановний пане Професоре!

Нещодавно проф. Шіманн повідомив мені, що веде з Вами листування щодо заснування часопису про східноєвропейську історію²¹. Ми обидва узялись за цю справу і вирішили реалізувати її до 1 жовтня. Хочу особливо наголосити, що ми дуже розраховуємо на Вашу співпрацю. Сьогодні звертаюся до Вас лише з одним проханням повідомити мені імена науковців у царині української історії, яких ми також могли б задіяти²². На початку березня я їду до Варшави, Петербурга, можл[иво] також Києва, Москви і Харкова, тож хотів би особисто зустрітися з Вами у Львові. Чи застану я Вас там орієнтовно наприкінці березня – початку квітня (не пізніше 10 числа). Я був би дуже радий можливості докладно обговорити з Вами деталі особисто. Та якби Ви заздалегідь виявили бажання дати мені рекомендації на Росію, як 3 роки тому, був би Вам вельми вдячний.

З найкращими побажаннями,
щиро Ваш
д-р Отто Гетч

ЦДДА України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 413. Арк. 8–9. Оригінал, автограф, рукопис. На першій сторінці у правому верхньому куті – відтиск іменного штампа: “Професор д-р Отто Гетч. Познань, Мюленштр[ассе] 6,1”. Конверт – із поштовим штемпелем відправлення з Познані 16. 2. 1909 р. та адресуванням: “Пану проф. д-ру Грушевському, Львів, Галичина, вул. Понінського, 6”.

№ 10

9. 03. [19]09 [р.]

Вельмишановний пане Колего!

На продовження свого попереднього листа повідомляю, що прибуду до Львова приблизно 5 квітня, і сподіваюсь побачити Вас. Перед тим я подорожуватиму Росією (з півночі на південь), тож якби ми могли зустрітися там, то прошу повідомити до 24 березня Німецьке генеральне консульство у Петербурзі, вулиця Гоголя 14. Наприкінці березня – початку квітня планую бути у Криму.

Дуже сподіваюся на зустріч!

До скорого побачення,
щиро Ваш
Отто Гетч

ЦДДА України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 413. Арк. 11–12. Оригінал, автограф, рукопис. На першій сторінці у правому верхньому куті – відтиск іменного штампа: “Професор д-р Отто Гетч. Познань, Мюленштр[ассе] 6,1”.

№ 11

Харків, 15/28. III. [1909 р.]²³

Вельмишановний пане Колего!

Щойно я детально обговорив наш задум щодо часопису²⁴ з проф. Багалієм і передаю Вам від нього найщиріші вітання. Буду у Львові 6 чи 7 квітня. Сподіваюсь зустрітись з Вами і поділитися результатами свого туру, який через Варшаву – Петербург – Москву привів мене сюди, а відтак через Одесу і Київ допровадить до Львова. Своєчасно повідомлю Вас про своє прибуття.

З найкращими побажаннями,
щиро Ваш
д-р Отто Гетч

ЦДДА України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 413. Арк. 13–14. Оригінал, автограф, рукопис.

№ 12

Познань, 28 жовтня 1909 [р.]

Вельмишановний пане Колего!

Радий нарешті повідомити, що питання щодо нашого часопису²⁵ остаточно вирішене. Проспект надішлемо Вам уже найближчим часом, перший номер має вийти 1 лютого. Редактором буду я, адреса: Познань, Корол[івська] Академія. На разі хотів би просити Вас про наступне: 1) співпраця, тобто написання принаймні однієї статті. Зауважу, що матеріали публікуватимуться німецькою чи французькою мовами, а не російською. Проте рукописи можуть надходити будь-якою слов'янською мовою, їх перекладатиме редакція; 2) залучення нових співробітників – дослідників української історії. Я уже занотував ім'я д-ра Івана Франка; 3) повідомлення назв журналів і видань, які ми повинні регулярно відстежувати. Перш за все це публікації Наукового товариства ім. Шевченка. Як нам домогтися отримання їх на регулярній основі? Прошу Вас зацікавити нашим часописом коло своїх знайомих у Галичині та Росії і буду вельми вдячний за будь-яку інформацію.

З дружніми вітаннями,
щиро Ваш
д-р О. Гетч

ЦДДА України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 413. Арк. 15. Оригінал, автограф, машинопис. Лист – на персональному бланку з написом “Проф. д-р Отто Гетч. Познань, Мюленштр[ассе] 6,1” та адресуванням “Високоповажному пану професору д-ру Михайлові Грушевському, Львів”.

№ 13*Познань, 25 листопада 1909 [р.]*

Вельмишановний пане Професоре!

Нещодавно я дозволив собі повідомити Вам, що питання щодо нашого часопису²⁶ остаточно вирішене, і надіслав у додатку проспект. Перший номер має вийти 1 лютого. Завершення редагування – 1 січня 1910 р. Прошу назвати мені кілька імен Ваших колег, яким би я також міг надіслати проспект, і передовсім адресу пана д-ра Івана Франка. 2) Прошу повідомити, які видання з малоросійської історії потрібно регулярно відстежувати. 3) Звісно, у першу чергу прошу про Вашу співпрацю та співпрацю з іншими людьми, котрі разом з Вами займаються дослідженням малоросійської історії. Мені було б дуже приємно, якби уже в першому номері з'явилась невелика оглядова рецензія на Ваші праці, зокрема на нарис з української історії та останні томи Вашої об'ємної книги²⁷. Хто б це міг написати? Дуже сподіваюсь, що вихід часопису стане реалізацією довго плеканого бажання, і щиро прошу про Вашу активну співпрацю.

З глибокою повагою,
щиро Ваш
О. Гетч

1 додаток²⁸

ЦДДА України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 413. Арк. 16. Оригінал, автограф, машинопис. Лист – на персональному бланку з написом “Проф. д-р Отто Гетч. Познань, Мюленитр[асе] 6,1” та адресуванням “Високоповажному пану професору Грушевському, Львів”.

№ 14*Познань, 9 грудня 1909 [р.]*

Вельмишановний пане Колего!

Щиро вдячний за Ваш лист, який мене дуже порадував. На вказані адреси я вже розіслав проспекти. Звісно, українська історія розглядатиметься у нашому часописі як незалежна галузь східноєвропейської історії²⁹. Щоправда, левову частку роботи мали б взяти на себе українські вчені, оскільки в Західній Європі фактично немає фахівців у цій сфері. Тож прошу Вас і колег, які з нами співпрацюють, надсилати свої розвідки якщо не німецькою, то російською мовою, тобто великоросійською, а я забезпечу адекватний переклад. Натомість я не можу гарантувати надійного перекладу україномовного рукопису, навіть якщо і розумію його при читанні.

Водночас дозволю собі висловити одне практичне прохання. По-перше, прошу надіслати до редакції названі Вами видання. По-друге, прошу Вас особисто написати короткий нарис про стан української історіографії для першого номера. Маю на увазі лише огляд найважливіших довідників і Ваших пере-

кладів (тих, що належать Вашому перу, – для самореклами), а також діючих наукових товариств, зокрема Товариства імені Шевченка і його публікацій³⁰. Якщо у Вас чи в одного з колег уже є невелика розвідка для першого номера, який має вийти 1 лютого, то буду надзвичайно вдячний за неї. Хоча мені буде достатньо і зазначеного нарису. Сподіваюсь, Ви зможете виконати це невелике прохання.

З дружніми вітаннями,
щиро Ваш
О. Гетч

ЦДДА України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 413. Арк. 17–17 зв. Оригінал, автограф, машинопис. Лист – на персональному бланку з написом “Проф. д-р Отто Гетч. Познань, Мюльштр[ассе] 6,1” та адресуванням “Високоповажному пану професору Грушевському, Львів”.

№ 15

Познань, 11 серпня 1910 [р.]

Вельмишановний пане Колего!

Сьогодні знову повертаюся до розмови про наш часопис³¹ і повідомляю, що перший номер точно вийде у вересні. Зараз я саме опрацьовую наукову хроніку і на основі ласкаво надісланих Вами публікацій готую рубрику про Товариство імені Шевченка. У цьому контексті я оформив відповідний запит у книгарню і розраховую на його виконання. Сподіваюсь, незабаром ми матимемо радість отримати і статтю Вашого авторства³².

З найкращими побажаннями,
щиро Ваш
проф. Гетч

ЦДДА України, м. Київ. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 413. Арк. 18. Оригінал, автограф, машинопис. Лист – на бланку “Zeitschrift für osteuropäische Geschichte” з адресуванням “Високоповажному пану професору д-ру Михайлові Грушевському, Львів”.

¹ Теодор Шіманн (Theodor Schiemann) (1847–1921) – німецький історик, архіваріус, професор східноєвропейської історії в Берліні, політичний оглядач і засновник східноєвропейських студій в Німеччині. Походив із німецько-балтійської родини, що відзначалася консервативно-націоналістичними поглядами в поєднанні з протестантською набожністю. Студіював історію в Тартуському університеті, де разом з однодумцями активно виступав проти русифікації Балтики. Надалі працював приватним учителем в Мітау й архіваріусом в Гданську. У 1874 р. захистив кандидатську дисертацію в Геттінгенському університеті. Після одруження і посилення русифікаційної політики царя Олександра III переселився з сім'єю у Берлін, де спочатку працював у Таємному державному архіві, а згодом викладав у військовій академії. Під керівництвом Гайнріха фон Трайчке невдовзі захистив док-

торську дисертацію і став приват-доцентом середньовічної й нової історії в Берлінському університеті Фрідріха Вільгельма. У 1892 р. зайняв щойно створену в університеті посаду позаштатного професора східноєвропейської історії та країнознавства. У 1902 р. Т. Шіманн домігся заснування семінару східноєвропейської історії та країнознавства, який став опорою для інституалізації дослідження Східної Європи у Німеччині. Від 1906 р. він – ординарний професор і співвидавець “*Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*”. Працею його життя вважається чотири томна “Історія Росії” (*Geschichte Russlands, 1904–1919*), яка сконцентрована навколо особи і правління Миколи I.

² “*Deutsche Monatsschrift [für das gesamte Leben der Gegenwart]*” – “Німецький місячник усього сучасного життя”.

³ Рік написання встановлено за змістом – саме в 1906 р. вийшла друком німецькомовна “Історія українського народу” М. Грушевського.

⁴ Йдеться про працю: *Hruševskij M. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. Leipzig: Teubner, 1906. I Band. 754 s.*

⁵ “*Historische Vierteljahresschrift*” – “Історичний щоквартальник”.

⁶ Йдеться про рецензію: *Höttsch O.: Hruševskij M. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. Leipzig, 1906 // Historische Vierteljahrshrift. Leipzig, 1907. B. X. S. 222-225.* Переклад опубліковано в: *Гетч О.: Hruševskij M. Geschichte des ukrainischen (ruthenischen) Volkes. Leipzig, 1906 // Грушевський М.С. Твори: У 50 т. / редкол. : П. Сохань, Г. Папакін, І. Гирич та ін. Львів : Світ, 2002. Т. 46. Кн. I : Рецензії на праці Михайла Грушевського (1890–1914) / упор. В. Тельвак. 2015. С. 188–191.*

⁷ Відзначимо, що подібне зауваження зробили більшість рецензентів “Історії українського народу”. Див. докл.: *Тельвак В.* Німецькомовна “Історія українського народу” Михайла Грушевського в оцінках сучасників // *УІЖ. 2007. № 3. С. 175–189.*

⁸ О. Гетч був не єдиний, хто вказував на необхідність німецькомовного перекладу “Очерка истории украинского народа”. Розумів таку потребу і сам М. Грушевський, тож такий переклад здійснювався коштами НТШ. Над підготовкою цього видання М. Грушевський, його учні та колеги по НТШ активно працювали у 1913 р. За переклад взявся Осип Роздольський. На засіданні Виділу 14 лютого 1913 р. було прийнято до відома інформацію про початок друку (*Хроніка НТШ. Львів, 1913. Ч. 54. С. 2*). Утім через конфлікт у НТШ видання так і не було надруковано. У роки Першої світової війни тогочасний Виділ НТШ, очолюваний С. Томашівським, продав права на переклад О. Роздольського Союзу визволення України. Тож саме під фірмою цієї організації перекладена частина “Очерка” вийшла в світ у 1916 р. під назвою “*Geschichte der Ukraine*”.

⁹ Йдеться про видавництво “*V. G. Teubner-Verlag*”.

¹⁰ “Українській Вестник” – громадсько-політичний і економічний тижневик, орган української парламентарної громади; виходив російською мовою у Петербурзі від 21 травня до 7 вересня 1906 р.; мав на меті ознайомлення українського і російського громадянства з українським рухом; головний редактор – Максим Славинський.

¹¹ Йдеться про “Літературно-науковий вістник”.

¹² Згаданої вирізки у справі не виявлено.

¹³ “Dziennik Poznański” – газета ліберально-поміщицького, пізніше – консервативного спрямування, котра виходила в Познані протягом 1859–1939 рр.

¹⁴ Йдеться про продовження перекладу “Історії України-Руси” німецькою мовою. Це питання О. Гетч підняв у першому з надрукованих листів.

¹⁵ Дата написання листа встановлена за змістом: О. Гетч згадує про отримання листа від 16/29 липня та інформує про свою подорож до Львова у вересні; згідно зі щоденником М. Грушевського, німецький колега був у Львові в другій половині вересня 1906 р.

¹⁶ Рік написання листа встановлено за змістом: О. Гетч згадує вихід своєї рецензії на “Історію українського народу” М. Грушевського в журналі “Historische Vierteljahresschrift” за 1907 р.

¹⁷ Див. коментар до листа № 3.

¹⁸ “Українській Вестник” виходив друком до 7 вересня 1906 р.

¹⁹ “Ukrainische Revue” (“Український огляд”) – О. Гетч має на увазі “Ukrainische Rundschau” – український місячник німецькою мовою для інформування іноземців про політичні та культурні справи України, виходив у Відні протягом 1903–1915 рр. (до 1905 р. – під назвою “Ruthenische Revue”).

²⁰ Йдеться про проєктований часопис зі східноєвропейської проблематики “Zeitschrift für osteuropäische Geschichte” (1911–1914).

²¹ Див. коментар до попереднього листа.

²² Як свідчить листування М. Грушевського з Мироном Кордубою, саме останнього львівський професор порадив німецькому колезі як співробітника планованого часопису. Див.: Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби / упоряд., автор вступ. розділів і наук. коментаря О. Купчинський. Львів, 2016. С. 184–185, 190–191.

²³ Рік написання листа встановлено за змістом.

²⁴ Див. коментар до листа № 8.

²⁵ Див. коментар до листа № 8.

²⁶ Див. коментар до листа № 8.

²⁷ Рецензії на праці М. Грушевського для “Zeitschrift für osteuropäische Geschichte” писав М. Кордуба.

²⁸ Додатку у справі не виявлено.

²⁹ Питання представлення української історії як самостійної галузі було для М. Грушевського принциповою умовою співпраці з “Zeitschrift für osteuropäische Geschichte”. Про це він писав у листах до М. Кордуби (Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби. С. 184–185, 190–191.) та О. Лаппо-Данилевського (*Тельвак В.* Листи Михайла Грушевського до Олександра Лаппо-Данилевського // *Записки НТШ.* Львів, 2016. Т. 270. С. 323).

³⁰ Згадане прохання О. Гетча М. Грушевський обговорював з М. Кордубою: вченому було ніяково писати про себе в контексті висвітлення здобутків тогочасної української історіографії, тож це погодився зробити чернівецький історик (Взаємне листування Михайла Грушевського та Мирона Кордуби. С. 184).

³¹ Див. коментар до листа № 8.

³² Попри кількаразові прохання О. Гетча, жодного тексту М. Грушевського на шпальтах “*Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*” так і не з’явилося.

For the first time, the letters of German scientist O. Hoetzsch to M. Hrushevsky are being published. These letters concern the reviewing and translation of Lviv historian’s researches in order to popularize them as well as the involving of more intellectuals to take part in editing the scholarly journal “*Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*”.

Key words: O. Hoetzsch; M. Hrushevsky; letters; “*Zeitschrift für osteuropäische Geschichte*”, cooperation.

УДК 930.253:82-6:929](477)(Адріанова-Перетц В. П.)

А. І. ШАПОВАЛ*

ЕПІСТОЛЯРНА СПАДЩИНА В. П. АДРІАНОВОЇ-ПЕРЕТЦ В АРХІВАХ УКРАЇНИ

Проаналізовано епістолярну спадщину В. П. Адріанової-Перетц, що відклалася в особових архівних фондах учених України, які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України. Окреслено коло основних питань, які розглядалися під час листування В. П. Адріанової-Перетц з українськими вченими, та визначено інформаційний потенціал епістолярію.

Ключові слова: В. П. Адріанова-Перетц; епістолярна спадщина; НАН України; філологія.

У 2018 р. відзначаємо 130 років від дня народження видатного українського та російського філолога, літературознавця, фольклориста, театрознавця, доктора філологічних наук (1935), члена-кореспондента АН УРСР (1926) і АН СРСР (1943) Варвари Павлівни Адріанової-Перетц (1888–1972), життя та наукова діяльність якої були тісно пов'язані з Україною.

Її участь в українському науковому житті та досягнення в галузі українознавства відображено в декількох публікаціях¹.

Доля В. П. Адріанової-Перетц склалася так, що виїхавши з Києва до Петрограда в 1914 р., вона до кінця свого життя мешкала поза Україною. Проте Варвара Павлівна підтримувала дружні та творчі стосунки з багатьма українськими вченими, регулярно обмінюючись з ними листами. Її листування з такими відомими українськими науковцями як О. І. Білецький (1884–1961), В. В. Данилов (1881–1970), І. Ф. Єрофеев (1882–1953), А. М. Лобода (1871–1931), О. Р. Мазуркевич (1913–1995), В. І. Маслов (1885–1959), С. І. Маслов (1880–1957), Л. Є. Махновець (1919–1993), О. А. Назаревський (1887–1977), П. М. Попов (1890–1971), Є. І. Чепур (1888–1978), М. В. Шарлемань (1887–1970), С. О. Щеглова (1886–1965) відклалося в особових архівних фондах учених в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – ІР НБУВ) та Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України).

* *Шаповал Андрій Іванович* – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Інституту архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського.

Епістолярна спадщина В. П. Адріанової-Перетц в архівах України тривалий час залишалася поза увагою дослідників. Лише нещодавно з'явилися публікації², джерельним підґрунтям яких стало листування вченої, що зберігається в українських архівосховищах. Разом із тим, досі відсутнє спеціальне джерелознавче дослідження, присвячене епістолярію В. П. Адріанової-Перетц. У цій статті ми ставимо за мету проаналізувати епістолярну спадщину В. П. Адріанової-Перетц, що міститься в архівах України, й визначити інформаційний потенціал її листування з українськими науковцями.

Перш ніж перейти до розгляду епістолярної спадщини В. П. Адріанової-Перетц, наведемо основні етапи її життя та діяльності. Майбутня вчена народилася 12 травня 1888 р. у м. Ніжин у родині викладача римської словесності Історико-філологічного інституту князя Безбородька Павла Олександровича Адріанова (1855–1929). Протягом 1890–1902 рр. родина Адріанових мешкала в Оренбурзі, де батько служив окружним інспектором Оренбурзького учбового округу, а наприкінці 1902 р. повернулася в Україну, оскільки П. О. Адріанов отримав місце помічника попечителя Київського навчального округу.

З 1903 р. Варвара Адріанова навчалася в Києві в Державній жіночій гімназії св. Ольги, яку закінчила в 1905 р. Протягом 1905–1914 рр. вона працювала в жіночих гімназіях Києва, зокрема, викладала російську мову і словесність та методику російської мови у приватних жіночих гімназіях О. Ф. Плетнєвої (1905–1910), М. В. Клуссінш, М. І. Левандовської (1910–1914) та Державній жіночій гімназії св. Ольги (1910–1914).

В. П. Адріанова-Перетц.
ІР НБУВ. Ф. 78. Од. зб. 2145. Арк. 2.

У 1906 р. В. П. Адріанова вступила на відділ слов'яно-російської філології історико-філологічного відділення Київських вищих жіночих курсів (далі – КВЖК). На КВЖК викладали переважно професори Університету св. Володимира, зокрема професор російської мови і словесності Володимир Миколайович Перетц (1870–1935), який відіграв вирішальну роль у становленні В. П. Адріанової як ученої. 10 жовтня 1907 р. доповіддю В. П. Адріанової «Філологія та її методи» розпочав роботу Семінарій російської філології, що був

заснований і діяв під керівництвом В. М. Перетца. Першим опублікованим дослідженням В. П. Адріанової стала праця «Київський уривок псалтиру XIV віку», що у 1908 р. побачила світ у другій книзі «Записок Українського наукового товариства в Києві».

У 1910 р. В. П. Адріанова закінчила КВЖК і рада Вищих жіночих курсів А. В. Жекуліної запросила її викладати історію російської літератури. Тут В. П. Адріанова працювала асистентом (1911–1912) професора В. М. Перетца та викладала історію давньоруської літератури (1912–1914).

У 1912 р. В. П. Адріанова склала екстерном іспити за курс історико-філологічного факультету Університету св. Володимира в Києві та була залишена при університеті для підготовки до професорського звання. Це був один із перших і взагалі небагатьох випадків у Російській імперії, коли при університеті для підготовки до професорського звання залишали жінку. Склавши магістерські іспити у Київському університеті, В. П. Адріанова восени 1914 р. перевелася до Петроградського університету, адже до Петрограда переїхав В. М. Перетц, якого того року було обрано академіком Петербурзької академії наук. У жовтні 1917 р. у Петроградському університеті В. П. Адріанова захистила магістерську дисертацію «Життя Олексія людини Божої в давній руській літературі і народній словесності». За цю працю їй було присуджено Велику Ломоносівську премію Російської академії наук (далі – РАН).

В. П. Адріанова-Перетц (перший ряд, друга справа), С. О. Щеглова (перший ряд, друга зліва) серед учнів професора В. М. Перетца (перший ряд, в центрі). [1910-ті].
ІР НБУВ. Ф. 141. Од. зб. 67. Арк. 1.

Мешкаючи у Петрограді, В. П. Адріанова викладала в жіночій гімназії М. О. Лохвицької-Скалон (1914–1917) та на Вищих педагогічних курсах Товариства експериментальної педагогіки (1915–1917). У 1917 р. вона була обрана екстраординарним професором Петроградського вищого педагогічного інституту. Того ж року її разом з академіком РАН В. М. Перетцем і групою петроградських професорів було відряджено до Самари для організації роботи педагогічного інституту, який невдовзі повстав як Самарський державний університет. Протягом 1917–1921 рр. В. П. Адріанова працювала професором Самарського державного університету та викладала історію української мови на курсах для вчителів-українців. Під час перебування в Самарі відбулося вінчання В. П. Адріанової та В. М. Перетца.

У 1921 р. подружжя Перетців повернулися із Самари до Петрограда, де В. П. Адріанова-Перетц продовжила науково-дослідну та педагогічну діяльність. У Петроградському вищому педагогічному інституті вона викладала історію давньоруської літератури (1921–1923). Як дійсний член Державного інституту історії мистецтв (1921–1930) викладала на курсах із підготовки наукових працівників, завідувала відділом фольклористики інституту (1927–1929) й читала лекції з фольклористики. Водночас працювала науковим співробітником Комісії зі складання бібліографії давньоруської літератури РАН (1921–1924), Науково-дослідного інституту порівняльного вивчення літератур і мов Заходу і Сходу при Петроградському (Ленінградському) університеті (1921–1927) та Слов'янського відділу Бібліотеки АН СРСР (1924–1927).

У грудні 1921 р. з ініціативи В. М. Перетца та під його керівництвом почало діяти Товариство прихильників української історії, письменства та мови у Петрограді. Серед членів-фундаторів новоствореного Товариства була і В. П. Адріанова-Перетц. Товариство стало складовою частиною Історично-філологічного відділу Всеукраїнської академії наук (далі – ВУАН) й у 1923 р. дістало нову назву: Товариство дослідників української історії, письменства і мови у Петрограді (Ленінграді). 4 січня 1926 р. за вагомих внесок у дослідження давньої української літератури В. П. Адріанову-Перетц обрали членом-кореспондентом ВУАН.

11 квітня 1934 р. за сфабрикованою справою про т. зв. “Російську національну партію” (“справа славістів”) у Ленінграді заарештували В. М. Перетца, якого в червні того ж року було заслано на 3 роки до Саратова, де він і помер 24 вересня 1935 р. Хвиля репресій оминула В. П. Адріанову-Перетц. Переслідування науковців, які працювали на ниві українознавства, арешт і загибель В. М. Перетца стали тими чинниками, що на декілька років перервали роботу вченої в АН УРСР. Тільки на початку 1941 р. В. П. Адріановій-Перетц вдалося поновити роботу в українській академії. Рішенням Президії АН УРСР від 14 квітня 1941 р.

її було введено до штату Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР. Під час Другої світової війни В. П. Адріанову-Перетц було евакуйовано з Ленінграда до Ташкента, а у травні 1943 р. вона переїхала до Казані. У воєнні та післявоєнні роки Варвара Павлівна не поривала зв'язків зі співробітниками Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР та працювала над науковими проектами інституту.

1 лютого 1934 р. В. П. Адріанову-Перетц було запрошено на посаду старшого наукового співробітника та вченого секретаря новоутвореного в Інституті російської літератури АН СРСР сектора давньоруської літератури. У 1943 р. її було обрано членом-кореспондентом АН СРСР. Протягом 1947–1954 рр. вона очолювала сектор давньоруської літератури Інституту російської літератури АН СРСР та одночасно у 1950–1951 рр. завідувала сектором фольклору інституту. Вийшовши на пенсію 1954 р., В. П. Адріанова-Перетц не покинула наукової праці, багато займалася редакторською діяльністю, консультувала молодих дослідників.

Наукові праці В. П. Адріанової-Перетц присвячені історії української й російської літератури та фольклору XI–XVIII ст. Вчена досліджувала специфіку літератури Київської Русі, українсько-російські літературні зв'язки, давній український та російський театр. Вона виявила та опублікувала значну кількість пам'яток української історії й культури.

В. П. Адріанова-Перетц і В. М. Перетц. Травень 1926 р.
На звороті фото дарчий напис: «Дорогим Андрію Митрофановичу
і Ірині Олексіївні Лободам».
ІР НБУВ. Ф. 78. Од. зб. 2145. Арк. 1.

В. П. Адріанова-Перетц пішла з життя 6 червня 1972 р. Її було поховано на меморіальному кладовищі в Комарово (Комаровський некрополь під Санкт-Петербургом), де покоїться прах видатних учених та діячів літератури і мистецтва.

Основний масив епістолярної спадщини В. П. Адріанової-Перетц, що відклалася в архівосховищах України, зберігається в ІР НБУВ. Це – листи вченої до О. І. Білецького (Ф. 33, лист від 3 березня р.), В. В. Данилова (Ф. 53, лист, імовірно, написаний в 1950 р.), І. Ф. Єрофєєва (Ф. 33, 6 од. зб., датованих 17 грудня 1935 р. – 21 березня 1941 р.), А. М. Лободи (Ф. 37, 2 листи від 4 лютого 1924 р. і 8 вересня 1929 р.), В. І. Маслової (Ф. 243, 2 листи від 8 січня 1955 р. і 19 травня р.), С. І. Маслової (Ф. 33, 23 од. зб., хронологічні дати яких 11 жовтня 1934 р. – 15 грудня 1953 р.), Л. Є. Махновця (Ф. 93, лист від 28 серпня 1963 р.), О. А. Назаревського (Ф. 78, 42 лист за 5 травня 1955 р. – травень 1972 р.), П. М. Попова (Ф. 285, 3 документи за 23 травня 1948 р. – 29 березня 1963 р.), Є. І. Чепур (Ф. 267, 28 од. зб., датовані 14 серпня 1954 р. – 21 грудня 1968 р.), М. В. Шарлеманя (Ф. 49, 5 листів, написаних упродовж 5 жовтня 1947 р. – 29 червня 1957 р.), С. О. Щеглової (Ф. 141, лист від 16 жовтня 1935 р.).

В ІР НБУВ також зберігаються чернетки листів українських учених до В. П. Адріанової-Перетц, зокрема В. І. Маслової (Ф. 243, лист від 18 січня 1955 р.), С. І. Маслової (Ф. 33, 4 документи за 10 грудня 1933 р. – 7 жовтня 1949 р.), О. А. Назаревського (Ф. 78, 17 од. зб., датованих 7 червня 1955 р. – 8 листопада 1969 р.), П. М. Попова (Ф. 285, 3 листи за 8 травня 1948 р. – 8 травня 1958 р.), Є. І. Чепур (Ф. 267, 8 од. зб. за 20 січня 1955 р. – грудень 1969 р.).

У ЦДАМЛМ України зберігається лист В. П. Адріанової-Перетц до О. Р. Мазуркевича від 19 червня 1948 р. та її листування з Л. Є. Махновцем (лист Л. Є. Махновця від 10 серпня 1963 р. та 15 документів В. П. Адріанової-Перетц, написаних протягом 24 серпня 1963 р. – 1972 р.).

Найбільш ранніми є листи В. П. Адріанової-Перетц до українського фольклориста та літературознавця, академіка ВУАН А. М. Лободи. У листі від 4 лютого 1924 р. В. П. Адріанова-Перетц, яка навчалася у А. М. Лободи на КВЖК, привітала свого вчителя з 30-літнім ювілеєм його науково-літературної діяльності. Зокрема, вона наголосила: “Дозвольте і мені, як одній з найстаріших Ваших учениць, присіднати і свій голос до того одностайного хору привітань, які Ви почули в день свого ювілею. Спогади про те, як уважно і дбайливо Ви керували моїми першими недосвідченими кроками, твердо та неухильно спрямовуючи їх на шлях справжньої науки, завжди була і буде для мене найкращим прикладом і в моїй роботі з молодим поколінням. Продовжуючи і зараз вчитися на Ваших працях, так органічно поєднуючих інтерес до літе-

ратури та народної творчості, з далекої та холодної півночі надсилаю Вам найгорячішу подяку за те, що Ви нам вже дали, і сподіваємося, що дасте ще багато і нам і тим, хто нас замінить”³.

У листі від 8 листопада 1929 р. В. П. Адріанова-Перетц зверталася до А. М. Лободи як очільника Етнографічної комісії при ВУАН та головного редактора її органу – “Етнографічного вісника”. Вчена повідомляла, що завершує роботу над статтею, у якій розглядала казку про півня та лисицю з метою визначення рівня та характеру західного впливу на вітчизняний тваринний епос. В. П. Адріанова-Перетц підкреслила актуальність теми, оскільки стаття ґрунтувалася на нових матеріалах, здобутих співробітниками відділу фольклористики Державного інституту історії мистецтв у 1928 р. під час експедиції до Мезені, де було записано раніше невідомі варіанти казки⁴. Праця В. П. Адріанової-Перетц під назвою “Казки про лисицю-сповідницю” побачила світ в десятій книжці “Етнографічного вісника” (1932).

Разом із листом В. П. Адріанова-Перетц надіслала до Етнографічної комісії при ВУАН рецензію Н. П. Колпакової на білоруські видання пісенних матеріалів, що були підготовлені відомим білоруським етнографом і фольклористом О. О. Шлюбським і вийшли друком під егідою Білоруської академії наук. Варвара Павлівна звернулася до А. М. Лободи з проханням при нагоді опублікувати рецензію Н. П. Колпакової, яка навчалася та працювала під її керівництвом у Державному інституті історії мистецтв⁵. Додамо, що згодом Н. П. Колпакова опублікувала спогади “Двадцять років”, у яких згадувала про В. П. Адріанову-Перетц і В. М. Перетца як про великих учених, душевно багатих і щедрих людей, які виховували молодь у найкращих традиціях вітчизняної науки, котрі Варвара Павлівна та Володимир Миколайович берегли і розвивали все життя⁶.

В. П. Адріанова-Перетц користувалася великим авторитетом серед українських учених. У фонді видатного українського філолога С. І. Маслової зберігся вітальний лист київських літературознавців Д. І. Абрамовича, М. В. Геппенера, К. К. Дзюбенко, В. І. та С. І. Маслової, О. М. Маслової (Шуляк), К. Л. Неверової-Подоби, С. Якимовича, що був надісланий В. П. Адріановій-Перетц 10 грудня 1933 р. з нагоди 25-річчя її наукової діяльності, адже чверть століття минуло від того, як побачила світ праця вченої “Київський уривок псалтиру XIV віку”⁷.

Епістолярій В. П. Адріанової-Перетц 1930-х років репрезентовано листуванням ученої з колишніми слухачами Семінарію російської філології в Києві: І. Ф. Єрофєєвим, С. І. Масловим і С. О. Щегловою. З українським істориком та письменником І. Ф. Єрофєєвим В. П. Адріанова-Перетц не була знайома особисто, адже вона розпочала заняття в Семінарію В. М. Перетца восени 1907 р., тоді як І. Ф. Єрофєєв навесні того ж року закінчив Університет св. Володими-

ра в Києві та виїхав до Сімферополя. Листування між ними розпочалося після смерті В. М. Перетца, з яким І. Ф. Єрофеев підтримував дружні та творчі стосунки до останніх днів життя Володимира Миколайовича. У листах В. П. Адріанова-Перетц та І. Ф. Єрофеев тепло згадували свого вчителя, обговорювали питання збереження його творчого спадку, обмінювалися інформацією про власну наукову діяльність, підготовленими працями та думками щодо них. Більш детально листування між В. П. Адріанової-Перетц та І. Ф. Єрофеевим нами проаналізовано в окремій статті, з якою можна ознайомитися на шпальтах журналу “Архіви України”⁸.

З літературознавцем і бібліографом С. О. Щегловою В. П. Адріанова-Перетц мала близькі дружні стосунки з часу навчання на відділі слов’яно-російської філології історико-філологічного відділення КВЖК. Їхнє становлення як учених відбувалося під керівництвом професора В. М. Перетца, а науковий і професійний шлях був багато в чому схожий та проходив у тісному зв’язку з життям і діяльністю Володимира Миколайовича. Однак, на відміну від В. П. Адріанової-Перетц, яка хоча і зазнала переслідувань як дружина В. М. Перетца, але не була заарештована, Софії Олексіївні довелося пройти через жахи репресій. 26 листопада 1933 р. С. О. Щеглову, як ученицю й сподвижника В. М. Перетца та активного члена “контрреволюційної організації” Товариства дослідників української історії, письменства і мови у Ленінграді, заарештували у “справі славистів”. У квітні 1934 р. Особлива нарада при колегії ОДПУ засудила її до вислання терміном на 3 роки і протягом 1934–1936 рр. вона мешкала в Киргизії, де працювала бібліотекарем-методистом республіканської бібліотеки м. Фрунзе.

Лист В. П. Адріанової-Перетц до С. О. Щеглової був надісланий з Ленінграда 16 жовтня 1935 р., тобто через декілька днів після загибелі В. М. Перетца. У листі Варвара Павлівна ділиться з близькою подругою своїми важкими почуттями після смерті чоловіка, пише про останні дні життя В. М. Перетца і зазначає, що швидка його смерть стала повною несподіванкою для неї та вразила друзів і колег Володимира Миколайовича. Повідомляє, що перед від’їздом із Саратова вона обладнала могилу В. М. Перетца, встановила білу плиту та металеву огорожу, залишила гроші для догляду за могилою. Варвара Павлівна пропонувала Софії Олексіївні по приїзді до Ленінграда оселитися в її квартирі, але зауважила: “Ось тільки я сумніваюся, де тобі тут влаштуватися на службу. Я надто добре за цей час вивчила наші академічні порядки і впевнена, що тобі знову не дадуть тут ходу”⁹.

І дійсно, повернутися до наукової роботи в Ленінграді С. О. Щеглової вже не судилося. Протягом 1937–1951 рр. вона жила і працювала в Саратові, де мешкала її небога Л. Ф. Астраханова, яка протягом десятиліть доглядала за могилою В. М. Перетца на Воскресенському

кладовищі Саратова. Вийшовши в 1951 р. на пенсію з посади завідувача кафедри російської літератури Саратовського педагогічного інституту, С. О. Щеглова повернулася до Києва. У 1956 р. Софію Олексіївну було реабілітовано, а 1 червня 1965 р. завершився її земний шлях. Смерть С. О. Щеглової стала особистою трагедією для В. П. Адріанової-Перетц. Вона багато зробила для збереження пам'яті про Софію Олексіївну. Варвара Павлівна підготувала некролог, у якому, як вона наголошала у листі від 27 червня 1965 р. до українського літературознавця та бібліографа О. А. Назаревського, передусім звернула увагу на науковий доробок С. О. Щеглової, виділивши в ньому те, що “часом не відмінено і увійшло в історію російської та української літератури”¹⁰. У листі В. П. Адріанова-Перетц порадила О. А. Назаревському звернутися до рідних С. О. Щеглової, які мешкали у Києві, й, якщо залишилися неопублікованими її праці, спробувати їх надрукувати та подати у наукові видання статтю про київський період діяльності Софії Олексіївни. Крім того, вона написала листа саратовським ученим із проханням підготувати статтю про наукову та педагогічну діяльність С. О. Щеглової в Саратові.

Цікавим є листування В. П. Адріанової-Перетц з українським літературознавцем, членом-кореспондентом АН УРСР С. І. Масловим, що відбувалося у драматичні 1930-ті, воєнні та повоєнні роки. У листах Варвари Павлівни знаходимо відомості про атмосферу нетерпимості до всього українського, що під час репресій панувала в академічних установах, і змусила вчену тимчасово відійти від українознавчих досліджень. З цього приводу В. П. Адріанова-Перетц писала С. І. Маслову, що після подій, які відбулися з В. М. Перетцем, завідувач сектора давньоруської літератури Інституту російської літератури АН СРСР академік О. С. Орлов “панічно боїться навіть слова український”¹¹. На перших порах, як учений секретар сектора давньоруської літератури Інституту російської літератури АН СРСР, В. П. Адріанова-Перетц намагалася допомогти українським колегам опублікувати статті в “Працях відділу давньоруської літератури”, оскільки тоді в Україні надрукувати українознавчі дослідження було неможливо. Але це зробити їй не вдалося. Так, було відмовлено у друці статті талановитої української вченої-літературознавця О. М. Маслової (Шуляк), дружини С. І. Маслової та приятельки Варвари Павлівни ще з часів Семінарію В. М. Перетца, бо в ній йшлося про долю повісті про кесаря Оттона в українській, а не російській літературі¹².

Аналіз листування В. П. Адріанової-Перетц засвідчує її широку співпрацю з українськими вченими, під час якої дослідники відшукували та надсилали необхідні для роботи матеріали і літературу, надавали консультації, писали рецензії на праці, допомагали їх публікувати. У листі від 7 квітня 1938 р., під час роботи над бібліографією видань, перекладів і досліджень “Слова о полку Ігоревім”, В. П. Адріанова-Пе-

ретц попросила С. І. Маслова надати відомості про українців, які мали б бути згадані у цій праці. Зокрема, її цікавили дані про В. Новицького, Г. Омельченка, Т. П. Коструба, а також українських поетів, які перекладали “Слово”¹³. Напевне, С. І. Маслов виконав прохання Варвари Павлівни та в листі від 27 жовтня 1938 р. зазначив, що з нетерпінням очікує виходу в світ її праці¹⁴.

З листування дізнаємося, що поновити роботу в АН УРСР у 1941 р. В. П. Адріановій-Перетц вдалося саме за допомоги С. І. Маслова, який працював завідувачем відділу стародавньої української літератури

Фр. №33, №63
Ленинград 14, ул. Малковская, д. № 27, кв. 15.
Варвара Павловна Адріановій.

Дорогая Варвара Павловна, письмо Ваше от 18/X³⁸ получи-
чи. Вердечно благодарю Вас и за корректурный отзыв и
за программу, относящуюся к „Слову о полку Игореве“. С
нетерпением ожидаю выхода в свет Вашей библиографии
повести и библиографии „Слова“.

- Статья Елена Митрофановна родилась, по возможности, под
какой-то негалактической планетой. Но Вы пишете, что на-
до готовить. Очень буду Ваш благодарен, если Вы сохрани-
те в редакционном портфеле рукописный оригинал (в
типографии неталко, вероятно, копии на машинке) и три-
лучное вычитанное в издательской палате. Мне очень
комовно кадровать Вас и Игорю Петровичу по этому пово-
ду, но досадно как-то капитулировать перед встопици-
ми на пути случайными и неслепыми препятствиями.

Недавно, по Вашему совету, к Василию Ивановичу и ко-
мке обратилась Мера Дмитриевна Кузнецова и просила со-

Фрагмент листа С. І. Маслова до В. П. Адріановій-Перетц
від 27 жовтня 1938 р.

ІР НБУВ. Ф. 33. Од. зб. 4663. Арк. 1.

Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, а також за сприяння директора цього інституту академіка АН УРСР О. І. Білецького. У листі С. І. Маслова від 27 квітня 1941 р. Варвара Павлівна подякувала українським колегам за допомогу: “Вчора я отримала з Києва папірець, який показав мені, що конфлікт між мною та Академією наук підійшов до благополучного для мене закінчення. Спасибі Вам велике за клопоти, я ж знаю, що і Ви і Олександр Іванович потрудилися над цією неприємно-конфузною справою”¹⁵.

Бажаючи бути корисною Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР, В. П. Адріанова-Перетц погодила з О. І. Білецьким і С. І. Масловим тему дослідження, яку мала виконувати під егідою інституту, а саме: критичний аналіз гіпотези французького славіста А. Мазона, який у низці статей висловив скептичну позицію щодо справжності “Слова о полку Ігоревім”, вважаючи цей твір наслідуванням “Задонщини”. На думку В. П. Адріанової-Перетц, гіпотезу А. Мазона треба було засудити “солідно, наголошуючи на порочності самого методу поводження з матеріалом”¹⁶. Листом від 17 червня 1941 р. С. І. Маслов повідомив В. П. Адріанову-Перетц і про намір Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР розробляти проблему взаємозв’язку української та російської літератури¹⁷. Згодом вчена долучилася до реалізації цього плану, підготувавши низку праць з історії російсько-українських літературних зв’язків у XV–XVIII ст.

Листування між В. П. Адріановою-Перетц і С. І. Масловим, з якого можна дізнатися про життя вченої в Ташкенті й Казані та її наукову діяльність у воєнний період, не припинялося й під час Другої світової війни. У листі від 27 травня 1943 р. вона поділилася своїми нерадісними враженнями від перебування в Узбекистані: “В Ташкенті я пробула 7 місяців і покинула його без жалю. Більшість лєнінгр[адців] гуманітарієв залишаються тут. Але працювати за моєю спеціальністю вкрай важко”¹⁸. Переїхавши до Казані, В. П. Адріанова-Перетц продовжила роботу над другим томом “Історії російської літератури” та приклала всіх зусиль, аби зібрати до купи розкиданих війною співробітників відділу давньоруської літератури лєнінградського інституту. І це їй зробити вдалося, про що свідчить лист від 24 грудня 1943 р.: “Інститут наш все ще в розсіяному стані. Але мої давники, крім О. С. Орлова, тут. М. О. Скрипиль закінчує доктор[ську] дисертацію з історії повісті XV–XVII ст., Лихачов цікаво працює над літописом, як літерат[урним] жанром”¹⁹.

Отримуючи листи від С. І. Маслова, В. П. Адріанова-Перетц раділа, що наукове спілкування з українськими вченими, хоча й на відстані, але налагоджувалося. З переїздом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР з Уфи до Москви зв’язки ще більше зміцнилися. “До Москви і я доберуся звідси (Казані – А. III.)” – запевняла вона Сергія

Івановича та цікавилася, чи працюють в інституті М. В. Геппенер, О. А. Назаревський і як склалася доля у воєнні роки В. І. Маслова та інших українських вчених і знайомих²⁰.

З листів В. П. Адріанової-Перетц відомо, що у воєнний період, незважаючи на брак джерел та спеціальної літератури, вона інтенсивно працювала над темою “Слово о полку Ігоревім” і “Задонщина” та досліджувала поетичний стиль Київської Русі. В. П. Адріанова-Перетц домоглася, щоб їй надіслали посвідчення члена-кореспондента АН УРСР, яке могло знадобитися під час наукового відрядження у справах української академії та проведення українознавчих досліджень, весь час погоджувала власні плани науково-дослідної роботи з планами відділу давньої української літератури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка й щорічно надсилала до АН УРСР особисті звіти про виконану наукову роботу. З її листів до С. І. Маслова, а також до директора інституту О. І. Білецького знаємо, що В. П. Адріанова-Перетц приїжджала до Москви, підготувавши доповідь про “Задонщину” і “Слово о полку Ігоревім” та маючи намір виступити перед співробітниками Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка²¹.

В. П. Адріанова-Перетц інформувала С. І. Маслова про хід виборів до складу АН СРСР у 1943 р., при цьому вчену тішило, що її кандидатуру у члени-кореспонденти всесоюзної академії було висунуто як лєнінградським, так і московським літературним інститутом. Слідкувала Варвара Павлівна й за виборами до української академії. У листі С. І. Маслову від 24 грудня 1943 р. вона висловила задоволення, що відразу декілька колишніх вихованців Семінарію російської філології були кандидатами до складу членів АН УРСР: “Як добре було б, якби Мик[ола] Кал[еникович Гудзій] увійшов до УАН. Але, звичайно, перше акад[емічне] крісло за Вами (С. І. Масловим – *А. III.*), це вже давно зрозуміло. Б. О. Ларін теж кандидат. Ось і знову наша стара гвардія тягнеться до Києва”²². Додамо, що під час виборів 1945 р. академіком АН УРСР став М. К. Гудзій, а Б. О. Ларіна було обрано членом-кореспондентом української академії.

У листі від 21 травня 1944 р. В. П. Адріанова-Перетц повідомила С. І. Маслова, що працю “Слово о полку Ігоревім” і “Задонщина” для української академії вона виконала, а також написала про свої плани та труднощі наукової роботи в евакуації. Зокрема, Варвара Павлівна зазначила: “Багато планів для обох Академій, але так важко в Казані без книг і матеріалів. Весь час спотикаєшся. Зараз зайнялася княжими життями як жанром; багато виникає питань, а рукописів немає”²³. Після повернення В. П. Адріанової-Перетц до Ленінграда восени 1944 р. з’ясувалося, що її квартира вціліла, хоча й була пошкоджена декількома снарядами, та зберіглася бібліотека (за винятком тих книг, якими користувалися колеги і друзі, що загинули під час війни). “Живу зараз зовсім одна

у своїй квартирі, – писала вона С. І. Маслову 1 січня 1945 р., – центр[альне] опалення не діє, топлю невелику грубку в кабінеті, працюю біля цієї грубки і все ж радію, що я знову дома”²⁴. Як видно з листа, тоді Варвара Павлівна задумала нову книгу “Літературні традиції Київської Русі в руській літературі XIII–XVII ст.”, у якій планувала перші вихідні глави присвятити київській літературі. Зазначимо, що не всі, але більшість своїх творчих планів воєнної доби вченій вдалося зреалізувати. Так, у 1947 р. побачили світ її дослідження “Нариси поетичного стилю давньої Русі” та “Слово о полку Ігоревім” і “Задонщина”.

В. П. Адріанова-Перетц підтримувала зв’язки з освітянами та науковцями Поділля, адже Вінниця була місцем служби її батька П. О. Адріанова, який, як помічник попечителя Київського навчального округу, курирував правобережну частину округу та викладав у навчальних закладах Вінниці. З листа Варвари Павлівни від 19 червня 1948 р. до українського літературознавця та педагога О. Р. Мазуркевича, який тоді працював заступником ректора Вінницького педагогічного інституту, можна дізнатися, яке місце в серці вченої займали м. Вінниця та Подолляни. Так, подякувавши у листі О. Р. Мазуркевичу та колективу інституту за привітання з ювілеєм (60-ти річчям), В. П. Адріанова-Перетц зізналася, що “голос із Вінниці так живо” нагадав їй про “світлі дні молодості”. На запрошення О. Р. Мазуркевича відвідати Вінницю влітку, коли можна було б не тільки зустрітися з освітянами і науковцями міста, а й відпочити, В. П. Адріанова-Перетц, пославшись на стан здоров’я, змушена була відповісти відмовою, зазначивши: “За запрошення відпочити в майже рідних місцях (в мене у Вінниці могила батька-педагога, який 22 роки пропрацював в школі) щиро дякую, але зараз це не під силу мені”. Водночас В. П. Адріанова-Перетц наголосила, що завжди рада допомогти своїм землякам і пообіцяла підготувати 2 лекції, які мали б виголосити у Вінниці від її імені, а також надіслати книги, щоб ліквідувати “чутливі прогалини” у фондах інститутської бібліотеки²⁵.

У післявоєнні десятиліття В. П. Адріанова-Перетц продовжувала досліджувати пам’ятку Київської Русі “Слово о полку Ігоревім”, розкриваючи зв’язок твору із сучасною йому стародавньою літературою та фольклором. У одному з листів до О. А. Назаревського Варвара Павлівна зазначила: “Із захопленням займаюся лексикою і фразеологією “Слова”. З 26 р., коли вийшла книга Вол[одимира] Мик[олайовича Перетца] (“Слово о полку Ігоревім. Пам’ятка феодальної України-Русі XII віку” – А. III.), накопичилося багато матеріалу, що міцно зв’язує “Слово” з літературою XI–XII ст.”²⁶. Вчена брала активну участь у наукових форумах, присвячених “Слову о полку Ігоревім”. У листі до літературознавця та фольклориста В. В. Данилова, який активно розробляв проблеми розвитку давньоруської літератури, йдеться про підготовку доповіді, присвяченої 150-літтю першого друкованого видання “Слова”²⁷.

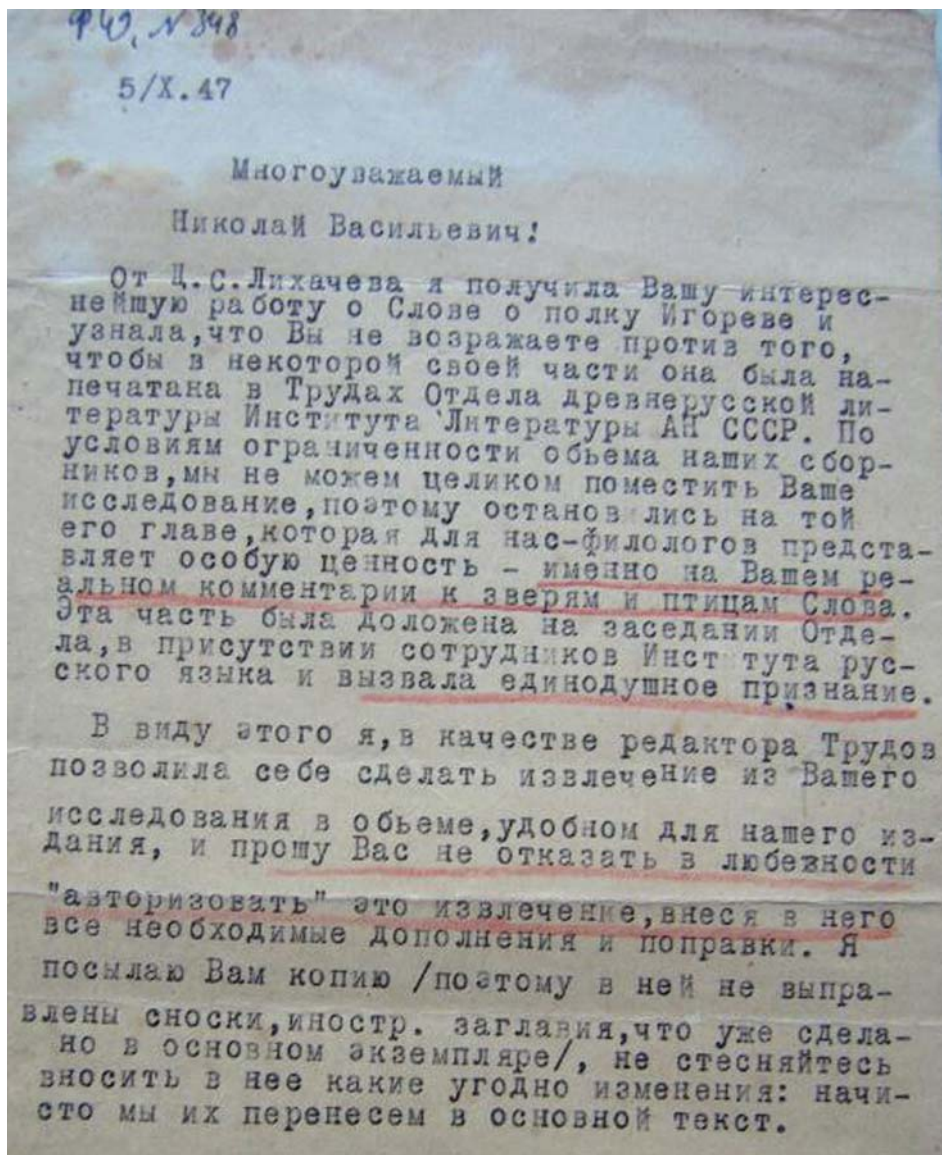
Підсумком багаторічних досліджень В. П. Адріанової-Перетц стала фундаментальна монографія “Слово о полку Ігореве” и памятниги русской литературы XI–XIII вв.” (1968), у якій доводилася відповідність словесного матеріалу твору способу вираження, що був характерний для книжкової та народної мови домонгольського періоду. Варвара Павлівна мріяла, щоб видатна пам’ятка літератури стала об’єктом досліджень нового покоління українських учених. Це побажання В. П. Адріанова-Перетц висловила у листі до О. А. Назаревського від 23 лютого 1968 р.: “Теперь пусть уж молодые продолжат работу над “Словом о полку Игореве” в том направлении, какое намечено в моей книжечке. Хоть бы Вы раскачали когонибудь из студентов поехать в Западную Украину, в район, который, по словам археологов, в XIII в. был заселен выходцами из Северной земли, и где Гординский обнаружил в языке и фольклоре переключку с лексикой “Слова”. Богатая тема!”²⁸.

Дотичні до вивчення пам’ятки проблеми, а також питання публікації розвідок українських дослідників “Слова о полку Ігоревім” у російських наукових збірниках і часописах стали предметом листування В. П. Адріанової-Перетц з українськими вченими: літературознавцями П. М. Поповим²⁹ і О. А. Назаревським, філологом Є. І. Чепур (Прокопенко)³⁰ та відомим зоологом М. В. Шарлеманем.

Докладніше розглянемо листи В. П. Адріанової-Перетц до доктора біологічних наук М. В. Шарлеманя, який досліджував “Слово о полку Ігоревім” із погляду природознавця. З них видно, що вчена високо оцінювала оригінальні праці київського дослідника та надавала йому всебічну допомогу під час їх публікації. В листі від 5 жовтня 1947 р. вона повідомила М. В. Шарлеманя, що отримала його велику “цікаву працю” про “Слово о полку Ігоревім”, у якій особливу цінність для філологів, на її погляд, мала глава з коментарями про звірів і птахів, що згадувалися в “Слові”. В. П. Адріанова-Перетц наголосила, що ця частина дослідження М. В. Шарлеманя “викликала одностайне визнання” у співробітників Інституту російської літератури АН СРСР, а також зауважила, що коментарі є “справжнім скарбом” для перекладачів твору³¹.

В. П. Адріанова-Перетц інформувала М. В. Шарлеманя, що, як редактор “Праць відділу давньоруської літератури”, вона скоротила дослідження до “зручних для видання” обсягів та просила його “авторизувати” зроблений витяг³². Зрештою, розвідка М. В. Шарлеманя під назвою “З реального коментаря до “Слова о полку Ігоревім” була опублікована в 1948 р. у шостому томі “Праць”. Дослідник життя та наукового доробку М. В. Шарлеманя, присвяченого “Слову о полку Ігоревім”, доктор історичних наук В. І. Ульяновський вже в наш час високо оцінив цю публікацію, відзначивши якісну роботу редактора збірника. Оскільки думка В. І. Ульяновського стосується В. П. Адріанової-Перетц, вважаємо за доцільне її навести: “Основна частина текс-

ту (статті М. В. Шарлеманя “З реального коментаря до “Слова о полку Ігоревім” – А. Ш.) присутня в узагальнюючий [його] праці “Природа і люди Стародавньої Русі”. Однак в цій публікації автор скоротив текст, убрав всі відступлення (про сучасний став тваринного світу), проведена редакторська робота співробітниками (В. П. Адріановою-Перетц – А. Ш.) Відділу давньоруської літератури Інституту російської літератури (Пушкинського дому), зокрема, звірені та виправлені всі цитати першоджерел, поправлений стиль і деякі визначення, а також чітко вказані місця (контекст) цитувань зі “Слова”. Ця публікація робить текст

Лист В. П. Адріанової-Перетц до М. В. Шарлеманя від 5 жовтня 1947 р.
ІР НБУВ. Ф. 49. Од. зб. 348. Арк. 1.

М. В. Шарлеманя стрункішим, точнішим (у відтворенні цитат) і виві- реним”³³.

У листах В. П. Адріанової-Перетц від 11 січня та 2 квітня 1950 р. йдеться про публікацію праць М. В. Шарлеманя в збірнику досліджень і статей “Слово о полку Ігоревім”, що готувався Інститутом російської літератури АН СРСР з нагоди 150-ліття першого друкованого видання пам’ятки. Варвара Павлівна повідомляла, що до збірника, який виходив під її редакцією, були відібрані дві з трьох праць, надісланих М. В. Шарлеманем: “Дебрь Кисаню” – “дебрь Киянь” і “Природа в “Слові о полку Ігоревім”. Щодо третьої статті говорилося: якщо М. В. Шарлеманю не вдасться опублікувати її в Києві, В. П. Адріанова-Перетц пропонувала включити розвідку до восьмого тому “Праць відділу давньоруської літератури”³⁴. Так і вийшло, стаття М. В. Шарлеманя “Замітки натураліста до “Слова о полку Ігоревім” побачила світ в черговому випуску “Праць”.

2 останні листи В. П. Адріанової-Перетц до М. В. Шарлеманя датовані 1957 р. Цього року в Києві проводилися урочисті заходи з нагоди 70-річчя від дня народження вченої та 50-ліття її наукової діяльності. З листа від 26 травня 1957 р. дізнаємося, що ювілянтка отримала від М. В. Шарлеманя 2 статті, одну яких, а саме працю “Дніпром зі “Словом о полку Ігоревім”, дослідник присвятив Варварі Павлівні. Подякувавши за посвяту, В. П. Адріанова-Перетц висловила у листі свої враження щодо надісланих їй розвідок, критично оцінивши одну з них і похваливши іншу. Зокрема, вона зазначила: “Наскільки для мене неприйнятно Ваша гіпотеза про Ігоря, як автора “Слова”, настільки захоплюючим було для мене читання Вашої статті “Дніпром”. Потрібно бути чудовим краєзнавцем і талановитим нарисовцем, щоб написати таку статтю. Вона написана і з літературної точки зору так образно і науково, що може зацікавити найширшого освіченого читача”³⁵. На думку Варвари Павлівни, статтю “Дніпром зі “Словом о полку Ігоревім” бажано було б надрукувати в Україні. Прислухавшись до поради, М. В. Шарлемань в 1958 р. опублікував свою працю в українському журналі.

З листа дізнаємося, що В. П. Адріанова-Перетц була особисто знайома з М. В. Шарлеманем ще з часів навчання в гімназії, адже вони були майже ровесники. Вона пригадала юні роки, прогулянки Дніпром під проводом учня Київського реального училища Миколи Шарлеманя й висловила бажання зустрітися в Києві³⁶. Про свій приїзд до Києва Варвара Павлівна повідомила М. В. Шарлеманя листом від 29 червня 1957 р.³⁷ й маємо надію, що зустріч таки відбулася.

Не забули про ювілей В. П. Адріанової-Перетц й колишні члени Семінарію російської філології, які на той час мешкали у Києві: вітальну телеграму Варварі Павлівні надіслали І. С. Ковтунова, В. І. Маслов, О. А. Назаревський, Є. І. Чепур (Прокопенко) і С. О. Щеглова³⁸.

Вітаючи В. П. Адріанову-Перетц, О. А. Назаревський наголосив, що її 50-літнє слугування науці принесло “гідні та рясні плоди”, та із задоволенням зауважив, що цей “подвиг життя” вченої знайшов широке й загальне визнання³⁹. Вітання від друзів-киян, з якими під керівництвом В. М. Перетца робилися перші кроки у науці, були особливо дорогі Варварі Павлівні. Так, дякуючи за вітання у листі до В. І. Маслова, вона зазначила: “Прийміть мою найщирішу подяку за вітання. Нас так мало залишилося із чудового гуртка, який збирався на Маріїнсько-Благовіщенській, що особливо дорога звісточка від небагатьох уцілілих. На цей раз, на відміну від 48 р., багато хто пригадав і нашого дорогого вчителя, про якого так довго мовчали... Від відкритого ювілею я ухилилась – читаю лише письмові вітання, це не так хвилює”⁴⁰.

Листи засвідчують, що протягом всього життя В. П. Адріанова-Перетц цікавилася долею, науковою та творчою діяльністю товаришів, які вийшли із Семінарію російської філології, раділа їхнім успіхам, вітала з ювілеями, хвилювалася, коли приходила біда, а у разі потреби надавала й допомогу, і завжди сподівалася та чекала на зустрічі з ними. В листі В. І. Маслову вона наказувала, щоб при нагоді, коли Ленінград “поманить своїми архівами”, обов’язково заходили й до її “келії”, з якої з роками із-за хвороби виходила дуже рідко⁴¹.

Протягом 1955–1972 рр. В. П. Адріанова-Перетц активно листувалася з видатним представником школи В. М. Перетца – О. А. Назаревським, дружні стосунки з яким Варвара Павлівна підтримувала до останніх днів свого життя. Крім наукової та професійної діяльності, у листах вчені обговорювали питання реабілітації В. М. Перетца, збереження пам’яті про Вчителя та публікації його наукової спадщини. 9 липня 1957 р. завдяки клопотанням Варвари Павлівни В. М. Перетца було реабілітовано. У листі О. А. Назаревському від 14 жовтня 1957 р. В. П. Адріанова-Перетц повідомляла: “Я вже третій місяць живу цілком у “минулому”: після отримання судової реабілітації та постанови Президії АН СРСР про посмертне поновлення Володимира Миколайовича “в правах академіка” весь час була зайнята підготовкою до друку його останніх статей з української літератури, потім писала біографію та вивіряла ще раз складений навесні список його праць. Все вже відправлено днями до Москви...”⁴². При цьому вона зауважила, що АН СРСР “дуже швидко відізвалася на реабілітацію, а ось українці, як казав покійний, на волах їздять – все ще не відповіли на мою заяву, яку я одночасно послала до обох Академій”⁴³. Зазначимо, що підготовлений В. П. Адріановою-Перетц збірник раніше неопублікованих праць В. П. Перетца, який підсумував великий цикл робіт ученого з історії української літератури XVI–XVIII ст., побачив світ у 1962 р.

В. П. Адріанова-Перетц всебічно допомагала колегам, які досліджували життя та діяльність В. М. Перетца та пропагували його

наукову творчість, а також писали про роботу Семінарію російської філології. Зокрема, О. А. Назаревському, який для ювілейного видання, присвяченого 125-річчю заснування Київського університету, готував матеріал про педагогічну та наукову діяльність В. М. Перетца в Києві, вона надіслала список праць вченого київського періоду та фотопортрет Володимира Миколайовича⁴⁴. Корисною для молодих науковців, на думку Варвари Павлівни, була праця “Сторінки спогадів” Олександра Адріановича, у листі до якого вона зауважила: “Звичайно для студентів розповідь про нашу “школу” буде повчальною, чим би вони в майбутньому не зайнялися: ми ж навчалися не як чиновники від науки, працювали не в “службові часи” від цих до цих, а уриваючи час від відпочинку або роботи за “платню”... Цією добровільністю й сильною була особливо наша школа”⁴⁵. Схвально відгукнулася В. П. Адріанова-Перетц й про статтю колишнього товариша із Семінарію “Пам’яті вчителя”, що вийшла друком із нагоди 30-ліття смерті В. М. Перетца. Так, в грудні 1965 р. вона написала О. А. Назаревському з Ленінграда: “Ваша стаття дуже гарна! В ній є і той особистий емоційний елемент, якого мені, з причини чисто біографічної, ввести не можна було. Мені дуже хотілось би цю статтю [...] дати тутешнім молодим і старим філологам [...]. Стаття доповнює мій нарис (“Володимир Миколайович Перетц (1870–1935)”, що був опублікований у збірнику “Дослідження і матеріали з історії давньої української літератури XVI–XVIII століть” (1962) – А. Ш.), особливо в її “педагогічній” частині”⁴⁶.

Допомагала В. П. Адріанова-Перетц й молодим українським дослідникам. Тривалою була співпраця вченої з літературознавцем, істориком та бібліографом Л. Є. Махновцем, яка розпочалася ще у 1949 р., коли останній був аспірантом С. І. Маслової і досліджував листування між В. М. Перетцем та І. Я. Франком. Тоді Л. Є. Махновець через свого наукового керівника звернувся до В. П. Адріанової-Перетц з проханням дослідити листи І. Я. Франка з особового архіву В. М. Перетца⁴⁷. У ЦДАМЛМ України зберігається листування між В. П. Адріановою-Перетц і Л. Є. Махновцем за 1963–1972 рр., з якого видно, як Варвара Павлівна всебічно підтримувала і тактовно спрямовувала наукову діяльність молодшого колеги. Так, 10 серпня 1963 р. Л. Є. Махновець, працюючи над монографією “Сатира і гумор української прози XVI–XVIII ст.”, звернувся до В. П. Адріанової-Перетц з проханням надіслати йому необхідні для дослідження тексти пам’яток, які він не знайшов у бібліотеках Києва. Варвара Павлівна не тільки виконала прохання Л. Є. Махновця, але й підготувала на його монографію та докторську дисертацію позитивні рецензії й відгук⁴⁸.

У листах читаємо, що В. П. Адріанова-Перетц була вдячна Л. Є. Махновцю, який до століття В. М. Перетца для ленінградських літературознавців підготував доповідь про дослідження Володимира

Миколайовича з української літератури, а також опублікував статтю “Володимир Перетц” в українському фаховому часописі. Від українського вченого В. П. Адріанова-Перетц дізналася й про те, що 31 січня 1970 р. за рішенням ЮНЕСКО 100-річчя від дня народження В. М. Перетца відзначалося у всьому світі⁴⁹.

Ф. 118, 116 16

Дор. В. П. ! Большое серд. спасибо Вам за крас.
книгу, завершающую большой цикл работ В. Мик.
по истории укр. лит-ры XIX-XVII вв. (предшеств. три
выпуска у нас есть).

Это, действительно, прекрасная работа о нашей
дорогой Украине.

С больш. интересом, не араваясь, я вливал
переложил извест. мне в основном Гюгеном
В. М., но только теперь узнал, кто Гюгеном и
другими было его детство. Вообще-то француз
его была - широкое. Дитя, а в школе да же -
своего рода подвиг, - так много он сделал
при своем малом возрасте. Сейчас, в более
или менее возрасте, мы много про ourselves
хотим знать и читать.

Еще раз благодарю Вас и мно коллегам
интересам, к при присоединении и всегда Вас.

Ваш Миколай

24. II. 62.

Лист О. А. Назаревського до В. П. Адріанової-Перетц від 27 лютого 1962 р.
ІР НБУВ. Ф. 78. Од. зб. 1676. Арк. 1.

2018 р. є ювілейним для самої В. П. Адріанової-Перетц, яка протягом життя слугувала українській науці та зробила видатний внесок у розвиток національної філології. В особових архівних фондах вчених в ІР НБУВ і ЦДАМЛІМ України збереглася її велика епістолярна спадщина, ретельне дослідження якої дасть змогу визначити роль, яку відіграла В. П. Адріанова-Перетц в українському науковому житті, та реконструювати малодосліджені сторінки історії розвитку української філологічної науки.

¹ *Крекотень В.* Визначна дослідниця письменства і фольклору: (пам'яті Варвари Адріанової-Перетц) // Народна творчість та етнографія. 1972. № 5. С. 70–74; *Махновець Л. Є.* Пам'яті В. П. Адріанової-Перетц // Радянське літературознавство. 1972. № 7. С. 96; *Його ж.* Пам'яті В. П. Адріанової-Перетц // Літературна Україна. 1972. 16 червня. № 48. С. 4; *Назаревський А. А.* Из воспоминаний о молодых годах В. П. Адриановой-Перетц // Труды отдела древнерусской литературы. Ленинград: Наука, 1974. Т. 29: Вопросы истории русской средневековой литературы. Памяти В. П. Адриановой-Перетц. С. 33–37.

² *Шаповал А. І.* Листи видатних літературознавців В. М. Перетца і В. П. Адріанової-Перетц до письменника і історика І. Ф. Єрофєєва // Архіви України. 2017. № 1. С. 220–241; *Його ж.* Участь В. П. Адріанової-Перетц в українському науковому житті: епістолярний дискурс (до 130-річчя від дня народження вченої) // Рукописна та книжкова спадщина України. 2017. Вип. 21. С. 536–563.

³ ІР НБУВ (Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського). Ф. 37. Од. зб. 83. Арк. 1–1зв.

⁴ Там само. Од. зб. 84. Арк. 1–1зв.

⁵ Там само. Арк. 1.

⁶ *Колпакова Н. П.* Двадцатые годы // Труды отдела древнерусской литературы. Ленинград: Наука, 1974. Т. 29: Вопросы истории русской средневековой литературы. Памяти В. П. Адриановой-Перетц. С. 38–43.

⁷ ІР НБУВ. Ф. 33. Од. зб. 4662. Арк. 1.

⁸ *Шаповал А. І.* Листи видатних літературознавців В. М. Перетца і В. П. Адріанової-Перетц до письменника і історика І. Ф. Єрофєєва. Знач. праця. С. 220–241.

⁹ ІР НБУВ. Ф. 141. Од. зб. 65. Арк. 1–1зв.

¹⁰ Там само. Ф. 78. Од. зб. 385. Арк. 1–1зв.

¹¹ Там само. Ф. 33. Од. зб. 5029. Арк. 1.

¹² Там само. Арк. 1–1зв.

¹³ Там само. Од. зб. 5032. Арк. 1.

¹⁴ Там само. Од. зб. 4663. Арк. 1.

¹⁵ Там само. Од. зб. 5033. Арк. 1.

¹⁶ Там само. Арк. 1–1зв.

¹⁷ Там само. Од. зб. 4664. Арк. 1.

¹⁸ Там само. Од. зб. 5034. Арк. 2зв.

¹⁹ Там само. Од. зб. 5037. Арк. 3зв.

²⁰ Там само. Од. зб. 5035. Арк. 1–2зв.

- ²¹ Там само. Од. зб. 5038. Арк. 1; Там само. Од. зб. 6664. Арк. 1–2.
- ²² Там само. Од. зб. 5037. Арк. 3зв.
- ²³ Там само. Од. зб. 5040. Арк. 1–2зв.
- ²⁴ Там само. Од. зб. 504. Арк. 1–1зв.
- ²⁵ ЦДАМЛМ України (Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України). Ф. 1313. Оп. 1. Спр. 11. Арк. 1–2.
- ²⁶ ІР НБУВ. Ф. 78. Од. зб. 384. Арк. 1.
- ²⁷ Там само. Ф. 53. Од. зб. 75. Арк. 1.
- ²⁸ Там само. Ф. 78. Од. зб. 402. Арк. 1зв.
- ²⁹ Там само. Ф. 285. Од. зб. 3095–3097; Там само. Од. зб. 3502–3504.
- ³⁰ Там само. Ф. 267. Од. зб. 31–38; Там само. Од. зб. 139–166.
- ³¹ Там само. Ф. 49. Од. зб. 348. Арк. 1–1зв.
- ³² Там само. Арк. 1.
- ³³ *Ульяновский В. И.* Комментарии // Шарлемань Н. В. Природа и люди Киевской Руси. Воспоминания. Автобиография. Переписка / сост., автор предисл. и коммент. В. Ульяновский. Киев: ВД “Простір”, 2014. С. 277.
- ³⁴ ІР НБУВ. Ф. 49. Од. зб. 350. Арк. 1.
- ³⁵ Там само. Од. зб. 1026. Арк. 1.
- ³⁶ Там само.
- ³⁷ Там само. Од. зб. 1027. Арк. 1.
- ³⁸ Там само. Ф. 78. Од. зб. 221. Арк. 1.
- ³⁹ Там само. Од. зб. 220. Арк. 1.
- ⁴⁰ Там само. Ф. 243. Од. зб. 861. Арк. 1.
- ⁴¹ Там само. Од. зб. 860. Арк. 1–1зв.
- ⁴² Там само. Ф. 78. Од. зб. 374. Арк. 1.
- ⁴³ Там само. Арк. 1зв.
- ⁴⁴ Там само. Од. зб. 375. Арк. 1–2.
- ⁴⁵ Там само. Од. зб. 386. Арк. 1–1зв.
- ⁴⁶ Там само. Од. зб. 390. Арк. 1.
- ⁴⁷ Там само. Ф. 33. Од. зб. 4665. Арк. 1–3.
- ⁴⁸ ЦДАМЛМ України. Ф. 1198. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 3; *Дробленкова Н. Ф.* Список трудов члена-корреспондента АН СССР В. П. Адриановой-Перетц за 1957–1968 гг. // Труды отдела древнерусской литературы. 1969. Т. 24. С. 15.
- ⁴⁹ ЦДАМЛМ України. Ф. 1198. Оп. 1. Спр. 97. Арк. 9–9зв.

In article analyses epistolary heritage of V. P. Adrianova-Peretz of the personal archival fonds of scientists of Ukraine, stored in the Institute of Manuscript of the V. I. Vernadsky National Library of Ukraine and in the Central State Archives of Literature and Art of Ukraine. The main issues which were considered in V. P. Adrianova-Peretz correspondence with the Ukrainian scientists are outlined, and information potential of epistolary is determined.

Key words: V. P. Adrianova-Peretz; epistolary heritage; National Academy of Sciences of Ukraine; philology.

А. О. АЛЕКСЕЄНКО, М. А. БАЛИШЕВ*

МІЖНАРОДНИЙ КРУГЛИЙ СТІЛ “ПРОБЛЕМИ ІНФОРМАТИЗАЦІЇ: ПРОЦЕСИ ЦИФРОВІЗАЦІЇ (ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА)”

У січні 2018 р. Кабінет Міністрів України схвалив “Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 рр.”, яка передбачає здійснення заходів щодо впровадження відповідних стимулів для цифровізації економіки, суспільної та соціальної сфер, усвідомлення наявних викликів та інструментів розвитку цифрових інфраструктур, набуття громадянами цифрових компетенцій, а також визначає критичні сфери та проекти цифровізації, стимулювання внутрішнього ринку виробництва, використання та споживання цифрових технологій. Замість вибіркової інформатизації, котра тільки покращувала якість окремих секторів, Україна обрала курс на всеохоплюючу цифровізацію, що трансформує існуючі системи у нову цінність. В її основу покладено підтримку невід’ємного фактору здорового розвитку інформаційного суспільства – принципу свободи інформації.

“Цифровізацію усіх процесів архівної справи та діловодства” визначено пріоритетом № 1 роботи Державної архівної служби України (далі – Укрдержархів) на 2018 р. З метою його реалізації під егідою Укрдержархіву об’єдналася ініціативна група керівників установ архівної галузі, які вирішили зібратися для обговорення актуальних проблем цифровізації в архівах та консолідації зусиль щодо їх вирішення. Було обрано формат та тематику – Міжнародний круглий стіл “Проблеми інформатизації: процеси цифровізації (теорія і практика)”; місце проведення – м. Харків (саме тут розташовано Центральний державний науково-технічний архів України, який став приймаючою стороною);

* *Алексеевко Анна Александрівна* – начальник відділу використання інформації документів Центрального державного науково-технічного архіву України;

Балишев Марат Артурович – кандидат історичних наук, виконуючий обов’язки директора Центрального державного науково-технічного архіву України.

дату – з 21 до 23 червня 2018 р. – напередодні підбиття підсумків піврічної роботи.

Організаторами заходу виступили: Державна архівна служба України, Центральний державний науково-технічний архів України (ЦДНТА України), Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ), Центральний державний електронний архів України (ЦДЕА України), Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (УНДІАСД), Науково-дослідний, проектно-конструкторський та технологічний інститут мікрографії (НДІ мікрографії), кафедра історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна (ХНУ імені В. Н. Каразіна).

Програма “круглого столу” була досить насиченою. 21 червня 2018 р. у ЦДНТА України учасники ознайомилися з основними напрямками роботи структурних підрозділів архіву, роботою мікрофільмуючої камери та сканера мікроформ для створення копій документів, відвідали виставку архівних документів “Діяльність “Харківського ПромбудНДІПроекту” у царині проектування і реконструкції об’єктів промислової та цивільної архітектури” (за документами з фонду Р-2 ЦДНТА України), яка експонувалася у читальній залі.

22 червня 2018 р. у Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна відбулося основне засідання, яке урочисто відкрив декан історичного факультету, д-р іст. наук, проф. С. Д. Литовченко. Вітання Державної архівної служби України учасникам заходу передав директор департаменту страхового фонду документації (СФД) Укрдержархіву А. В. Меленець. Він же вручив дипломи I ступеня переможцям галузевого конкурсу Укрдержархіву науково-методичних розробок і науково-інформаційних робіт з архівознавства, документознавства, археографії 2018 р. працівникам ЦДНТА України А. О. Алексеєнко, М. А. Балишеву та А. К. Малишевій за підготовку методичних рекомендацій “Формування Національного архівного фонду усної історичними джерелами з історії науки і техніки”.

Учасників “круглого столу” також заочно привітала від імені партнерів з організації заходів “Оцифрована Спадщина” та учасників II Літньої школи цифрових компетенцій, яка саме цими днями проходила в Одесі, керівник Міжнародних науково-практичних заходів “Оцифрована Спадщина”, спеціаліст у сфері ІТ та оцифровки О. В. Баркова.

Регламент роботи “круглого столу” передбачав заслуховування восьми доповідей та їх обговорення. Наукову частину засідання розпочав завідувач кафедри історіографії, джерелознавства та археології ХНУ імені В. Н. Каразіна, проф. С. І. Посохов, який поділився досвідом співпраці з польськими архівістами та своїми спостереженнями щодо того, як зарубіжні колеги вирішують нагальні проблеми архів-

ної справи. Виконуючий обов'язки директора ЦДНТА України, канд. іст. наук М. А. Балишев у своїй доповіді “Друге життя архівної науково-технічної документації: цифровізація процесів основної діяльності Центрального державного науково-технічного архіву України” розповів про досягнення архіву за останній рік, зокрема щодо форсованого оцифрування довідкового апарату (архівних описів), та окреслив можливості для ревіталізації архівної науково-технічної документації (НТД) із впровадженням цифровізації в архівну діяльність. Про оцифровку документів Національного архівного фонду в Білоруському державному архіві науково-технічної документації (БДАНТД) доповів його директор О. М. Запартика, якого було персонально запрошено на захід у рамках міжнародної співпраці між ЦДНТА України та БДАНТД.

Найбільший інтерес у присутніх викликала доповідь директора ЦДЕА України, канд. іст. наук Ю. С. Ковтанюка, який зосередив свою увагу на проблемах постійного зберігання науково-технічної документації в електронній (цифровій) формі. Директор департаменту СФД Укрдержархіву А. В. Меленець окреслив основні принципи та етапи проведення робіт, яких дотримуються при оцифруванні документів у сфері страхового фонду документації України. Директор УНДІАСД, канд. іст. наук О. Я. Гаранін визначив місце та роль інституту в реалізації першого пріоритету Укрдержархіву на 2018 р.: цифровізація усіх процесів архівної справи та діловодства, узагальнив набутий досвід, підкреслив, що архівні установи мають певні методичні напрацювання зі створення та обліку цифрових копій документів. Директор НДМікрографії, канд. фіз.-мат. наук І. М. Кривулькін розповів про розробки керованого ним інституту щодо застосування Інтернет-технологій для забезпечення користувачів віддаленим доступом до документів Національного архівного фонду, що зберігаються в ЦДНТА України. Засідання завершила директор ЦДАЗУ, канд. іст. наук І. М. Мага доповіддю на тему “Архівна україніка у цифровому вимірі”, в якій поділилася інформацією про напрацювання архіву.

Підбиваючи підсумки роботи Міжнародного круглого столу, учасники схвалили резолюцію (повний текст публікується нижче), одним із пунктів якої є “взяти до відома інформацію, викладену у виступах учасників, та рекомендувати тези заслуханих доповідей до друку в науково-практичному журналі “Архіви України”.

Важливою подією в рамках “круглого столу” стало урочисте підписання договору про співробітництво між ЦДАЗУ та БДАНТД. Вперше відбулося офіційне приймання-передавання копій НТД, що стосуються архівної україніки, до ЦДАЗУ від БДАНТД.

Гостей та учасників заходу зацікавила тематична виставка документів ЦДАЗУ “Загартовані безсмертям” (до 100-річчя Української Ре-

волюції та створення армії УНР), яку презентувала директор ЦДАЗУ І. М. Мага. На ній були представлені документи, які інформують про історію українських військових сил у 1917–1921 рр., ініціаторів створення української армії, її вояків і битви, які вела українська армія, відстоюючи державну незалежність.

Завершальним блоком заходів стали екскурсії. Бажаючі могли ознайомитися з експозиціями Музею історії ХНУ імені В. Н. Каразіна та Музею археології ХНУ імені В. Н. Каразіна. Для гостей міста директор Центру краєзнавства імені П. Т. Тронька, канд. іст. наук, проф. С. М. Куделко провів екскурсію центральною частиною Харкова.

Третій день роботи “круглого столу” проходив на базі ЦДНТА України. Він був присвячений науково-технічній документації, яка є профільною для цього архіву. Тут директор департаменту СФД Укрдержархіву А. В. Меленець, директор НДІмікрографії І. М. Кривулькін, а також директори двох центральних архівів – Ю. С. Ковтанюк (ЦДЕА України) та М. А. Балишев (ЦДНТА України) зібралися на роботу нараду на тему “Архівна науково-технічна документація в цифрову епоху”. Модерував обговорення директор УНДІАСД О. Я. Гаранін. Учасники порушили актуальні для сучасних архівів питання організації зберігання електронної (цифрової) НТД, оцифрування архівної НТД, забезпечення віддаленого доступу користувачів до документів НАФ, що зберігаються у ЦДНТА України; познайомилися з роботою програмного забезпечення “Елфа”, яке розробляється НДІмікрографії на замовлення ЦДНТА України (детальний перебіг наради викладено у протоколі, який друкується нижче).

Міжнародний круглий стіл “Проблеми інформатизації: процеси цифровізації (теорія і практика)” отримав широкий резонанс та викликав зацікавлення як серед архівної спільноти, так і широких кіл громадськості. Підсумовуючи, можемо констатувати, що тема цифровізації процесів архівної справи, безумовно, актуальна. Проведення подібних заходів сприяє реалізації пріоритетів Державної архівної служби, формує позитивний імідж Укрдержархіву та архівних установ як відкритих до діалогу інституцій, а також надає можливості для професійного обговорення та пошуку шляхів спільного вирішення нагальних проблем.

РЕЗОЛЮЦІЯ

Міжнародного круглого столу “Проблеми інформатизації архівної справи: процеси цифровізації (теорія і практика)”

22 червня 2018 р. у приміщенні Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна відбувся Міжнародний круглий стіл “Проблеми інформатизації архівної справи: процеси цифровізації (теорія

і практика)”. Організаторами заходу виступили Державна архівна служба України (далі – Укрдержархів), Центральний державний науково-технічний архів України (далі – ЦДНТА України), Центральний державний архів зарубіжної україніки (далі – ЦДАЗУ), Центральний державний електронний архів України (далі – ЦДЕА України), Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства (далі – УНДІАСД), Науково-дослідний, проектно-конструкторський та технологічний інститут мікрографії (далі – НДІ мікрографії), кафедра історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

У роботі Міжнародного круглого столу взяли участь понад 50 учасників, серед яких: представники навчальних закладів вищої освіти м. Харкова, трьох наукових установ, чотирьох державних архівів України, архівісти із Республіки Білорусь.

Під час роботи Міжнародного круглого столу було проголошено і обговорено 8 доповідей, присвячених різним аспектам документознавства, архівознавства, джерелознавчим галузям знань та діяльності архівів у сучасних умовах розвитку їхньої діяльності. Було здійснено урочисте підписання договору про співробітництво між ЦДАЗУ та Білоруським державним архівом науково-технічної документації (далі – БДАНТД) та вперше відбулося приймання-передавання копій науково-технічної документації, що стосуються архівної україніки, до ЦДАЗУ від БДАНТД. Також проведено тематичну виставку документів ЦДАЗУ “Загартовані безсмертям” (до 100-річчя Української Революції та створення армії УНР). Крім того, для учасників заходу було проведено 4 екскурсії, з яких 2 мали ознайомчий характер із діяльністю ЦДНТА України та результатами археологічних експедицій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, які представлені в експозиціях археологічного музею університету.

Зважаючи на визначений Укрдержархівом на 2018 р. перший пріоритет щодо цифровізації усіх процесів архівної справи та діловодства, Міжнародний круглий стіл був присвячений обговоренню найактуальніших питань інформатизації архівної справи, можливості та доцільності цифровізації окремих діловодних і архівних процесів, а також застосуванню найкращих рішень (практик) у діяльності архівних установ.

Учасниками Міжнародного круглого столу відзначено, що в останні роки активна взаємодія документознавців, діловодів, архівознавців, архівістів, наукових працівників та викладачів закладів вищої освіти дозволяє позитивно впливати на вирішення питань, які виникають під час їхньої практичної діяльності. Зазначено, що сучасне документознавство й архівознавство повинні розвиватися на потреби суспіль-

ства, інформаційна складова в існуванні якого суттєво змінилася під впливом новітніх технологій.

Учасники заходу зосередили свою увагу на трьох практичних питаннях, із урахуванням вітчизняного та зарубіжного досвіду: оцифруванні документів Національного архівного фонду (НАФ) та подальшого використання документної інформації в електронній (цифровій) формі; можливості постійного зберігання документів НАФ виключно в електронній (цифровій) формі; технології створення електронної науково-технічної документації та підготовки її до передавання на архівне зберігання.

Заслухавши та обговоривши виступи, учасники Міжнародного круглого столу за результатами своєї роботи прийняли такі рекомендації:

– активізувати роботу під керівництвом Укрдержархіву щодо створення проекту Порядку оцифрування документів Національного архівного фонду, що дозволить: забезпечити уніфікацію створення та подальшого опрацювання цифрових копій документів, які мають різний стан та фізичні характеристики за принципом “краще оцифрувати архівні документи один раз, але якісно”; за досвідом діяльності у сфері страхового фонду документації забезпечити впровадження технологій контролю якості цифрових копій документів НАФ; спираючись на світовий досвід у цьому напрямі діяльності архівних установ, забезпечити додаткове фінансування і відповідний рівень відповідальності за збереженість цифрових копій документів НАФ, зважаючи на значні витрати на їх створення та подальше зберігання;

– погодитися із доцільністю створення централізованого електронного фонду користування документами НАФ на базі ЦДЕА України та з можливістю застосування для створення відповідної автоматизованої інформаційної системи на основі ядра програмного забезпечення, що розробляється НДІ мікрографії в межах планової теми для створення інформаційної пошукової системи документів НАФ, які зберігаються в ЦДНТА України, що відповідає найкращому світовому архівному досвіду та дозволить забезпечити ефективне використання бюджетних коштів, уніфіковане описування документів НАФ із урахуванням особливостей описування науково-технічної документації та створення підґрунтя для надання якісних архівних послуг;

– Укрдержархіву розглянути питання щодо унормування процесу приймання-передавання до державних архівів, архівних відділів райдержадміністрацій та міських рад, за рішенням їх керівників, разом із документами НАФ цифрових копій цих документів або проектів цих документів в електронній формі, зважаючи, що документування інформації на сучасному етапі ведеться виключно в електронній формі засобами комп’ютерної або цифрової техніки;

– архівній спільноті всіх рівнів продовжити відстоювання позиції щодо створення для електронних документів постійного та тривалого (понад 10 років) строків зберігання примірників із паперовими носіями, зважаючи на відсутність технологій, що можуть забезпечити гарантоване постійне зберігання інформації в електронній формі, зазначивши при цьому, що навантаження на діловодів та архівістів щодо збільшення обсягів робіт компенсується відсутністю необхідності здійснення ретроконверсії таких документів та отриманням більш якісного доступу до інформації цих документів в електронній формі;

– вважати за необхідне розглянути Укрдержархівом питання щодо ініціювання замовлення УНДІАСД науково-дослідної теми щодо наукового обґрунтування теоретико-методичних основ організації роботи з електронною науково-технічною документацією (із застосуванням електронних цифрових підписів) та її підготовки до передавання на архівне зберігання, що дозволить провести на її підґрунті нормо-творчу діяльність для створення проекту Порядку роботи з електронною науково-технічною документацією та її підготовки до передавання на архівне зберігання, з метою подання його на розгляд у Міністерство юстиції України для затвердження та реєстрації як окремого нормативно-правового акта, або включення окремим розділом до проекту іншого нормативно-правового документа в сфері організації роботи з науково-технічною документацією;

– вважати за доцільне рекомендувати закладам освіти вищого рівня, які здійснюють підготовку документознавців та архівістів, продовжити підвищення якості навчального процесу за рахунок залучення до цього процесу провідних спеціалістів із державних архівів і науковців-практиків із науково-дослідних архівних установ та проходження студентами виробничої практики на базі цих установ;

– звернути особливу увагу на розвиток і зміцнення міжнародної співпраці між архівними установами, зокрема з питань виявлення документів зарубіжної україніки та обміну досвідом їхньої діяльності;

– взяти до відома інформацію, викладену у виступах учасників, та рекомендувати тези заслуханих доповідей до друку в науково-практичному журналі “Архіви України”.

Організаційний комітет
Харків, 22 червня 2018 р.

ДЕРЖАВНА АРХІВНА СЛУЖБА УКРАЇНИ
Український науково-дослідний інститут архівної справи
та документознавства

ПРОТОКОЛ

23. 06. 2018

м. Харків

№ 01

Засідання робочої наради

Модератор: Гаранін О. Я., канд. іст. наук, ст. наук. співробітник, директор Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Секретар: Голубкіна Г. С., науковий співробітник Центрального державного науково-технічного архіву України (далі – ЦДНТА України).

Присутні:

Меленець А. В., директор департаменту страхового фонду документації Державної архівної служби України;

Балишев М. А., канд. іст. наук, в. о. директора ЦДНТА України;

Ковтанюк Ю. С., канд. іст. наук, директор Центрального державного електронного архіву України;

Кривулькін І. М., канд. фіз.-мат. наук, директор Науково-дослідного, проектно-конструкторського та технологічного інституту мікрографії (далі – НДІ мікрографії).

Порядок денний:

Архівна науково-технічна документація в цифрову епоху.

ДОПОВІДАЛИ:

Гаранін О. Я. розпочав засідання робочої наради, ініціювавши обговорення питання оцифрування архівних документів та використання інформації цих документів в електронній формі.

ВИСТУПИЛИ:

Балишев М. А.: Науково-технічна документація має особливості, наприклад, у видах носіїв інформації. Для розв'язання проблеми створення веб-орієнтованої захищеної архівної інформаційної автоматизованої системи, у якій можна буде здійснювати уніфіковане багаторівневе описування документів Національного архівного фонду (з урахуванням особливостей науково-технічної документації) в електронній формі з можливістю додавання сканованих копій цих документів, ЦДНТА України погодив заявки на проведення НДІ мікрографії двох робіт за темою 2.4: науково-дослідної “Дослідження перспектив застосування

Інтернет-технологій для забезпечення віддаленого доступу до документів Національного архівного фонду, що зберігаються в Центральному державному науково-технічному архіві України, та довідкового апарату до них” та дослідно-конструкторської “Розроблення програмного забезпечення для віддаленого доступу до документів НАФ, що зберігаються в ЦДНТА України, та довідкового апарату до них”.

Кривулькін І. М.: НДІ мікрографії продовжує дослідно-конструкторську роботу “Розроблення програмного забезпечення для віддаленого доступу до документів Національного архівного фонду, що зберігаються в Центральному державному науково-технічному архіві України, та довідкового апарату до них”. З 2017 р. офіційний веб-сайт ЦДНТА України перенесено на нову платформу загальнодоступної стандартизованої системи керування контентом Joomla. На сервер ЦДНТА України встановлено пілотну версію бази даних, розроблюваної НДІ мікрографії. Програмне забезпечення ще знаходиться у тестовій експлуатації, проте окремі частини програми вже працюють та впроваджені в діяльність ЦДНТА України.

Меленець А. В.: Чи всі архіви будуть працювати з тим програмним забезпеченням, яке НДІ мікрографії розробляє для ЦДНТА України?

Ковтанюк Ю. С.: Пропоную, щоб усі архіви працювали на одній стандартній платформі, яку можна доопрацювати під особливості кожного з архівів.

Гаранін О. Я.: Як довго це програмне забезпечення буде працювати в тестовому режимі?

Кривулькін І. М.: Завершення передбачене у 2019 р.

Ковтанюк Ю. С.: Основною проблемою оцифрування документів є відсутність єдиної концепції та визначених критеріїв оцифрування.

Меленець А. В.: У страховому фонді документації (далі – СФД) документація поділена на 3 види: чорно-біла, відтінки сірого, кольорова. До кожного виду є свої вимоги та програмне забезпечення. В архівах основним завданням оцифрування документів є подальше їх візуальне відображення. Тому основним критерієм якості такого зображення є його сприйняття оком людини, проте в СФД створення подібного зображення здійснюється із розрахунку, як його буде сприймати плівка. Роздільність зображення для його якісного відтворення на плівці має бути 400 dpi.

Ковтанюк Ю. С.: Необхідно визначити технічні характеристики критеріїв якості зображення. З цього виходять такі особливості: 1) хто приймає рішення, в якій технології сканувати документ – чорно-біле зображення, у градаціях сірого, кольорове; 2) архівіст – не технічний спеціаліст, необхідно детально “прописати” технологію сканування документа; 3) необхідна технічна перевірка, контроль якості сканованих зображень. Крім того, постає питання про роздрукування

електронної копії документа на матеріальному носії. Якщо необхідно друкувати зображення максимально наближено до оригіналу, то контроль якості електронної копії має враховувати перетворення при друці, адже оцифрування ведеться у трьох кольорах, а друк – у чотирьох. Тут має значення і формат зображення. Для забезпечення збереженості документа необхідно один раз зробити максимально якісну копію, що дозволить наблизитися при друці до оригіналу, краще за все у форматі TIFF. Розрахунок об'єму цифрової кольорової копії аркуша документа формату А4 становить приблизно 35-40 Мб, що підтверджується оприлюдненими звітами щодо оцифрування архівних документів в інших країнах світу. Це дозволить у подальшому створювати з цих копій документів примірники нижчої якості (меншого об'єму), наприклад, для фонду користування, що доступний онлайн у мережі Інтернет.

Балишев М. А.: Актуальним залишається питання щодо юридичної сили документа в електронній формі, а саме: як цифровий документ зробити юридично достовірним, окрім застосування цифрового підпису, коли це неможливо.

Ковтанюк Ю. С.: У Європейському Союзі щодо цього вироблені відповідні стандарти. Співробітник, який займається скануванням, підтверджує відповідність зображення оригіналу.

Балишев М. А.: Пропоную відвідати сектор довідкового апарату та обліку документів ЦДНТА України, де встановлено пілотну версію програмного забезпечення, розроблюваного НДІ мікрографії.

ПОСТАНОВИЛИ:

1.1. Розглянувши тестову версію програмного забезпечення для віддаленого доступу до документів НАФ, що зберігаються в ЦДНТА України, та довідкового апарату до них, члени наради констатували, що розроблення науково-дослідних та дослідно-конструкторських тем, впровадження програмного забезпечення та його тестування здійснюється у відповідності до затверджених технічних завдань та планів роботи.

1.2. За результатами обговорення прийняти такі рекомендації:

– **керівництву ЦДНТА України** розглянути можливість підготовки списку ознак для додаткового описування архівної науково-технічної документації, які дозволять здійснювати більш предметний пошук інформації;

– **керівництву НДІ мікрографії** розглянути можливість реалізації у створюваному програмному забезпеченні наданого ЦДНТА України списку ознак для додаткового описування архівної науково-технічної документації в автоматизованому режимі та створення покращеного пошукового функціоналу;

– керівництву ЦДЕА України розглянути можливість розміщення в інформаційно-телекомунікаційній системі (далі – ІТС) архіву програмного забезпечення інформаційної пошукової системи ЦДНТА України, зважаючи на недостатній рівень технічного забезпечення ЦДНТА України для нормального функціонування цієї системи в ІТС архіву, з наданням авторизованого онлайн доступу працівникам ЦДНТА України до програмного інтерфейсу системи;

– по завершенню роботи щодо створення інформаційної пошукової системи ЦДНТА України розглянути можливість розпочати силами НДІ мікрографії створення загальної архівної інформаційної автоматизованої системи “Архівні фонди України” на основі ядра програмного забезпечення, створеного для ЦДНТА України, та з урахуванням практичних напрацювань у цьому напрямі діяльності інших архівних установ.

Модератор
Секретар

О. Я. Гаранін
Г. С. Голубкіна

Колективне фото учасників «круглого столу» в читальній залі ЦДНТА України.
Зліва направо: начальник відділу використання інформації документів ЦДНТА України А. О. Алексєнко, директор БДАНТД О. М. Запартико, директор ЦДАЗУ І. М. Мага, директор ЦДЕА України Ю. С. Ковтанюк, директор УНДІАСД О. Я. Гаранін, в. о. директора ЦДНТА України М. А. Балишев.
Харків, 22 червня 2018 р.

Під час приймання-передавання копій документів архівної україніки до ЦДАЗУ від БДАНТД. На фото: директор ЦДАЗУ І. М. Мага (ліворуч) і директор БДАНТД О. М. Запартико.
Харків, 22 червня 2018 р.

Під час робочої наради «Архівна науково-технічна документація в цифрову епоху». На фото зліва направо: директор УНДІАСД О. Я. Гаранін, в. о. директора ЦДНТА України М. А. Балишев, директор ЦДЕА України Ю. С. Ковтанюк, директор НДІ мікрографії І. М. Кривулькін, директор департаменту страхового фонду документації Державної архівної служби України А. В. Меленець.
Харків, 23 червня 2018 р.

Під час ознайомлення з роботою інформаційної пошукової системи (ЕЛФА) документів НАФ, що зберігаються в ЦДНТА України, яку в межах планової науково-дослідної теми розробляє НДІ мікрографії.
Харків, 23 червня 2018 р.

Учасники «круглого столу» під час екскурсії до музею археології ХНУ імені В. Н. Каразіна.
Харків, 22 червня 2018 р.

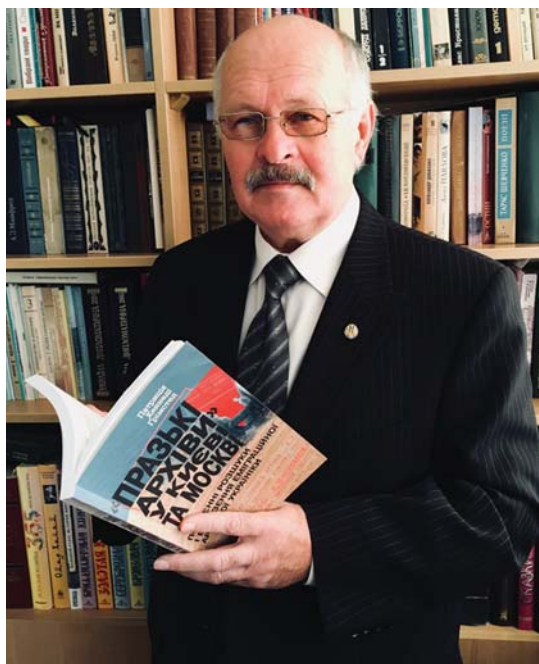
М. Г. ЩЕРБАК*

ІСТОРИКУ І АРХІВІСТУ ЮРІЮ КУЛІНІЧУ – 70

Цього року свій 70-річний ювілей відсвяткував український історик, архівіст, Заслужений працівник культури України – Юрій Якович Кулініч.

Народився Юрій 9 травня 1948 р. у м. Києві в родині військового лікаря, полковника медичної служби Якова Федоровича Кулініча та вчительки – Марії Пилипівни Кулініч. Після закінчення школи та проходження військової служби, у 1971 р. вступив на історичний факультет Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. Під час навчання працював у Музеї книги та книгодрукування (1972–1973), Києво-Печерському історико-культурному заповіднику на посаді лаборанта (1973–1974), Київській обласній раді по туризму та екскурсіям на посаді інструктора організаційного відділу (1974–1977).

Закінчивши університет та ставши дипломованим істориком, Юрій Якович розпочав свій кар'єрний шлях із роботи у системі Міністерства культури УРСР на посадах завідувача сектору інспекції науково-методичного відділу охорони пам'яток культури при

* Щербак Микола Григорович – доктор історичних наук, професор кафедри архівознавства та спеціальних галузей історичної науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Голова Спілки архівістів України.

Державному історичному музеї УРСР (1977–1983), старшого інспектора відділу охорони пам'яток культури Головного управління культурно-просвітницьких установ (1983–1984) та завідувача наукового відділу охорони пам'яток культури при Музеї історії Києва (1984–1986). Безпосередньо займаючись питаннями обліку та збереження пам'яток культури та історії нашої країни, Ю. Я. Кулініч утвердився у своїх переконаннях щодо важливості та великого значення культурного надбання для розвитку та процвітання держави, а також необхідності забезпечення збереженості історико-культурної спадщини для майбутніх поколінь.

У 1986 р. Ю. Я. Кулініч посів посаду директора Історико-революційного та архітектурного пам'ятника-музею “Косий капонір”, який на той час був зачинений на капітальний ремонт і не діяв. Впродовж 1986–1994 рр. вдалося провести значні реставраційні та ремонтні роботи приміщень, у результаті чого були створені виставкові зали та відновлено стилізований інтер'єр тюремний казематів та фортеці в цілому, а по мірі їх виконання – відкрити музей для відвідувачів. На початку 1990-х років на баланс музею були передані капонір № 1 та № 2 госпітальних укріплень, що дало змогу дирекції зніціювати перейменування музею в Історико-архітектурний пам'ятник-музей “Київська фортеця”. Після довгих підготовчих робіт виконком Київради у 1991 р. ухвалив рішення про зміну назви музею.

З 1988 р. музей “Косий капонір” став місцем засідань військово-історичного клубу “Слава Вітчизни”, завдяки укладеній домовленості про співробітництво між музеєм та організатором клубу В. І. Бузалом. Цей історичний клуб займався вивченням та історичною реконструкцією подій війни 1812 р. Спільними зусиллями клубу та музею було організовано та проведено виставку колекції військової мініатюри, яка супроводжувалася експонуванням гравюр, листівок та предметів військового побуту ХІХ–ХХ ст. У травні 1989 р. відбулося перше військово-історичне дійство, організоване київськими реконструкторами та музеєм-фортецею – “Інтербівуак”, у якому брали участь військово-історичні клуби з Австрії, Шотландії, Польщі, Угорщини, Росії та інших країн, що сприяло популяризації військової історії та поширенню руху історичної реконструкції в Україні, а також виникненню великої кількості військово-історичних клубів.

Окрім цього, зусиллями директора та співробітників музею проводилася активна робота з поповнення музейних фондів, а саме: на зберігання до музею надійшли унікальні експонати – печатки дивізії ім. Батька Махна і УНР. Невід'ємною частиною діяльності музею було проведення різноманітних мистецьких та історичних заходів (виставок, презентацій, концертів тощо).

У травні 1994 р. Указом Президента України Л. М. Кравчука Ю. Я. Кулінічу було присвоєно почесне звання “Заслужений працівник культури України” за значний особистий внесок у розвиток української культури та високу професійну майстерність.

У 1995 р., на підставі наказу Міністерства культури України, Ю. Я. Кулініч був переведений на посаду директора Державного історико-культурного заповідника “Качанівка” (с. Качанівка, Чернігівська обл.). На початок його роботи припав важливий і відповідальний період в історії заповідника – процес реставрації палацу, який здійснювався в рамках міжнародного проекту “Баварія–Україна”, за яким ремонтні роботи лівого крила палацу мала профінансувати німецька сторона, а правого крила – українська. Врешті було відреставроване тільки ліве крило палацу з великим обіднім залом та кімнатою В. І. Штернберга. В ньому ж була розміщена музейна експозиція із фондів заповідника – предмети меблів та побуту, живопис тощо. Окрім цього, був проведений капітальний ремонт “Будинку садівника” та реставрація фасаду Георгіївської церкви, яка знаходиться на території заповідника, а також у цей же час були розпочаті роботи з упорядкування та благоустрою парку заповідника з метою відновлення його вигляду за часів Тарновських.

За сприяння та особистий внесок у розвиток і відновлення культурної спадщини Ю. Я. Кулініч був відзначений Повноважним представником Парламенту Баварії Алоїсом Глюком пам’ятною відзнакою під час перебування останнього з робочим візитом до заповідника.

За пропозицією директора була відновлена традиція родини Тарновських – влаштування в палаці свята новорічної ялинки для дітей місцевої школи, яка продовжується і дотепер. Слід також зазначити, що за ініціативи директора на День незалежності України у 1995 р. вперше на флагштоку палацу Тарновських замайорів прапор України.

Відродження Качанівської садиби та парку сприяло зростанню зацікавленості до заповідника, що відобразалося у збільшенні числа відвідувачів та кількості екскурсій. До Качанівки з’їжджалися з усієї України та із-за кордону помилуватись красою одного із зразків палацо-паркового мистецтва XVIII–XIX ст. Так розпочався шлях до відновлення його давнього статусу – культурного та мистецького осередку України.

В липні 1999 р. Ю. Я. Кулініча було призначено на посаду директора Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України), і з цього часу розпочалася нова віха у його професійній діяльності – пов’язана із архівною справою.

У 2000 р. Ю. Я. Кулінічем було започатковано новий напрям у галузі користування документами музичних фондів НАФ та ініційовано в межах Міжнародного музичного фестивалю “Київ Мюзік Фест” (за сприяння директора фестивалю І. Карабиця) проведення у Національній філармонії України (м. Київ) та Чернігівському обласному філармонійному центрі фестивалів та концертних програм концертів за музичними творами, які зберігаються в ЦДАМЛІМ України, насамперед з фонду “Матеріали діячів західноєвропейського мистецтва і літератури XVI–XIX ст.” (Ф. 441).

У зв’язку із передаванням у 2001 р. матеріалів цього фонду (5119 од. зб.) із ЦДАМЛІМ України до Державної бібліотеки в Берліні, за ініціативою Юрія Яковича було створено страховий фонд (Ф. 441) у вигляді мікрофільму на 5517 кадрів, який зберігається в архіві.

Під час робочої зустрічі українських та німецьких експертів для підготовки передавання з України до ФРН архіву Зінгакадемії в Берліні (ф. 441), Ю. Я. Кулініч як співголова групи українських експертів виступив із пропозицією, яка згодом була погоджена, залишити на постійному зберіганні в архіві-музеї 34 од. зб. унікальних музичних творів М. Березовського, Д. Паїзіелло, А. Лоллі, Й. Ельсера, чия діяльність пов’язана з вітчизняною культурою. Таким чином, уперше в реституційній практиці із одного архівного фонду утворилося два ідентичних фонди, що уможливило збереження цінних архівних документів НАФ.

Директор архіву-музею був також автором проекту “Музичні академії в ЦДАМЛІМ України” спільно з Всеукраїнським благодійним фондом “Українське філармонійне товариство”. Окрім цього, здійснив ряд важливих заходів щодо зміцнення матеріально-технічної бази архіву-музею, а саме: ремонт експозиційних залів, приміщення реставраційного центру, забезпечення архіву-музею сучасним експозиційним обладнанням тощо, що сприяло перетворенню архіву-музею в активно діючий культурний і мистецький центр, який здійснював різноманітні виставкові проекти, концертні програми та музичні заходи. Яскравим прикладом став Київський дитячий музичний фестиваль “Золоті зерна України”, відбірковий тур якого проходив у концертній залі архіву-музею.

Через те, що архів-музей почали відвідувати відомі українські та закордонні діячі культури і мистецтв, директор втілює у життя проект – “Стіна автографів”: на одній із стін виставкових приміщень архів-музею залишають свої відгуки та побажання видатні відвідувачі, серед яких: політики – В. Ющенко, В. Чорномірдин, представники дипломатичних установ: Повноважні послы Німеччини та Швейцарії, діячі культури, мистецтва, науки: Б. Ступка, А. Радзіховський,

Ю. Збандут, В. Бродський, Н. Світлична, В. Шевчук, О. Шалімов та ін.

Юрій Якович активно сприяв вдосконаленню та впровадженню в практику архіву-музею автоматизованої інформаційно-пошукової системи документів, зосереджених у фондах ЦДАМЛМ України, а також був у складі редакційної колегії I-го тому та одним із авторів-упорядників II-го тому путівника по фондах і колекціях ЦДАМЛМ України, які побачили світ у 2003–2004 рр.

Директор архів-музею був пристрасним поборником збереження та поповнення фондів архіву, тому у 2000 р. за сприяння української діаспори за кордоном було опубліковано в українській діаспорній пресі (газетах “Свобода” та “Гомін України”) звернення ЦДАМЛМ України до закордонного українства із закликом передавати на зберігання до архіву архівні колекції та зібрання. Завдяки зусиллям Ю. Я. Кулініча, спрямованим на встановлення контактів та налагодження переговорного процесу з майбутніми фондоутворювачами, часто через приватне листування, а також у результаті тісної співпраці архіву-музею із Національною комісією з питань повернення в Україну культурних цінностей та Державною службою контролю за переміщенням культурних цінностей через державний кордон, вдалося поповнити НАФ архівними документами відомих діячів культури і мистецтва, як-от: В. Вовк, І. Багряного, Б. Подолянка, Е. Андрієвської, М. Бутовича, Г. Мазуренко, Л. Дражевської, І. Веселовського, М. Зерова, Г. Черінь, М. Шпака, О. Корнійчука, Г.-І. Карклія, Ю. Косача, В. Коротича, Н. Світличної та ін.

У 2003 р. Ю. Я. Кулініч був нагороджений почесною відзнакою Міністерства культури і мистецтв України “За досягнення в розвитку культури і мистецтв”, а у 2004 р. обраний Головою Спілки архівістів України, яку він очолював до 2009 р.

У 2006–2007 рр. Ю. Я. Кулініч працював заступником директора Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України.

Маючи досвід роботи із закордонним українством та питаннями, пов’язаними із поверненням та передаванням в Україну архівної україніки, Ю. Я. Кулініч був призначений на посаду директора новоствореного Центрального державного архіву зарубіжної україніки (далі – ЦДАЗУ) у листопаді 2007 р. З його діяльністю пов’язаний період становлення архіву у 2008–2009 рр., формування його структури, підбір кваліфікованих кадрів, налагодження зв’язків з українськими та зарубіжними інституціями, а також першими надходженнями до архіву. На початку 2008 р., у рамках співпраці із світовою українською спільнотою, архівом було підготовлено “Звернення до світового українства”, яке було

розіслано до ряду міжнародних громадських організацій, зокрема Світового Конгресу Українців, Європейського Конгресу Українців, Союзу Українських Організацій Австралії та ін. з метою інформування про новостворену архівну інституцію. В свою чергу, після звернення керівника архіву Ю. Я. Кулініча до міністра В. С. Огрізка, усі посольства та дипломатичні служби України отримали від МЗС України доручення всебічно сприяти діяльності ЦДАЗУ в комплектуванні документами архівної україніки.

Найбільшим здобутком роботи архіву на той час стало передавання у 2008 р. на зберігання до архіву колекції документів із Словаччини – т. зв. “Пряшівської колекції”, що висвітлюють життя та діяльність української еміграції у Чехословаччині у міжвоєнний та воєнний періоди. На зберігання до архіву ці документи були передані громадянином Словаччини на умовах анонімності за сприяння Генерального консульства України у Пряшеві (Словаччина) в особі Є. Перебийніса. У результаті науково-технічного опрацювання було сформовано 19 архівних фондів (ф. 2–19, 26), з яких –8 фондів особового походження (ф. 3–10), 10 фондів, документи яких були об’єднані в архівні колекції (ф. 2, 11–19), 1 фонд сформований з метричних книг (ф. 26) та бібліотечний фонд, який складається з 413 книг та брошур (ф. 1). Документи цієї колекції стали фондовою основою ЦДАЗУ, що поклато початок функціонування першої профільної архівної установи, спрямованої на зберігання архівної україніки.

У 2009 р. Ю. Я. Кулініч залишив ЦДАЗУ у зв’язку із досягненням граничного віку перебування на державній службі, а у 2010 р. був запрошений приєднатися до колективу новоствореного Державного історико-меморіального заповідника “Бабин Яр”, де на посаді заступника директора з наукової роботи займався веденням наукової діяльності установи, зокрема архівною евристиккою та дослідженням архівних фондів, пов’язаних із темою Бабиного Яру; брав участь у підготовчій роботі з присвоєння заповіднику статусу “національного”, який було йому надано у 2013 р.

У 2016 р. Ю. Я. Кулініч був нагороджений відзнакою Української православної церкви Київського патріархату – медаллю “За жертвенність і любов до України”.

Якщо простежити професійний шлях Юрія Яковича, то можна помітити одну закономірність: він розпочинав роботу в установах, які потребували змін, і внаслідок його вдалого керівництва та підтримки колег і друзів, вони з часом ставали справжніми перлинами культурної спадщини українського народу, осередками мистецького, культурного та наукового життя України і залишаються такими і донині. За який би нездійснений проект не брався Ю. Я. Кулініч – все було “приречене”

на успіх, а це демонструє рівень його професійних знань та особистих якостей.

Ю. Я. Кулініч зробив беззаперечно значний внесок у становлення та розвиток української культури, збереження та примноження національної спадщини України, популяризацію історичного знання, і це свідчить про непересічність постаті. Його життя – це зразок самовідданого служіння своїй справі, високої моральності та мудрості, ініціативності та ідейності, амбітності та креативності, пошуку нових рішень, вірності громадянській позиції та любові до своєї країни!

Многая літа!

Наукове видання

Редактор *Володимир Янішевський*

Літературне редагування *Ганни Волкотруб*

Коректор *Микола Дзьобак*

Переклад англійською мовою *Ольги Фрасинюк*

Художньо-технічний редактор *Тетяна Остапенко*

Оригінал-макет *Ізоіни Селезньової*

Здано до набору 12.06.2018. Підписано до друку 20.07.2018. Формат паперу 70×108/16.
Офсетний друк. Умовн. друк. арк. 23,45. Умовн. фарбо-відб. 51,45. Обл.-вид. арк. 19,5.
Наклад 103. Зам.

“Архіви України”, № 2–3, 2018. Науково-практичний журнал. Видається з 1947 р.

Свідоцтво про реєстрацію: КВ 18783-7583ПР від 28.03.2012 р.

Журнал “Архіви України” включений до Переліку
наукових фахових видань України
(наказ Міністерства освіти і науки України № 793 від 4 липня 2014 р.)

Адреса редакції:

03110, Київ-110, вул. Солом’янська, 24.

ДЦЗД НАФ 03110, Київ-110, вул. Солом’янська, 24.